

ზროვის ორგანიზაციის უორგები
ქვედი სექტორვედოს
სახადხო მუხნეობაუი

I

ა. რობაქიძე

ქოლექციური ნაღროვის ბაღმონაუთეუი რაჭაუი

ზრომის ორგანიზაციის ფორმები
ძველი საქართველოს სახალხო მეურნეობაში

I

ა. რობაქიძე

კოლექციური ნაღისების გადმოწამები რაჭაში

8/9048
2
10/10

მ. წ. 2013-3116

LES FORMES D'ORGANISATION DU TRAVAIL DANS
L'ÉCONOMIE SOCIALE DE L'ANCIENNE GÉORGIE

I

A. ROBAKIDZÉ

LES SURVIVANCES DE LA CHASSE COLLECTIVE EN RATCHA

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА В НАРОДНОМ
ХОЗЯЙСТВЕ ДРЕВНЕЙ ГРУЗИИ

I

А. РОБАКИДЗЕ

ПЕРЕЖИТКИ КОЛЛЕКТИВНОЙ ОХОТЫ У РАЧИНЦЕВ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის პრეზიდიუმის განკარგულებით

ბედაცვლანი გ. რ ი ც ა ი ა

შ ი ნ ა ა რ ს ი

	83
წინასიტყვაობა	1
შესავალი	5
I. ბუნებრივი გარემო	19
II. მატერიალური ბაზა	30
1. ჩაცმულობა	—
2. შეიარაღება	38
3. მახე-საფანგი	47
III. ნადირობის ორგანიზაცია	76
IV. ნანადირევის განაწილება	113
V. მონადირეობის სამეურნეო მნიშვნელობა	129
VI. ნადირობის სასპორტო-ალმწარდებლობითი მნიშვნელობა	146
VII. ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულებანი	161
1. თოფის შერცხვენა, აზარი, ხელისმდები და სიზმარი	—
2. თავრიელი	175
3. ნადირის პატრონი	189

ზელმოწერილია დასაბეჭდ. უკ. ფ. 20.8.41
ბეჭდურ ფორმათა რაოდენობა 13 ფორ.
ბეჭდურ ფორმაში 40 ათასი სასტ. ნიშ.
შეკვ. № 1032; უე 34674; ტირაჟი 1000

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა
ა. წერეთლის ქ. № 7

წინამდებარე მონოგრაფიისათვის საჭირო ეთნოგრაფიული მასალის შესაკრებად საქ. მეცნიერებათა აკადემიის საქ. ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მიერ ორჯერ ვიყავი მივლინებული რაჭაში (ამბროლაურისა და ონის რაიონებში), პირველად 1938 წლის 16 აგვისტოდან 9 სექტემბრამდე, ხოლო მეორედ 1939 წლის 10 ივლისიდან 7 აგვისტომდე.

პირველი მივლინება შესრულებული იყო შემდეგი მარშრუტით: თბილისი—ამბროლაური—წესი—ნიკორწმინდა—კვაცხუთი—ურავი—ონი—ღები—სხანარი—წედისი—ირი—ვატრა—ონი—თბილისი.

მივლინება მიზნად ისახავდა ეთნოგრაფიული მასალის შეკრებას შრომის მარტივი კოოპერაციის ყველა ფორმის შესახებ, რაც არსებითად შესრულებული იყო. მაგრამ მონადირეობის, მიწათმოქმედების, მესაქონლეობისა და ხელოსნობის დარგებში შრომის დროებითი გაერთიანების თვალსაზრისით იმდენად მდიდარი, უხვი და მრავალნაირი მასალა აღმოჩნდა, რომ მისი მოთავსება ერთი მონოგრაფიის ფარგლებში, მისი წესიერი დამუშავების მიზნით, შეუძლებელი გახდა. ამის გამო იძულებული შევიქენით ყურადღება მხოლოდ ნადირობასთან დაკავშირებულ საკითხებზე გაგვემახვილებინა იმ ვარაუდით, რომ მეურნეობის დანარჩენი დარგების ხაზით შეკრებილი მასალა შემდეგში იქნებოდა დამუშავებული.

ამდენად მეორე მივლინება მიზნად ისახავდა, როგორც ახალი მასალის შეკრებას კოლექტიურ ნადირობასთან დაკავშირებით, აგრეთვე წინა მივლინების დროს ამ საკითხზე შეკრებილი მასალის შეესებასა და შეჯერებას. ამის მიხედვით მეორე მივლინება შესრულებული იყო შემდეგი მარშრუტით: თბილისი—ამბროლაური—წესი—ჯავისა—ლიხეთი—ურავი—სადმელი—რიცეულა—ქვემო-კრიხი—ამბროლაური—საკაო—ხიდაში—ამბროლაური—ონი—გლოლა—ჭიორა—ღები—უწერა—თბილისი.

მთხრობელთა კონტინგენტი, განსაკუთრებით მეორე მივლინების დროს, შერჩეული იყო საქ. მონადირეთა კავშირის ადგილობრივ რწმუნებულთა დახმარებით. მთხრობელთა კონტინგენტს ადგილზე ვაზუსტებდით.

შესასწავლი რაიონის ამათუიმ დასახლებულ პუნქტში, მოსახლეობის გამოკითხვის საშუალებით მივაკვლევდით მთხრობელს, გავეცნობოდით მის კომპენტენციას ნადირობასთან დაკავშირებულ საკითხებში და შემდეგ ბაასის საშუალებით ვარკვევდით ჩვენთვის საინტერესო საკითხებს. რათქმაუნდა, ამგვარ საუბარში ორი-სამი სხვა პირიც იღებდა მონაწილეობას, რაც ამათუიმ ცნობის სიზუსტისა და სისავსის თვალსაზრისით დადებით შედეგს გვაძლევდა. ჩაწერის დროს არსებითი ორიენტაცია ძირითად მთხრობელზე გვეკირა და თანამოსაუბრის ვინაობას აღვნიშნავდით მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ცნობებში რაიმე განსხვავებას ჰქონდა ადგილი. ასეთი მცირე ჯგუფით საუბარი იმდენად არის დადებითი, რამდენადაც ცნობების შევსება და შეჯერება ჩაწერის პროცესშივე ხდება. ამ წესით შეკრებილ მასალას სხვა დასახლებულ პუნქტებში ვამოწმებდით და ასე შემდეგ.

ორივე მივლინების დროს შეკრებილი მასალა ჩაწერილია შემდეგი მთხრობელების თქმით.

სოფ. წესი—ნიკო დვალძე, 85 წლის, მიწათმოქმედი, ან დრია მაისაშვილი, 82 წლის, მიწათმოქმედი, შოთა გოგობერიშვილი, 22 წლის, მონადირე.

სოფ. ურავი—მიხეილ იოსების ძე რეხვიაშვილი, 59 წლის, მონადირე, ტარასი ჯაფარიძე, 44 წლის, მონადირე.

სოფ. ნიკორწმინდა—იოსებ დვალი, 41 წლის, მიწათმოქმედი, ქრისტესა დვალა, 89 წლის, მიწათმოქმედი.

სოფ. ღები—ილია სიმონის ძე ლობჯანიძე, 56 წლის, მონადირე, ივანე პანტეს ძე გავაშელიშვილი, 76 წლის, მიწათმოქმედი, ელისა ლათეს ასული ლობჯანიძე, 60 წლის, დიასახლისი, გრიგოლ მალაქიას ძე ლობჯანიძე, 48 წლის, მონადირე.

სოფ. ქვედი—ანტონ მაისურაძე, 73 წლის, სახვნელის ოსტატი, ბართლომე მაისურაძე, 55 წლის, მიწათმოქმედი, ნიკოლა სვიმონის ძე მაისურაძე, 47 წლის, ხურო, ტასო გიორგის ასული მაისურაძე, 67 წლის, დიასახლისი.

სოფ. სხანარი—სპირიდონ ნავროზას ძე მაისურაძე, 100 წლის, მიწათმოქმედი, მადნის დამუშავების დამსწრე, ოტია გიორგის ძე მაისურაძე, 70 წლის, მკვდელი.

სოფ. წედისი—იორდანე ოსესძე მაისურაძე, 75 წლის, მკედელი, შიო ოტიასძე მაისურაძე, 81 წლის, მკედელი, ბასილ მაისურაძე, 81 წლის, ხურო, ლუკა გიორგისძე მაისურაძე, 72 წლის, მკედელი.

სოფ. ირი—გიო ტატინასძე გაგნიძე.

სოფ. ჭიორა—გიორგი სოლომონისძე მეტრეველი, 40 წლის, მონადირე.

სოფ. ჯავისა—ვანო სვიმონისძე გოგობერიშვილი, 50 წლის, მონადირე, გიორგი სვიმონისძე გოგობერიშვილი, 45 წლის, მონადირე.

სოფ. ლიხეთი—გერონტი ჯაფარიძე, 40 წლის, მონადირე.

სოფ. სადმელი—ალფეხი ლეონტისძე კოვზენიძე, 50 წლის, მონადირე.

სოფ. რიცეულა—პანტე ჯაფარიძე, 41 წლის, მონადირე.

სოფ. ქვემო-კრიხი—ზაქარია კერესელიძე (ნასარიძე) 44 წლის, მონადირე, ვარლამ ბესარიონისძე კობეზიძე, 67 წლის.

სოფ. საკაო—მინა დავითისძე გორდეზიანი, 69 წლის, მონადირე.

სოფ. ხიდაში—ილიკო ვიორგისძე ხიდაშელი, 77 წლის, ლევან ნანიასძე ხიდაშელი, 83 წლის.

სოფ. გლოლა—ილიკო ფერისასძე ბადაშვილი, 79 წლის, მონადირე, მაქსიმე გრიგოლასძე გრიგოლაშვილი, 82 წლის, მონადირე, ნიკო თედორესძე გოგორიშვილი, 35 წლის, მონადირე, მიხა სიმონისძე ბერიშვილი, 37 წლის, მონადირე.

სოფ. უწერა—ამბაკო მახარასძე მეტრეველი, 68 წლის, მონადირე.

დიდი დახმარება გაგვიწიეს საქ. მონადირეთა კავშირის ამბროლაურის და ონის ფილიალების რწმუნებულებმა, რომელნიც ვრცელ ცნობებს გვაწვდიდნენ, როგორც სანადირო გარემოსა და გავრცელებული ნადირის შესახებ, აგრეთვე თვით მონადირეების შესახებ. შეკრებილ ცნობებს სისტემატურად ვამოწმებდით სხვადასხვა სოფლებში, საცილობელს განზე ვტოვებდით და ვიღებდით მხოლოდ იმას, რაც უდავოდ მიგვაჩნდა. ის ცნობები, რომელნიც ერთსადაიმავე საკითხზე საგულისხმო განსხვავებას გვაძლევდნენ, მონოგრაფიაში შეტანილია უტყველად ჩაწერის ადგილის ჩვენებით.

გარდა რაჭაში უშუალო დაკვირვების შედეგად შეკრებილი მასალისა, გამოყენებულია აგრეთვე ისტორიული და ლიტერატურული წყაროები, მოგზაურობანი, ნარკვევები და სხვა.

ამასთან ერთად გამოყენებული იყო ეთნოგრაფ ლ. ბოჭორი-შვილის, ნ. რეხვიაშვილისა და გ. ონიანის გამოუქვეყნებელი ღლიურები შესატყვისად კახეთის, იმერეთისა და ქვემო-სვანეთის ექსპედიციების დროს შედგენილი.

ყველა ზემოხსენებულ პირს უდიდეს მადლობას მოვახსენებ მოწოდებული მასალისათვის.

ილუსტრაციები შესრულებულია მხატ. ნ. ბრაილაშვილისა და გ. მგელაძის მიერ, რომელთაც დიდ მადლობას მოვახსენებ.

დასასრულ, უღრმეს მადლობას მოვახსენებ დოც. გ. ჩიტაიას, მონოგრაფიაზე მუშაობის პროცესში სისტემატური ხელმძღვანელობისა და დახმარებისათვის, და დოც. ვ. ბარდაველიძეს მთელი რიგი სწავილებების გარკვევისათვის.

კაცობრიობის განვითარების პროცესში შრომა უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენს. შრომამ შექმნა თვით ადამიანი; მანვე უზრუნველყო მისი კულტურული პროგრესი. ფ. ენგელსი შრომას „მთელი კაცობრიობის არსებობის პირველ ძირითად პირობას უწოდებს“¹. კ. მარქსი ხედავდა რა შრომაში ადამიანის არსებობის პირობას, ხაზს უსვამდა შრომის მარადიულ ბუნებას „ყოველგვარი საზოგადოებრივი ფორმისაგან დამოუკიდებლად“². გენიალური სიღრმითა აქვს გაშუქებული შრომის მნიშვნელობის პრობლემა ი. სტალინის საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციათა ცვლის პროცესში³.

შრომის ეს საზოგადოებრივ-ისტორიული მნიშვნელობა თუ საერთო იყო საზოგადოების განვითარების ყველა ფორმაციისათვის, ამის თქმა არ შეიძლება შრომის ფორმის შესახებ. კ. მარქსის თქმით, შრომის პროცესის ფორმა ისტორიულად განსაზღვრული იყო⁴ და ამდენად ისტორიულად გარდამავალ ბუნებას ატარებდა. შრომის თავდაპირველი ბუნების დადგენისათვის არსებობს მარქსიზმის ფუძემდებელთა მოძღვრების მწყობრ და ჩამოყალიბებული სისტემა. ამ მოძღვრების თანახმად ირკვევა, რომ იმდენად, რამდენადაც კაცობრიობის განვითარების ადრინდელ საფეხურზე მწარმოებელი სუბიექტი კოლექტივის სახით იყო წარმოდგენილი, შრომის პროცესიც კოლექტიურ ფორმას ატარებდა.

განვითარების მეტად დაბალ დონეზე მყოფი პირველყოფილი ადამიანი ბუნებაზე იყო სავსებით დამოკიდებული; მას ჯერ არ ჰქონდა „მიჭრილი კიპი“ ბუნებისგან და მისი ყოფნა-არყოფნის საკითხი ყოფნის სასარგებლოდ გადასწყვიტა ადამიანის მჭიდრო

¹ Ф. Энгельс, Роль труда в процессе развития обезьяны в человека, М. 1933 წ., გვ. 3.

² კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, ტფ. 1930 წ., გვ. 10.

³ ი. სტალინი, სიტყვა სტახანოველთა სრულიად საკავშირო თათბირზე, საქ. კ. პ. (ბ) ც. კ. პარტგამომცემლობა, ტფ. 1935 წ., გვ. 7.

⁴ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, ტფ. 1934 წ., გვ. 396.

ჯგუფში განმტკიცების უნარმა, რომელიც მას ცხოველმა უანდერძა; ხოლო, რომ თავდაპირველი ერთიანობის უნარი ადამიანს ცხოველური მდგომარეობიდან ჰქონდა წამოღებული ნათლად აქვს აღნიშნული ფ. ენგელსს კ. კაუცკისადმი მიწერილ წერილში 1883 წლის 2 მარტის თარიღით¹.

ჯგუფში ერთიანობის თვისებას ადამიანისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. ფ. ენგელსი პირდაპირ ამბობდა, რომ „ცხოველობიდან გამოსასვლელად, იმ უდიდესი პროგრესის მისაღწევად, რომელსაც ბუნებაში ვხვდებით, კიდევ ერთი ელემენტი იყო საჭირო: ის, რაც ცალკე ინდივიდუუმს თავდაცვის უნარის მხრივ აკლდა, უნდა შეესებულიყო ჯოგის გაერთიანებული ძალითა და საერთო მოქმედებით“². ბუნებრივად აღმოცენებული ჯგუფის სიმტკიცე და შრომის პროცესის კოლექტიური ფორმა სავსებით გამომდინარეობდა იმ ბუნებრივი მთლიანობიდან, რომელიც ახასიათებდა პირველყოფილ ჯგუფს. კოლექტივისაკენ ლტოლვა და შრომის გაერთიანება წინააღმდეგობათა საერთო ძალებით გადასალახავად, რათქმაუნდა, თავდაპირველად, არ წარმოადგენდა იმგვარ „ურთიერთ დახმარებას“, რომელიც, მაგალითად, პ. კრაპოტკინს საზოგადოებრივ-მორალურ პრინციპამდე აქვს აყვანილი და რომელსაც იგი საზოგადოებრივი განვითარების ფაქტორად მიიჩნევს³. რომ თავდაპირველი ერთიანობა პირველყოფილი ადამიანის სისუსტისა და უძლურების შედეგი იყო, იშვიათი სიცხადით R. Jones-ს აქვს მოცემული, რომელსაც კ. მარქსი ამ შემთხვევასთან დაკავშირებით იმოწმებს.

„ამგვარადვე ოკეანეს გულიდან აღმოცენდა მარჯნის მძლავრი რიფები და შეიქმნა კუნძულები და ხმელეთი, თუმცა თითოეული ინდივიდუალური მონაწილე (depository) უმნიშვნელოა, მცირე და საცოდავი“⁴.

პირველყოფილი ადამიანის უმწეობაზე მიუთითებს კ. მარქსი აგრეთვე ვ. ზასულნითან მიწერილი წერილის შავში⁵. მსგავსი

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXVII, сак. კ. 3. (ბ) ტ. კ. გამომცემლობა, 1935 წ., გვ. 290.

² ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, ტფ. 1938 წ., გვ. 36.

³ П. Крапоткин, Взаимная помощь, как фактор эволюции, М, 1918 წ., გვ. 163.

⁴ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, დას. გამ., გვ. 287.

⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, დას. გამ. ტ. XXVII, გვ. 681.

დებულება აქვს გამოთქმული მ. კოვალევსკის¹, ნ. ხარუზინს² და სხვ.

ბუნებრივად აღმოცენებული ჯგუფის არსებობის გარანტიას მისი ბუნებრივი მთლიანობა წარმოადგენდა, რომელიც ეკონომიურ აუცილებლობაზე იყო დამკვიდრებული და რომლის ღალატი ჯგუფის დაღუპვას მოასწავებდა.

შეერთებული ძალის ეკონომიურ ეფექტურობაზე მიუთითებს კ. მარქსი, როდესაც იგი ცხენოსანთა ესკადრონის შეტევით ძალას ცალკე ცხენოსანთა ძალების ჯამს უფარდებს, რის შედეგად იგი ასკვნის:

„... აგრეთვე მექანიკური ჯამი განცალკევებულ მუშათა ძალებისა განსხვავდება იმ საზოგადოებრივი ძალისაგან, რომელიც ვითარდება, როდესაც მრავალი მუშა-ხელი ერთსა და იმავე დროს, ერთსა და იმავე განუყოფელ ოპერაციაში ერთად მოქმედებს“³...

შრომის კოოპერაციის ამ თვისებით უნდა იყოს ახსნილი ის გარემოება, რომ შრომის გაერთიანება არ ისპობა წინაკლასობრივ საზოგადოებრივ ფორმაციასთან ერთად, რომლის წიაღშიც იგი განმტკიცდა, არამედ გადმოდის მომდევნო ფორმაციებში და აქაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. მაგრამ შრომის გაერთიანების პრაქტიკა გადმოდის რა. მომდევნო სოციალურ-ეკონომიურ ფორმაციაში, იგი ექვემდებარება კლასობრივი საზოგადოების სპეციფიკურ კანონებს, ითვისებს მის თავისებურებას და ამდენად თავის თავდაპირველ ბუნებას იცვლის.

შრომის კოოპერაციის ამ თვისებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს შრომის კოოპერაციის ბუნების გარკვევისათვის და საჭიროდ მიგვაჩნია კ. მარქსის შეხედულება ამ საკითხზე მთლიანად მოვიყვანოთ:

„კოოპერაცია შრომის პროცესში, იმ სახით, როგორც ჩვენ მას გაბატონებულად ვხედავთ კაცობრიობის კულტურის დასაწყისში, მაგალითად, მონადირე ხალხთა შორის, ანდა ინდური თემების მიწათმოქმედებაში, დამყარებულია ერთის მხრივ საწარმოო პირობების საზოგადო მფლობელობაზე, ხოლო მეორეს მხრივ, იმაზე, რომ თითოეულ ინდივიდუუმს არ გაუწყვეტია კიდევ კავშირი თავის ტომ-

¹ М. Ковалевский, Очерк происхождения и развития семьи и собственности, М. 1939 წ., გვ. 57.

² Н. Харузин, Этнография, წ. I, СПб. 1901 წ., გვ. 150.

³ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, დას. გამ., გვ. 279.

თან ანუ თემთან, რომელზედაც იგი მიჯაჭვულია ისე მჭიდროდ, როგორც ფუტკარი თავის სკასთან. ორივე ამ თვისებით ეს კოოპერაცია განსხვავდება კაპიტალისტური კოოპერაციისაგან. კოოპერაციის სპორადიული გამოყენება დიდი მასშტაბით ანტიურ ქვეყნებში, საშუალო საუკუნეებში და თანამედროვე კოლონიებში დამყარებულია უშუალო ბატონობის და დამონების ურთიერთობაზე, უმეტესად მონობაზე. კაპიტალისტური ფორმა წინასწარ გულისხმობს თავისუფალ დაქირავებულ მუშას, რომელიც თავის სამუშაო ძალას კაპიტალისტზე ყიდის¹.

რაც შეეხება კერძოდ წინაკლასობრივ საზოგადოებრივ ფორმაციას, აქ შრომის კოოპერაციის გამოყენებას აუცილებელი და უნივერსალური სახე ჰქონდა. არ არსებობს ცოტად თუ ბევრად ცნობილი ტომი, განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფი, რომლის სინამდვილეში შრომა გაერთიანებული სახით არ გვევლინებოდეს. ნ. ზიბერს, გ. ეილდერმანს, ჰ. კუნოვს, ნ. ხარუზინს, მ. კოვალევსკის და სხვა ავტორებს უამრავი ცნობები მოჰყავთ სხვადასხვა ტომთა შესახებ, რაც ცხადად გვიჩვენებს ამ დებულების სისწორეს. ვინაიდან ზემოხსენებულ ავტორთა შორის ნ. ზიბერს ყველაზე უფრო ვრცელი ცნობები აქვს შეკრებილი საკმარისი იქნება მისი დამოწმებაც.

ნ. ზიბერს მოყვანილი აქვს Grey-ს, Lang-ის და Oldfield-ის ცნობები ავსტრალიელთა შესახებ, Morenhaut-ის ცნობა ოტაიტელების შესახებ, Polack-ის ცნობა ახალი ზელანდიის შესახებ; Christman-ისა და Oberlaender-ის ცნობა ფიჯიელების შესახებ, G. Early-ის ცნობა ფილიპინის კუნძულების ნეგრიტოსების შესახებ, Langsdorff-ის, H. Bancroft-ის, Paul Kane-ს, A. Domenech-ის, N. Perrot-ის ცნობა ამერიკელი ინდიელების შესახებ, Wrangel-ის ცნობა ჩრდილოეთ ხალხთა შესახებ და სხვა მრავალი².

ამ ცნობების მიხედვით შრომის კოოპერაცია გვევლინება შრომის გამოყენების ყოვლად გავრცელებულ ფორმად. ზემოხსენებულის საფუძველზე ნ. ზიბერი სავსებით სამართლიანად ასკვნის:

«Соединение труда для добывания средств существования путем охоты, рыбной ловли, военных набегов и т. п. действительно является не только наиболее распространенной фор-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, დას. გამ., გვ. 288.

² Н. Зибер, Очерки первобытной экономической культуры, М. 1937 წ., გვ. 7-20.

мой экономической организации народов, стоящих на ранних ступенях развития, но и исходным пунктом для всех дальнейших переложений и сочетаний экономического строя в направлении разделения и усложнения труда»¹.

წინაკლასობრივი საზოგადოება, წარმოადგენდა რა ერთ გარკვეულ სოციალ-ეკონომიურ ფორმაციას, განვითარების სხვადასხვა სტადიების შემცველი იყო. ვ. ი. ლენინი, ეყრდნობოდა რა მარქსისტულ მოძღვრებას საზოგადოებრივი ფორმაციების შესახებ, წინაკლასობრივი საზოგადოების აღრინდელ საფეხურებად ჯოგურ მდგომარეობასა და პირველყოფილ კომუნას ასახელებდა², რაც სასოფლო თემთან ერთად მწყობრ წარმოადგენას გვაძლევს წინაკლასობრივი საზოგადოების სამი საფეხურის შესახებ.

სამ ზემოხსენებულ სტადიათა შორის გვაროვნული წესწყობილება, როგორც გაერთიანება დამყარებული სისხლითი ნათესაობაზე, საერთო ეკონომიურ ბაზაზე და რელიგიურ წარმოდგენათა იგივეობაზე, უფრო მტკიცედ შეკრულ საზოგადოებრივ ორგანიზმს წარმოადგენდა ვიდრე ჯოგი, სადაც წარმოებისა და მოხმარების კოლექტიურმა ფორმამ ფეხი აიდგა, ან სასოფლო თემი, სადაც პირველყოფილ-თემურ წესწყობილებას უკვე რღვევის ელემენტები შეეპარა.

ფ. ენგელსი ასეთი აღფრთოვანებით ახასიათებდა გვაროვნულ წესწყობილებას:

„რა საუცხოვო ორგანიზაციაა ეს გვაროვნული წესწყობილება თავისი უშუალობისა და სიმარტივის მიუხედავად!.. თუმცა გვაროვნულ წესწყობილებაში მეტი საზოგადო საქმეებია გასარჩევი, ვიდრე დღეს გვაქვს, თუმცა რამდენიმე ოჯახს საერთო შინაური მეურნეობა აქვს კომუნისტურად მოწყობილი, თუმცა იქ მიწა ტომის სამფლობელოს წარმოადგენს... მაგრამ მაინც იქ საჭირო არაა ჩვენი ფართო და დახლართული მმართველობის აპარატი. საქმეებს მონაწილეები სწყვეტენ და, უმრავლეს შემთხვევაში, ყოველივე საუკუნეებრივი ადათის წყალობით წესრიგდება. შეუძლებელია, რომ ღარიბები და გაჭირვებულები არსებობდნენ—კომუნისტური ოჯახი და

¹ Н. Зибер, დასახ. ნაშ., გვ. 5.

² Ленинский сборник, ტ. I, გამ. III, М. Л. МСМХХV, წერილი მაქსიმე გორკისადმი, გვ. 158—159.

გვარი ზრუნავენ მოხუცებულთა, სნეულთა და ომში დაავადებულთა შესახებ“¹.

გვაროვნული წესწყობილების სიმტკიცის შესახებ ლაპარაკობს აგრეთვე მ. კოვალევსკი:

„...различие между родом и сельской общиной сводится во 1-х к тому, что первый является не только экономическим, но и религиозным союзом, и во 2-х к тому, что род обязательно придерживается начал экзогамии, которая для сельской общины не обязательна“².

ბ. ხარუზინი დასახელებულ ნაშრომში პირდაპირ მიუთითებს, რომ გვარის ჩამოყალიბებასთან ერთად ადამიანთა აგრეგაცია უფრო მჭიდრო სახეს იღებს³.

სასოფლო თემში გადასვლის შემდეგ გაერთიანების ბაზას სისხლითი ნათესაობა აღარ წარმოადგენს, არამედ ტერიტორია. ამ პირობებში ხდება გვაროვნული წესწყობილებისათვის მახასიათებელი სიმტკიცის რღვევა. შრომის კოოპერაციის პრინციპი ბუნებრივი, სავალდებულო და საყოველთაო გვაროვნული წესწყობილებისათვის მეზობლობაზე გადადის, ჰკარგავს თავის ზემოთაღნიშნულ თვისებებს, რადგან სამეურნეო უჯრედის სახით აქ ცალკე ოჯახია წარმოდგენილი.

სასოფლო თემში გადასვლით იწყება წინაკლასობრივი საზოგადოების პირველყოფილ-თემური წესწყობილების ტრადიციების რღვევა, იქმნება ნიადაგი კლასობრივ საზოგადოებაში გადასასვლელად.

წინაკლასობრივი საზოგადოების ფარგლებში სტადიალურად განსხვავებული საფეხურების არსებობა, რათქმაუნდა, თავისებურ ელფერს მისცემდა შრომის გაერთიანების ფორმებს და თავისებურ დაღს დაასვამდა მათ.

როგორი მდგომარეობა გვაქვს პროდუქტების განაწილების დარგში და რა თვალსაზრისით უნდა შევხედოთ ამ საკითხს.

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, დას. გამ., გვ. 97—98.

² М. Ковалевский, Закон и обычай на Кавказе, М. 1890 წ., ტ. I, თ. II, გვ. 64. მიუხედავად იმისა, რომ მ. კოვალევსკის გვაროვნული წყობილება საერთოდ სწორად არა აქვს წარმოდგენილი, გვაროვნული წყობილების ეს თვისება მან სწორად აღნიშნა.

³ Н. Харузин, Этнография, ტ. III, СПб. 1903 წ., გვ. 102.

ყოველ საზოგადოებრივ ფორმაციას ახასიათებს მისთვის სპეციფიკური წარმოების გაბატონებული წესი, რომელიც სამუშაო ძალთა და საწარმოო საშუალებათა შეერთების განსაკუთრებული სახით არის წარმოდგენილი¹. წინაკლასობრივ საზოგადოებას საწარმოო საშუალებათა და საწარმოო ძალთა მთლიანობა ახასიათებს², აქედან კი შრომისა და საკუთრების იგივეობა³. ამის მიხედვით სწყდება განაწილების საკითხიც. პროდუქტების განაწილების სისტემა წარმოების წესის მეორე მხარეა, იგი სავსებით შეესატყვისება წარმოების წესის ამათუიშ ისტორიულ სახეს და მისგვარად გარდამავალ ისტორიულ კათეგორიას წარმოადგენს. წინაკლასობრივი საზოგადოების წარმოება კოლექტიურ ხასიათს ატარებდა. ამდენად მოხმარებაც კოლექტიური იყო.

ფ. ენგელსი, ეხება რა ამ საკითხს, ამბობს:

„ცივილიზაციის დამყარებამდე წარმოება არსებითად საერთო საქმეს წარმოადგენდა; იგივე ითქმის მოხმარებაზეც, რომელიც მოსდევდა პროდუქტების პირდაპირ დანაწილებას მსხვილ ან წვრილ კომუნისტურ ერთეულთ შორის“⁴. ანალოგიური დებულება აქვს მოცემული მ. კოვალევსკის:

„Итак, первоначально существовало совместное производство, а как его естественное и необходимое следствие—и совместное потребление“⁵.

რამდენადაც საქმე ნადირობას შეეხება, წინაკლასობრივ საზოგადოებაში ნანადირევის განაწილებაც კოლექტიურ პრინციპზე იყო აგებული და სავსებით გამომდინარეობდა თვით წარმოების (ამ შემთხვევაში ნადირობის) კოლექტიური ფორმებიდან. ყველაზე დასრულებული სახე პროდუქტების პირდაპირი განაწილებისა, რათქმაუნდა, განვითარებული გვაროვნული წესწყობილების პირობებშია მოცემული, იმდენად, რამდენადაც წინაკლასობრივი საზოგადოების ფარგლებში გვარი ყველაზე უფრო მტკიცედ შეკრულ ორგანიზმს წარმოადგენდა. გვარის ეკონომიური პირობების გარკვევისას ფ. ენგელსი ამბობს: „საოჯახო მეურნეობა კომუნისტურია, იგი რამდენიმე,

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. II., ტფ. 1930 წ., გვ. 14.

² К. Маркс, Теории прибавочной стоимости, ტ. III, Партиздат, 1932 г., გვ. 308.

³ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, დას. გამ., გვ. 528.

⁴ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, დას. გამ., გვ. 177.

⁵ М. Ковалевский, Очерк происхождения и развития семьи и собственности, დას. გამ., გვ. 57.

ხშირად მრავალ ოჯახს მოიცავს. ის, რასაც საერთოდ აკეთებენ და საერთოდ სარგებლობენ, საერთო საკუთრებას წარმოადგენს“¹.

აქედან ჩანს, რომ პროდუქტების განაწილება გვაროვნული წეს-წყობილების პირობებში პირდაპირი ყოფილა.

ამასთან ერთად წინაკლასობრივი საზოგადოების ფარგლებში დამოწმებულია ნანადირევის განაწილების ისეთი სისტემები, რომელნიც ნანადირევის თანაბრად განაწილებასთან ერთად გულისხმობდნენ სპეციალური ნაჭრების გამოყოფას ამათუიმ პირისათვის. ამ შემთხვევაში ნანადირევის განაწილებაში ყველა იღებდა მონაწილეობას, ყველას ჰქონდა უფლება ნანადირევის გარკვეულ წილზე, მაგრამ ამასთან ერთად არსებობდა წესი, საპატიო, ან საუკეთესო ნაჭრების გამოყოფისა: გარკვეულ პირთათვის.

ჰ. კუნოვი, რომელსაც საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურული მასალა აქვს შეკრებილი, კერძოდ ავსტრალიელთა მიმართ, აღნიშნავს განაწილების იმგვარი წესის არსებობას, რომლის პირობებში მონადირე, იმის მიხედვით თუ რა მონაწილეობა მიიღო მან ნადირობაში და როგორ ინადირა, განსაკუთრებულ ნაჭრებს იღებს².

ანალოგიურ ცნობას გვაწვდის გ. ეილდერმანი, რომლის მიხედვით განვითარების დაბალ დონეზე მყოფ ტომთა სინამდვილეში დამოწმებულია ნანადირევის განაწილების ორი საფეხური. პირველი განაწილება ხდება მონადირეთა შორის ნადირობის პროცესში მონაწილეობის მიხედვით, ხოლო მეორე—ბანაკში დაბრუნების შემდეგ³.

მაშასადამე, თუ დავეყრდნობით კუნოვისა და ეილდერმანის მიერ მოტანილ მასალას, ცხადი გახდება ცოცხალ ტომთა სინამდვილეში ნანადირევის განაწილების ისეთი სისტემის არსებობა, რომელიც განაწილების დროს საერთო განაწილებასთან ერთად არსებობს და რომელიც აქტიური მონადირისათვის სპეციალური და გარკვეული ნაჭრების გაღებას გულისხმობს. ეს წესები მტკიცე სახით არიან ჩამოყალიბებულნი და სავალდებულო კანონს წარმოადგენენ, დამოკიდებულს მონადირის შრომითი მონაწილეობაზე.

მაგრამ მართო ნადირობის აქტიური მონაწილეები არ სარგებლობდნენ უპირატესობით ნანადირევის განაწილების დროს. ასე-

¹ ე. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, დას. გამ., გვ. 161.

² Г. К у н о в, Всеобщая история хозяйства, т. I, М. Л. 1926 წ., გვ. 47—48. ვსარგებლობთ ჰ. კუნოვის მიერ მის ნაშრომში წარმოდგენილი ფაქტიური მასალით და არა მისი დასკვნებით.

³ Г. Э й л д е р м а н, Первообытный коммунизм и первобытная религия, М. 1930 წ., გვ. 34.

თივე უპირატესი უფლება ნანადირევის საპატიო ნაწილებზე უფროსებსაც გააჩნდათ¹. ამას გარდა, არსებობდა წესი, რომლის მიხედვით ყოველი მონადირე ვალდებული იყო ამათუიმ მოხუცისათვის ნანადირევის გარკვეული წილი გაეღო².

ეს დეტალი მეტისმეტად საგულისხმო მომენტს წარმოადგენს და მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ ამ შემთხვევაში განაწილების შრომითი პრინციპთან ერთად არსებობდა ჰასაკობრივი პრინციპიც, აშკარად გამოვლინებული ნანადირევის განაწილების სისტემაში.

თუ რომ საუფროსო ნაწილის გამოყოფა მიჩნეული უნდა იყოს განვითარებული გვარის მახასიათებელ მომენტად, დანაწილების შრომითი პრინციპის სტადიური განსაზღვრა ძნელია, რადგან ეს საკითხი მეტად რთულია და მხოლოდ ზემოხსენებულ ფაქტზე დაყრდნობით რაიმე კატეგორიული დასკვნის გამოტანა ამჟამად შეუძლებლად მიგვაჩნია; მისი საბოლოო გარკვევა თხოულობს ხსენებულ საკითხზე არსებული ლიტერატურის სპეციალურსა და კრიტიკულ შესწავლას, ახალი ეთნოგრაფიული მასალის შეკრებასა და მის შეცნირულ ანალიზს.

რაც შეეხება ნანადირევის განაწილების იმ ტიპებს, რომელთა პირობებში განაწილების დროს უპირატესობა ეძლევა არა შრომითი მონაწილეობის ხარისხს ან ჰასაკობრივ მაჩვენებლებს, არამედ პროფესიას და შეიარაღებას, რასაც რაკის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც ვხვდებით, ჩვენი აზრით, იგი მიეკუთვნება პირველყოფილ-თემური წესწყობილების რღვევის იმ სტადიას, სადაც თანასწორუფლებიანობის პრინციპი ნანადირევის განაწილების დროს შეღახულია და ადგილი აქვს ექსპლოატაციის ჩანასახ ელემენტებს ცოდნა-გამოცდილებისა და უკეთესი შეიარაღების ბაზაზე.

ზემოთქმულიდან ირკვევა, რომ წინაკლასობრივ საზოგადოებას სრული შესატყვისობით წარმოების წესთან ახასიათებდა განაწილების კოლექტიური პრინციპი. ნანადირევის განაწილებაში, განსაკუთრებით აღნიშნულ საფეხურზე, გაერთიანების ყოველ წევრს გარკვეული უფლება ჰქონდა ნანადირევის გარკვეულ წილზე. კოლექტიური დანაწილების ყველაზე დახვეწილი და დასრულებული სახე წინაკლასობრივი საზოგადოების ფარგლებში გვაროვნული წესწყობილების პირობებშია დამოწმებული. ამასთან ერთად, ადგილი აქვს ნანადირევის კოლექტიური განაწილების ისეთ ფორმებს, რომელნიც გულისხმო-

¹ Г. Кунов, დას. ნაშრ., გვ. 63.

² Г. Эйльдерман, დას. ნაშრ., გვ. 37.

ბენ სპეციალური ნაჭრების გამოღებას ნადირობის დროს აქტიურ მონაწილეთათვის, უფროსებისათვის, ხოლო შემდეგში იმ პირთათვის, რომელთაც უპირატესობა ჰქონდათ სხვებთან შედარებით ან ცოდნა-გამოცდილებისა, ან შეიარაღების თვალსაზრისით.

კოლექტიური ნადირობის ტიპები და ნანადირევის კოლექტიური განაწილების წესები არ ისპობა საზოგადოებრივი განვითარების იმ სტადიასთან ერთად, რომელმაც ისინი წარმოშვა. ნადირობისა და ნანადირევის განაწილების უძველესი წესები განაგრძობენ არსებობას განვითარების მომდევნო სტადიებზე გადმონაშთების სახით, მეტნაკლებად შეცვლილი ბუნებით. ასეთ შემთხვევაში აღგილი აქვს ხოლმე თავისებურ სინკრეტიზმებს—განვითარების სხვადასხვა სტადიისათვის მახასიათებელი მომენტების თანარსებობას—და ეთნოგრაფიულ მოვლენათა ამ სირთულეში თავდაპირველი ბუნების აღდგენა შესაძლებელი ხდება ეთნოგრაფიული რიგის ამათუიმ მოვლენის მოცემულ სოციალურ გარემოში მისი კონკრეტული სახით შესწავლისა და ისტორიულ ასპექტში განხილვის საფუძველზე. ამ თვალსაზრისით რაჭის ეთნოგრაფიული მასალა კოლექტიური ნადირობის შესახებ განსაკუთრებულ ინტერესს შეიცავს იმდენად, რამდენადაც მასში დაცულია ნადირობის ორგანიზაციის უძველესი წესები და ნანადირევის განაწილების კოლექტიური ფორმები.

ჩვენ აღნიშნული გვქონდა ის გარემოება, რომ ადამიანთა კოლექტივის სიმტკიცის, ისევე როგორც მისი ბუნებრივი მთლიანობის წარმადღარი ადამიანს ცხოველური მდგომარეობიდან ჰქონდა წამოღებული.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი „გერმანულ იდეოლოგიაში“ აღნიშნავენ იმ გარემოებას, რომ განვითარების ამ საფეხურზე ადამიანის შეგნობაც ცხოველურ ხასიათს ატარებს, რომ ამ სტადიაზე ადამიანის შეგნება ჯოგურია¹.

შემდეგში ხდება საერთოდ ბუნებისა და კერძოდ შრომის კოლექტიური ფორმის თავისებური გააზრიანება. ფ. ენგელსი პირდაპირ მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ შეთანხმებულმა მოქმედებამ შეაგნებინა პირველყოფილ ადამიანს ამ შეთანხმებული მოქმედების სარგებლობა ყოველი ცალკე წევრისათვის².

მაგრამ კოლექტიური შრომის სარგებლობისა და მისი ეკონომიური ეფექტურობის გააზრიანებას თავდაპირველად თავისებურება

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. IV, гл. 21.

² Ф. Энгельс, Роль труда..., დას. გამ., გვ. 6.

ახასიათებდა, თავისებურება სავსებით გამომდინარე პირველყოფილი ადამიანის აზროვნების სპეციფიკურობიდან.

პირველყოფილი ადამიანის აზროვნება მოკლებული იყო განვითარებული ადამიანის შემეცნების თვისებებს და ამდენად მისი წარმოდგენა ვერა სწვდებოდა მოვლენათა განვითარების არსებით კანონებს, საგანთა ჭეშმარიტ ბუნებას.

უმწეო ადამიანი კოლექტივის განუყრელ ნაწილს წარმოადგენდა, მასთან ორგანულად შედუღებულს; მისი კოლექტივისაგან დამოუკიდებელი არსებობა ისევე წარმოუდგენელი იყო, როგორც ადამიანთა კოლექტივის არსებობა ადამიანის გარეშე. კოლექტიური წარმოებისა და არსებობის საფუძველზე იზრდებოდა და მტკიცდებოდა მასთან სრული შესატყვისობით კოლექტიური წარმოდგენები და მთელი მსოფლმხედველობის კოლექტიური ფორმა.

ლ ე ვ ი ბ რ ი უ ლ ი ასე ახასიათებს კოლექტიური წარმოდგენების თავისებურებას:

„... они передаются в ней из поколения в поколение; они навязываются в ней отдельным личностям, пробуждая в них сообразно обстоятельствам, чувства уважения, страха, поклонения и т. д., в отношении своих объектов они не зависят в своем бытии от отдельной личности“¹.

ამდენად პირველყოფილი ადამიანი წარმოადგენდა ეკონომიურად ბუნებრივად აღმოცენებული ჯგუფის განუყრელ ნაწილს და სავსებით ექვემდებარებოდა კოლექტიურ წარმოდგენათა მთლიან სისტემას. ამავე დროს ეს კოლექტიური წარმოდგენები მაგიურ ხასიათს ატარებდნენ. ამ წარმოდგენათა მიხედვით არსებობდა მხოლოდ ერთი სამყარო, რომელსაც პირველყოფილი ადამიანი აგრეთვე მაგიურ თვისებებს ანიჭებდა. მისი შეხედულებით არავითარი განსხვავება არ არსებობდა წარმოდგენასა და საგანს, სიზმარსა და ცხადს, სიტყვასა და საქმეს შორის. ყველაფერი ეს აღიარებული იყო ერთი რიგის მოვლენად, ყველაფერი ეს ურთიერთ ზემოქმედებაში იმყოფებოდა, ყველაფერი ეს ერთ კანონს ემორჩილებოდა, როგორც თვით კოლექტივი².

პირველყოფილი ადამიანის აზროვნების იმავე მაგიურ ბუნებაზე მიუთითებს აკად. ნ. მ ა რ ი ც³.

¹ Леви Брюль, Первобытное мышление, თარგმანი ფრანგულიდან პროფ. ნიკოლსკის რედაქციით, М. 1930 წ., გვ. 5.

² Леви Брюль, Первобытное мышление, დას. გამ., გვ. 87.

³ Н. Марр, Избранные работы, т. III, М. Л. 1934 წ., გვ. 280.

ამ წარმოდგენათა თავისებურების საფუძველზე თვით შრომის პროცესი განვითარების აღრინდელ საფეხურზე შეიცავდა არა მარტო იმ ოპერაციებს, რომლებიც ჩვენი აზრით აუცილებელია სახმარი ღირებულების შესაქმნელად, არამედ მთელ რიგ ისეთ ოპერაციებს, რომელთაც სინამდვილეში აბსოლუტურად არავითარი კავშირი არა ჰქონდათ შრომის ობიექტთან თუ პროცესთან, მაგრამ რომელნიც პირველყოფილი ადამიანის შეხედულებით დასახული მიზნის მიღწევის აუცილებელ პირობას წარმოადგენდნენ. ეს ოპერაციები — იქნებოდა ეს შელოცვა, აკრძალვა, ცეკვა, თუ სხვა რაიმე — პირველყოფილ ადამიანს მაგიურად ჰქონდა გააზრიანებული და ამდენად რაიმე მიზნის მისაღწევად ზემოხსენებული ოპერაცია ისეთსავე აუცილებელ ფაქტორს წარმოადგენდა, როგორც ისრის ტყორცნა, შუბის კვრა, ანკესის ან ბადის ჩაგდება და სხვა.

მაგიურად გააზრიანებული ოპერაციები თანსდევდნენ ნადირობის პროცესს და იქ, სადაც არის დაცული თვით ნადირობა, ხშირად, ხელსაყრელ გარემოში, მაგიური აზროვნების ეს სპეციფიკურობაც არის ხოლმე წარმოდგენილი. ამდენად, ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა ანალიზმა შეიძლება მრავალი რამ საინტერესო გაარკვიოს შესასწავლი ტომის ნადირობისადმი დამოკიდებულების საკითხთა რკალში.

* *

შრომის დროებითი გაერთიანების თვალსაზრისით თუ ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს შევხედავთ, აქაც გავვაკვირვებს მისი გამოყენების პრაქტიკის გავრცელება და ნაირსახეობათა სიუხვე. არ არსებობს ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი მოცულობის სამუშაო, სადაც გამოყენებული არ იყოს შრომის დროებითი გაერთიანება, რომლის ეკონომიური ეფექტურობა და სამეურნეო სარგებლობა პრაქტიკულად შემოწმებულ ფაქტს წარმოადგენს.

გარდა კოლექტიური ნადირობისა, რომელზეც დაწვრილებით ქვევით გვეჩნება საუბარი, დამოწმებულია საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული პრაქტიკა შრომის დროებითი გაერთიანებისა ამათუიმ სამეურნეო მიზნის მისაღწევად. ასეთია, მაგალითად, გუთნის შეკვრის წესი, რომლის შესახებ საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა არსებობს¹.

¹ გუთნის შეკვრის პრაქტიკაზე ქართველ ტომთა შორის მიგვითითებენ შემდეგი ლიტერატურული წყაროები: ახალციხე-ახალქალაქის მაზრაში — X. Вермишев, Эк. быт гос. крестьян Ахалцихского и Ахалкалакского уез-

შრომის დროებითი გაერთიანება სიმინდის ყანის თოხნის დროსაც სცოდნიათ (ე. წ. ნადი || ნადობა)¹; სცოდნიათ აგრეთვე მადნის ამოღებისა და ლითონის დამუშავების ღროს შრომის დროებითი გაერთიანება, რის შესახებ ცნობა გ. რადეს² აქვს მოცემული და რომელიც ჩვენ მიერ დაწვრილებით იყო აღწერილი 1938 წლის რაჭაში მივლინების დროს³.

რაჭაში ჩვენ მიერ დამოწმებული იყო ე. წ. დიდმეშველი მუშა-ხელის დიდი რაოდენობით გაერთიანება ახოს გატეხვის მიზნით, ყანაში ქვის აკრეფა, კოლექტიური ხურობა, სიმინდის რჩევა, მკა, თიბვა და სხვა.

კავკასიის ტომთათვის სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა ხაზით დამოწმებულია ოსებში ზიუ⁴, ყუმხებში ბულკა⁵, ლაკებში მარშა⁶ და სხვა.

ივ, МИЭБГКЗ, ტ. III, გვ. 150; სიღნაღის მაზრაში—А. Аргутинский, Эк. быт гос. кр. Сигнахского уезда, Тиф. губ., МИЭБГКЗ, ტ. IV, ბ. II, გვ. 212; გორის მაზრაში—С. Мачабели, Эк. быт гос. кр. Горийского уезда, Тиф. губ. МИЭБГКЗ, ტ. VI, ბ. I, გვ. 206—207; დუშეთის მაზრაში—Н. Никифоров, Эк. быт гос. кр. Душетского уезда, МИЭБГКЗ, ტ. V, ბ. II, გვ. 51; თელავის მაზრაში—А. Аргутинский, Эк. быт гос. кр. Телавского уезда, МИЭБГКЗ, ტ. V, ბ. I, გვ. 99; თბილისის მაზრაში—С. Мачабели, Эк. быт. гос. кр. Тифлиского уезда МИЭБГКЗ, ტ. V, ბ. I, გვ. 237; მესხეთში—А. Хаханов, Месхи, Этнограф. обзор. V, ნაკ. მე-3, გვ. 25; საერთოდ საქართველოს შესახებ—А. Хаханов, Обычай грузин при пахании, Этнограф. обзор, V, XI, ნაკ. მე-4, გვ. 192 და სხვა მრავალი.

¹ ნადის შესახებ ცნობები აქვს მოცემული: И. Бахтадзе, Эк. быт гос. кр. Рачинского уезда, МИЭБГКЗ, ტ. II, ბ. I, გვ. 26; Д. Носович, Эк. быт гос. кр. в Сеначском уезде, МИЭБГКЗ, ტ. II, გვ. 284; Арканджело Ламберти, Описание Колхиды, СМОИП, ნაკ. XLIII ნაწ. I, გვ. 57—58; А. Бороздин, Крепостное состояние в мингрелии, ЗКОРГО, ტ. VII, ნაკ. 1, გვ. 7—8; საერთოდ სასოფლო სამუშაოთა დროს შრომის დროებითი გაერთიანებაზე საქართველოში ამბობს К. Бюхер-и, Работа и ритм, М. 1923 წ., გვ. 197.

² Г. Радле, Путешествие в Мингрельских Алыпах, ЗКОРГО, ტ. VII, ნაკ. 1, გვ. 187—188.

³ ალ. რობაქიძე, რაჭის ეთნოგრაფიული მივლინების ანგარიში, ენციკლის მოამბე, ტ. IV, გვ. 317, და შმდ.

⁴ Г. Чурсин, Осетины, Тиф. 1925, გვ. 34.

⁵ П. Гаврилов, Устройство поземельного быта горских племен Северного Кавказа, ССКГ, ნაკ. II, გვ. 39—40.

⁶ Абдулла Омаров, Как живут лаки, ССКГ, ნაკ. IV, გვ. 10.

2. კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში.

განსაკუთრებულად ვრცელი გამოყენება შრომისა და იარაღის დროებით გაერთიანებისა მოცემულია სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა დარგში, რადგან სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოთა შედარებით დიდი მოცულობისანი არიან და მოითხოვენ უმოკლეს ვადაში შესრულებას.

როგორც ზემოთქმულიდან ირკვევა, ქართველ ტომთა ყოფაში მეტად ვრცლად ყოფილა გამოყენებული შრომის დროებითი გაერთიანება სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგში. აქვე უნდა იყოს აღნიშნული, რომ განვითარების შემდეგ საფეხურებზე შრომის კოოპერაცია ექსპლოატაციის გარკვეულ ფორმად იქცევა, რაც განსაკუთრებული სიცხადით გუთნის შეკვრის წესში მოჩანს იმდენად, რამდენადაც ამ შემთხვევაში ისეთ იარაღთან გვაქვს საქმე (გუთანი), რომლის ყიდვა ყველას არ შეეძლო. საინტერესოა, რომ შრომის კოოპერაციის ამგვარი გამოყენების აუცილებლობამ მისი იდეალიზაციისათვის შექმნა ხელსაყრელი პირობები. შრომის კოოპერაციის ამგვარი იდეალიზაციის ტიპიურ მაგალითებს ქართველ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა შორის ს. მგალობლიშვილი¹ და ნ. ნიკოლაძე² წარმოადგენენ, მაგრამ, რამდენადაც ეს საკითხი თემას უშუალოდ არ შეეხება, ამაზე აღარ გავჩერდებით.

რაჭაში დამოწმებული ნადირობის კოლექტიურ ფორმებსა და განაწილების სისტემებს მრავალსახეობა ახასიათებს, რომელთაც პრიმიტიული წესების აშკარა ბეჭედი ატყვია. ხანგრძლივი დროის მანძილზე გამოატარეს რაჭველებმა ნადირობის საუკეთესო ტრადიციები, საკმაო სიწმინდით დაიცვეს ეს ტრადიციები და ამავე დროს შემოინახეს ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულებანი.

ამდენად, რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში და, კერძოდ, მონადირეთა ყოფაში დამოწმებული კოლექტიური ნადირობის ფორმების, მასთან დაკავშირებული წესჩვეულებების, მისი მატერიალური ბაზისა და ეკონომიური მნიშვნელობის დადგენა მეურნეობის მთლიან სისტემაში, ვიმედოვნებთ, ცოტაოდნავ დაეხმარება ქართველ ტომთა უძველესი კულტურისა და მისი თავდაპირველი ბუნების შესწავლის საქმეს.

¹ სოფრომ მგალობლიშვილი, მოგონებანი, ტფ. 1938 წ., გვ. 1—6.

² ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, ტფ. 1932 წ., ტ. 2, გვ. 197.

I. ბუნებრივი გარემო

ნადირობის მნიშვნელობის, მისი ორგანიზაციის თავისებულებისა და მასთან დაკავშირებული წესჩვეულებების შემონახვაზე რაქაში განსაკუთრებული გავლენა იქონია მეურნეობის კარჩაკეტილობასთან ერთად მისი ზოოგეოგრაფიული გარემოს თვისებებმა.

ზოოგეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით კავკასია დაყოფილია სამ ნაწილად და ცხრა არედ. ყოველ არეს თავისი განსაკუთრებული თვისებები ახასიათებს, და მის ნიადაგზე ცხოველთა სამყაროს ესათუის გარკვეული სახე. გეოგრაფიულ პირობათა მრავალფერობა ცხოველთა მრავალგვარ სახეობას აძლევდა თავშესაფარს და შედარებით პატარა ტერიტორიაზე, რომელზედაც მოცემულია მრავალნაირი გეოგრაფიული ზოლი, დაწყებული მუდმივი ყინულით დაფარული ქარაფებით და გათავებული ზღვის სანაპირო სუბტროპიკული ჰავით, მოთავსებულია მარტო ძუძუმწოვართა 6 ჯგუფი და მათი 108 სახეობა¹.

გარდა ცხოველთა სამყაროს წარმომადგენელთა ნაირსახეობის სიმრავლისა, კავკასიის ზოოლოგიური გარემო საინტერესოა აგრეთვე ნადირთა სახეობების უძველესი ტიპით და მხოლოდ კავკასიისათვის ენდემურობით. ჩვენს ამოცანასთან დაკავშირებით, რამდენადაც ჩვენ ნადირობის ორგანიზაციის უძველეს ტიპებს ვიკვლევთ, განსაკუთრებულ ინტერესს ცხოველთა უძველესი ტიპები წარმოადგენენ, რადგან ნადირობის ორგანიზაციის ძველი სახეები სწორედ მათთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ამ შემთხვევაში აღსანიშნავია, როგორც მაგალითი, კავკასიური ჯიხვი, რომელიც მკვლევართა უმრავლესობის აზრით ერთერთ უძველეს ტიპს წარმოადგენს მხოლოდ კავკასიისათვის ენდემურს. მაგალითად, კ. კელერი² კავკასიურ ჯიხვს ერთერთ უძველეს ტიპად სთვლის.

ახასიათებს რა კავკასიის ენდემურ ფაუნას, იგივე აზრი აქვს გამოთქმული კ. სატუნი³.

¹ К. Сатуни н, Обзор исследования млекопитающих кавказского края, ЗИРГО, ტ. XXIV, ნაკ. II, გვ. 8.

² К. Келлер, К зоогеографии Кавказа и истории его домашних животных, ИКОРГО, ტ. XXII, ნაკ. 4, გვ. 371.

³ К. Сатуни н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 28.

კავკასიის ფაუნის აღწერისას ანალოგიური დებულება აქვს მოცემული ა. კალინოვსკის¹.

თუ შევეხებით კერძოდ საქართველოს, უნდა აღინიშნოს, რომ აქაც მოიპოვება მრავალი ისტორიული ცნობა დამაჯერებლად დამადასტურებელი საქართველოს ფაუნის იშვიათი მრავალნაირობისა და სიმდიდრისა.

ბ. ზარზმელი სერაპიონ ზარზმელის «ცხოვრებაში» ასე ახასიათებს ცხროჭის „ადგილთა ყოვლად ტყეთა და უფალთა კაცთა მიერ“: „იყო მუნ სიმრავლე თხათაჲ და სხუათა ნადირთა ველურთაჲ“².

საკმაოდ ვრცელ ცნობებს საქართველოში ნადირთა და სანადირო ადგილთა სიმრავლას შესახებ გვაწვდის ძველი ქრონიკებიც.

ცნობილი იყო, როგორც სანადირო ადგილი, გელათის მიდამოები.

გელათის ერთერთ გუჯარში (XIII ს.) ვკითხულობთ:

„განალამც ჰავრევე, მას ჰმსახურებდეს:... ტყითა, ველითა, სანადიროთა“...³; 1452 წლ. ერთერთ გუჯარში იმერეთის მთელ რიგ დასახლებულ ადგილთა დასახელებასთან ერთად მოხსენებულია სანადირო ადგილებიც:

„დაგიმტკიცეთ... სოფელი ხოგრეთი და წევა და ილემი ისე მისითა... სათიბითა, ტყითა და სანადიროთა“⁴ და სხვა მრავალი. რაჭა, კერძოდ ნიკორწმინდა, არ ჩამოუვარდებოდა საქართველოს დანარჩენ კუთხეებს სანადირო ადგილთა სიმდიდრით.

ნიკორწმინდის XI ს. სიგელის XVI ს. მინაწერში ვკითხულობთ:

„განუჩინეს რაჭის შე[სავალი] და სასჯულო და საკურთხი ადგილი... საყანე და სანადირო“⁵.

ბუნებრივი სიმდიდრის ეს სახე შემდეგ პერიოდში იმავე მრავალფეროვნებით იყო წარმოდგენილი.

განსაკუთრებული გულდასმით აქვს მოხსენებული სანადირო ადგილები და გავრცელებული ნადირის სახეობანი ვახუშტის, რომელიც აგრეთვე გულდასმით სანადირო იარაღებსა და თევზის საქურ მოწყობილობასაც ეხება.

¹ А. Калиновский, Очерки кавказкой фауны и кавказских охот, Тифл. 1900 г., გვ. 5.

² ბასილ ზარზმელი, ცხორება და მოქალაქობა სერაპიონ ზარზმელისა. ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, ტფ. 1935 წ., გვ. 154.

³ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები და სხვა მასალები საქ. ისტორიისა და მწერლობისა, წ. II, ტფ. 1897 წ., გვ. 128.

⁴ თ. ჟორდანიას, იქვე, გვ. 264.

⁵ თ. ჟორდანიას, იქვე, გვ. 49.

განსაკუთრებით მდიდარი ყოფილა ნადირით ბორჩალო¹, მდ. შტკერის კიდენი², ნადირით და ფრინველით — დბანისის ხეობა³, ზურტაკეტი⁴, სადაც ირემი „ჯოგ-ჯოგათ და ხროთ“ დადიოდა; თრიალეთი⁵ — „დიდი ნადირით, მფრინველით და თევზით“, არაგვის ხეობა „ნადირით, ეშვით და ჯოგბითა სავსე“, შავნაბადის მთა⁶, სადაც იყო „ნადირნი მრავალნი, ირემი და არჩვი ჯოგად, შველი, დათვი“.

კახეთი არ ჩამოუვარდებოდა ვახუშტის დროს ქართლს ნადირთა სიმრავლით და მრავალსახეობით. კახეთში განთქმული იყო ნადირით, მაგალითად, პანკისის ხეობა⁸ და ალაზანი⁹.

იგივე ითქმის ნადირის გავრცელების თვალსაზრისით სამცხე-ზე¹⁰, გურია-აჭარაზე, ჯავახეთზე, შავშეთზე და სხვა.

როგორც ზემოხსენებული ისტორიული წყაროებიდან ჩანს, საქართველოს ტერიტორია თითქმის მთლიანად საუცხოო მდიდარ სანადირო გარემოს წარმოადგენდა; არ არსებობს ცოტად თუ ბევრად ცნობილი დასახლებული ადგილი, რომელსაც „ადგილნი სანადირონი“ არ ერტყას გარშემო. ამდენად გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს „ჭალაკნი“, „მინდორნი“ და „ველნი“ ისტორიის ჩვენთვის ცნობილ მონაკვეთზე საკმაოდ მდიდარნი იყვნენ სხვადასხვა ნადირით, რამაც გარკვეული როლი შეასრულა მონადირეობის მნიშვნელობისა და მისი ტრადიციების დაცვის საქმეში.

მაგრამ ნადირის სიმრავლითა და მისი ძველი სახეობებით განსაკუთრებით საქართველოს მთიანი ზოლი — სვანეთი, რაჭა-ლეჩხუმი, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი — იყო განთქმული.

„რადგან თავისუფალ სვანეთს, ამბობს ნ. ჩიშაკაძე, ირგვლივ აკრავს დიდი და თოვლიანი მთები, რომელნიც სავსეა არჩვით, ჯი-

¹ ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, მ. ჯანაშვილის რედაქციით, ტფ. 1904 წ., გვ. 41.

² ვახუშტი, იქვე, გვ. 39.

³ ვახუშტი, იქვე, გვ. 49.

⁴ ვახუშტი, იქვე, გვ. 51.

⁵ ვახუშტი, იქვე, გვ. 53.

⁶ ვახუშტი, იქვე, გვ. 89.

⁷ ვახუშტი, იქვე, გვ. 55.

⁸ ვახუშტი, იქვე, გვ. 167.

⁹ ვახუშტი, იქვე, გვ. 152.

¹⁰ ვახუშტი, იქვე, გვ. 204.

ხვით და სხვა გარეულის ნადირობით, ამისათვის ბევრი მისდევს ნადირობას¹.

როგორც ჩანს, ზემოხსენებული და სხვა მრავალი ისტორიული და ლიტერატურული წყაროებიდან საქართველოს ყველა კუთხე, ხოლო მთის ზოლი განსაკუთრებით, საკმაოდ მდიდარი ყოფილა. ჯიხვით, არჩვით, შველით, ირმით, გარეული ღორითა და მტაცებელი ნადირით, როგორცაა დათვი, მგელი, მელა და სხვა და ამდენად მეტად ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენდა ნადირობისათვის.

დამატებით საფუძველს ამ დებულების დასამტკიცებლად წარმოადგენს აგრეთვე მთელი რიგი ტოპონიმიკური მაგალითები, რაც უდავოდ ორგანულ კავშირში იმყოფება ნადირობასთან.

ასეთია, მაგალითად, გაჩიანი, რომლის შესახებ ლეონტი მროველი შემდეგ ცნობას გვაწვდის.

„ამან გაჩიოს აღაშენა ქალაქი გაჩინი რომელსა მაშინ ერქუასანადირო ქალაქი“².

ანალოგიურ ცნობას გვაწვდის გაჩიანის შესახებ ვახუშტი³.

„ხოლო არქევანი პირველ იყო გაჩიანი და სანადირო ქალაქი, მერმე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა, რომელი დასავლითცა არს ხუნანისა და საზღვარიცა მათი“.

გარდა ამისა, არსებობს მთელი რიგი დასახელებათა საირომეს სახით (იმერეთი, რაჭა-ლეჩხუმი), საფუძრე კლდე (რაჭაში), რომელსაც ადგილობრივი გადმოცემით ფურ-ირემის ჯრვის არსებობით ხსნიან, სახუნდარი⁴—მრავალი ადგილის აღმნიშვნელი, მრავალი საჯიხვე და ნაჯიხვარი, დათვისელა, საკვალე, სარეკი და სხვა.

გარდა ბუნებრივად გავრცელებული ნადირით მდიდარი ადგილებისა, რომელთა შორის პირველ ადგილზე ყარაიაზის დაბლობი, თრიალეთის შამბნარი, აჯამეთის ტყე, გეგუთი და გელათი ითვლებოდა, მეფეებს თავის სამფლობელოში, როგორც ეტყობა, სპეციალური ნაკრძალებიც ჰქონდათ მოწყობილი ხელოვნურ პირობებში მოშენებული ნადირით და საჯიხვეები. უკანასკნელთ, არისტოკრატიული გართობის

¹ ნიკო ჩიმაკაძე, თავისუფალი სვანეთი, ძველი საქარ., ტფ. 1913 წ., ტ. II, გან. IV, გვ. 17.

² ლეონტი მროველი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., გვ. 6

³ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ. 44.

⁴ შდრ. ს. ჩხვიძის ცნობას: „დადგენ სახუნდართა შინა... მოვიდა ნადირი უანგარიშო“, ქართლის ცხოვრება, ნ. ჩუბინაშვილის გამ., ნ. II, სპტბ. 1854 წ., გვ. 324.

გარდა, უადრესად სერიოზული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ციხეთა შემოწყობის დროს, როგორც შედარებით ხანგრძლივად გამძლე სასურსათო ბაზას.

სანადირო ნაკრძალი ჰქონდა, როგორც ეტყობა, თამარ დედოფალს კახეთში, რომელიც მან ძღვენით მოსულ მუტაფრადინს უჩვენა: „აჩუენეს საყოფნი სანადირონი მინდორნი, მოედანი და ქუემონი კახეთისანი“¹.

იმავეს გულისხმობს, ჩვენი აზრით, ვახუშტი ყარაის აღწერის დროს:

„ნაგების აღმოსავლით და სამხრით არს ველი დიდი ყარაიისა, საესე ქურციკითა, რომელსა მოინადირობდენ მეფენი წლითი-წლად“².

ნაკრძალის სპეციალურად შემოღობვაც იცოდნენ, რომ მეფესა და მის ამალას იოლად სანადირო ადგილი ჰქონოდა.

„ხოლო ცხენთა მათ ერისთავთა მორთმეულსა განიყვანის ბაზიერთ-ხუცესი სადა იყო სანადირო მეფისა შემოღობილი ახლოს მეფისა სამყოფისა“³.

გარკვეულად მიუთითებს სამეფო ნაკრძალების არსებობაზე ვახუშტის შემდეგი ცნობა:

„იორის პირს ყოფილა სასახლე დამპალას აწინდელთა კახთა მეპატრონეთა საზამთროდ ნადირობისათჳს არჩილ მეფისამდე, კეთილს ადვილს, შვენიერ წყაროიანსა“⁴.

არ შეიძლება იმის თქმა, რომ ასეთი ნაკრძალები მხოლოდ მეფეებსა ჰქონოდათ. ადრინდელი ფეოდალიზმის ეპოქაში ასეთი ნაკრძალები ცალკე საერისთავოებშიც გვხვდება. ამის შესახებ ცხადად ლაპარაკობს ს. ზარზმელის ცხოვრება (დაწერილია X ს. მეორე ათეულის მიწურულში, ხოლო ამბავი IX ს. ეხება). ავტორი ეხება რა გიორგი ჩორჩანელის ადგილსამყოფელს, ამბობს:

„იყო მუნ სიმრავლე თხათა და სხუათა ნადირთა... და არეთა მათ ეშენა სახლი, რომელ (უკუეთუ) ოდესმე ეწიის ღამე, სადგურყვიან მას შინა“⁵.

ასეთ ადგილებში სხვას, როგორც ეტყობა, აკრძალული ჰქონდა ნადირობა. გიორგი ჩორჩანელი, დაინახავს რა თავის სანახებში კომლს, ასე იტყვის:

¹ თამარ მეფის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., გვ. 427.

² ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დასახ. გამ., გვ. 66.

³ ვახუშტი, იქვე, გვ. 19.

⁴ ვახუშტი, იქვე, გვ. 133.

⁵ ბასილ ზარზმელი, ცხოვრება და მოქალაქობა სერაპიონ ზარზმელისა, დასახ. გამ., გვ. 154.

„ვირნაჲ არს ადგილსა იმას სიკჳშიჲ კჳამლისაჲ, ანუ თუ ვის რად უკმს ცეცხლი? უკეთუ ვინმე ეძიებს ნადირთა რად კადნიერ და ურცხვნო ქმნილ არს“¹.

დასავლეთ საქართველოში სამეგრელოს დიდი მთავრის დადიანის სანადირო ნაკრძალები იყო განთქმული.

ამ გარემოებას სათანადო ლიტერატურაში ჰქონდა გამოხმაურება. „კალმასობი“-ს ავტორი სპეციალურად ჩერდება ხსენებულ საკითხზე.

„...მეტადრე ყარაიაზედ და იორშია; რომ ამისთანა ადგილს, თუ არ მეფე, სხვა ვერვინ ინადირებდა“².

თუმცა რაჭაში გავრცელებული ნადირის შესახებ ცნობები, ლიტერატურული წყაროების მიხედვით, მეტად მცირეა, მაგრამ იმ მასალასთან ერთად, რომელიც შეკრებილი იყო რაჭაში ექსპედიციის დროს, შესაძლებელია შედარებით სრული სურათის დადგენა:

დათვი, შგელი, მელა, კურდღელი, კვერნა და მაჩვი რაჭაში საყოველთაოდ გავრცელებული ნადირია, ხოლო უფრო დამახასიათებელი და ჭარბი რაოდენობით ნადირთა ეს სახეები ქვემო-რაჭაში (კერძოდ მდ. შაორის ქვაბულში) არის წარმოდგენილი. (ქვემო-რაჭაში იშვიათად გვხვდება ფოცხვერი და წავი, და თუ არსებობს მათი რამდენიმე ეგზემპლარი, ესენი სხვა ადგილებიდან უნდა იყვნენ გადმოვარდნილი). დაქანებული დაბალ-ბუჩქიანი ფერდობები, მცირე სიხშირის ტყე, ტყით დაფარული მთები ხელსაყრელ გარემოს წარმოადგენდა ზემოხსენებულ ნადირთათვის.

ირემი, არჩვი და ჯიხვი რაჭის დაბლობში არ არის, არჩვი და ჯიხვი ზემო-რაჭის მაღლობებშია მხოლოდ, რადგან არჩვისა და ჯიხვის ადგილსამყოფელს ალპიური ზონა წარმოადგენს. ხოლო ირემი და შველი დიდ ზამთარსა და ღრმა თოვლობას რამდენიმე წლის წინათ მთლად გაუწყვეტია. XVIII საუკუნის მიწურულში კი ირემი და შველი რაჭის დაბლობის დამახასიათებელი ნადირი ყოფილა³.

ადგილობრივი მოსახლეობა დათვის სამ სხვადასხვა ჯიშს არჩევს:

1. ბ ა უ რ ი დ ა თ ვ ი ა ნ შ ი შ ვ ლ ი ს დ ა თ ვ ი. სხეულით დაწარჩენ დათვებზე დიდია და მძიმე, ფერთ მორუხო, ხანდახან წაბ-

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქ. გეოგრაფია, დასახ. გამ., გვ. 154.

² ი ო ა ნ ე ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტფ. 1936 წ., ტ. I, გვ. 215.

³ J. Güldenstädt, Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge, St. Petersburg 1787, B. I, გვ. 400.

ლისფერი გადაჰკრავს. უყვარს კლდიანი ადგილები (ფჩხილებიც წაცვეთილი აქვს კლდეებზე სიარულით). ავია მეტად. ძალიან ეტანება ხორცეულს—„მუშაობს“ ჯოგებზე.

2. ქედანი დათვი. საშუალო სიდიდის სხეული აქვს. ფერით რუხია, ხოლო ყბა-კისერზე თეთრი ზოლი მოსდევს. ადგილსამყოფლად ხშირსა და მაღალ ბუჩქნარს ირჩევს. იკვებება მცენარეულობით. ხშირად აფუჭებს სიმინდსაც.

3. ღორ-დათვა. ტანით ყველაზე მომცროა, ხოლო თავი აქვს დიდი. ბაურს არ ჩამოუვარდება სიავით. ფერად შავია უფრო. იმყოფება ტყიან ადგილებში. საერთოდ იკვებება მცენარეულობით. დაუძინებელი მტერია სიმინდის. ეტანება ხორცსაც, თუ დაგერში იღია.

ქვერნა ორგვარი იცის.

1. დალა-რკვენა. ფერად ერთობლივ შავია, მკერდი აქვს მხოლოდ ხასხასა თეთრი. კაწარი მუქი შავი ფერისა აქვს, ხოლო ღინღლი მტრედისფერი. მომცრო ტანისაა. ზამთარში კლდეში ცხოვრობს. ზაფხულში ტყეს ეტანება. იკვებება გარეული ხილით.

2. მთის-რკვენა. ტანით უფრო მოზრდილია. ფერად შავი. კაწარს წაბლისფერი გადაჰკრავს, ხოლო ღინღლი მოშავო აქვს. იშვიათად მასაც აქვს თეთრი ლაქა მკერდზე, ხოლო ღინღლით ცხადათ განირჩევა დალა-რკვენისაგან. ცხოვრობს ტყეში, უმთავრესად ხის ფულუროში.

მელის სამი სახეობა არსებობს რაჭაში, რომელნიც ერთმანეთისაგან განირჩევიან ფერით: რუხი მელა (ბინადრობს ბუჩქნარში), წითელი მელა (ხშირი ბუჩქნარი და მთაკლდიანი ადგილი) და წაშაო მელა (ბინადრობს მაღალ ნარში).

არჩევენ მგლის ორ სახეობას: ტყის მგელი—ტანმოკრძილი, წაშავო მუქი ფერისა და მინდვრის მგელი—რუხი ფერისა შავი ლაქებით. ტანით ტყის მგელზე მოკრძოა.

ჯიხვისა და არჩვის გავრცელების არედა რაჭაში უნდა ჩაითვალოს მთა ჭუთხაროსი, შოდასი და ფასის კალთები. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ ჯიხვისა და არჩვის გავრცელების არეები ერთმანეთს ეხება, მაგრამ არ ემთხვევა. უმაღლესი ადგილი ამ ზოლში, ალპიური ველი, შიშველი კლდე, მუდმივი ყინულით დაფარული ქარაფები—ჯიხვის სამეფოს წარმოადგენს.

არჩვის ადგილსამყოფელი დაშლილი მეწყერია და ხშირ-ტყიანი ფერდობი. არჩვი მაღლა საჯიხვეში არ შედის, ჯიხვი იშვიათად ჩამოდის არჩვის გავრცელების არეში.

აი რას ამბობს ვახუშტი ჯიხვის შესახებ:

„ხოლო ჯიხვი, რომელი მგზავსობს თხასა, არამედ არს ფრიად უდიდესი მისსა და შვენიერი სახითა და რქითა, ესე გვარობს კავკასთამათ შინა ყოველგან, ჯოგად და ჯოგად. ესე ვალს კლდესა ზედა ქარაფსა და მაღალსა, რომელსა ზედა ვერარაი ცხოველი შემძლებელ არს განსვლად: აღვალს იანვრის ტეხვრა-ქარიშხალსა შინა უმაღლესს კავკასსა ზედა, და შეაქცევს ცხვირს ქარსა და დაწვების ეგრეთ და არარაი ევნების“¹.

ჯიხვსა და არჩვს ახლაც ვხვდებით საკმაო რაოდენობით მდ. რიცეულას, ლუხუნის, საკაოს და რიონის სათავეებში. მისი მასობრივი გავრცელების სავარაუდო ზონად შეიძლება ჩაითვალოს შემდეგი ხაზი: სადმელი—ჯაფისა—საკაო—ჭიორა, რომლის ქვევით მხოლოდ ცალკეული ეგზემპლარები თუა ჩამოვარდნილი.

ჯიხვი კლდეში იპატივებს (ინახავს) თავს. ზაფხულობით მიუვალი ქარაფიანი კლდეების ქვაბულებშია, ხოლო ზამთრობით ბოსლებში ჩამოდის. იკვებება ბალახულით: ვაცის-წვერა (ბუჩქად ამოსული ღეროებია ორ მტკაველზე, მუქი მწვანე ფერისაა. ზამთარში არ ღებება), მწყერის-ფეხა, სამყურა, ძალიან უყვარს ხაფსი. მზის შუაგულზე, ფიცხ ადგილზე ზაფხულობით ჯიხვი ვერა სძლებს და სალოკზე მიდის (მარილიანი ქანია) ან ვეძას ესტუმრება (მთავე წყალია, ოდნავ მლაშე გემო გაჰკრავს).

დაბინდებისას ჯიხვი ძირს ჩამოდის ბოსლებში და გათენებამდე იქ იკვებება. დღე მიუვალ ქვაბულებშია მეტწილად უძრავად გაჩერებული.

მ ი რ ე ვ ა - დ ე ვ ნ უ ლ ო ბ ა ენკენისთვე-ღვინობისთვეში წარმოებს, ხოლო მრავლება—თიკობა—თებერვალ-მარტში. ჯიხვებს საერთოდ ტაკაობა უყვართ (რქებით ჭიდილია), ხოლო მირევის დროს ტაკაობა ხშირდება და მათი რქების ჯახა-ჯუხი შორს ისმის მთაში.

მამალ ჯიხვს ვაცი ეწოდება, დედალს—თხა-ჯიხვი. ერთ წლამდე განურჩევლად სქესისა—თიკანი. ერთი წლიდან სამ წლამდე დედალს წალა ეწოდება, ხოლო მამალს ბოიკი. რვა—ათი წლის შემდეგ ვაცი ჰკარგავს განაყოფიერების უნარს და განზე გადგება. მარტო დადის, ჯოგში არ ერევა და მემარტივე ეწოდება.

ჯიხვი ორი სხვადასხვა სახეობისაა: კოშარა და ლაფური. ფერით არ განსხვავდებიან თითქმის. ორივე სახეობა გაზაფხულზე შავი ფერისაა. შემოდგომაზე ჯიხვი ფერს იყრის და მუქი წაბლისფერი ხდება.

¹ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ., 182.

კომარა ტან-მოკლეა შედარებით, საერთოდ ლაფურზე დიდი. მოკლე, მსხვილი, დაჩორჩქვილი რქები აქვს, ძლიერ გადაღუნული უკან. ლაფური-კი უფრო მომცროა, წვრილი ტანი აქვს, უფრო წმინდა, დაგრძელებული და ნაკლებ გადაღუნული, შუბიკარქები. ჯიხვის წლოვანებას რქის ნახარდებლის რაოდენობის მიხედვით საზღვრავენ.

არჩვიც ორგვარი იცის: ტყის-არჩვი—სხეული მოკლე და მომსხო აქვს, შედარებით სრული რქებით და შიშველის არჩვი—სხეული წვრილი და დაგრძელებული, შედარებით გრძელი და ღონიერი რქები აქვს. არჩვიც იცის ფერის ყრა. ზაფხულში იგი წითელია, შემოდგომაზე დამუქდება წაბლისფრად, ზამთარსა და გაზაფხულში კი მოშავო ფერისა არის.

არჩვი ზამთარში უმეტესად ტყეშია და მცენარეულობით იკვებება. ზაფხულში დაშლილ მეწყერს ეტანება. არჩვი ბოტარობა ენკენისთვეში იცის. ხოლო თიკნობა მარტში. რაც შეეხება შველსა და ირემს ასეთი ამჟამად, როგორც სანადირო ობიექტი, აღარ არსებობს. როგორც აღვნიშნეთ, ირემი ორმოცდაათი წლის წინათ გადაშენებულა, ხოლო შველი—ხუთი-ათიოდე წლის წინათ. დიდ თოვლობას გაუწყვეტია ეს ნადირი.

ყოველი ნადირის თვისებებისა და მის ადგილსამყოფელის თვისებებების ზოგად დახასიათებაზე იმ მოსაზრებით შევჩერდით, რომ ჩვენი აზრით ამ ორ ფაქტორს სერიოზული მნიშვნელობა ენიჭება ნადირობის ორგანიზაციის ამათუიმ სახის ჩამოყალიბების დროს.

მართალია, სანადირო წესჩვეულებათა დასრულებული კოდექსი განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქაში იყო ჩამოყალიბებული არისტოკრატიული წრეების მიერ, მაგრამ ნადირობასთან დაკავშირებული ტერმინების სისტემატიზაციის ჩანასახი შედარებით ადრინდელ პერიოდში გვხვდება, რაც დამაჯერებლად მიგვითითებს ორგანიზებული ნადირობის ჩამოყალიბებული სისტემის არსებობის შესახებ უფრო ადრინდელ ეპოქაში.

მარტო ბუნებრივ გარემოს რომ შევხვთ (ორგანიზაციის შესახებ შემდეგ გვექნება საუბარი) დავინახავთ, რომ ადრინდელ ლიტერატურულ წყაროებში უკვე მოცემულია ნადირის კლასიფიკაცია, მისი ადგილსამყოფელის მიხედვით.

აქვე უნდა აღვნიშნოს, რომ ეს კლასიფიკაცია ატარებს შედარებით ზუსტს, დამუშავებულსა და დიფერენცირებულ სახეს და წარმოდგენილია მწყობრი სისტემის სახით.

ს ა ბ ა ს უ ლ ხ ა ნ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს ცნება „ნათესავი“-ს ქვეშ თავი-სი კლასიფიკაცია დაყვანილი აქვს პირუტყვამდე. იგი ამბობს: „პირ-უტყუად და... ეგვეთარად, რომელი არღარა განიკუთმება სხუათა სახეთა მიმართ“¹, ხოლო სხვა ცნებათა განმარტებიდან ჩანს, რომ „პირუტყვ“-ის შემდეგი „განკუთა“ ყოფილა შესაძლებელი, ასე, მაგ., ცნება „პირუტყვ“-ს იგი სხვა ადგილას ხსნის როგორც „უტყვ ცხოვე-ლი“, ხოლო ამას გარდა მოცემული აქვს ცნება „ნადირის“-ა და „მგეცი“-ს განმარტება. პირველი ცნების შესახებ იგი ამბობს, ვე-ლური პირუტყვ-აო, ხოლო მეორის შესახებ: „ლომი, ვეფხვი, დათვ და მისთანანი, რომელიც ხორცთა სჭამენ და მავნებელ არიან“.

მაშასადამე, პირუტყვი ყოფილა ველური და არა ველური, ხო-ლო ველური პირუტყვების ჯგუფიდან გამოსაყოფი ყოფილა კიდევ ერთი ქვე-ჯგუფი მხეცების სახელწოდებით.

ნადირის კლასიფიკაციასთან პარალელურად მისი თვისებების მიხედვით არსებობდა სხვა კლასიფიკაცია დამკვიდრებული ნადირის ადგილსამყოფელზე. ძველ ლიტერატურულ ისტორიულ წყაროებში განსხვავებულია მთისა (კლდისა), ტყისა და ველის (ბარის, ჭალის) ნადირი. დაბადებაში ვკითხულობთ:

„რამეთუ ჩემი არს ყოველი მგეცი ველისა, ნადირი მთათა და ყოველი პირუტყვი“².

სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში აგრეთვე მოხსენებულია გან-ცალკევებით „ნადირი ველისათა“, კერძოდ:

„არს ესე შესაკრებელი ნადირთა ველისათა, ბაკთა ეწოდების“³.

არა ერთგზის ხმარობს ვ ა ხ უ შ ტ ი გამოთქმას: „ნადირი ტყეთა და ველთა“⁴. იმავე ვ ა ხ უ შ ტ ი ს უფრო დაზუსტებული ცნობა აქვს მოცემული ამ საკითხის გარშემო; ბორჩალოს დახასიათებისას იგი ამბობს: „ნადირნი: კლდეთა თხა და არჩვი... ტყეთა: ირემი, შველი, დათვ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურდღელი მრავალნი“⁵.

იმის მიხედვით, თუ რა ნადირზე სწაღდათ ნადირობა, უნდა ყო-ფილიყო შერჩეული სათანადო ძარშრუტი. ქართლის ცხოვრებაში ვკი-თხულობთ (ვახტანგ ჯანიშინის შესახებ): „დღესა ერთსა ინება ნადი-რობა მთისა და წაბძანდა თრიალეთსა და შანბიანსა მთასა, ვითაცა არას

¹ ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, ტფ. 1928 წ., სიტყვებთან ნათესავი და პირუტყვი.

² დავითნი, მთ, ი, დაბადება, ნაწ. II, ტფ. 1884 წ.

³ ბ ა ს ი ლ ზ ა რ ზ მ ე ლ ი, ცხოვრება და მოქალაქობა სერაპიონ ზარზმე-ლისაჲ, დას. გამ., გვ. 160.

⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ. 33.

⁵ ვ ა ხ უ შ ტ ი, იქვე, გვ. 41.

ხელმწიფისაგან არ ნადირებულ იყო ამ რიგათ... და ინადირა სარბევითა და შეიქმნა ირემთა მოდენა“¹.

იქვე გიორგი მეფის შესახებ ნათქვამია:

„შემდგომად ამისა განისვენებდეს და ნადირობდეს მთათა და ბართა“².

აქედან გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს ტერიტორია საერთოდ და კერძოდ რაჭა, ზოოგეოგრაფიული თვალსაზრისით, საუცხოო გარემოს წარმოადგენდა ნადირის ნაირსახეობათა სიმრავლის დასაცავად, ხოლო ეს პირობა მეურნეობის კარჩაკეტილობასთან ერთად თავისთავად საფუძვლად დაედო ნადირობის მნიშვნელობის შენარჩუნებას და მისი საუკეთესო ტრადიციების გაგრძელებას რაჭაში და ამასთან ერთად იმ წესჩვეულებათა შედარებით შეურყვნელად დაცვას, რომელნიც თანსდევდნენ ნადირობის პროცესს და ოდესღაც მის განუყრელ ატრიბუტებს წარმოადგენდნენ.

ნადირობის საკმაოდ განვითარებულ კულტურაზე, კერძოდ რაჭაში, სხვა მაჩვენებლებთან ერთად, მიგვითითებს რაჭაში შემონახული ნადირთა დიფერენცირებული ტერმინების მთლიანი სისტემა მათი სქესისა, ჰასაკისა და ჯიშების სახეობათა მიხედვით ასეთი სიუხვით წარმოდგენილი ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფაში.

¹ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინაშვილის გამ., ნაწ. II, გვ. 324.

² იქვე, გვ. 367.

II. მატერიალური ბაზა

1. ჩაცმულობა

ნადირობა, ატარებს იგი მხოლოდ სპორტული გართობის ხასიათს თუ პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურება, განსაკუთრებულ სიძნელებებთან არის დაკავშირებული და ამავე დროს მეტად სახიფათოა. რათქმაუნდა, ეს არ ითქმის ყველა სახის ნადირზე ნადირობის შესახებ. ასე მაგალითად, ნადირობა კურდღელზე, მელაზე ნაწილობრივ შველზე მონადირისაგან მოითხოვს ნადირის ჩვევთა ცოდნას მხოლოდ და კარგად სროლას, რადგან არც სანადირო ადგილია ძნელად სავალი (გაშლილი ბუჩქნარი, ოდნავ დაქანებული ფერდობი, უმნიშვნელო სისწირის ტყე), არც თვით ნადირია სახიფათო. სულ სხვაა მტაცებელ ნადირზე ნადირობა. აქ ზემოთაღნიშნულ თვისებებს გარდა მონადირეს საკმაო გამბედაობა მოეთხოვება და ხშირად მაგარი მკლავიც. მაგრამ ყველაზე უფრო ძნელი და საშიში ჯიხვზე ნადირობაა. ამაზე ჩვენ უფრო დაწვრილებით ქვევით გვექნება საუბარი, ახლა აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ჯიხვის ადგილსაყოფელის თავისებურება, მისი მიუკარებელი, ამაყი და თავზე ზელაღებული ხასიათი მის ძალღონესთან დაკავშირებით განსაკუთრებულად აძნელებს მასზე ნადირობას, მეტად სერიოზულ საშიშროებას ჰქმნის მონადირისათვის და თხოულობს უკანასკნელისაგან სპეციალური თვისებების გამომუშავებას და ნადირობის ორგანიზაციის თავისებურ სახეს.

ასეთ პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ჩაცმულობას, შეიარაღებას და თვით მონადირის ინდივიდუალურ თვისებებს, რადგან ამ ფაქტორთაგან ერთის შეფასებაში უმნიშვნელო შეცდომის დაშვებას ხშირად აუნაზღაურებელი ზარალი მოსდევს.

ამიტომ, რომ დაბლობებში ჩაცმულობას უკვე აღარ აქცევენ ყურადღებას მაშინ, როდესაც კლდოვან ადგილებში (უმთავრესად ჯიხვზე და არჩვზე) ნადირობისას ჩაცმულობას განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი ნადირობის ორგანიზაციის პროცესში. ასეთ ადგილებში მონადირეები განსაკუთრებული კონსერვატიულო-

ზით ეკიდებიან სანადირო ეკიპირების ყოველ წვრილმანს, საუკუნეების განმავლობაში მწარე გამოცდილებით შემოწმებულს.

რა პირობებს უნდა აკმაყოფილებდეს მონადირის ჩაცმულობა— ვეგულისხმობთ ერთი მხრივ ჯიხვზე, არჩვზე, ხოლო მეორე მხრივ დათვზე ნადირობას, რადგან ჩაცმულობის ტიპიური სახე შემონახულია სწორედ ამ ნადირებზე ნადირობის დროს.

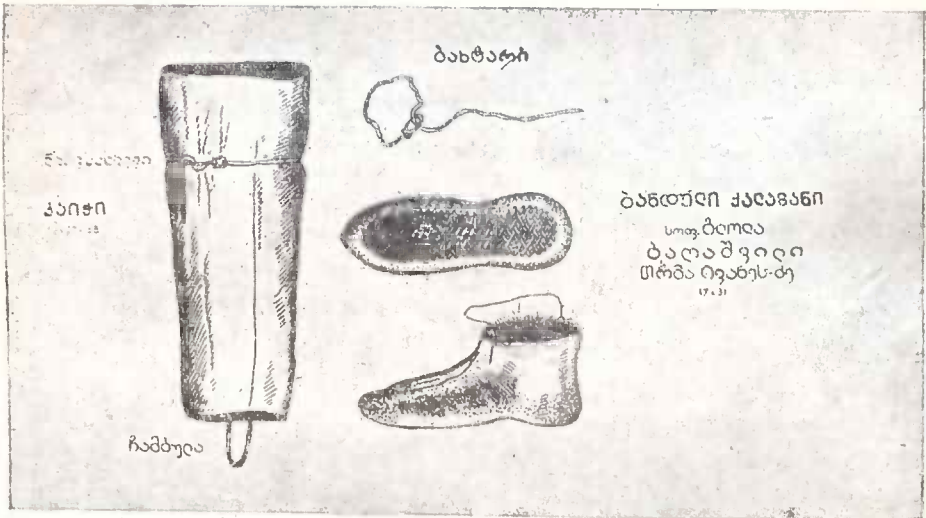
უპირველეს ყოვლისა ტანსაცმელი უნდა იყოს მსუბუქი, რომ მონადირეს სიარულსა (ხშირად სირბილს) და სროლას არ უშლიდეს. ამასთანავე იგი უნდა იყოს თბილი, ე. ი. უნდა უზრუნველყოფდეს ადამიანის ბუნებრივი სითბოს მაქსიმალურ გამოყენებას, ცეცხლის ანგარიშში მიუღებულად, რადგან მონადირეს ხშირად უხდება ისეთ ადგილებში ყოფნა, სადაც ცეცხლის დანთება შეუძლებელია. არა ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება ტანსაცმელის ფერს — იგი უნდა თანაბრად ეხამებოდეს სანადირო გარემოს. ამიტომ მთის რაჭაში დადასტურებული მონადირის ჩაცმულობა ჩაცმულობის საკმაოდ განვითარებულ ტიპს წარმოადგენს და მისთვის მახასიათებელი მატერიალური ბაზის განვითარების სათანადო საფეხურზე ამ ჩაცმულობაში რაიმე გაუმჯობესების შეტანა შეუძლებელია.

მართალია, დღეს გამოიმუშავებულია მონადირის გაცილებით უფრო სრულქმნილი ტანსაცმელი, მაგრამ მთის რაჭაში ძველი მონადირეები ისევ ძველ ჩაცმულობას მისდევენ და, მიაჩნიათ რა სახიფათო ექსპერიმენტად, ახალ ჩაცმულობას ერიდებიან.

ყველაზე სრულა სახით ჩაცმულობა აღწერილი იყო სოფ. ქვედა წესში, ჯავისაში (ლუხუნის ხეობა), სადმელში (რიცეულის ხეობა), გოლოლაში და შემოწმებული ლეხსა და ჭიორაში.

ფეხზე იცვამდნენ ხარის, ძროხის, იშვიათად, თხის ტყავის დახურულ წამოკერილ ქალამანს, რომელსაც ეწოდებოდა კოლოტური¹ ან ლებური ქალამანი. ღორის ტყავის ქალამანი სასტიკად იყო აღკვეთილი — „ნადირთ ანგელოზს ეწყინებო“. კოლოტურ ქალამანს ერთი ნაკერი აქვს მხოლოდ. შესაკრავად ხმარობდნენ ტყავის წვრილ თასმას, რომელსაც ჭაპი ეწოდება. მისი ქობა კოჭამდეა ამოსული. არის შემთხვევა, როდესაც ქალამნის ძირი ამოქსოვილია ტყავისავე ღვედებით. ასეთ ქალამანს ბანდული ეწოდება. ჯიხვზე სანადიროდ წასვლის დროს უფრო ცხენის ბანდულს ეტანებოდნენ. „ცხენის ბანდული კარგად არისო დაცდილი“. ბანდულის უპირატესობა ჩვეულებრივ ძირგამოუქსოვ ქალამანთან შედარებით იმაში მდგომარ-

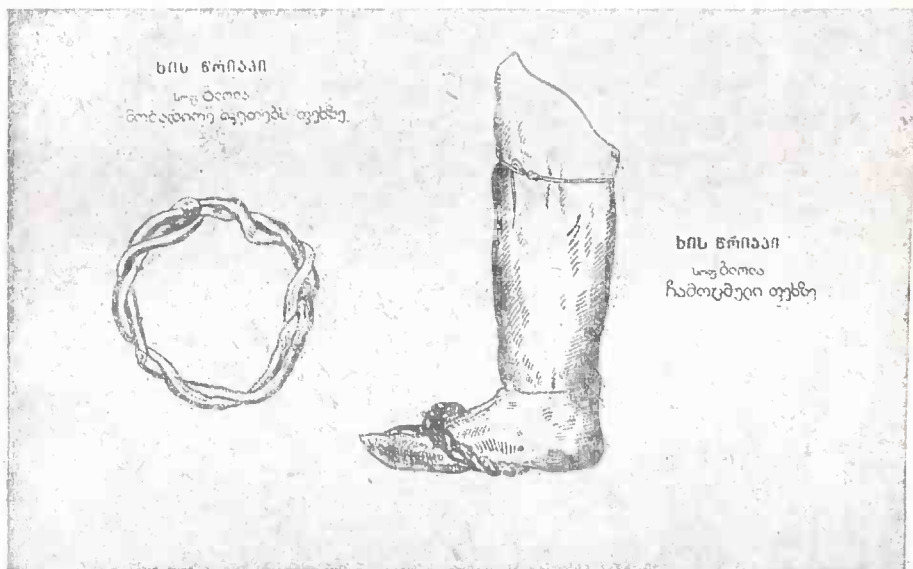
რეობს, რომ ასეთით შემოსილი ფეხი შიშველ ქარაფიან კლდეზე და ბალახოვან ფერდობზე არა სცურავს. კოლოტური ქალამნისა და ბანდულის (ისევე, როგორც ჩვეულებრივი ქალამნის) წვერი ოდნავ აწეულია, როგორც ეტყობა ფეხის შესაძლებელი ბორძიკის თავიდან აცილების მიზნით. ფეხსამოსში შიგნით ჩალაგებულია თომი (მთის ბალახია ერთგვარი) ფეხის სიცივისაგან და სინესტისაგან დასაცავად. აქვე აღსანიშნავია თომის საინტერესო თვისება. ზამთარში იგი ფეხს იცავს ყინვისაგან, ხოლო ზაფხულში—სიცხისაგან, რადგან, თუ თომი არაა ძალიან დატკეპნილი, მასში ინახება ჰაერის ფენა, რომელიც ტემპერატურის იზოლაციის ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენს.

სურ. 1. პაკი და ბანდული ქალამანი (ს. გლოლა).

მაგრამ სანადირო ადგილები, რომლის გადალახვა უხდება ხოლმე მონადირეს ნადირის დევნის დროს, მეტად მრავალფეროვანია. მას ხვდება გზაზე ქარაფიანი კლდეები, თოვლით ამოვსებული ხევხუვი, შვეულად დაქანებული ბალახოვანი ფერდობი, გადასახტომი ნაპრალი და საერთოდ კლდეში და ღრეში უვალი ადგილები. ამიტომ მარტო ბანდული მას ვერ დააკმაყოფილებს და ამის მიხედვით გამომუშავებულია ფახსამოსის დამატებითი, დამხმარე ელემენტები, რომელნიც საშუალებას აძლევენ მონადირეს ყოველ ცალკე შემთხვევაში ასეთ გადასავალზე საჭირო დრო და მასთან დაკავშირე-

ბული ხიფათი მინიმუმამდე დაიყვანოს. ასეთია ბანდულთან ერთად წრიაპები და თხილამურები. რკინის წრიაპები (ერთმაგი და ორმაგი) დიდი ხანი არაა რაც შემოვიდა რაჭველ მონადირეთა ყოფაში, ხოლო თხილამურები იმ სახით რა სახითაც ისინი გამოყენებული არიან ბარში (ხისაგან ნათალი, გრძელი საცურაო), რათქმაუნდა, რაჭის პირობებში არც შეიძლება იყოს გამოყენებული. ამიტომ ახლაც, ხშირად, წრიაპებსა და თხილამურებს რაჭველი მონადირეები იმ სახით ხმარობენ რა სახითაც მათთვის ტრადიციას დაუტოვებია.

სურ. 2. ხის წრიაპი (ს. გლოლა).

წრიაპი წარმოადგენს თხილისა ან არწკლის მრგვალად და ორმაგად დაღველენჯილ ტოტს, რომელიც სახით სამაჯურს. წააგავს, ხოლო ისეთი დიამეტრით, რომ მისი ფეხზე წამოცმა შეიძლება. ფეხზე იგი არაფრით არ არის დამაგრებული და თუმცა მისი ტარება არაა ადვილი, იგი მშვენივრად ასრულებს წრიაპის როლს, ე. ი. უზრუნველყოფს მონადირეს ფეხის დაცურების საშიშროებისაგან ციცაბო შიშველ კლდეებზე სიარულის დროს.

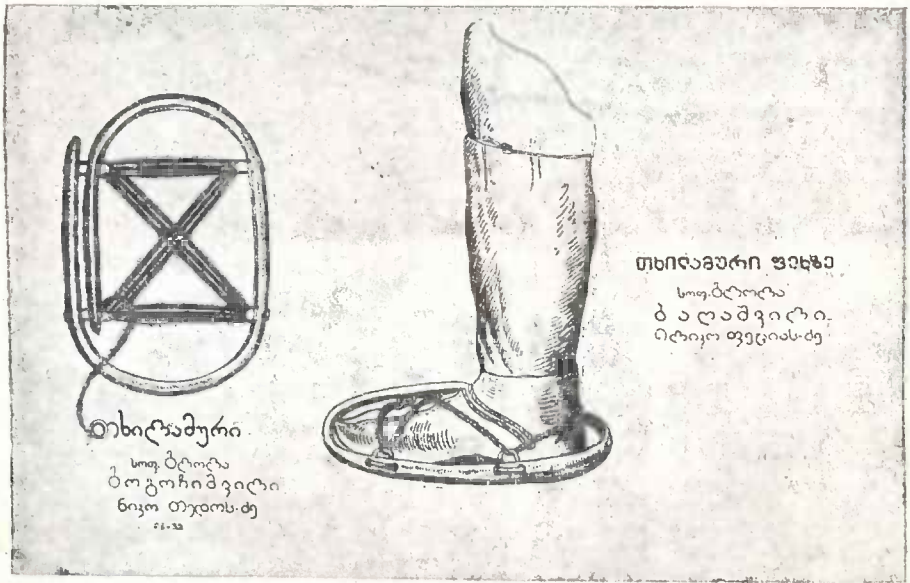
თხილამურები წარმოადგენენ აგრეთვე თხილის ტოტისაგან გაკეთებულ რკალს დიამეტრით 40—50 სმ-მდე, რომელიც შიგნით ამოქსოვილია (დაბანდულია) თხილისავე ქერქის ან მოქსოვილი

3. კალექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში.

ღვედებით. თხილამურები იხმარება თოვლით დაფარულ ადგილზე სიარულის დროს და უზრუნველყოფს მონადირეს თოვლში ჩაფლობისა და ყინულის ზედაპირის ჩატეხვის საშიშროებისაგან.

სანადიროდ გასვლისას მონადირეს წრიაპი და თხილამური წელის ღვედზე აქვს დამაგრებული და მას იკეთებს იმის მიხედვით, თუ რა ადგილი შეხვდება მას გადასასვლელად ნადირთ ღვეწის დროს.

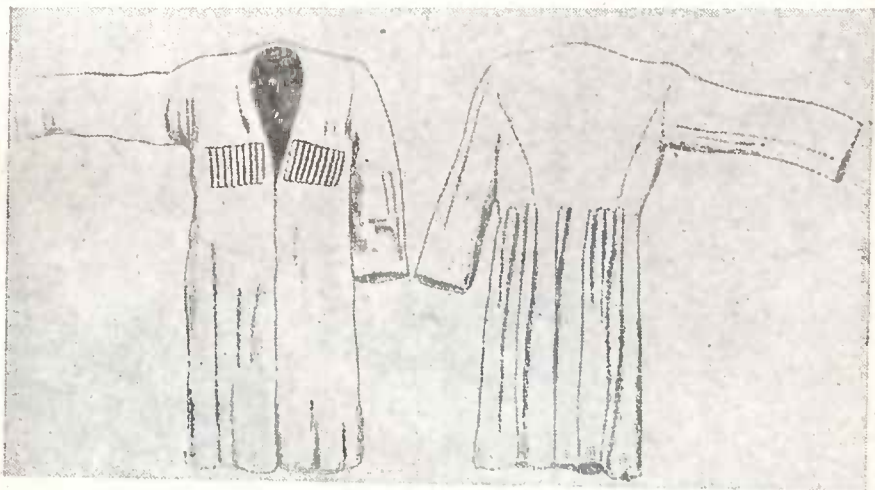
წვივებზე მონადირეს შინნაქსოვი შალისაგან შეკერილი პაიკები აქვს ჩაცმული. პაიკები მუხლს ქვევით თექის ღვედით არის დამაგრებული, რომელსაც ზემო-რაჭაში წ ვ ი ვ ს ა კ ო ნ ი (წვივსაკრავი) ეწოდება, ხოლო ქვემო-რაჭაში ლ ე კ ე ვ რ თ ხ ე ბ ი (სურ. 1).

სურ. 3. თხილამური (ს. გლოლა).

იმ შემთხვევაში, თუ პაიკები მოკლეა და მუხლს ზევით არ არის გადასული, ღრმა თოვლის დროს, პაიკებში თოვლის ჩასვლის თავიდან აცილების მიზნით, სამუხლებს ხმარობენ. სამუხლებები აგრეთვე შინნაქსოვი შალისაგან არის შეკერილი. მას იცვამენ მუხლებზე ისე, რომ პაიკების ზედა ნაწილი და მუხლს ზემოთ ადგილი ერთ მტკაველზე დაუარული იყოს. სამუხლებები დამაგრებულია შარავლის ტოტზე ღუგმით.

მონადირეს ტანზე აცვია შინნაქსოვი შალის შარვალი—ჩოხის შარვალი—და მოკლეკალთიანი ჩოხა. ზამთარში ზედატანად ხმარობენ ე. წ. გულგადახვეულ ჩოხას, ე. ი. ისეთ ჩოხას, რომელსაც ცალმკერდზე დასაფარავად საგულე აქვს დაკერებული, ხოლო სხვა დროს ჩვეულებრივ ჩოხას. განსაკუთრებული სიცივის, ქარბუქისა ან ყანვის დროს იცოდნენ ტყავის ჩაცმა ჩოხის ზემოთ. ტყავი—თხის ტყავისაგან შეკერილი მოკლე ჯუბაა.

სურ. 4. ჩოხა (ს. ვლილა).

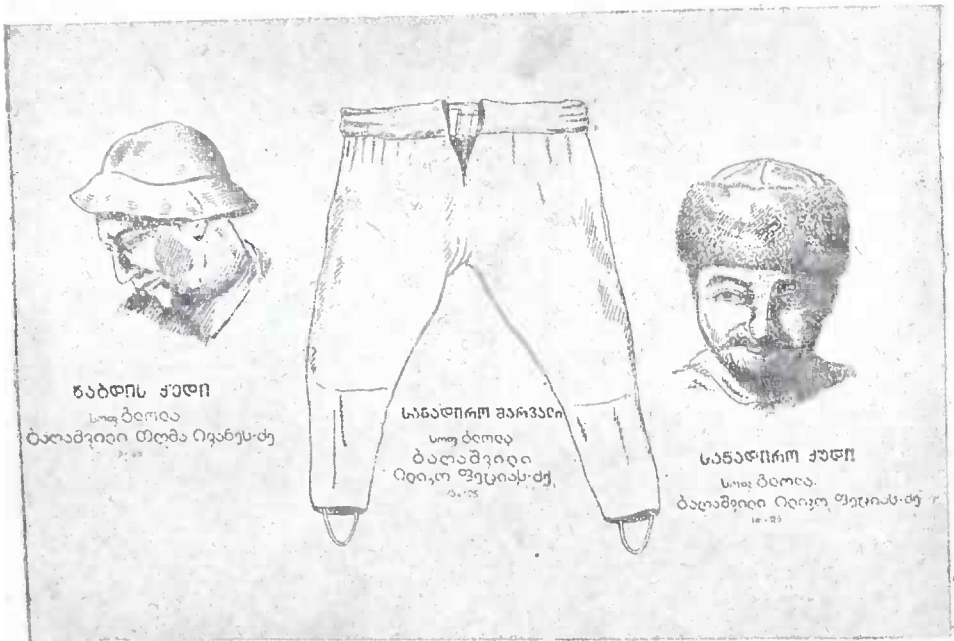
თავის დასაბურად ხმარობდნენ თხის ან თიკნის ტყავის დაბალ ფაფახს, ან სვანურ ნაბდის ქუდს, ან შინნაქსოვ შალის ყაბალახს. ქუდს უნდა დაეკმაყოფილებინა შემდეგი ძირითადი მოთხოვნილება: მას უნდა თავი შეენახა თბილად, მაგრამ ისე, რომ თვალები და ყურები არ დაეფარა.

ხელთათმანს იშვიათად ხმარობდნენ—„სროლის დროს ხელს უშლისო.“

მონადირის ჩაცმულობის აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენდა წელზე ტყავის ღვედი, რომელზედაც დამაგრებული იყო სანადირო ჟიპირების სხვადასხვა ელემენტი (წრიაპი, თხილამური, ყათარ-ვაზნა,

დანა და სხვა) და ზურგზე უმთავრესად ხბოს ტყავის გუდა, რომელშიც სურსათ-სანოვაგე ელაგა (სურ. 6).

ტანსაცმლის ფერებიდან ყველაზე უფრო მიზანშეწონილად რუხი ფერი იყო მიჩნეული, ნაცრისფერის იერით, რადგან კლდესა და თოვლს იგი უფრო შეეხამება.

სურ. 5. შარვალი და ქუდები (ს. გლოლა).

მონადირის ტანსაცმლის ფერის შეხამებას გარემოსთან სვანეთშიც ჰქონდა ადგილი. ვ. ტეპცოვის ცნობით, მონადირე იმ კლდეების ფერის ტანსაცმელს იკვამდა, სადაც ჯიხვი ეგულებოდა მას¹.

სანადიროდ წასულთა სანოვაგის სახე და რაოდენობა ზუსტად იყო განსაზღვრული. ერიდებოდნენ ნაირნაირი საჭმელის წაღებას დიდი რაოდენობით. მონადირის საგზალი სპარტანულად იყო შემოფარგლული, სახელდობრ პური, ყველი, მარილი. ხორცის წაღებას (განსაკუთრებით ღორის ხორცისა) მეტად ერიდებოდნენ—„ღორის

¹ В. Тепцов, Сванетия, географический очерк, СМО МПК, X, зб. 38.

ხორცი ნადირთ ანგელოზს ეჯავრებაო“. ხოლო რაც შეეხება ხორცულსა და საერთოდ გემრიელ საჭმელს, მონადირეები მას იმიტომ ერიდებოდნენ, რომ „ნადირთ ანგელოზს შევეცოდებით და ნადირს მოგვცემსო“.

სურ. 6. გულა და მუჟირა (ს. გლოლა).

როგორც ვხედავთ, რაჭველ მონადირეებს იშვიათი სიზუსტით ჰქონდათ ჩამოყალიბებული ჩაცმულობის საქმიანობა ნადირობის დროს. ჩაცმულობის ყოველი ელემენტი გარკვეულად განსაზღვრულ ფუნქციას ასრულებდა, ყოველმხრივ უპასუხებდა ყველა იმ მოთხოვ-

ნილებას, რომელიც მას ჰქონდა წაყენებული და ერთნაირად გამო-
საყენებელი იყო პირობათა ყველა იმ ნაირნაირობაში, რომელიც კი
შეხვედებოდა რაჭველ მონადირეს ჯიხვზე თუ დათვზე, ტყეში თუ
კლდეში, ზამთარში თუ ზაფხულში ნადირობის დროს, რაც უდავოდ
მაჩვენებელია ნადირობის განვითარების მაღალი დონისა და ყველა-
იმ საშუალებათა მაქსიმალური ეფექტიანობით გამოყენებისა, რომე-
ლიც კი ხელთ ჰქონდა განვითარების მოცემულ დონეზე მონადირეს.

2. შვიარაღება

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ნადირობის პროცესში
დათმობილი სანადირო ინვენტარს—დაწყებული კვეს-აბედით და დამ-
თავრებული სასროლი იარაღით. ინვენტარს მით უფრო მეტი მნიშ-
ვნელობა ენიჭებოდა, რომ მონადირეს ხშირად უხდებოდა სახლიდან
ხანგრძლივად წასვლა (3—5 დღე) და ნადირობის პროცესში საკ-
მად დიდი მანძილის გადავლა (30 კმ-მდე).

ამდენად მონადირის ინვენტარი მეტად პორტაბელური უნდა
ყოფილიყო, ე. ი. იოლად სატარებელი, ყველა შემთხვევაში გამო-
საყენებელი და მაქსიმალურად ეფექტიანი. ამ პრინციპების მიხედვით
იყო შერჩეული მონადირის ინვენტარი, რომელიც შესდგებოდა შემ-
დეგი ელემენტებისაგან:

1. ჩვეულებრივი კვეს-აბედი ცეცხლის დასანთებად, რომელიც მშრალად უნდა ყოფილიყო შენახული.

2. მუჟირა—მუჟურო, შვინდის კეტი სიგრძით 150 სმ-დე, დიამეტრით 3 სმ-მდე, რომელსაც ძიჯს რკინის წვეტი (საკუთრივ მუჟირა) აქვს გაკეთებული. ძალიან იშვიათად მუჟირას რკინის ნაწილზე გვერდით რკინისავე განშტოება ჰქონდა გაკეთებული. ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით მის დანიშნულებას წარმოადგენდა ნადირის დაჭრა-შეჩერება. რაჭაში ამგვარი სახის მუჟირა რამდენიმე ეგზემპლარის რაოდენობით არის დამოწმებული და მას მოსახლეობა სვანეთიდან შემოტანილად სთვლის. მუჟირას მეორე ბოლოზე, იქ სადაც ხელის მოსაკიდებელია, ქანჩა აქვს გაკეთებული, უკეთ რომ ვთქვათ, მუჟირას ეს ბოლო ორკაპა სახეს ატარებს. მონადირეები მას ახლა ხმარობენ თოფის გასადგებად (მუჟირას მაგრად დაარჭობენ სროლის წინ მიწაში ან თოვლში და შემდეგ ზედ თოფის ლულას გასდებენ). ამგვარად, მუჟირა—აუ-

ცილებელი და განუყრელი იარაღი ყოველი რაჭველი მონადირისათვის — სამი ნაწილისაგან შედგება: კეტი, ქანჩა და საკუთრივ მუჟირა¹ (სურნ).

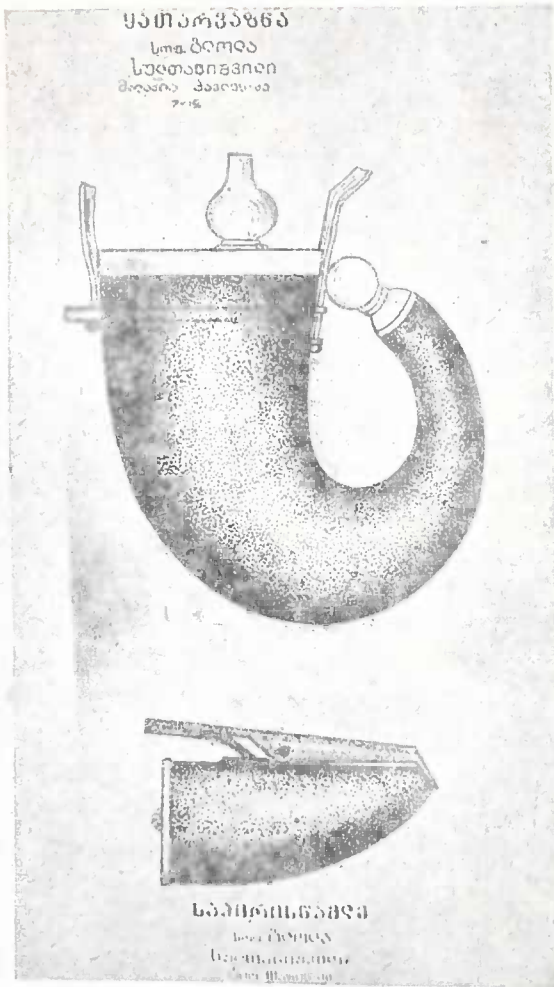
მრავალნაირ ფუნქციას ასრულებს მონადირის ყოფაში ეს ყოველმხრივ მეტად საინტერესო იარაღი: უპირველეს ყოვლისა იგი სანდო საბჯენია გაუვალ ადგილებში სიარულის დროს, იგი შეუდარებელი იარაღია ყინულიან ქარაფებზე საფეხურების ამოსაკვეთად, ძალიან კარგად ასრულებს მაგარი საყრდენის ფუნქციას თოფისათვის თოფის სროლის დროს და დაჭრილ ნადირთან ხელჩართული შეხვედრისას სასიკვდილო იარაღს წარმოადგენს გამოცდილი მონადირის ხელში. ხოლო ის გარემოება, რომ ბავშვების სხვადასხვა სახის სათამაშოთა შორის (სვანეთში) მუჟირას მიზანში სროლაც არის დამოწმებული გვაფიქრებინებს, რომ მუჟირა ოდესღაც სასროლ იარაღადაც ყოფილა გამოყენებული.

3. ყათარ-ვაზნა იხმარება თოფის წამლის შესანახად. წარმოადგენს ხისაგან გაკეთებულ ჭურჭელს, რომელსაც ცხვრის (ჯიხვის?) რქის მოყვანილობა აქვს. საფიქრებელია ამგვარი მოყვანილობის საფუძველზე, რომ მას ძველათ ჯიხვის რქისაგანაც აკეთებდნენ. მას აქვს ძვლის თავსახური მჭიდროდ მორგებული, ხოლო თავსახურთან 1 სმ-ის დაცილებით, გვერდიდან გაკეთებული აქვს ძვლისავე საკეტი. ყათარ-ვაზნა გადაკრულია ტყავით და ბოლოში დასამშვენებლად აგრეთვე თეთრი ძვლის ბირთვი აქვს დამაგრებული.

მონადირე ყათარ-ვაზნის საკეტს განსნის, მოხდის თავსახურაგს და ჩაყრის შიგ წამალს (ყათარ-ვაზნაში დაახლოებით $\frac{1}{2}$ კგ წამალი ეტევა), შემდეგ საკეტს დაჰკეტავს. ყათარ-ვაზნის საკეტი თუ დაკეტილია, თავსახურიდან შესაძლებელია მხოლოდ იმდენი წამლის გადმოღება, რამდენიც ეყოფა ერთ სროლას. ამ წამლის გადმოღების შემდეგ მონადირე კვლავ დახურავს თავსახურაგს, გამოხსნის საკეტს, გადმოაპირქვაავებს ყათარ-ვაზნას და ისევ დაჰკეტავს საკეტს. ამ შემთხვევაში საკეტის ფირფიტასა და თავსახურაგს შორის იმდენი წამალია დაგროვილი, რამდენიც საჭიროა მხოლოდ ერთი გასროლისათვის. ყათარ-ვაზნის ასეთი მოწყობილება საგრძნობლად აადვილებს

¹ ფ. რატკელი ეხება რა საერთოდ კავკასიელების შეიარაღებას, უპირველეს ყოვლისა, მუჟირას ახსენებს. „Первым оружием в горах является окованный железом альпийский посох, бичевой отросток которого может служить оригинальным, а в серьезном случае и опасным оружием“ (Ф. Ратцель, Народоведение. დ. კორთაჩევსკის თარგმანი, ტ. II, СПб. 1896 წ.). გვ. 791: სამუშუაროდ, ავტორს არა აქვს აღნიშნული კავკასიაში მცხოვრებ კერძოდ რომელ ტომშია დამოწმებული ეს იარაღი.

თოფის მინიმალურ ვადაში დატენვას და ამავე დროს უზრუნველ-
 ჰყოფს საჭირო რაოდენობის წამლის ჩაყრას, რასაც სერიოზული
 მნიშვნელობა აქვს ტყევის მიზანში მოხვედრის დროს. მონადირეს
 ყათარ-ვაზნა ღვედზე აქვს დამაგრებული.

სურ. 7. ყათარ-ვაზნა და საპირისწამლე (ს. გლოლა).

4. საპირისწამლე რქისაგან გაკეთებული თოფის წამლის
 ბრტყელი კურკელია, რომლის სიგრძე 8—10 სმ-ს არ აღემატება,
 სიგანე აქვს 5 სმ, ხოლო სისქე 2 სმ. ფართო ბოლოზე მას ძვლის
 ტარი აქვს გაკეთებული (აქედან წარმოებს წამლის ჩაყრა საპირის-

წამლეში), ვიწრო ბოლოზე პატარა ნახვრეტი აქვს დატოვებული. წიბოზე დამაგრებული აქვს ე. წ. ჩიტო—ღრეკად რკინაზე შედგმული რკინისავე ფეხი, რომლის ენის საშუალებით საპირისწამლეს პირი დახურულია. ჩიტის მეორე ბოლოზე თითის დაჭერის შედეგად ენა ასცილდება პირს და მონადირეს ეძლევა საშუალება საჭირო რაოდენობის წამალი დააყაროს თოფის ყურს. საპირისწამლე მონადირეს დამაგრებული აქვს ჩოხის უბეზე ჩიტო-ს ენის საშუალებით.

5. საკვესაბდე ხბოს ან თხის ტყავისაგან შეკერილი პატარა ჩანთაა სიგრძით 20—25 სმ-მდე, სიგანით 10 სმ-მდე. დამაგრებული აქვს მონადირეს წელის ღვედზე და შიგნაზავს კვესს, აბედს, ფინთისს და სხვა.

6. ქილები მონადირის აუცილებელ ინვენტარს წარმოადგენდნენ; ხმარობდნენ ხის ან რკინისაგან გაკეთებულ ქილებს, რომელთაც ჩოხის მკერდზე ატარებდნენ. ყოველ ქილაში ერთი სასროლი თოფის წამალი ჰქონდათ შენახული და ტილოს პატარა ჩვარი—ბერკლის სახელწოდებით. უკანასკნელს ხმარობდნენ ფინთისის შემოსახვევად, რომ იგი მაგრად ყოფილიყო ჩამჯდარი თოფის ლულაში.

7. ხანჯალი და ზედ მორგებული ან ცალკე ბუდით ქამარზე დამაგრებული დანა ხის გასათლელად, ხორცის დასაჭრელად და სხვა.

8. საქონე ხის პატარა ყუთია, ასანთის კოლოფის ოდენა, რომელშიც ინახებოდა დათვის, ქათმის ან ბატის ქონი თოფის რკინის ნაწილებზე წასასმელად. საქონე საკვესაბდეში იყო შენახული.

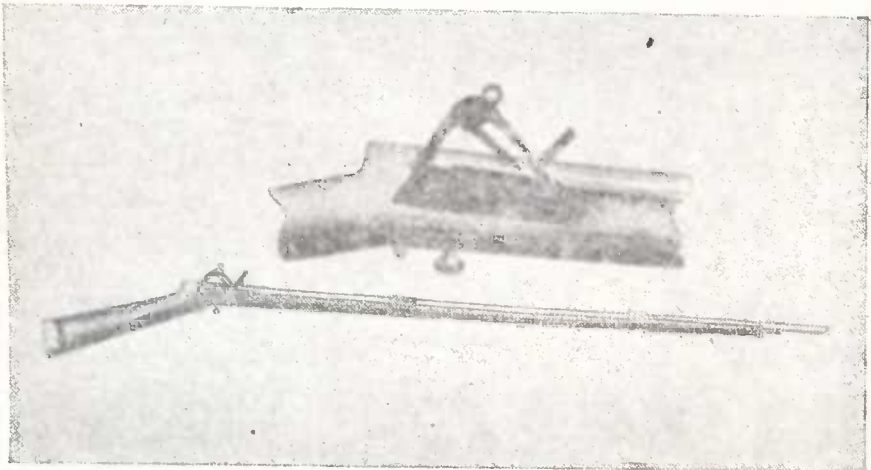
9. მილიონი ჩვეულებრივი საველე ან საზღვაო დურბინდია, რომლითაც მონადირე წინასწარ ათვალეირებს სანადირო მიდამოს. ხმარობენ მხოლოდ პროფესიონალი მონადირეები.

10. თოფი. სასროლად ხმარობდნენ სხვადასხვა სისტემის თოფს: ერეჯიბი, შავი თოფი, ყირიმული, ხაჯი-მუსტაფა. უმთავრესად გავრცელებული იყო ყირიმული თოფი, რომლის სხვადასხვა ნაწილს შემდეგი სახელი ჰქონდა. კონდახს ეწოდებოდა თათი, რომელშიც თოფის ლულის ბოლო იყო ჩამაგრებული კუდის საშუალებით. სასროლი მექანიზმი შედგებოდა: ფეხის, ჩახმახის, შვილდის (მთავარი ნაწილი დინამიკური ძალის შემცველი), ყურის, საფიცხოზელის, კვესისა და საცემლისაგან ან პირისაგან (სურ. 8).

თოფის ლულის ტუჩთან გაკეთებული იყო ნიშანი დასამიზნებლად.

11. ზემოთაღნიშნულის გარდა, განსაკუთრებულ პირობებში მიჰქონდათ აგრეთვე ნიჩაბი და ნაჯახი, მხოლოდ საჭიროების მიხედვით, რომლებსაც ხმარობდნენ თოვლში გზის გასაკაფად და ტყეში ხის მოსაჭრელად. მაგრამ ნიჩაბი და ნაჯახი არ შეადგენდა მონადირის ეკიპირების აუცილებელ ელემენტს და საერთოდ მათ ტარებას პროფესიონალი მონადირეები ვერ იდებოდნენ.

12. გარდა ამისა, ნადირის (ტყის) მორეკვის დროს იხმარებოდა ხის კეტი, რომელსაც სცემდნენ ბუჩქებსა და ხეებს და რომლის ხმა ადამიანის შეძახილთან ერთად აფრთხოვდა ნადირს და მიერეკებოდა გარკვეულ, წინასწარ გამიზნულ ადგილისაკენ. ასეთის საგანგებო სახელწოდება ნადირობასთან დაკავშირებით არსად არ იყო შემონახული.

სურ. 8. ყირიმული თოფი (ს. გლოლა).

მხოლოდ სოფ. ნიკორწმინდაში და ქვედში პირველი ექსპედიციის დროს, სასოფლო-სამეურნეო იარაღების შესწავლასთან დაკავშირებით, დამოწმებული იყო ე. წ. სარეკი, რომელიც მოყვანილობით მუყირას მიემსგავსებოდა ოდნავ დაგრძელებული ქანჩით.

ქრისტესა დვალის (ს. ნიკორწმინდის მცხოვრები, 89 წლის) სიტყვით სარეკს ხმარობდნენ ახოს გატეხვის დროს, სახელდობრ მუშაობის იმ სტადიაზე, როდესაც საჭირო იყო მორუჯული ტყის ნარჩენების აკრეფვა, ერთ ადგილზე დაგროვება და მისი ხელახლად

გადაწვა. დარჩენილი ფიჩხი სწორედ ამ სარეკით გროვდებოდა ერთადგილზე. მაგრამ სარეკის ფუნქცია მარტო ამით არ ამოიწურებოდა. სარეკს ხმარობდნენ აგრეთვე ყამირის გატეხვის შემდეგ დარჩენილი ბელტების დასამსხვრევად. მორეკვა, ს. ქველში დადასტურებული ვერსიის მიხედვით, სწორედ ამ დარჩენილი ბელტების დასმხვრევას ნიშნავდა. მორეკვას უმთავრესად დედაკაცი ასრულებდა, რომელიც ახოზე მომუშავეებს უკან დაჰყვებოდა¹. ვინაიდან ნადირობის პროცესში მორეკვით ნადირობა ერთ-ერთ უძველეს სტადიას წარმოადგენს, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ მონადირის ეს უძველესი იარაღი გამოყენებული იყო აგრეთვე ადრინდელი მიწათმოქმედების იმ სტადიაზე, რომლის მახასიათებელი ნიშნები ასე მკაფიოდაა შემონახული ახოს გატეხვის პროცესში.

ამის საუცხოო ანალოგს იმერეთში დადასტურებული ფაქტი წარმოადგენს, სადაც აგრეთვე მკაფიოდაა მოცემული ერთიანი იმავე იარაღის გამოყენება სოფლის მეურნეობასა და ნადირობაში. „ვნადირობდით შუბით, მარჯვენათი (ხელით) თვალ-და-თვალ. ამ შუბს ტარი ეგო „ხალი“-ს. ხალი ვიცოდით ნიგვზის სარეკად ახლა რომ ჭოკს ვეტყვით,—ე ის. კიღო ხალი იყო საჯირითოდ სასროლი ჯოხი წაუმწვეტავი“².

განსაკუთრებულ ინტერესს ჩვენთვის წარმოადგენს საკითხი მშვილდ-ისრისა და შუბის ადგილის შესახებ მონადირეთა შეიარაღებაში. ჩვენ უკვე აღნიშნული გვქონდა ის გარემოება, რომ ე. წ. მუყირას, შედარებით პრიმიტიულ იარაღს, რომელიც ფუნქციების საკმაოდ ვრცელ კომპლექსს ასრულებს, მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს თანამედროვე მონადირის შეიარაღების კომპლექტში. იგი ყოვლად აუცილებელ ელემენტს შეადგენს მონადირის შეიარაღებაში, მიუხედავად ნადირობის დროისა, ადგილისა თუ ობიექტის. მუყირას დანიშნულებისა და მის მიერ შესრულებული ფუნქციების ნაირსახეობა, მისი მასალა და მისი შესრულების ტექნიკა დაბეჯითებით მიგვიბრუნებს იმ გარემოებაზე, რომ ჩვენ აქ საქმე

¹ ინტერესს არაა მოკლებული ის გარემოება, რომ ამგვარი სასოფლო-სამეურნეო იარაღი მეტად იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს. ამ საკითხის გარშემო აკად. ივ. ჯავახიშვილი ამბობს: „ეს ჯოხი მხვნელს ხელში ეჭირა ხოლმე და ამ ჯოხის წვეტით ბელტებსა ფხენიდა... მიწის მოხვნის დროს არც ბერძნებს, არც რომაელებს, არც ქართველებსა და სომხებს, იმ ხანაში, როდესაც დაბადებას სთარგმნიდნენ, ასეთი წვეტიანი ცალკეული ჯოხი, როგორც ჩანს არა ჰქონიათ“... (ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკ. ისტორია, 5. I², ტფ. 1930 წ., გვ. 157)

² ნ. რეხვიაშვილი, იმერეთის 1937 წლის ექსპედიციის დღიური. ვინიკი-ს ეთნოგრაფიის განყ. არქივი.

გვაქვს იარაღის ერთერთ უძველეს ტიპთან. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ განშტოება მუყირაზე რაჭაში მხოლოდ რამდენიმე ეგზემპლარით არის წარმოდგენილი, ე. ი. რაჭისათვის ტიპიურად თუ სადა მუყირას მივიჩნევთ, მისი დანიშნულება (სროლა და ჩხვლეტა) და ფორმალური ნიშნები (ხის გრძელ ტარზე გაკეთებული წაწვეტებული რკინის ბოლო) გვაფიქრებინებს, რომ იგი შუბის ნაირსახეობას წარმოადგენს.

გარკვეულ ინტერესს იწვევს შუბთან დაკავშირებით თევზაობის დროს გამოყენებული აგრეთვე ძველი ტიპის იარაღი ე. წ. მარცახი, რომლის ხმარება დამოწმებულია ს. ნიკორწმინდაში და რომელსაც ს. ორბელიანი ასე განმარტავს:

„ბარჯი სამკბილი ჩანგალსავეთ ქმნილი თევზის საჭერად, რომელსა დაკვრით დაიჭერენ“¹. მარცახი ჩვეულებრივი შუბისაგან განსხვავდება სამკბილიანი დაბოლოვებით და შესაძლებელია შუბის განვითარებულ ტიპს წარმოადგენს.

რაც შეეხება საკუთრივ მშვილდ-ისარს, მისი გამოყენება დღეს რაჭაში მონადირეთა ყოფაში დამოწმებული არ არის. თოფმა სამუდამოდ განდევნა მონადირეთა ყოფიდან მშვილდ-ისარი და იგი დღეს შემონახულია რაჭაში ან გადმოცემათა, ან განათხარ მასალათა ან საბავშვო თამაშობათა სახით. იშვიათია ისეთი დასახლება დაწყებული ს. რიცეულთ და გათავებული ს.ს. გლოლა — ლეზით, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას ისრის წვერის ნატეხები არ აღმოეჩინოს. რიცეულას ხეობაში სამუშაოთა წარმოების დროს აღმოჩენილი ყოფილა შუბისა და ისრის წვერები, ს. წესში მრავლად მოიპოვება ტყეებში მიწის ზედაპირზე ისრის წვერები; იგივე ითქმის ლუხუნის ხეობის შესახებ და სხვა მრავალი. განსაკუთრებულ ინტერესს ამ შემთხვევაში ს. ვატრა წარმოადგენს, რომელიც დაახლოებით ოცდაათი წლის წინათ არის დასახლებული. მის სანახებში ყამირის გატეხვის დროს მრავლად აღმოუჩენიათ კერამიკული ნაწარმის ნაშთებთან ერთად ისრის რკინის წვერები. ნაპოვნია აგრეთვე ჯილა-მშვილდის ისრის ნატეხი, რომელსაც (ჯილა-მშვილდს) ადგილობრივი მოსახლეობა ნადირზე დასაგებად ხმარობდა. ასე მაგალ., სოფ. საკაოში, ლეზში, გლოლაში და სხვ. ნაპოვნია ორბოძალი ისრის წვერები ზოგი მიწაში, ზოგი ხის ტანში ჩაჭედილი სახით (როგორც ეტყობა ნა-

¹ ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი. დას. გამ., სიტყვასთან მარცახი.

ღირს ასცდენია და ხეში ჩაჭედებულა). ასეთი ისარი იხმარებოდა მსხვილ ნადირზე ნადირობის დროს. როგორც ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით ირკვევა, ძველათ სკოდნიათ, ორბოძალი ისრის დაგება ნადირზე. ორბოძალი ისრის დაგების ტექნიკა თავისი ძირითადი პრინციპით თითქმის უცვლელად არის გადმოტანილი თოფის დაგებაზე, რომლის შესახებაც უფრო დაწვრილებით შემდეგ გვექნება საუბარი, მახე-ხაფანგებთან დაკავშირებით. განათხარი და ნაპოვნი მშვილდ-ისრისა თუ შუბის ნაწილების საფუძველზე რაიმე დასკვნების გაკეთება რაჭველთა შეიარაღების შესახებ, რათქმაუნდა, შეუძლებელია. ასეთი დასკვნების გაკეთება შეიძლებოდა ნაპოვნი მასალის სისტემატიზაციის, დათარიღებისა და ყოველმხრივი შესწავლის შემდეგ რაჭველების დღევანდელ რაჭაში დასახლების დროის გათვალისწინებით.

საბავშვო გართობათა და სათამაშოთა ხაზით სოფ. ღებში, ურავში და სხვ. შემონახულია ე. წ. ხ ე ლ თ ო ფ ა, რომელიც ჩვეულებრივი მშვილდ-ისრისაგან განსხვავდება მშვილდის ტარზე მიმაგრებული ლ ა რ ი თ, უკანასკნელი გარკვეულ მიმართულებას აძლევდა ისარს და ამით უფრო უზრუნველყოფდა მიზანში მოხვედრის შესაძლებლობას. შემოხსენებულ სათამაშოს ისარა ეწოდებოდა. თუ რამდენად იყო გავრცელებული ძველათ მშვილდ-ისარი მოწმობს აგრეთვე ის გარემოება, რომ თანამედროვე მონადირეების უფროს თაობას ნადირობა მშვილდ-ისრით დაუწყია. მაგალითად, ურაველი მონადირის ნ. რ ე ხ ე ი ა - შ ვ ი ლ ი ს გადმოცემით ბავშვობისას მას თვითონ უნადირობა ფრინველზე მშვილდ-ისრით. ფრინველზე სანადირო მშვილდ-ისარს კ ო დ ა ლ ა შ ვ ი ლ დ ი ეწოდებოდა. კოდალა მშვილდ-ისარი მით განირჩეოდა ჩვეულებრივი ისრისაგან, რომ მას ბოლოზე წვეტი ნაცვლად რკინისავე ბირთვი ჰქონდა გაკეთებული. საფიქრებელია, რომ ამგვარი ისრით ნადირობა ძველათ ისეთ ნადირზე იყო გამოყენებული, რომლის ბეწვი გარკვეულ ღირებულებას წარმოადგენდა და წვეტიანი ისრით მისი გაფუჭება არ იყო სასურველი.

ძველათ მშვილდ-ისრის ფართო გამოყენებაზე რაჭაში მიგვიითითებს აგრეთვე მისი სახელწოდების გადმოტანა თანამედროვე იარაღზე. მაგალითად, ყირიმული თოფის საცემი მექანიზმის მთავარ დინამიკურ ნაწილს შ ვ ი ლ დ ი ეწოდება. შ ვ ი ლ დ ი ეწოდება საგები მახის ძირითად ელემენტს, რომელიც ძალის მომცემი ნაწილის ფუნქციას ასრულებს. იგივე ითქმის დაგებული თოფის ერთერთი ძირითადი ნაწილის სახელწოდების შესახებ. კვერნის დასაჭერი ხაფანგის უმნიშვნელოვა-

ნეს ნაწილს კიპორკი¹ ეწოდება (თუმცა ამ შემთხვევაში მხოლოდ ფორმალური მსგავსება არსებობს და დანიშნულების მიხედვით კიპორკსა და ქიბურჯს შორის არავითარ კავშირს არა აქვს ადგილი). ნანადირევის განაწილებისას იმ ნაწილს, რომელიც ეძლეოდა მონადირეს, როგორც გაფუჭებული ისრის ღირებულება, ძველათ საისრეს უწოდებდნენ და სხვა. საყურადღებოა, რომ ყველა შემთხვევაში აღნიშნულ შემთხვევებში (გარდა კიპორკისა) მშვილდის სახელწოდება გადმოტანილია ახალი ტიპის იარაღებზე არა ფორმალური ნიშნებით მსგავსებისა, არამედ დანიშნულებისა და შესრულებული ფუნქციის იგივეობის საფუძველზე. ასე მაგალითად, მშვილდის სახელწოდებით აღინიშნება ყირიმული თოფის საცემი მექანიზმი და ხაფანგის ნაწილი იმდენად, რამდენადაც ორივე შემთხვევაში ადგილი აქვს პოტენციალურად დაგროვებული ძალის უეცარ გამოყენებას დრეკადი კონსტრუქციის საშუალებით ამათუიმ სხეულისათვის პირველდაწყებითი მოძრაობის მისაცემად.

მშვილდ-ისრის ტიპების რაჭაში დამოწმებული სახელწოდებანი და მათი დანიშნულება სავსებით ემთხვევა ამ საკითხის გარშემოლიტერატურაში არსებულ ცნობებს. მაგალითად, ვახუშტი, აღწერს რა ქართველების საჭურველს, აღნიშნავს:

„არამედ ისარი ბოძალი დიდთა ნადირთათჳს, ქეიბური მკეცთათჳს, სარჩა და ქიბურჯი წვრილთა ნადირთათჳს“².

ისართა სხვადასხვა ტიპის აღწერისას ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი შემდეგ აღწერილობასა და ტერმინებს გვაწვდის: ქეიბური—სარჩაზე „უგრძესი, ჰირდიდი და ფრთემალალი“ ისარია; სარჩა—„ზომიერი ისარი—ფრთემობრტყე და პირმობრტყე“, ქიბურჯი—„სარჩის მსგავსი და პირგანპებული“, ყოდალი—„სარჩის ტოლი, სამფრთოსანი, უპირო, წვერმრგუალი“, ხოლო ბოძალი—„ქეიბურის მსგავსი პირდიდი და განპებული“³.

მშვილდ-ისრის შემოთაღნიშნულ ნაირსახეობიდან რაჭაში დღეს შემონახულია ყოდალა მშვილდის და ბოძალის კვალი. ჯიღა-მშვილდი გამოყენებული ყოფილა დასაგებად, რაც შეეხება ქიბურჯს, მისი სახელია მხოლოდ შენახული კვერნის დასაჭერი ხაფანგის ერთერთ ნაწილში კიპორკის სახით.

¹ კიპორკი—ქიბორჯი ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტებით „პირგანპებული“ ისარია, იხ. მისი ლექსიკონი. დასახ. გამ., სიტყვასთან ისარი.

² ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ. 8.

³ ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, დას. გამ., სიტყვასთან ისარი.

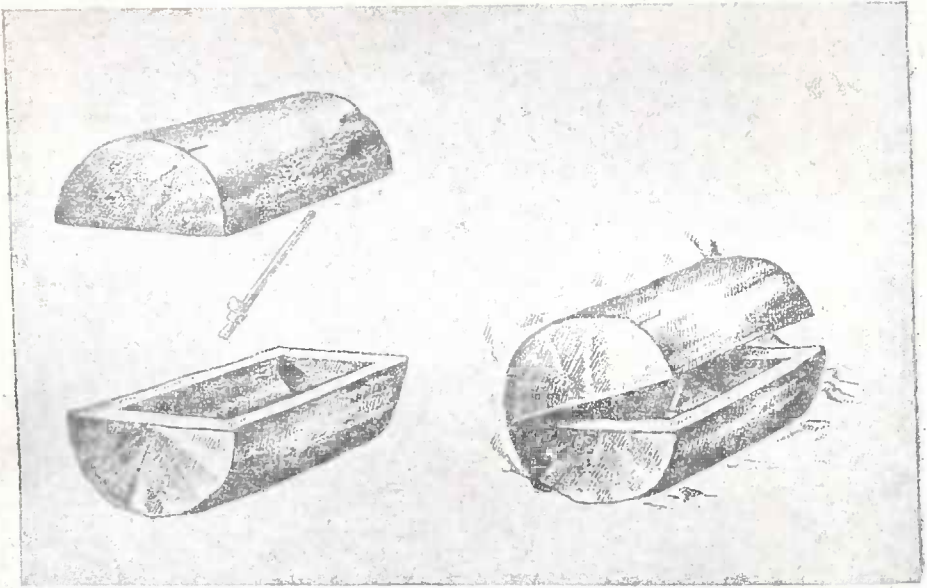
3. მახე-ხაფანგები

რაჭაში, ნადირობის ორგანიზაციის პროცესში, მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა დათმობილი სხვადასხვა სახის მახეებსა და ხაფანგებს. ამ შემთხვევაშიც მახე-ხაფანგის რაჭაში დამოწმებული საკმაოდ ძველი ტიპების ნაირსახეობა და მათი დაგების წესები საუბრებით დამყარებულია ნადირის თვისებაზე და მისი ადგილსაყოფელს თავისებურებაზე.

მახე-ხაფანგის ემპრიონი თვით ადამიანში უნდა ვეძიოთ; სახელდობრ, ნადირობის იმ წესში, როდესაც პირველყოფილი მონადირე მიდამოსთან შეხამებული ერთ ხელში მისატყუარაით, ხოლო მეორეში იარაღით განაბული იწვა და ელოდებოდა ნადირს. მხოლოდ შემდეგში იყო გამომუშავებული მახე-ხაფანგების მთელი სისტემა, სადაც ადამიანი მექანიკური ძალით იყო შეცვლილი, რამაც მეტად გააფართოვა ნადირობის შესაძლებელი ეფექტურობა. მახე-ხაფანგის შემდეგი განვითარება მათი სხვადასხვა ნადირზე და სანადირო გარემოზე სპეციალიზაციის გზით მიიმართებოდა. მახე-ხაფანგის სპეციალიზაციისა და მათი ნაირსახეობის ნიმუშს რაჭაში დამოწმებული ქვემოთ ჩამოთვლილი მახე-ხაფანგები გვაძლევს.

1. კოდის იმპარებოდა უმთავრესად კვერნაზე. მას ამზადებდნენ შემდეგი წესით: მოსჭრიდნენ ხის მორს სიგრძით ერთ მეტრამდე, დიამეტრით 0,5 მეტრამდე. გააპობდნენ მას შუაზე და ამოულარავდნენ ღრმად გულს ნაპირებზე კედლების დატოვებით. ერთ ნაწილს დაამაგრებდნენ მიწაზე ამოლარული გულით ზემოთ, ხოლო მეორე ნაწილის ერთ წიბოს დაამთხვევდნენ ქვედა ნაწილის სათანადო წიბოს. მეორე წიბო აწეული იყო და დაცილებული ქვედა ნაწილის შესატყვის წიბოს ისეთი მანძილით, რომ კვერნა შეტეულიყო შიგ. ამგვარად „პირდაბჯენილ“ კოდს მოაწყობდნენ ისეთ ადგილებში, სადაც მონადირეებს კვერნა ეგულებოდათ. კოდის ზედა ნაწილი დაყრდნობილი იყო ირიბად გაკეთებულ სასხლეტზე, რომლის ოდნავი შერხევა მის ასხლეტას გამოიწვევდა და კოდის ზედა ნაწილის დაცემას პირისპირ ქვედა ნაწილისა. სასხლეტის ძირზე დაამაგრებდნენ ხორცის ნაჭერს და კოდის ზედა ნაწილს შეხამებისა და სიმძიმის მიზნით შემოულაგებდნენ ბუჩქის ტოტებს და ზემოდან წააყრიდნენ ქვას. ხორცის სუნით მიტყუებული კვერნა მივიდოდა კოდთან, და როდესაც დაუწყებდა ხორცს ჭამას, ოდნავ დამაგრებული სასხლეტი შეირხვეოდა, ასხლებოდა და კოდის ზედა ნაწილი მთელი თავისი სიმძიმით დაეცემოდა კვერნას. რადგან კოდს

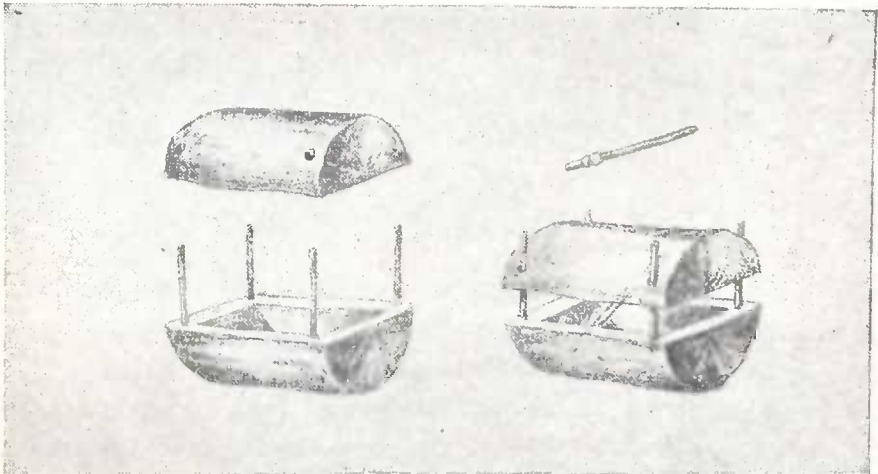
ნაპირებზე კედლები ჰქონდა დატოვებული კვერნა ემწყვდებოდა კოდში და მონადირის მსხვერპლი ხდებოდა. მონადირე ნახვდა დასხლეტილ კოდს, ჯერ ხელით შესწონიდა მას, გაიგებდა კვერნა გაება შიგ თუ თავისით დასხლტა კოდი, — რის შემდეგ ან ამოიყვანდა კვერნას, ან ხელახლა გააწყობდა კოდს. ასეთი ხაფანგი იხმარებოდა უმთავრესად კლდის კვერნაზე (სურ. 9).

სურ. 9. კოდი (ს. წესი)

2. გობი იხმარებოდა უმთავრესად კვერნის დასაჭერად, განსაკუთრებით კლდის კვერნის დასაჭერად. გობს აგრეთვე ხის მორისაგან ამზადებდნენ, რომელსაც გააპობდნენ შუაზე და ამოულარავდნენ გულს. მაგრამ ამ შემთხვევაში მიღებულ ორ ნაწილს ერთმანეთს არ დაამთხვევდნენ ცალი წიბოთი. ქვედა ნაწილს ოთხივე კუთხეში ოთხი ვიწრო მანჭო ჰქონდა ჩამაგრებული ვერტიკალურად, ხოლო ზედა ნაწილს შესატყვის ადგილებში ოთხი ნახვრეტი ჰქონდა ამოღებული მანჭოს დიამეტრის შესატყვისი იმ ანგარიშით, რომ გობის ზედა ნაწილის ამ ნახვრეტებში მანჭო იოლად გატეულიყო, გობის ზედა ნაწილს მანჭოების სიმალლის დონეზე მოათავსებდნენ იმგვარად, რომ გობის ქვედა ნაწილის მანჭოები მორგებული ყოფილიყო გობის ზედა ნაწილის შესატყვის ნახვრეტებში.

ამგვარად მოწყობილი გობის ზედა ნაწილი თავისუფლად მოძრაობდა მანქონების მიმართულებით თვით მანქონებზე. გობის ორივე ნაწილის ასეთი დაკავშირება უზრუნველყოფდა გობის ზედა ნაწილის ქვედა ნაწილზე სრულ დამთხვევას მისი დაცემის შემთხვევაში (სურ. 10). ამგვარად დამზადებულ გობს მოაწყობდნენ ისეთ ადგილას, სადაც კვერნა ეგულებოდათ. ამასთანავე გობის ზედა ნაწილი ქვედა ნაწილზე დაბჯენილი იყო რიკით ზედ შებმული ხორცის ნაჭრით (იგივე სასხლეტი), რომლის შერხვევა მის დასხლეტას გამოიწვევდა, რასაც უნდა მოჰყოლოდა გობის ზედა ნაწილის დაცემა ქვედა ნაწილზე წიბოების სრული დამთხვევით. ისევე, როგორც კოდის დაგების შემთხვევაში, გობის ზედა ნაწილი შენიღბული იყო ფიჩხითა და ლეშქით, ხოლო ზემოდან მას წაყრილი ჰქონდა ხრეში და ქვები, რათა ასეთი წესით დამძიმებული გობის ზედა ნაწილი უფრო სწრაფად და უფრო მაგრად დასხლეტილიყო და დასცემოდა გობის ქვემო ნაწილს. ხორციით მიტყუებული კვერნა აქაც ემწყვდებოდა დაკეტილ გობში.

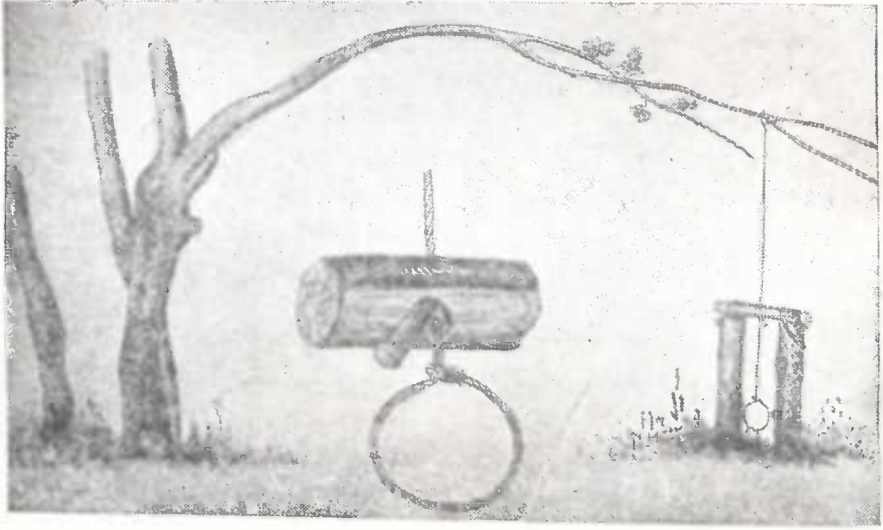

სურ. 10. გობი (ს. წესი).

3. საგები გამოყენებული იყო უმთავრესად კურდღელზე, მელაზე, კვერნაზე, ნაწილობრივ არჩვზე. მეტად საინტერესო, მარტივი და ეფექტიური მოწყობილებაა (სურ. 11). მის ძირითად დინამიკურ ძალას ძირეული ხე წარმოადგენდა (მუხა, რცხილა, წიფელა). ან, იმ შემთხვევაში, თუ ნადირის სავალ ბილიკთან ახლო ასეთი არ აღმო-

4. კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში.

ჩნდებოდა, საგანგებოდ მოჭრილი ხის დიდი დრეკადი ტოტი: უკანასკნელ შემთხვევაში ხის ტოტს ფართო ბოლოთი ჩაამაგრებდნენ მიწაში იმ ბილიკთან ახლო, სადაც მოსალოდნელი იყო ნადირის გავლა. ძირეული ხის ან შტოს წვერს გადმოლუნავდნენ ბილიკის მიმართულებით იმ ანგარიშით, რომ შტოს ან ძირეული ხის დრეკადობის ძალა რაც შეიძლება მეტი ყოფილიყო. მას წვერზე

სურ. 11. საგები (ს. გლოლა).

მიბმული ჰქონდა ბაწრის მარყუჭი, რომელიც გატარებული იყო ბილიკის ნაპირთან ჩასმულ მანქოში. მარყუჭის ბაწარს იქ, სადაც იგი გადიოდა მანქოში, გაკეთებული ჰქონდა ერთი ნასკვი. ნასკვს არ უნდა დაეშალა მარყუჭის მოძრაობისათვის მანქოში. მანქოსა და ნასკვს შორის გაკეთებული იყო ხის პატარა ნაჭერი ცინცა, რომელიც ამაგრებდა ძირეულ ხეს ან ხის შტოს გადმოლუნულ მდგომარეობაში. ამგვარად, მარყუჭი თავისუფალ მდგომარეობაში ეკიდა მანქოზე და ნადირს არ შეეძლო გავლა ბილიკზე ისე, რომ ასცდენოდა მარყუჭს.

ბილიკზე დაგდებული ხორცის ნაჭრით მიტყუებული ნადირი გაჰყოფდა თავს მარყუჭში, შეარხევდა მას, ამოაგდებდა ცინცას და ტანში ძლიერად აშლილი ხე ან ხის ტოტი მარყუჭში მოქცეულ ნადირს მიაკრავდა მანქოზე.

დამოწმებულია აგრეთვე ამგვარი ხაფანგის მეორე სახეობა. ამ შემთხვევაში ხაფანგის ძირითადი მოწყობილება და პრინციპი მეორდება, გარდა რამდენიმე დეტალისა. სახელდობრ, საგების მეორე ვარიანტის პირობებში გადაღუნული ძირეული ხე, ან ხის შტო მანკოს კბილზეა დამაგრებული. მარყუჭი მანკოში არ გადის, არამედ კვერდზე უვლის მას. სასხლეტის ასხლეტის შემთხვევაში ძირეული

სურ. 12. ფშკალა (ს. გლოლა).

ხე ან ხის შტო იმართება წელში, მარყუჭით აიტაცებს ნადირს და ჰაერში აჩერებს მას.

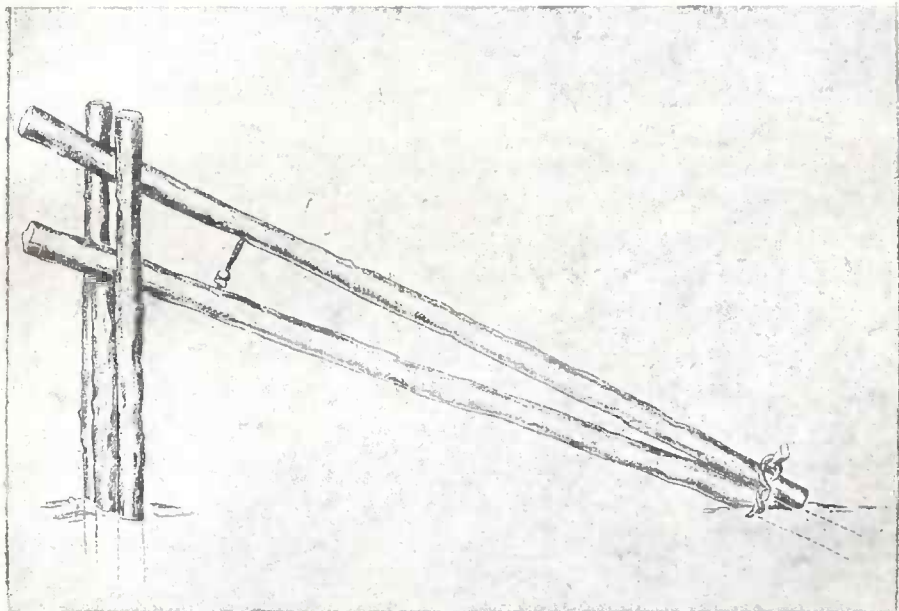
ორივე შემთხვევაში ზემოხსენებული მოწყობილება შედგება ძირეული ხისა (ან ხის შტოისა), მანკოსა, ბაწრის მარყუჭისა და სასხლეტი რიკისაგან—ცინცასაგან.

4. ფშკალა გამოყენებული იყო განსაკუთრებით კვერნის დასაჭერად (სურ. 12). აგებდნენ წყალზე, ლელეზე, ქვასა და ქვას შუა იმ მოსაზრებით, რომ კვერნა საერთოდ ერიდება წყალს, ეჯავრება ფეხის დასველება, ქვიდან ქვაზე ხტუნაობით გადადის ლელეზე ან ეძებს ბუნებრივად გახილულ ხეს, რომლის საშუალებითაც გადადის

ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე. ფწყალის აგებულების პრინციპი და დასაგები ადგილი კვერნის ამ თვისებაზე დამყარებული. ფწყალის დასაგებად იღებდნენ ხის მომსხვილო ტოტს, რომელსაც დასდებდნენ წყალგადასავალზე ქვასა და ქვას შუა ან, თუ დღეე პატარა იყო, ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირამდე. ხის მომსხვილო ტოტს, გადადებულს წყალზე ზემოხსენებული წესით, გარდი-გარდმო უნაგირივით დაადგამდნენ ორბოძალ ჯოხს, რომელსაც სახელად კიპორჭი ეწოდებოდა. კიპორჭი თავისუფლად უნდა ყოფილიყო დადგმული გახიდილი ხის მორზე იმ ანგარიშით, რომ ხეზე გამავალი კვერნა იოლად გატეულიყო კიპორჭის ქვეშ. კიპორჭს შუაში ჩამოკიდებული ჰქონდა ცხენის ძუისაგან დაგრეხილი მარყუჭი, ე. წ. თვალთ. თვალის დიამეტრი დაახლოებით ემთხვეოდა კიპორჭსა და გასავალ ხეს შორის დატოვებულ სივრცეს იმ აუცილებელი პირობით, რომ იგი კვერნის მკერდზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო. კიპორჭის ერთი მხარე ზოგჯერ გრძელი ბაწრით იყო დაკავშირებული თვით გასავალ ხესთან, ხოლო მეორე მხარეს თოკი ჰქონდა მობმული, რომელიც მძიმე ქვას უერთდებოდა. ეს ქვა შედგმული უნდა ყოფილიყო გასავალ ხეზე, ან მახლობელ ქვაზე ისეთ მდგომარეობაში, რომ მისი ოდნავი შერხევა მის ჩავარდნას გამოიწვევდა წყალში. სასხლეტის როლს ამ შემთხვევაში ასრულებდა ამგვარად შედგმული ქვა. კვერნა გაივლიდა ხეზე, გაეშვებოდა მარყუჭში, დაიწყებდა ფართხალს, შეარხედა კიპორჭს და ზედ დამაგრებულ ქვას. ცინცად შემდგარი ქვა დასხლტებოდა, ჩავარდებოდა წყალში და თავისი სიმძიმით ჩაიტანდა წყალში კიპორჭს და ზედ მარყუჭით დაბმულ კვერნას, სადაც უკანასკნელი იხრჩობოდა.

5. სარეგველა შეიძლება სხვადასხვა ზომისა იყოს იმის მიხედვით, თუ რა ნაღირის შესაპყრობად არის იგი გათვალისწინებული. რაჭაში დამოწმებულ სარეგველას კვერნაზე ხმარობენ; ამიტომ იგი დიდი ზომისა არ არის. სარეგველა იმავე პრინციპზეა აგებული, როგორზედაც აგებულია გობი ან კოდი, ან ე. წ. ჩელტი, რომელსაც შემდეგში შევხებით, ე. ი. ვერტიკალური სასხლეტის დასხლეტისა და სიმძიმის დაცემის პრინციპზე (სურ. 13). სარეგველას მიწაზე აგებდნენ და კვერნას რომ არ ჰქონოდა საშუალება მისთვის გვერდი აეხვია,—იყენებდნენ სარეგველას შემდეგ კონსტრუქციას. იღებდნენ ხის ორ ძელს სიგრძით 2,5 მეტრამდე. ქვედა ძელის ერთ ბოლოს მიწაზე მიაბჯენდნენ და დაამაგრებდნენ, ხოლო მეორე ბოლოს მიწის ზედაპირიდან 1,5 მეტრის მანძილზე დააგებდნენ. ძელის აწეულ ბოლოს დაამაგრებდნენ მის ორივე მხრიდან ვერტიკალურად.

ჩასმულ მანჭოების საშუალებით, რომელთა სიგრძე დედამიწის ზედაპირიდან 2 მეტრს აღწევდა; ხის მეორე ძელს, რომლის სიგრძე ქვედა ძელის სიგრძისა უნდა ყოფილიყო, ერთი ბოლოთი დაამაგრებდნენ იმ ადგილზე, სადაც ქვედა ძელი იყო დამაგრებული მიწაში. ზედა ძელის ეს ბოლო თავისუფლად უნდა ყოფილიყო დამაგრებული, რომ ზედა ძელის მეორე ბოლოს აწევა და დაწევა ყოფილიყო შესაძლებელი. ზედა ძელს დააწვენდნენ ქვედა ძელზე. შემდეგ, რო-

სურ. 13. სარეგველა (ს. ლები).

დესაც შეუდგებოდნენ სარეგველას დაგებას, ზედა ძელის თავისუფალ ბოლოს ასწევდნენ 0,5 მეტრის მანძილზე მეორე ძელის ბოლოდან, ე. ი. ზედა ძელის ეს ბოლო დაცილებული იყო დედამიწის ზედაპირიდან დაახლოებით 2 მეტრით; ხოლო რომ ზედა ძელი არ დაშვებულყო ძირს, ქვედა და ზედა ძელს შუა გაუკეთებდნენ სასხლეტს. თითქმის ვერტიკალურად დადგმული სასხლეტი იჭერდა ზედა ძელს. სასხლეტს მოაბამდნენ ხორცის ნაჭერს კვერნის მისატყუებლად. ხორცის სუნზე კვერნა მოვიდოდა სარეგველასთან, მაგრამ მიწიდან ხორცს იგი, რათქმაუნდა, ვერ შესწვდებოდა. იგი მივიდოდა სარეგველას იმ ნაწილთან, რომელიც მიწის ზედაპირზე იყო დამაგრებული, შეხტებოდა ქვედა ძელზე, აჰყვებოდა მას და დაუწევებდა

ხორცს ჭამას. ხორცის შერბევა სასხლეტის დასხლეტას იწვევდა შედეგად, რასაც ზედა ძელის ქვედა ძელზე დაცემა მოჰყვებოდა. ასეთი წესით დაცემული ზედა ძელი მოჰკლავდა—მორეგავდა კვერნას. ზედა ძელის სრული დამთხვევა ქვედა ძელზე უზრუნველყოფილი იყო იმ ორი პარალელური მანჭოთი, რომლებიც სარეგველას აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენდა და გაკეთებული ჰქონდა მას აწეულბოლოსთან.

სარეგველა ს. ორბელიანი საც აქვს მოხსენებული, როგორც გარკვეული ტიპის მახეთა ზოგადი სახელწოდება. აქაც ს. ორბელიანის განმარტება მახე-ხაფანგის აგების გარკვეული პრინციპის კლასიფიკაციაზეა აგებული. საბას შემდეგი ცნობა აქვს მოცემული სარეგველას შესახებ:

„არს მახე დიდის მგეცით თავგამდე სხუა-და-სხუა რიგად თავს დასაცემელი“-ო¹. როგორც ეტყობა ს. ორბელიანი სარეგველაში ხედავდა მახე-ხაფანგების იმ მთლიან ჯგუფს, რომელიც ამგვარი დაცემის პრინციპზე იყო აგებული. რაჭაში სარეგველა შემონახულია, როგორც კერძო შემთხვევის აღმნიშვნელი ტეომინი.

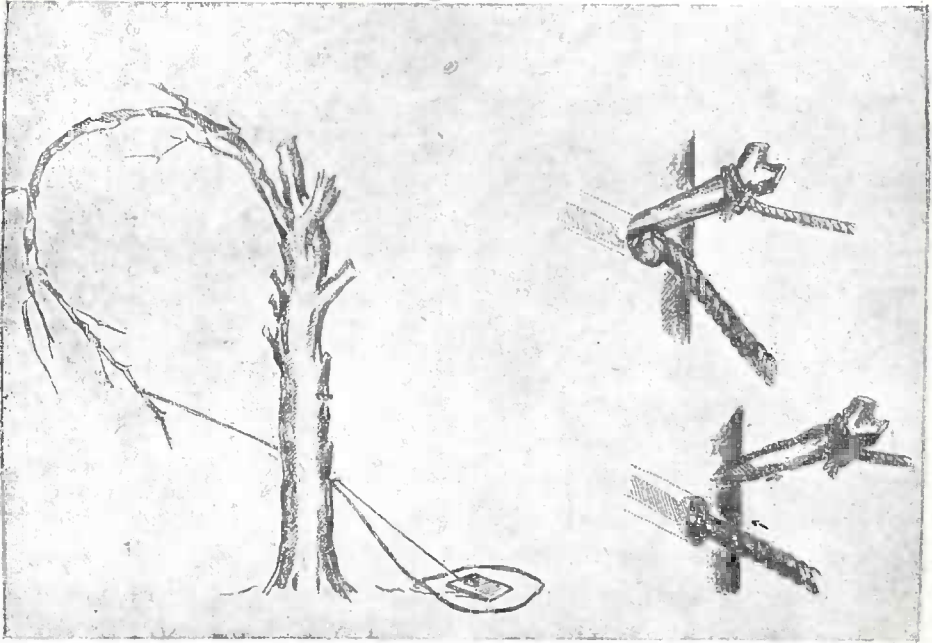
6. ჩელტი გამოყენებული იყო წავის დასაჭერად. მისი აგებულების პრინციპი იგივეა, რაც კოდისა და გობის შემთხვევაში. ამდენად წავის დასაჭერი ჩელტი სარეგველას ჯგუფს მიეკუთვნება, მაგრამ აგების ტექნიკის თვალსაზრისით იგი განსხვავდება კოდისა და გობისაგან და მით უმეტეს რაჭული სარეგველასაგან. ჩელტი წარმოადგენს სამ სარზე მოწულ ფარს სიგანით 1 მეტრამდე, ხოლო სიგრძით 2 მეტრამდე. სასურველია, რომ ნაწნავი მტკიცე იყოს. აღნიშნულ ჩელტს დააგებდნენ ზამთარში მდინარის პირზე ისეთ ადგილებში, სადაც წავს გამოსვლა უყვარდა ღამით და თამაში. ასეთი ადგილების დადგენა ხდებოდა წავის ექსკრემენტების მიხედვით. წავი წყალში იჭერს საკვებ თევზს, ხოლო საჭმელად ნაპირზე გამოაქვს იგი. ჩელტის ერთი წიბო, მისი სიგანის მიხედვით, დადებული და დაყრდნობილი იყო რიყზე, მეორე—აწეული იყო რიყის ზედაპირიდან ისეთ სიმაღლეზე, რომ წავი შეტეულიყო ჩელტის ქვეშ. ჩელტი ასეთ მდგომარეობაში გამაგრებული იყო ისევე სასხლეტით. სასხლეტს წავის მისატყუებლად თევზი ჰქონდა დამაგრებული. თევზის სუნით მიტყუებული წავი დაუწყებდა ჭამას თევზს, შეარხვედა სასხლეტს, დაშლიდა მას და ჩელტის ქვეშ მოჰყვებოდა. ჩელტს

¹ ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, დას. გამ., სიტყვასთან მახე.

ზემოდან სიმძიმისათვის წყრილი ჰქონდა ქვიშა-ხრეში, რომელიც ამავე დროს შენიღბვის საშუალებას წარმოადგენდა.

წავის დასაჭერად დღეს ჩვეულებრივ ხაფანგსაც მიმართავენ, რომელსაც წყალში აგებენ მდინარის ნაპირთან ახლო და ნაპირზევე ამაგრებენ მას, რომ წავმა ხაფანგი წყალში არ შეითრიოს.

7. ისხლეტი (ს. რიცეულა) ფოცხვერის დასაჭერი მოწყობილებაა. ისხლეტის ან სირენჭკას პრინციპზე აგებული (სურ. 14). ფოცხვერს

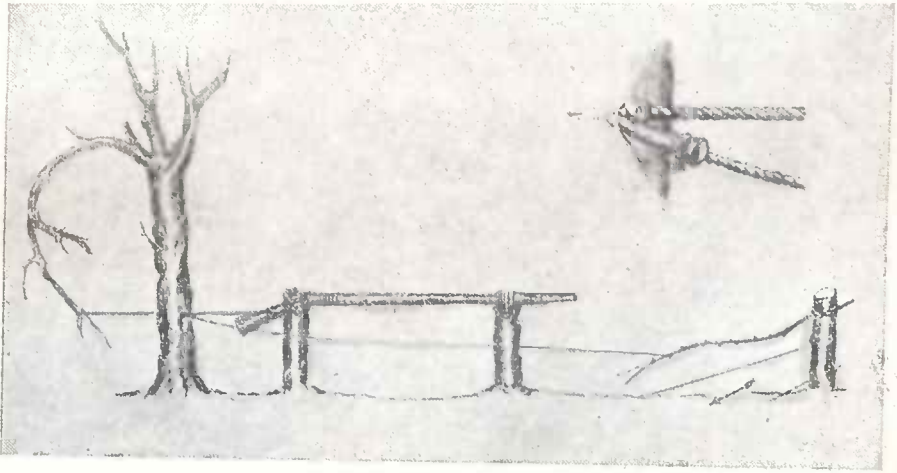
სურ. 14. ისხლეტი (ს. საკაო).

სერებსა და გეზ ადგილებში უყვარს სიარული. გარკვეული გზის გატკეპნა და შემოჩვევა იცის. ამის საფუძველზე მონადირე რომ შეიგოლებდა ფოცხვერის სავალ გზას მის დასაჭერად შემდეგ ხერხს მიმართავდა. ფოცხვერის სავალ გზას 30—50 მ მანძილზე ორივე მხრიდან ლობეს ჩაუწნავდა. ლობეები დასაწყისში ისეთი მანძილით იყო დაცილებული ნადირის სავალი ბილიკისაგან, რომ ნადირს იგი ვერ შეემჩნია. შემდეგში ლობეები ზემოთაღნიშნულ მანძილზე ორივე მხრიდან უახლოვდებოდა ბილიკს; ბოლოში ლობეები იმდენად უახლოვდებოდა ერთმანეთს, რომ მათ შორის მხოლოდ ბილიკი რჩებოდა, ისიც ისეთი სიგანის, რომ ფოცხვერი გატეულიყო. ამგვარად ლობეების განლაგება სამკუთხედს წააგავდა,

რომლის წვერი და მომავალი ბილიკი სოფლისაკენ იყო მომართული და რომლის ფუძე ღიად იყო დატოვებული ფოცხვერის შესასვლელად. სამკუთხედის ვიწრო ყელში, იმ ადგილას, სადაც ღობეები მაქსიმალურად უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, და სადაც მხოლოდ ფოცხვერის გასასვლელი ადგილი იყო დატოვებული. დააგებდნენ ხაფანგს. ხაფანგის დასაგებ ადგილს შეურჩევდნენ იქ, სადაც ნორჩი ხე ეგულებოდათ, ხე დრეკადობის უნარის მქონე. უკანასკნელს გადმოლუნავდნენ, მოლუნული ხის ტანში გააკეთებდნენ ნახვრეტს, რომელშიც გაატარებდნენ ბაწარს. ბაწარს გაკვანძავდნენ ოდნავ ისე, რომ კვანძი თავისუფლად გატეულიყო ნახვრეტში. ხის მოლუნულ მდგომარეობაში გასაჩერებლად იცოდნენ კვანძის გამაგრება რიკით. რიკს მოაბამდნენ თოკს, რომლის მეორე ბოლო დაკავშირებული იყო ფიცართან. ფიცარი იდვა ფოცხვერის სავალ ბილიკზე და მისი ერთი მხარე ოდნავ იყო აწეული ზევით რიკზე დამაგრებული თოკის საშუალებით. გადმოლუნული ხის ბოლოზე ება ცხენის ძუისაგან მაგრად მოქსოვილი მარყუჟი, რომლის თვალი აგრეთვე ბილიკზე იყო გაშლილი ფიცრის გარშემო. მთელი ეს მოწყობილება, რატქმაუნდა, შენიღბული უნდა ყოფილიყო. რადგან ფოცხვერს სხვა გასავალი არა ჰქონდა, იგი ფეხს ადგაღდა ფიცარს, დაწეული ფიცარი ამოაგდებდა რიკს, წინააღმდეგობისაგან განთავისუფლებული ხე აიშლებოდა და ხის ტანზე მიაკრავდა თვალში გაბმულ ფოცხვერს. მთელი მოწყობილება შედარებით მკვიდრად უნდა ყოფილიყო აგებული. გარდა ამისა, დიდი ყურადღება ექცეოდა შენიღბვას, რომლისთვისაც ხმარობდნენ ფიჩხს, ხმელ ფოთოლსა და სხვ.

8. თ ო ფ ი ს. და გ ე ბ ა (სურ. 15) უმთავრესად დათვზე და მელაზე იცოდნენ. თოფის დასაგებად მიმართავდნენ შემდეგ ხერხს. წინასწარ შერჩეულ ადგილს, უმთავრესად ბილიკს, სადაც ნადირი ჰყავდათ დაცდილი, ორივე მხრიდან ჩაურჭობდნენ მაგარ მანჭოებს. ბილიკის ერთი მხრიდან ორი მანჭო იყო ჩასმული, ხოლო მეორე მხრიდან ერთი. მანჭოების სიმაღლე ადამიანის მუხლის დონეზე უნდა ყოფილიყო გასწორებული, რაც დაახლოებით დათვის ბეჭის მდებარეობას ემიზნებოდა. ბილიკის ერთ მხარეზე ჩასმულ ორ მანჭოზე ბაწარით დააბამდნენ თოფს, რომლის ლულა ბილიკის მეორე მხარეზე დასმულ მანჭოს ემიზნებოდა; ტყვიის შესაძლებელი მოძრაობის ხაზი ბილიკის პერპენდიკულარს წარმოადგენდა და ვარაუდით ტყვია ბილიკის გადღმა დასმულ მანჭოს უნდა მოხვედროდა. მანჭოებში დამაგრებული თოფის უკან დაგებული იყო სირენჯკა, რომლის წვერი გადალუნული იყო თოფის ლულის მიმართულების საწინააღმდე-

გოდ. მისი მოღუნულ მდგომარეობაში დაყოვნება იმავე წესით სრულდებოდა, რომელიც ჩვენ მიერ აღნიშნული იყო ფოცხვერის საგების აღწერის დროს. სირენჭკას მოღუნული წვერი თოკით იყო დაკავშირებული თოფის ჩახმახის ფეხთან, ხოლო რიკს, რომელიც ამავრებდა ხეს მოღუნულ მდგომარეობაში, მობმული ჰქონდა მეორე ბაწარი. ბაწარი გადაჭიმული იყო ბილიკის მიმართულებით და მისი მეორე ბოლო ბილიკის მეორე მხარეზე ჩასმულ მანჭოზე იყო მაგრად

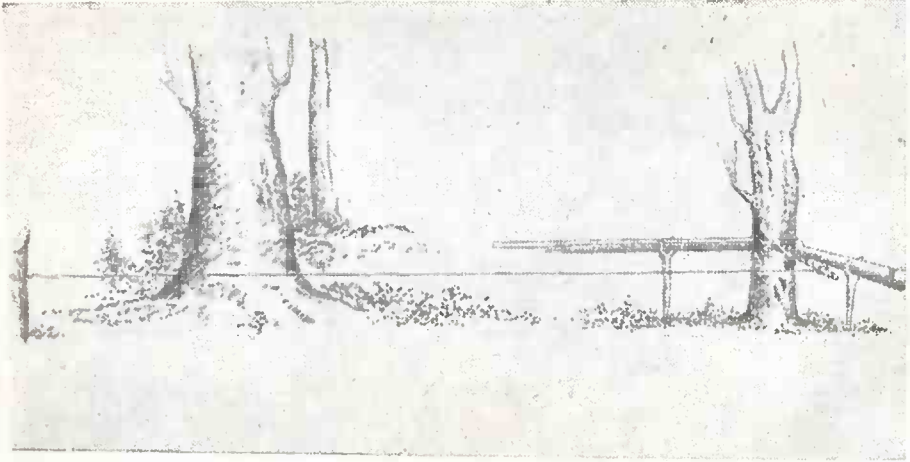

სურ. 15. დაგებული თოფი (ს. წესი).

დაბმული. შენიღბვის თვალსაზრისით თოკის ის ნაწილი, რომელიც ბილიკზე მოდიოდა, შეცვლილი იყო ხოლმე მაყვლის ტოტით. თოკის დაგების სქემა გასაგებია. მაყვლის ტოტს რომ შეეხებოდა დათვი ამით იგი დასჭიმავდა მთლიანად ბაწარს, რომელიც საკეტში დამავრებულ რიკს ამოავდებდა ბუდიდან, რის შემდეგ სირენჭკა ასხლტებოდა და უცაბედი გაწვევით დასცლიდა თოფს. ნასროლი ტყვია, ყოველ მიზეზს გარეშე, გამიზნულ ადგილში ხედებოდა ნადირს და, უმეტეს შემთხვევაში, ადგილზევე ჰკლავდა მას.

ამასთან ერთად არსებობდა თოფის დაგების მეორე, უფრო გამარტივებული წესი. ამ შემთხვევაში სირენჭკას არ ხმარობდნენ. თოფის ჩახმახის ფეხზე მობმული ბაწარი თოფის თათის მიმართუ-

ლებით იყო წაღებული და იქ, სადაც პირველ შემთხვევაში სირენჭკა იყო დაგებული, მესამე მანჯოს ჩაასობდნენ ხოლმე. თოკს ერთხელ შემოავლებდნენ მესამე მანჯოს გასიპულ ზედაპირს. შემდეგ მას დააბრუნებდნენ თოფის ლულის მიმართულებით, გაატარებდნენ ბილიკზე და ისე დააბამდნენ ბილიკის მეორე მხარეზე მდგარ მანჯოზე. ნადირის მიერ დაჭიმული ბაწარი უშუალოდ მოქმედებდა.

სურ. 16. დაგებული თოფი (ს. გლოლა).

თოფის ჩახმახის ფეხზე და „სკლიდა“ მას. ბილიკის მეორე მხარეზე დასმულ მანჯოს, გარდა იმისა რომ იგი თოკის დამაგრების საშუალებას წარმოადგენდა, მნიშვნელობა ჰქონდა კიდევ იმ თვალსაზრისით, რომ იგი შემთხვევით დაცლილი თოფის ტყვიას იქვე ახლო გააჩერებდა, ე. ი. შესაძლებელი საფრთხის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

თოფის დაგების მეორე ტიპი დამოწმებულია აგრეთვე იმერეთში: „დათვის მოსაკლავად ვიცოდით—გამოწყობილი თოფი იყო მიკრული ხეზე. ჩახმახის ფეხს გამობმული ჰქონდა ბაწარი და ეს ბაწარი გაბმული იყო სხვაგან, რა გაედებოდა დათვი—გაისროდა და მოჰკლავდა“¹.

¹ ნ. რეხვიაშვილი, იმერეთის 1937 წლის ექსპედიციის დღიურიდან.

ანალოგიური წესი თოფის დაგებისა რაჭაშიც არის დამოწმებული იმ განსხვავებით, რომ ამ შემთხვევაში ბაწარი ჩახმახის ფეხს უშუალოდ არ უკავშირდება და მიბმულია ჩახმახში გაყრილ რიკზე (სურ. 16, 17).

მონადირეთა გადმოცემით ძველათ მშვილდ-ისრის დაგებაც სცოდნიათ. მშვილდ-ისრის დაგების ძველათ არსებული წესის აღდგენა ვერ მოხერხდა, ხოლო საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაშიც მთავარ მამოძრავებელ ძალას სირენჭკა წარმოადგენდა. როგორ იყო

სურ. 17. დაგებული თოფი (ს. გლოლა).

სირენჭკა დაკავშირებული მშვილდ-ისართან ამის თქმა ახლა ძნელია და შესაძლებელია სხვა ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შემონახულმა მასალამ ამ საკითხს უშუალოდ მოჰგინოს. თოფის დაგების თანამედროვე წესი ჰიპოთეტურად გვაფიქრებინებს, რომ ისრის დაგებაც იმავე წესით უნდა ყოფილიყო აგებული, იმ განსხვავებით, რომ მანქოზე დამაგრებული იქნებოდა არა თოფი, არამედ ხელთოფის მსგავსი მოწყობილება, რომლის ისარი ლარზე დადებული უნდა ვიგულისხმოთ იმავე სიმაღლეზე და იმავე მიმართულებით, რაც თოფის დაგების შემთხვევაში. თვით სირენჭკა, მთავარი დინამიკური ძალა, ასეთ პირობებში გადალუნული წვერით ხელთოფის მიმართულებით უნდა ყოფილიყო გაწყობილი, რომლის წვერი-

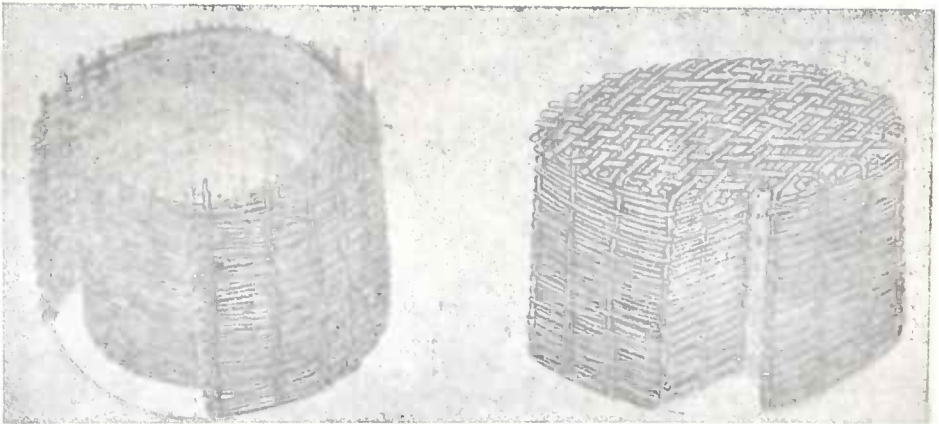
უშუალოდ უკავშირდებოდა ისრის კილოს. რიკის ასხლეტისას ავარდნილი სირენჯკას. წვერი უზრუნველყოფდა ისრის პირველდაწყებით ძალასა და მის მიმართულებას.

9. მაკრატელა წარმოადგენს ხის მეტისმეტად პრიმიტიულ მოწყობილებას, რომელიც იხმარებოდა სპეციალურად დათვის დასაჭერად. მონადირეები შეიგულებდნენ რა დათვის ბეჩოში (ასეთი წესით ნადირობა უმთავრესად ზამთარში იცოდნენ), მიიტანდნენ ბეჩოსთან ორ დიდ ძელს ერთ ბოლოში მაგრად გადაღვლენჭილს, მაკრატელას მოაწყობდნენ ბეჩოს პირზე იმგვარად, რომ ერთი ძელი დედამიწის ზედაპირზე ყოფილიყო დაყრდნობილი, ხოლო მეორე ძელი ბეჩოს ზედა ნაწილის დონეზე იმყოფებოდა. შემდეგ დაიწყებდნენ დათვის გაღიზიანებას. გაჯავრებული დათვი გამოჰყოფდა თუ არა თავს ბეჩოდან მაკრატელას დაჰკეტავდნენ, ე. ი. ზედა ძელს დაუშვებდნენ ქვედა ძელის მიმართულებით. მონადირეები მთელი თავისი სიმძიმით დააწვებოდნენ ზედა ძელს და ამგვარი წესით მოჰკვლავდნენ მას.

10. ფიცრის ხაფანგი გამოყენებული იყო უმთავრესად დათვზე. წარმოადგენდა დიდსა და მძიმე ფიცარს, რომელიც დამაგრებული იყო მიწაზე იმ ანგარიშით, რომ დათვის არ დაეძლია. ფიცრის ზედაპირზე დასობილი იყო მრავალი რკინის შუბიკი, ისრის წვერების მსგავსი, მახვილი წვერით მაღლა მიმართული. ხსენებულ მოწყობილებას დასდებდნენ ნადირის სავალ ბილიკზე და ზედ გადაათარებდნენ ფოთოლსა და ფიჩხს შენიღბვის მიზნით. ნადირი, შედგამდა რა ფეხს ფიცრის ხაფანგზე, ფეხით დაეგებოდა ისრის წვერებს, ერთი ფეხის გასათავისუფლებლად მეორე ფეხს მოიხმარდა, შემდეგ მესამეს და ასეთი წესით ოთხივე ფეხით დაეგებოდა ფიცარზე. დათვის საჭერი ასეთი მოწყობილება მხოლოდ ერთ ადგილზე შეგვხვდა, კერძოდ ს. წესში, და ამის შესამოწმებლად სხვა ადგილებში შემთხვევა არ მოგვეცემია. თავისთავად საინტერესო მოწყობილებაა, რადგან თავისებურ პრინციპზეა აგებული.

11. მოწნული ხაფანგი (სურ. 18) გამოყენებული ყოფილა უმთავრესად მგელზე. მოწნული ხაფანგის აგების ტექნიკა და მასალა აგრეთვე მეტად პრიმიტიულია, თვითონ პრინციპი მეტად გონებამახვილური. ზემოხსენებული ხაფანგი წარმოადგენდა წნელისაგან მაგრად, მჭიდროდ მოწნულ ცილინდრისებრ ძარს სიმაღლით 1,5 მეტრამდე, დიამეტრით 0,8 მეტრამდე. ხსენებულ ძარს მაგრად ჩაარჭობდნენ მიწაში ისეთ ადგილას, სადაც მგელი ეგულებოდათ. ამ ცილინდრის ჯარშემო მეორე ცილინდრს შემოუწნავდნენ იმ ვარაუდით, რომ მათ

შორის კორიდორი დარჩენილიყო სიგანით 0,7—0,8 მეტრამდე. ორივე ძარი, რათქმაუნდა, გადახურული იყო. გარე ძარს გაკეთებული ჰქონდა შიგნით შესაღები კარები იმ ვარაუდით, რომ იგი ღია მდგომარეობაში შეხებოდა შიდა ძარის კედელს. შიდა ძარში ნადირის მისატყუებლად ჩასვამდნენ თიკანს ან გოჭს. სიცივითა და შიმშილით შეწუხებული გოჭის ან თიკნის ხმაზე მოდიოდა ნადირი. ამ შემთხვევაში მგელი, შეაღებდა რა გარე ძარის კარებს, მოხვდებოდა მოწნული ხაფანგის კორიდორში. შიდა ძარის კედელი მგელს არ მიუშვებდა პირუტყვთან. მგელი, შემოუვლიდა რა კორიდორით შიდა ძარს, თავისი სხეულით კვლავ დაჰხურავდა კარებს, კორიდორში სივიწროვის გამო მობრუნების

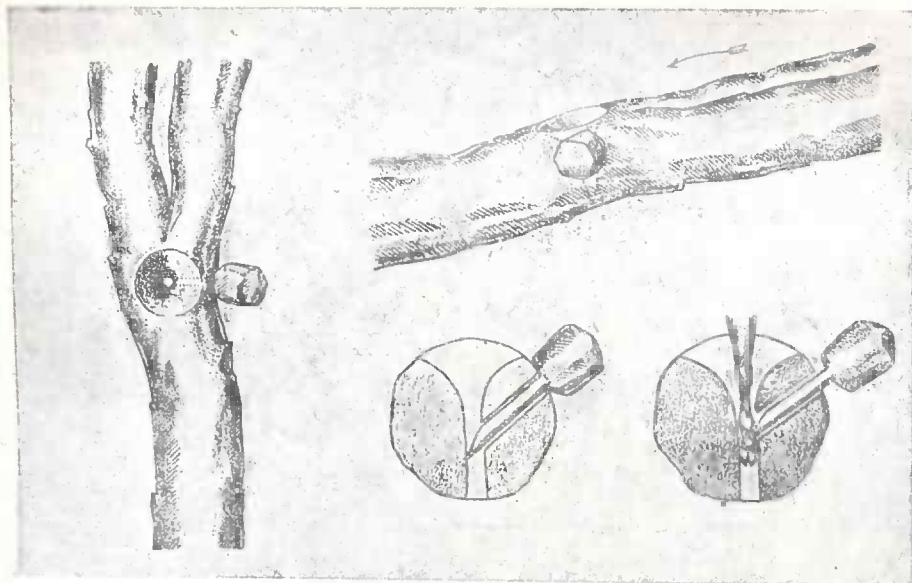

სურ. 18. მოწნული ხაფანგი (ს. გლოლა).

უნარს მოკლებული—ემწყვდებოდა კორიდორში. მეორე ღღეს მისული მონადირეები ააცლიდნენ კარებს, ჰკლავდნენ მგელს ხაფანგის გამოსავალთან.

12. ხუნდა იხმარებოდა ჯიხვის დასაჭერად. ხუნდა წარმოადგენდა მუხის ორბოძალ შორს სიგრძით 2 მეტრამდე, დიამეტრით 1,5 მეტრამდე. განშტოების შეერთებასთან ხუნდა ამოღარული იყო კონუსის მსგავსად შორის მთელ სისქეზე. ხუნდას დაამაგრებდნენ ჯიხვის სავალ ბილიკზე ისე, რომ ამოღარული კონუსის ფართო მხარე, მისი ფუძე მოქცეულიყო ზევით. კონუსის ნაპირებს შეძლებისდაგვარად მოსიპავდნენ, რომ ჯიხვს ფეხი ვერ მოეკიდნა. კონუსის წვერი ვიწრო იყო, დაახლოებით ჯიხვის ჩლიქის სისქისა. მას გვერდიდან თავისუფლად მოძრავი უგდული ჰქონდა გაკეთებული ირიბად. თავის-

უფალ მდგომარეობაში კონუსი დეკეტილი იყო ხსენებული უგდულით. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ კონუსში ჯიხვის ფეხი მოხვდებოდა, იგი განზე გასწევდა უგდულს და რადგან ჯიხვის წვივი უფრო ვიწროა, ვიდრე მისი ჩლიქი, ჩლიქით გვერდზე გაწეული უგდული თავის სიმძიმის ძალით უბრუნდებოდა თავისუფალ მდგომარეობას და კოჭითა ჰკეტავდა ჯიხვის ფეხს ხუნდაში (სურ. 19). ლიტერატურაში ამგვარი ხაფანგი არ შეგვხვედრია, მხოლოდ ს. ორბელიანს აქვს აღნიშნული შემდეგი:

სურ. 19. ხუნდა (ს. ლეგი).

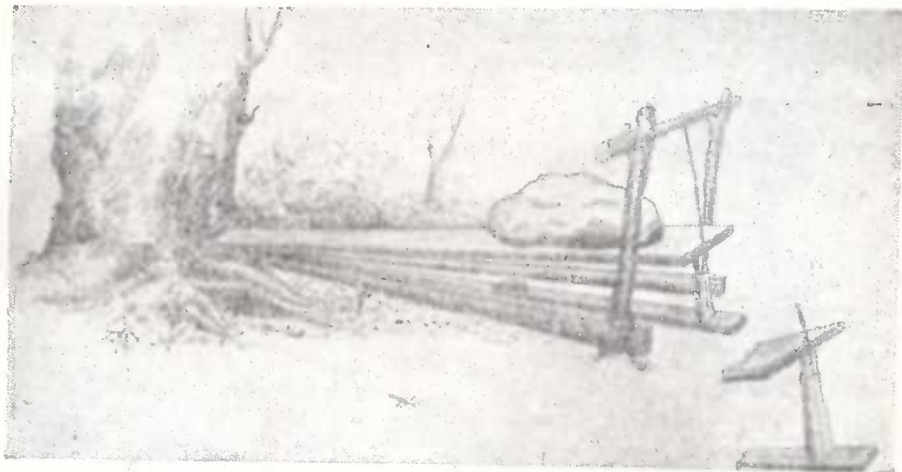
„საბრტე... არს მახე კუნდი, რომელსა შემზადებენ რკინითა, ანუ ხეთაგან და დაუგებენ მარჯუეთა ადგილთა დიდთა ნადირთა შესაპყრობელად“¹.

13. ს ა რ ე ვ ე ლ ა ს სახელწოდებას ატარებს ს. გლოლაში დამოწმებული მახე-ხაფანგის ერთი სახეობა, რომელიც სარეველას მოქმედების პრინციპისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება. იგი იდგმება ჩვეულებრივ ხის ძირში და განკუთვნილია კვერნის დასაჭერად. იგი შედგება ოთხი ფიცრისა, ორი მანქოსა, ერთი გადასადებისაგან და ცინცასაგან. ქვედა და ზედა ფიცარი თავისუფალ მდგომარეობაშია,

¹ ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, დას. გამ., სიტყვასთან მახე.

ზოლო გაჩერებულია ცინციტ, რომელიც თავისთავად დამაგრებულია მანქონების გადასადებზე ბაწრით. ქვედა ფიცარზე კვერნის შეხტონა ცინცას ასხლეტას იწვევს, რასაც შედეგად მოჰყვება ზედა ფიცრის დაცემა. ზედა ფიცარს სიმძიმისათვის ქვა აძევს (სურ. 20).

14. ყავარი წარმოადგენს შუაზე ბრტყლად ვატკეცილ ყავარს, რომლის ტკეცი ბოლომდე არ არის დასული. ყავარს გაშლილ

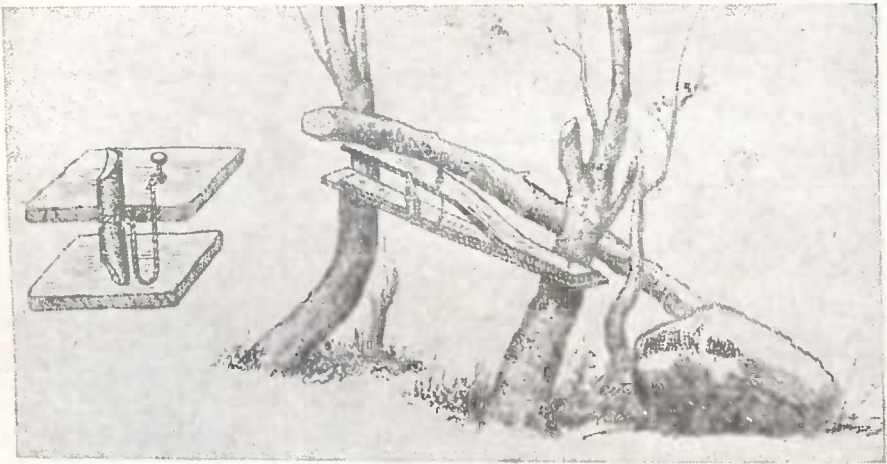
სურ. 20. სარეგველა (ს. გლოლა).

მდგომარეობაში აჩერებს ორივე ბოლოდან წვერწათლილი ცინცა. ყავრის ბუნებრივი დრეკადობის გაძლიერების მიზნით მას ხის მძიმე კეტი აძევს. ყავარი გაწყობილია ორი ხის შორის მიწიდან ერთი მეტრის სიმაღლეზე. ცინცაზე მიმაგრებულია ხორცის ნაქერი, რომლის შერხევა მის ასხლეტას იწვევს, რასაც შედეგად ყავრის დაცემა მოჰყვება და ყავრის ქვეშ მოყოლილი კვერნის მორეგვა (სურ. 21).

ზემოთ ჩვენ მიერ აღწერილი იყო განსაკუთრებით ხის ხაფანგები, რომელთა აგებულების სიმარტივე, გამოყენებული მასალა (ხე, ჩელტი, ქვა) და ორიენტაცია ნადირის ჩვევისა და მისი ადგილსაყოფელის თავისებურებათა ცოდნაზე აშკარად მეტყველებს იმის შესახებ, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ნადირის და-

საჭერ საშუალებათა ძველ ტიპებთან. მაგრამ დღეს რაჭაში ხმარებაშია რკინის ხაფანგებიც, და რადგან არის ცნობები იმის შესახებ, რომ რკინის ხაფანგები ადგილობრივადაც კეთდებოდა, ინტერესს არ იქნება მოკლებული მათი აღწერა და განსაკუთრებით მათი ნაწილების სახელწოდება.

რაჭაში დამოწმებულია რკინის ხაფანგის ორი ძირითადი ტიპი. ცალმშვილდიანი, რომელიც გამოყენებული იყო წვრილფეხა ნადირის შესაპყრობად (მელა, კურდღელი და სხვა) და ორმშვილდიანი, რომლითაც მსხვილ ნადირს იპყრობდნენ (დათვი, მგელი).

სურ. 21. ყავარი (ს. გლოლა).

ორმშვილდიანი ხაფანგის საფუძველს რკინის ბრტყელი რკალი წარმოადგენს სახელწოდებით კალო, რომლის შიდა დიამეტრი 0,5 მეტრს აღწევს, თვით რკალის სისქე კი 2 სმ-ს. კალოზე დამაგრებულია ორი გადასახსნელი გამირი, რომელიც გადახსნილ მდგომარეობაში კალოს ემთხვევა. გამირს მთის რაჭაში ყებებსაც უწოდებდნენ. გამირების დამაგრების ადგილზე ორივე მხრიდან გაკეთებული არის დრეკადი რკინის ორი შვილდი. მშვილდების თავისუფალი მდგომარეობის დროს გამირები ერთმანეთზეა დამთხვეული. ასეთ პირობებში ხაფანგი დაკეტილია. ხაფანგის დაგებისათვის საჭიროა გამირების გადახსნა, მათი დამთხვევა კალოზე, მშვილდების დაწევა და

ერთერთი გამირის დამაგრება ენის საშუალებით ისხერტზე. ისხერტი ჩამაგრებულია თასმებში, რომლითაც ამოქსოვილია კალო.

ორმშვილდიან ხაფანგს გაკეთებული აქვს ჯაჭვი, რომლითაც მას აბამენ მახლობელ ხეზე, რომ ნადირმა არ დაითრიოს იგი. კალოს ბანდულზე ხორცის ნაჭერი აგდია. საკმარისია ნადირმა ფეხი დაადგას ბანდულს, რომ ისხერტი შეირხვევ, ენა ასხლტება გამირს და გაშლილი მშვილდები ორივე გამირს უეცრად და ძლიერად დაჰკეტავს. დაკეტილ გამირებში ნადირს ფეხი მოჰყვება.

ცალმშვილდიანი გამირი იმავე პრინციპზეა აგებული იმ განსხვავებით, რომ მისი გამირები მხოლოდ ნახევრად ემთხვევიან კალოს, რისთვისაც მას მეორე მშვილდი უკვე აღარა სჭირდება.

ორივე ტიპის ხაფანგში კალოსა და გამირების შეერთების ორგვარი სახეა დამოწმებული. კალო შეიძლება გამირებთან ორგანულად იყოს დაკავშირებული და დამაგრებული, ხოლო შესაძლებელია აგრეთვე ხაფანგის ისეთი წესით დაგება, რომ კალო არ იყოს დამაგრებული გამირთან. მეორე ტიპის უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ ამ შემთხვევაში დაჭერილი ნადირი დაიწყებს თავის დახსნის ცდას და კალოს ველარ გააფუჭებს.

რკინის ხაფანგი იმის მიხედვით, თუ რა ნადირისათვის არის განკუთვნილი, კბილიანია ან უკბილო.

ამჟამად რკინის ხაფანგების დაგებისას, ხაფანგებისათვის სხვადასხვა საცხებელს ხმარობენ, რადგან თუ ხის ხაფანგს ნადირი უნოსვით ვერ აუღებს ალღოს, რკინის ხაფანგის არსებობის შესახებ უცბად მიხვდება. ამ შემთხვევაში ხის ხაფანგს მნიშვნელოვანი უპირატესობა აქვს რკინის ხაფანგთან შედარებით. საცხებლად ხმარობენ მსხალს, განსაკუთრებით პანტას, თაფლს იმ შემთხვევაში, თუ დათვის უგებენ ხაფანგს, თევზის ქონს, თუ წავის დაჭერა სურთ, და სხვა იმის მიხედვით, თუ რომელ ნადირს რა საჭმელი უფრო უყვარს.

4. თოვლის წაშლისა და ფინთიხის დაჭაღმა

ნადირობის მატერიალური ბაზის მიმოხილვა სრული არ იქნება, თუ არ გავითვალისწინებთ რაჭის მოსახლეობის იმ შინაგან მატერიალურ რესურსებს, რომელთა გამოყენების საშუალებით ადგილობრივი მოსახლეობა იკმაყოფილებდა ამ დარგში არსებულ საკმაოდ მოზრდილ მოთხოვნილებებს.

რაც შეეხება ძველი ტიპის იარაღს, იქნებოდა ეს საბრძოლო, სანადირო (შუბის ან ისრის წვერი), სასოფლო-სამეურნეო (სახნისი, თოხი), თუ საერთოდ პირველი მოხმარების რკინეული იარაღი, ასე-

5. კოლექტორი ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში.

თის შესახებ არსებობს გარკვეული ლიტერატურული წყაროები და მასალები შეკრებილი დაკვირვების შედეგად, რომლის მიხედვით ირკვევა მათი ადგილობრივი დამზადება. მთელი რაჭისა და ნაწილობრივ საქართველოს სხვა კუთხეების რკინიგზით მომარაგების ცენტრად ს. წედისი (ჯეჯორის ხეობა) ითვლებოდა. მადნის დამუშავების ტექნიკა და შრომის ორგანიზაცია, გამოდუშავებული პროდუქციის გავრცელების არეალი საკმაოდ დამაჯერებლობით გვიდასტურებს იმ გარემოებას, რომ რკინის დამუშავებაში სამართლიანად სახელგანთქმული ტომების რკინის დამუშავების საუკეთესო ტრადიციები რაჭაშიც ყოფილა შემონახული. ამის თვალსაჩინო საბუთს წარმოადგენს რაჭაში დღესაც მრავლად გაბნეული იარაღები, გამოჰყვანილი ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე ადგილობრივი მოსახლეობის ხელით.

მოსახლეობის ყოფაში თოფის შემოჭრამ მიმოსვლის გართულბულ პირობებში შეჰქმნა აუცილებლობა ახალი მასალის წარმოებისა ადგილობრივ საშუალებათა განოყენების ნიადაგზე. რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში არსებული ფაქტები დამაჯერებლად ლაპარაკობენ იმის სასარგებლოდ, რომ თოფის წამალი, ყოველ შემთხვევაში რაჭის მოსახლეობის ერთ ნაწილში, ადგილობრივად მზადდებოდა. ამ საკითხის გარშემო შეკრებილ მასალიდან ირკვევა, რომ რაჭაში დამზადებული თოფის წამალი შედგებოდა სამი ელემენტისაგან: ნახშირისა, გვარჯილისა და გოგირდისაგან.

გვარჯილას ამზადებდნენ შემდეგი წესით: საქონლის რამდენიმე ხნის განმავლობაში ნადგომს ცოცხით გადააცლიდნენ შარდსა და ნაკელს. მქორე-მესამე დღეს გადაწმენდილი ადგილი რთვილის-მაგვარ თეთრ კრისტალებს მოისხამდა (ასეთ კრისტალს ხშირად ისხამს საქონლის სადგომის ხის იატაკიც). მიწის ზედაპირზე ამოსულ კრისტალებს, რომელსაც აქ გვარჯილას უწოდებენ, ბალნიანი ცოცხით (არყის ხის ტოტებისაგან შეკრული ცოცხია) მოფალავდნენ მიწიანად და ჩაყრიდნენ ხის კოდში, რომლის ძირი წვრილად იყო დასვრეტილი და რომელსაც ძირში ჩაფენილი ჰქონდა ხელის სისქეზე თოში. შემდეგ მას დაასხამდნენ მღულარე წყალს, რომელიც გარეცხავდა და გააღვობდა კოდში ჩაყრილ მიწიანარევე გვარჯილას, გაივლიდა თომის ფენას და გროვდებოდა ხსენებული კოდის ქვეშ დადგმულ ქვაბში. ქვაბს შეჰკიდებდნენ ძლიერ ცეცხლზე და აღულებდნენ იქამდე, ვიდრე ერთი ფუთი წყალი ხუთ—ექვს გირვანქამდე დავიდოდა. ნადულ წყალს დაასხამდნენ ფართო გობზე-საქირო იყო რომ თოფის წამლის დამზადების ეს სტადია შესრულდ-

შულიყო მზიან და სუსხიან დღეს. ფართო გობზე დახსმული ხსნარი შრებოდა და იღებდა კრისტალის სახეს. ასე მზადდებოდა გვარჯილა ს. ხიდაშში.

ს. გლოლაში გვარჯილის დამზადების ზემოხსენებული წესის სახეცვლილი ვარიანტია დამოწმებული. ს. გლოლაში გვარჯილას უცეცხლოდ ამზადებდნენ. სახელდობრ: მოფალულ შარდნარევ მიწას ხის ფართო გობში ჩაყრიდნენ და ზედ დაასხამდნენ ცივ წყალს, იმდენს, რომ წყალს შარდნარევი მიწა დაეფარა. ასეთ მდგომარეობაში მას ამყოფებდნენ იქამდე, ვიდრე მიწა, ჭუჭყი და გარემიანარევი გობის ძირზე არ დაილექებოდა. ამ ხნის განმავლობაში გვარჯილაც იხსნებოდა წყალში. გობის პირზე მომდგარ გვარჯილანარევ წყალს შემდეგ გადაიღებდნენ მეორე გობში ისე, რომ ნალექი არ გაჰყოლოდა თან. ამ მდგომარეობაში გვარჯილანარევ წყალს ამყოფებდნენ ორი-სამი დღის განმავლობაში, რის შემდეგ ხის გობის შიდა კედელი მიითვისებდა უკვე სუფთა და დაწმენდილ გვარჯილას. შემდეგ, ხსენებული გობიდან წყალს გადაღვრიდნენ, გობის შიდა კედელზე მიითვისებულ გვარჯილას მოფალავდნენ და ერთ ჭურჭელში დააგროვებდნენ. ასეთი თავისებურება ახასიათებდა გვარჯილის დამზადების პროცესს ს. გლოლაში.

რაც შეეხება ნახშირს, ასეთს ორივე შემთხვევაში ერთგვარი წესით ამზადებდნენ, იმ განსხვავებით, რომ კერძოდ ს. გლოლაში ნახშირის დასამზადებელ ნედლეულად ხე შავს ხმარობდნენ, ხოლო ს. ხიდაში — თხილის ტოტებს (ხეშავი — დაბალი ბუჩქია, რომელსაც შავი ფერის და ყო რ გ ლ ი ლ ი ტოტები აქვს). ორივე შემთხვევაში ხეშავს ან თხილის ნორდ ტოტს კანს გააცლიდნენ და შუაშუა გააპობდნენ ტოტებს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ნედლეულად თხილსა ხმარობდნენ, სცდილობდნენ კანგადაცლილი ტოტი სწორად გაპობილიყო. ეს კარგ ნიშნად იყო მიჩნეული: „წამალი ფინთიხს სწორად მიიტანსო“. გაპობილ ტოტებს გულს გამოაცლიდნენ, რადგან ადგილობრივი ხელოსნების შეხედულებით, იმ შემთხვევაში თუ გულიან ტოტებს გამოიყენებდნენ ნახშირის დასამზადებლად, წამალი მჩუტე გამოვიდოდა, ე. ი ძალა არ ექნებოდა და ფინთიხს მიზნამდე ვერ მიიტანდა. დასაწვავად გამზადებული ტოტები სახლში მიჰქონდათ, სადაც მას რამდენიმე ხნის განმავლობაში ბუნებრივ პირობებში აშრობდნენ. თხილისა ან ხეშავის გაპობილი ტოტები ძალიან რომ ვაშრებოდა დაიწყებდნენ მის დაწვას, რისთვისაც დაპობილ და გამზადებულ ტოტებს სუფთა ბრტყელ ქვაზე დაალავებდნენ და შემდეგ ცეცხლს მოუკიდებდნენ. ნახშირი საკმაოდ გა-

მომწვარად ითვლებოდა მხოლოდ იმის შემდეგ, როდესაც თხილისა ან ხეშავის ტოტებს თეთრად გადაეკვროდა ნაცრის სუფთა აბკი.

გვარჯილისა, გოგირდისა და ნახშირის ნაზავი მზადდებოდა დაახლოებით შემდეგი პროპორციით:

გვარჯილა	40 ⁰ / ₀
ნახშირი	35 ⁰ / ₀
გოგირდი	25 ⁰ / ₀

შემოხსენებული პროპორცია ძალიან სავარაუდოა და არავითარ შემთხვევაში არ წარმოადგენს რაიმე მტკიცე ნორმატივს. თოფის წამლის ყოველი შემადგენელი ელემენტის ხვედრითი წონა დამოკიდებული იყო თვით ამ ელემენტის ხარისხზე, თოფის თავისებურებაზე, ტყვიის ყალიბზე და, ბოლოს, თვით მონადირის გამოცდილებაზე.

შემოხსენებული ნედლეულის აღნიშნული პროპორციით შეზავების შემდეგ წარმოებდა მისი დანაყვა ამ შემთხვევისათვის სპეციალურად მოწყობილ საცეხვეში, უკანასკნელი მოწყობილება იმდენად საინტერესო იარაღს წარმოადგენს, რომ საჭიროდ მიგვაჩნია მისი დეტალური აღწერა. საცეხველი შედგებოდა ხის მთლიანი მორისაგან, რომლის სიგრძე 2,5 მეტრს აღემატებოდა, ხოლო სიმაღლე და სიგანე 1 მეტრს აღწევდა. მორს ერთ ბოლოში ამოღარული ჰქონდა ქვაბი, რომლის სიღრმე 30 სმ-ს უდრდა. ქვაბი ნახევარსფეროსა ჰგავდა მოყვანილობით. მეორე ბოლოდან 40—50 სმ-ის დაცილებით ხსენებულ მორში ამოღებული იყო გრძელი ღარი სიგრძით 80 სმ-მდე ქვაბის მიმართულებით; ღარის სიგანე ერთნაირი იყო. იგი მისდევდა მორს გასწვრივ და მისი სიღრმე, რომელიც მორის მეორე ბოლოსაკენ მიმართულ წერტილში 30 სმ-ს აღწევდა, ქვაბის მიმართულებით კლებულობდა და 80 სმ-ის მანძილზე მორის ზედაპირზე გადადიოდა. ხსენებულ ღარში მის შუა ადგილზე, გარდიგარდმო, რიკი იყო გაკეთებული, რომელიც თავისებური ღერძის ფუნქციას ასრულებდა. რიკზე თავისუფლად იყო დამაგრებული გრძელი ქოგის, რომლის სიგრძე 1,5 მეტრს აღემატებოდა. ქოგის ერთი ბოლო ქვაბს ემთხვევოდა, ხოლო მეორე ბოლო ღარში იყო მოთავსებული. ქოგის ის ბოლო, რომელიც ქვაბის ზედაპირს ემთხვევოდა, გაპობილი იყო ოდნავ. ნაპობში ჩასმული იყო ქვა, ქვაბისათვის საჭირო ზომის, რომელსაც დღევანდელით ამაგრებდნენ, რომ ქვა მკვიდრად ყოფილიყო ჩაქლობილი ქოგის ნაპობში, მისი დვლერჭებით შეკვრის

შემდეგ ღვლერქსა და ჭოგს შუა სოლებს უკეთებდნენ. ამგვარი წესით მიღებული იარაღი თავისებურ უროს წარმოადგენდა ხის ტარითა და ქვის ყუით; ჩვეულებრივი უროსაგან იგი განსხვავდებოდა მუშაობის წესით. ჩვეულებრივ უროს, როგორც ცნობილია, ხელით ამუშავებდნენ, ხოლო საცეხვლის უროს ამუშავებდნენ ფეხებით. საცეხველზე მომუშავე პირი შედგებოდა ჭოგის იმ ნაწილზე, რომლითაც იგი რიკზე იყო დამაგრებული ისე, რომ მომუშავეს რიკი ფეხსა და ფეხს შუა მოჰყოლოდა. წონასწორობის დასაცავად მორს, იმ ნაწილთან სადაც მომუშავე იდგა, ორივე მხრიდან მარგილები ჰქონდა დადგმული ხელის მოსაკიდებლად. მომუშავე რიტმიული გადაქანებით წინ და უკან ამუშავებდა უროს, რის შედეგად უროს ყუა ხვდებოდა ქვაბს, სადაც თოფის წამლის ნედლეული იყო ჩაყრილი და ნაყავდა მას.

ამგვარად, თოფის წამლის დანაწილი საცეხველი. საცეხვლის მეტად საინტერესო პრიმიტიულსა და ამავე დროს ეფექტიურ იარაღს წარმოადგენდა, რომელსაც არც ერთი რკინის ნაწილი არა ჰქონდა და რომელმაც ასეთი სიცხადით შემოინახა ქვის უროს თავდაპირველი სახე.

იმდენად, რამდენადაც ასეთი უძველესი ტიპის იარაღი სტადიალურად მნიშვნელოვნად არის დაცილებული თოფის წამლის დამზადების დროისაგან, საინტერესოა, როგორ მოხდა ასეთი უძველესი იარაღის გამოყენება სრულებით ახალი ნივთიერების—თოფის წამლის დამზადების პროცესში. უდავოა, რომ ასეთი საცეხველი იხმარებოდა ძველათ რაიმე სხვა დანიშნულებისათვის და შემდეგ იგი გამოყენებული იყო თოფის წამლის დამზადების დროს. საფიქრებელია, ამას იმ გარემოებამაც შეუწყო ხელი, რომ ზემოხსენებულ მოწყობილებას არც ერთი რკინის ნაწილი არა ჰქონდა, რაც აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა მოცემული ტექნიკის პირობებში თოფის წამლის დამზადებისათვის.

თოფის წამლის დანაყვის დროს მას ცოტაოდენ წყალს აბკურებდნენ, რომ თოფის წამლის მტვერი ჰაერში არ გაფანტულიყო.

არსებობდა სპეციალური წესი იმის დასადგენად, თუ რამდენად ნორმალურად არის დანაყული თოფის წამალი. ამ შემთხვევაში იღებდნენ ორი თითით ცოტაოდენ თოფის წამალს, გააშრობდნენ მას და დასდებდნენ ქალალზე; შემდეგ მოუკიდებდნენ აბედს, თუ თოფის წამალი უცბად აფეთქდებოდა და წამალი ქალალზე ნამწვს არ დასტოვებდა თოფის წამალი მზად ითვლებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში განაგრძობდნენ მის ნაყვას. თოფის წამლის დამზადების პროცესში მისი მზადყოფნის შემოწმების ზემოხსენებული

ოპერაცია ხშირად წარმოებდა, რადგან თოფის წამალს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მიზანში მოხვედრისათვის. მეტისმეტად მჩუტე წამალი ფინთის ან საფანტს ვერ მიიტანდა მიზანამდე, ხოლო მეტისმეტად ფიცხი — გაჟფანტავდა მას მიზნის მიღწევამდე.

თოფის წამლის დამზადება სვანეთშიც არის დამოწმებული. ტეკცოვის ცნობით სვანეთში გვარჯილას ამზადებდნენ სახლების ქვედა სართულებში დაღეჭილი ნივთიერებისგან. ეს ნივთიერება ჭუჭყთან, ნაკელთან და ყოველგვარ სიბინძურესთან ერთად შეიცავს დაკრისტალეზულ გოგირდსა და გვარჯილას. მისგან გაკეთებული თოფის წამალი შავია და ფქვილის მსგავსი¹. გ. ონიანის ცნობით სვანეთში თოფის წამლის დამზადების მიზნით უნდა გამოეხვეტად მტვერი ძალიან ძველი სახლის საძირკველიდან. აქაც თოფის წამალს ზამთარში ამზადებდნენ დიდი ყინვის დროს, მაგრამ აღულებულ წყალსა ხმარობდნენ გვარჯილის გასახსნელად².

რაც შეეხება ტყვიის ნედლეულს და მისგან ადგილზე ფინთის დამზადებას, უნდა ითქვას შემდეგი: ლიტერატურაში აქა-იქ მოიძებნება ცნობები, რომ რაჭაში ადგილი ჰქონია ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე ტყვიის დამზადებას. ამის შესახებ პირადად ჩვენ რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მასალა არ შეგვხვედრია. ფინთის დამზადების ტექნიკა კი ახლაც ცოცხალია. ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფაში.

ამჟამად არსებული ცნობების მიხედვით რაჭველებს ტყვიის ზოდები ფინთისათვის ალაგირიდან გადმოჰქონდათ.

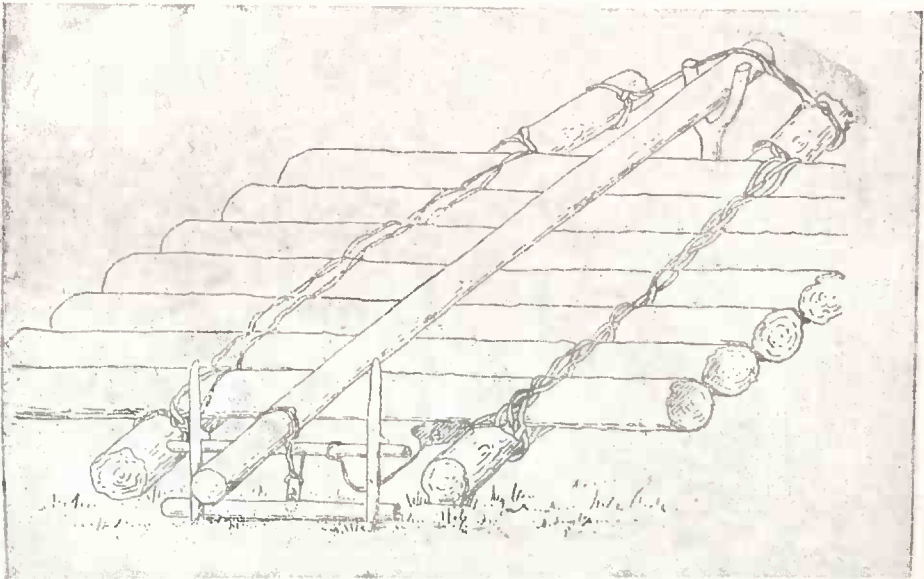
ფინთის ჩამოსახმელად აკეთებდნენ თიხის ან უფრო ხშირად რბილი ქვის ყალიბს (ს. ლებში ყალიბს დარიჯავი ეწოდება), რომელიც შედგებოდა ასანთის კოლოფის მოყვანილობის, მაგრამ მასზე ორჯერ უფრო გრძელი ორი ფირფიტისაგან. ყოველ ფირფიტას სიგრძეზე ჩაყოლებული ჰქონდა ოთხ-ოთხი კალაპოტი ნახევარი ფინთის ოდენა. ყოველი კალაპოტიდან ყალიბის წიბოსაკენ პატარადარი იყო გაკეთებული (ტყვიის ჩასახმელი მილი, რომელსაც თვალი ეწოდებოდა). ფინთის ჩამოსხმის წინ ორივე ფირფიტას იმგვარად მიარებდნენ ერთმანეთს, რომ კალაპოტი კალაპოტს დამთხვევოდა და თვალი თვალს არ დასცილებოდა. ამის შემდეგ ორივე ფირფიტას მაგრად შეკრავდნენ ბაწრით ისე, რომ ბაწარს ნაპირზე გა-

¹ В. Тешов, Сванетия, географический очерк, СМОМПК, X, გვ. 28.

² გ. ონიანი, ქვემო-სვანეთის 1939 წლის ექსპედიციის დღიურიდან.

მოსავალი თვალი არ დაეფარა და ყალიბის თვლებიდან დამდნარ ტყვიას ჩაასხამდნენ შიგ. ტყვიის გაცივების შემდეგ ხსნიდნენ ყალიბს, წააცლიდნენ თვალში ჩარჩენილ ტყვიის ძაფს, შემოწმენდავდნენ ფინთიხს და ფინთიხი უკვე მზად ითვლებოდა.

რამდენად უსწორმასწორო ზედაპირი ჰქონდა ასეთი წესით დამზადებულ ფინთიხს იქიდანაც ჩანს, რომ თოფის ლულაში მისი ჩადების დროს საჭირო იყო მისთვის ბერკლი (ჩვარი) შემოეხვიათ, რომ თოფის ლულის შიდა კედელსა და ფინთიხს შორის ცარიელი

სურ. 22. სარეველა, აბისინია (G. Montandon, დას. ნაშრ., გვ. 220).

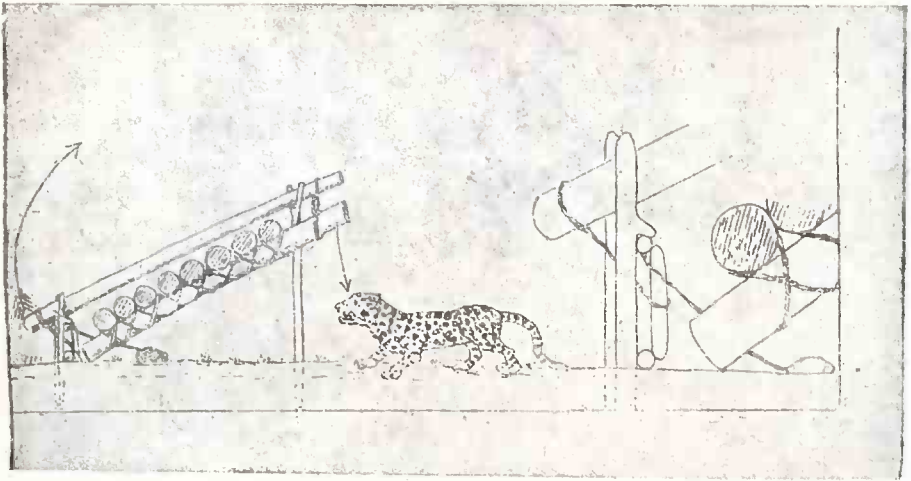
ფორები არ დარჩენილიყო და აფეთქებული თოფის წამლის ძალა ტყუილუმბრალოდ არ დაკარგულიყო.

საფანტს ჩვეულებრივი საწურით სწურავდნენ.

რაქველთა მონადირეობის მატერიალური ბაზის მიმოხილვა საშუალებას გვაძლევს შედარებით სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ მისი განვითარების დონის შესახებ. რაციონალურად დაკომპლექტებული ჩაცმულობა, ეფექტიური შეიარაღება და მახე-ხათანგების ნაირსახეობათა სიმრავლე დაბეჯითებით მიგვიჩივებს ნადირობის საკმაოდ მაღალ და განვითარებულ კულტურაზე. მეორე მხრივ, ის გარემოება, რომ სანადირო ინვენტარის წარმოება საკუთარი ნედლეულის ბაზაზე იყო დამოკიდებული, ხოლო მისი დამზადების

ტექნიკა შედარებით პრიმიტიული წესების კომბინაციაზე, გვაფიქრებინებს, რომ ნადირობის მატერიალური ბაზის განვითარება შინაგანი რესურსებით წარმოებდა ორგანულ ნიადაგზე და ბუნებრივ პირობებში და ამდენად ნადირობის ადრინდელი ფორმების აღდგენის დროს ქართველ ტომთა ყოფაში რაჭის ეთნოგრაფიული მასალა მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

ნადირობის მატერიალური ბაზის ყოველი ცალკეული კომპონენტი ცალკე პრობლემაა და მისი ამგვარ ასპექტში გაშლა ფართო პერსპექტივებსა სახაეს. მაგრამ ნადირობის მატერიალური ბაზის

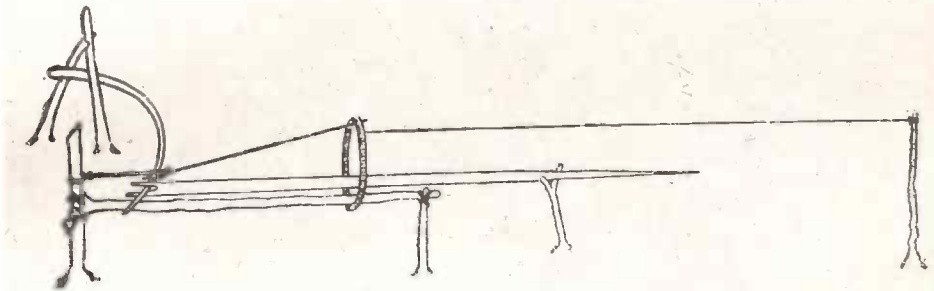
სურ. 23. სარეველა, აბისინია (G. Montandon, დას. ნაშრომი, გვ. 220).

ამომწურავი სურათი ქართველ (ისევე როგორც უცხო) ტომთა ყოფაში აქამდე არ არის დახატული, ე. ი. არ არის შექმნილი მტკიცე საფუძველი კატეგორიული დასკვნების გამოსატანად. ასე მაგალითად, Montandon-ი ეხება რა სპეციალურად მახე-ხათანგების საკითხს, ამბობს, რომ მთლიანი სურათი მახე-ხათანგების შესახებ ჯერ არ არსებობს¹, მაშინ, როდესაც ამგვარი მასალა მნიშვნელოვან მეცნიერულ ღირებულებას წარმოადგენს.

ხსენებული ავტორი, რამდენიმე მაგალითის საფუძველზე, მახე-ხათანგების შედარებით რთულ კლასიფიკაციას გვაძლევს.

¹ G. Montandon, *Traité d'Ethnologie culturelle*, Paris 1934 წ., გვ. 218.

თვით ნადირობა მას დაყოფილი აქვს, სანადირო წესების მიხედვით, ოთხ სახეობად: იარაღით (à l'arme), მახე-ხაფანგებით (aux pièges), სანადირო ფრინველით (au vol) და დევნილობით (à la course). თავი რომ დავანებოთ იმ გარემოებას, რომ იარაღითა და დევნილობით ნადირობის ცალკე ჯგუფებად გამოყოფა საუკეთესო შემთხვევაში საკამათოა, მას მახე-ხაფანგების კლასიფიკაციის პრინციპის ერთობლიობა ბოლომდე არა აქვს დაცული. ერთ შემთხვევაში კლასიფიკაციის საფუძვლად მას მახე-ხაფანგის აგების პრინციპი აქვს მიღებული—სიმძიმე („à poids“), მეორე შემთხვევაში—გამოყენებული

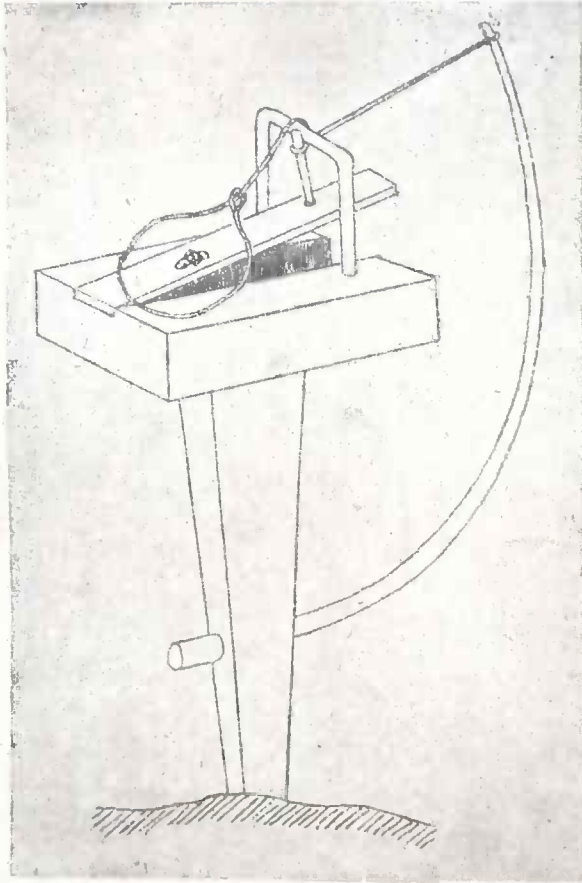
სურ. 24. დაგებული შუბი, მალაღლები (G. Montandon, დას. ნაშრომი, გვ. 224).

მასალა—წებო („à la glu“), თასმა („à lacet“), მესამე შემთხვევაში შედეგი—მოკვლა („assommant“), ცოცხლად დაჭერა („emprisonnant“) და სხვა¹. კლასიფიკაციის პრინციპის ასეთი სხვადასხვაობა ფართოდ უღებს კარებს სუბიექტურ ელემენტს, რაც თავისთავად ყოველგვარ მეცნიერულ ღირებულებას უკარგავს თვით კლასიფიკაციას. უკანასკნელ გარემოებაზე გავლენას ახდენს არა მარტო სრული ფაქტიური მასალის უქონლობა, არამედ ავტორის თეორიული პოზიციებიც. როგორც ცნობილია, G. Montandon-ი კულტურული ციკლების თეორიის მიმდევარია.

თუ რაგვარი მრავალი ნაირსახეობით არის გამოსახული მახე-ხაფანგის მოქმედების ერთიდაიგივე პრინციპი საუცხოოდ ჩანს ზემოხსენებული ავტორის მიერ მოყვანილი სქემებიდან, რომელნიც

¹ G. Montandon, დას. ნაშრ., გვ. 232.

გამოხატავენ აბისინელების, მალაელების, მადაგასკარის მცხოვრებთა ყოფაში დამოწმებული მახე-ხაფანგების აგების წესსა და მისი მოქმედების ძირითად პრინციპს¹. ამას თუ დავუმატებთ A. Haberlandt-ის² მიერ მოცემულს ბოსნიაში, ჰერცეგოვინაში და აღმ. კარპა-

სურ. 25. მოშვილდული ხაფანგი, ინდო-ჩინეთი (G. Montandon, დას. ნაშრ., გვ. 223);

ტებში დამოწმებულ მახე-ხაფანგების სქემებს, და W. Koppers-ის³ ერთ ილუსტრაციას, რომელიც საკაის ტომს ეხება და რატცე-

¹ G. Montandon, დას. ნაშრ., გვ. 220—227.

² A. Haberlandt, Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Illustrierte Völkerkunde, herausgegeben von G. Buschan, Stuttgart, 1926, II, 2, გვ. 308—313.

³ W. Koppers, Die menschliche Wirtschaft, Der Mensch aller Zeiten. B. III, Regensburg 1924 წ., გვ. 471.

ლის¹ ერთ ილუსტრაციას, საშუალება მოგვეცემა ზემოხსენებული დებულების სისწორეში საბოლოოდ დავრწმუნდეთ.

რაჭის ერთნოვრადიული მასალა მახე-ხაფანგების მრავალმხრივ საინტერესო კონსტრუქციებს გვაძლევს და როგორც ილუსტრაციების

სურ. 26. ევროპული სარგველები (A. Haberlandt-ის დასახ. ნაშრ., სურ. 169).

შედარების შედეგად ირკვევა, ცალკეულ შემთხვევებში აგების ტექნიკით მნიშვნელოვნად განსხვავდება G. Montandon-ის, A. Haberlandt-ის, რატცელის და W. Koppers-ის მიერ მოყვანილი სქემებისაგან.

¹ Ф. Рагцель, Народоведение, т. II, დას. ვამ, გვ. 238.

III. ნადირობის ორგანიზაცია

საქართველოს ზოოგეოგრაფიული გარემოს სიმდიდრის წყალობით ქართველი ტომების ყოფაში და ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დატულია ნადირობის საუკეთესო ტრადიციები და ნადირობის ორგანიზაციის მრავალნაირი სახეობა, ხოლო კერძოდ რაჭაში, ზემოხსენებულ გარემოებასთან ერთად, მეურნეობის შედარებით კარგაკეთილობის შედეგად დატულია ნადირობის ძველი ტიპები და პრიმიტიული წესები.

კავკასიისა და საქართველოს ფაუნისა და ნადირობის ერთერთი საუკეთესო მკოდნე ა. კალინოვსკი¹ ამბობდა, რომ კავკასიაში დამოწმებულია ნადირობის მეტად ფართო სახით გავრცელება და ამავე დროს ნადირობის წესების მნიშვნელოვანი სიუხვე დაწყებული პრიმიტიული წესებით და გათავებული სავსებით განვითარებული ხერხებით.

ნადირის ყოველ ჯიშსა და სახეობას, ბუნებრივი გარემოს ყოველ თვისებასა და თავისებურებას ნადირობის სპეციალური, მისთვის შესატყვისი ფორმა ჰქონდა გამომუშავებული, რომელიც სავსებით იყო დამკვიდრებული ნადირის ჩვევათა ცნობისა, სანადირო გარემოს ზედმიწევნით ცოდნისა და მონადირის განკარგულებაში არსებული მატერიალური რესურსების მაქსიმალური ეფექტიურობით გამოყენების საფუძველზე.

რომ შევხედოთ რაჭველ მონადირეთა მიერ ნადირობის დროს გამოყენებულ წესებს, შესაძლებლობა გვექნება აღვნიშნოთ, რომ მათ მიერ ნადირობის პროცესში გამოყენებულია საერთოდ ცოტად თუ ბევრად ცნობილი ნადირობის წესები და ხერხები. რაჭველი მონადირეები ნადირობის დროს მიმართავენ კვალში ჩადგომას, ჩასახუნდრებას, მორეკვას, მოჭირვას, მიპარვით მისვლას და სხვა. ზემოხსენებული წესებიდან ჩასახუნდრებით და მიპარვით ნადირობენ უმთავრესად ცალად მონადირეები, ინდივიდუალური ნადირობის დროს, ხოლო დანარჩენი წესების სხვადასხვა კომბინაცია გა-

¹ А. Калиновский, Очерк кавказской фауны и кавказских охот., Тифл. 1900 г., зз. 52.

მოყენებულია უმთავრესად ჯგუფად, კოლექტიური ნადირობის დროს.

მონადირეთა რაოდენობის თვალსაზრისით რაჭაში ნადირობის ორგანიზაციის სამი სხვადასხვა ტიპია დამოწმებული: ცალკე ნადირობა, ნადირობა მცირერიცხოვანი ჯგუფით და მასობრივი ნადირობა მთელი სოფლით. მათ შორის ამჟამად ნადირობის ყველაზე გავრცელებული სახე, მონადირეთა რაოდენობის თვალსაზრისით, მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობაა, ამხანაგობით ნადირობა, რომლის მონაწილეთა რაოდენობა ოდნავ ირხევა 3—5 და 12—15 მონადირეთა ფარგლებში სანადირო ობიექტისა, დროისა და გარემოების მიხედვით.

მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს მხოლოდ მონადირეები იღებენ მონაწილეობას, მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც მონადირეთა ჯგუფი 3—5 კაცის შემადგენლობით არა მონადირესაც გაირევს ჯგუფში. ასეთ მონაწილეს თანამტანი ეწოდება და ნადირობის პროცესში იგი მკაცრად განსაზღვრულსა და მხოლოდ დამხმარე ფუნქციას ასრულებს. ისეთი მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობა, სადაც პროფესიონალ მონადირეთა¹ გარდა თანამტანიც იღებს მონაწილეობას, უმეტეს შემთხვევაში დათვზე ნადირობის დროსაა დამოწმებული.

რაც შეეხება დიდრიცხოვანი ჯგუფით — მასობრივ ნადირობას, რომლის დროსაც არა მონადირეთა და მოხალისეთა რაოდენობა საგრძნობლად სჭარბობს მონადირეთა რაოდენობას, ასეთს ადგილი ჰქონია ძველათ განსაკუთრებულ შემთხვევებში, მაგალითად, მტაცებელი ნადირის შემოჩვევისა, დიდი თოვლობისა და ნადირის მოჭარბებული მოშენების შემთხვევებში. მასობრივ ნადირობას უმთავრესად შველზე აწყობდნენ დიდი თოვლობის დროს და, როგორც ეტყობა, განსაკუთრებულად ხელსაყრელ პირობებში იშვიათად ვიხვებზეც.

ინტერესს არაა მოკლებული ის გარემოება, რომ მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს, მით უმეტეს თუ ჯგუფში თანამტანიც ერია, შეიარაღების ტექნიკა შედარებით მაღალ დონეზე იდგა. ხუთი თუ ექვსი კაცი სათანადო შეიარაღების გარეშე, რათქმაუნდა, დათვზე ვერ ინადირებდა. რაც შეეხება მასობრივ ნა-

¹ ტერმინს „პროფესიონალი მონადირე“, როგორც აქ ისე სხვა შემთხვევაშიც პირობით ვხმარობთ, რადგან რაჭაში ამჟამად არ არსებობს არც ერთი მონადირე, რომლის შემოსავლის მთავარსა და ძირითად წყაროს ნანადირევი წარმოადგენდეს.

დრობას, ასეთის დროს შეიარაღებული იყო მხოლოდ მონადირეთა ჯგუფი; დანარჩენ წევრებს რა იარაღიც გააჩნდათ ის მიჰქონდათ, სახელდობრ, მუჟირა, დანა, კეტი და სხვა. ამდენად მონადირეთა შეუჭურველი ჯგუფი განსაკუთრებულ ფუნქციებს ასრულებდა.

ცალკე მონადირე დღეს იშვიათ, მაგრამ ამდენადვე საინტერესო ტიპს წარმოადგენს. რაჭას ჰყავს სამართლიანად განთქმული და სახელმწიფოებრილი პროფესიონალი მონადირენი: უცდომლად სროლაში სწორუპოვარნი, ნადირის დაულალავი მადევარნი, მისი ზნისა და ჩვევის ღრმა და ზედმიწევნით მცოდნენი, თვალუწვდენ ქარაფებზე და უღრან ტყეებში სიარულისათვის ორიენტაციის განსაკუთრებული ნიჭით დაჯილდოებულნი. ასეთი მონადირე არავის შეიამხანაგებს, არც შეუამხანაგდება ვინმეს, ხანდახან თუ წაიყვანს უცხო პირს, განსაკუთრებით პატივსაცემს, გზას ასწავლის, ნადირის ზოგ ჩვევას გააცნობს, ხოლო თავისი „წმინდა ხელობის საიდუმლოებას“ მთლიანად არც მას გაუზიარებს. აუცილებლად რაღაც რომანტიული იერი გადაჰკრავს მას და ხალხიც ასეთ მონადირეს განსაკუთრებული პატივისცემით ეპყრობა, ლეგენდარულ თვისებებს ანიჭებს მას და მის სახელს ზღაპრული შარავანდედით ამკობს. საინტერესოა, რომ ნადირობასთან დაკავშირებული ცრუმორწმუნეობის ყველაზე მეტი მარაგი მონადირეთა სწორედ ამ ჯგუფსა აქვს შემონახული.

მაგრამ რაჭაში დამოწმებული ნადირობის ორგანიზაციის ნაირსახეობათა რიგს, მისი ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის მიზნით, ნადირობის პროცესში ჩაბმულ მონადირეთა რაოდენობის თვალსაზრისით ვერ მივუდგებით, რადგან მონადირეთა ჯგუფის ერთი-დარბავე რიცხოვრივი შემადგენლობა ნადირობის სხვადასხვა წესსა ხმარობს ნადირობის დროისა, ობიექტისა და გარემოების მიხედვით; მონადირეთა ერთი-დარბავე სიდიდის ჯგუფი მორეკვასაც აწარმოებს, მოსაჭირავსაც და ხშირად არც კვალში ჩადგომას გაურბის.

ნადირობის დრო ან მონადირის შეიარაღება აგრეთვე ვერ გამოდგება ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეობის ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის პრინციპად, რადგან ნადირობის ორგანიზაციის ერთი-დარბავე ტიპი წლის სხვადასხვა პერიოდში არის გამოყენებული, ხოლო მონადირის საქურველი ძირითადად უცვლელია ყველა სახის ნადირობის დროს.

მეტად საინტერესოა იქნებოდა ამ საკითხისათვის შეგვეხედნათ თვით მონადირეთა ჯგუფში გაერთიანების პრინციპის თვალსაზრი-

სით, რის მიხედვით წარმოებდა მონადირეთა გაერთიანება ჯგუფში: ჰასაკისა, გვარისა თუ ტერიტორიული მაჩვენებლის მიხედვით. დღევანდელ პირობებში ნადირობის დროს მონადირეთა გაერთიანება, ნადირობის ორგანიზაციის თვალსაზრისით, არც ჰასაკზე და მოკიდებული, არც გვარზე, არც ტერიტორიაზე. მონადირეთა გაერთიანება ერთ ამხანაგობაში ხდება პროფესიული ნიშნის მიხედვით, ე. ი., სანადიროდ იკრიბებიან მხოლოდ მონადირენი, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც ნადირობის ხანგრძლივობა და ობიექტი აიძულებს მონადირეებს ერთი არა მონადირე გაირიონ ჯგუფში, რომელიც არავითარ მონაწილეობას არ იღებს თვით ნადირობის პროცესში და რომლის ფუნქციას მხოლოდ დამხმარე სამუშაოების შესრულება შეადგენს. მონადირეთა გაერთიანება გვაროვნული ნიშნის მიხედვით დამოწმებულია მხოლოდ გამონაკლისის სახით (ს. სადმელი — ჯაფარიძეები, ს. ლები — გავაშელიშვილები) და არსებობს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ერთი ოჯახის წარმომადგენელი (ძმები) მონადირეები არიან. გადამწყვეტი ფაქტორის მნიშვნელობა მონადირეთა გაერთიანების დროს გვაროვნულ ნიშანს კი არ ეძლევა, არამედ ნადირობაში დახელოვნებას, ე. ი., პროფესიულ ნიშანს და ერთი გვარის მონადირე სხვა გვარის გამოცდილ მონადირეს უფრო შეუერთდება, ვიდრე თავისივე გვარის გამოუცდელ მონადირეს.

ამდენად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ზემოხსენებულ ადგილებში დამოწმებული ძმების გაერთიანება ნადირობის დროს იმ ვარემოებაზე და მოკიდებული, რომ ხსენებული ოჯახის წარმომადგენელი დახელოვნებული მონადირენი არიან (რაც თავისთავად ნადირობის შემკვიდრეობით გადმოცემაზე მიუთითებს). ამით არ გვინდა ვთქვათ, რომ რაჟაში ნადირობიდან საერთოდ გამორიცხულია გვაროვნული წესწყობილების ნიშნები და მისი გადმონაშთები, ვამბობთ მხოლოდ, რომ ეს ნიშნები არ არის საკმაო სიცხადით წარმოდგენილი კერძოდ მონადირეთა გაერთიანების მომენტში, თუმცაღა ნადირობასთან დაკავშირებულ სხვა პირობებში გვაროვნული წყობილების ნიშნები აშკარად ჩანს გადმონაშთების სახით.

ამგვარად, ერთად-ერთი საფუძველი, რომლის მიხედვითაც შეიძლება ნადირობის ორგანიზაციის ნაირსახეობათა კლასიფიკაცია, — დონისძიებათა ის სისტემაა, რომლის საშუალებითაც მონადირე აღწევს თავის მიზანს, ე. ი., ხელთ იგდებს ცოცხალს ან მოკლულ ნადირს და შრომის განაწილების ხასიათი მონადირეთა შორის ჯგუფში; ხოლო რადგან ნადირობის ორგანიზაციის ესათვის სახე არსე-

ბითად ჩამოყალიბებულია ნადირის თვისებისა და მისი ადგილსა-
ყოფელი თავისებურებათა მიხედვით, ნადირობის ორგანიზაციის გარ-
კვეული ტიპიც ხშირად ნადირის გარკვეულ ჯგუფს ემთხვევა. რაც
შეეხება შრომის განაწილების ხასიათს, მისი ანალიზი საშუალებას
გვაძლევს ნადირობის ორგანიზაციის ესათუის ტიპი სტადიალურად
განვსაზღვროთ, მისი უმცროს-უფროსობა დავადგინოთ.

ამიერ-კავკასიაში და ჩრდილოეთ კავკასიაში დამოწმებული
ნადირობის ორგანიზაციის ნაირსახეობათა ტიპოლოგიური კლასი-
ფიკაციის ცდა მოცემული აქვს ა. კალინოვსკის, რომლის შე-
ხედულება ამ საკითხზე, ტერმინების თავისებურებათა გამო, იძულებ-
ული ვართ მოვიყვანოთ ორიგინალში. იგი ამბობს: „Главных ви-
дов охот по зверю на Кавказе четыре: гай (загон), засетки
(сиденки), подход и татарский гай. Все эти виды охот практи-
куются повсеместно на северном Кавказе и в Закавказье, в го-
рах и равнинах, но с подхода охотятся преимущественно в го-
рах на альпийских высотах“¹.

აქ, როგორც ეტყობა, გამოტოვებულია ნადირობის ისეთი
საინტერესო სახე, როგორიცაა საკვალე. გარდა ამისა, აღსანიშ-
ნავია, რომ დღევანდელ რაჭაში იშვიათად არის გამოყენებული ნა-
დირობის ორგანიზაციის ისეთი სახეობა, რომელიც ნადირობის
მხოლოდ ერთ წესზე იყოს დამკვიდრებული. როგორც შემდეგ და-
ვინახავთ, ხშირად მონადირეები მორეკვის დროს კვალშიც უდგე-
ბრდნენ ნადირს, ხოლო მოსაჭირავის ან საკვალეის მოწყობისას
შეხმიანებასაც მიმართავდნენ. ამდენად, კვალში ჩადგომას მორეკ-
ვის დროს ან შეხმიანებას მოსაჭირავის დროს, მონადირეები, რო-
გორც დამხმარე საშუალებას, მიმართავდნენ ხოლმე ისეთ შემთხვე-
ვაში, როდესაც ამას ნადირობის პროცესის გარკვეული ვითარება ან
სანადირო გარემო მოითხოვდა.

ამგვარად, ნადირობის ამათუიმ ტიპის დადგენის დროს მხე-
დველობაში უნდა იყოს მიღებული ნადირობის პროცესის ის ძი-
რითადი ხერხი, რომელიც გამოყენებულია მონადირეთა მიერ და
რომელიც არსებითად გარკვეულ მიმართულებას აძლევს ამათუიმ
ნადირზე ნადირობის მთლიან პროცესს.

არსებობს ნადირის ჯგუფები, რომელთა მიმართ ადგილი აქვს
ნადირობის ამათუიმ წესის უპირატეს გამოყენებას. ასე მაგალითად,
მორეკვით უმთავრესად დათვზე, შველზე და მგელზე ნადირობენ,

¹ А. К а л и н о в с к и й, დასახ. ნაშრ., გვ. 61.

მოჭირვით ჯიხვზე და არჩვზე, ხოლო საკვალის კვერნაზე, კურდ-
ლელზე და მელაზე ნადირობის დროს აწყობენ.

თუ რაჟის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში კოლექტიური ნა-
დირობის გადმონაშთების დამოწმებულ ფაქტებს ნადირობის ორ-
განიზაციის ნაირსახეობათა ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის ზემო-
ხსენებული თვალსაზრისით მიუვლდებოდა, შევნიშნავთ, რომ ამ შემ-
თხვევაში არსებობს კოლექტიური ნადირობის სამი ძირითადი სახე,
სახელდობრ, მორეკვა, მოსაჭირავი და საკვალეი. მიპარ-
ვით ნადირობა, როგორც ნადირობის დამოუკიდებელი ხერხი, უმ-
თავრესად ინდივიდუალური მონადირეების მიერ არის გამოყენებუ-
ლი და თუ მას ხანდახან კოლექტიური ნადირობის პროცესში მი-
მართავენ—მიმართავენ მას, როგორც დამხმარე საშუალებას; კოლექ-
ტიური ნადირობის დროს მიპარვას მხოლოდ დამხმარე ფუნქციის
ადგილი აქვს დატოვებული და იგი უფრო ნადირობის პირობას
წარმოადგენს, ვიდრე ხერხს.

მორეკვა გულისხმობს ნადირის (უმთავრესად ტყის ნადი-
რის) მილაღვა-მიდენას ხმაურობის საშუალებით მონადირეთა მიერ
წინასწარ შერჩეულ ადგილზე (უმთავრესად თოვლით დაფარულ
ღრმა შუროში-ხევში), საიდანაც ნადირს არ შეუძლია ამოსვლა.

მოჭირვა გულისხმობს ნადირის (უმთავრესად კლდის ნა-
დირის) სავალი ბილიკების გადაჭრას ჩასახუნდრების საშუა-
ლებით და ლოდინს, ვიდრე ნადირი წინასწარ ცნობილ მომენტში
არ გაივლის მის მიერ გატკეპნილ ბილიკზე.

საკვალეი გულისხმობს ნადირის (უმთავრესად მეჩხერი
ტყის, ხშირი ბუჩქნარისა და ველის ნადირის) კვალის მიგნებას,
კვალში ჩადგომასა და მის კვალდაკვალ დევნას.

როგორც ვხედავთ, ნადირობის ორგანიზაციის თვალსაზრისით
მორეკვა და მოჭირვა თვალსაჩინო მსგავსების შთაბეჭდილებას
სტოვებენ, ვინაიდან ერთ შემთხვევაში მონადირე თვით ნადირის
სავალ ბილიკზე უხვდება ნადირს, ხოლო მეორე შემთხვევაში თვი-
თონ არჩევს ნადირობისათვის ხელსაყრელ ადგილებს და აიძულებს
ნადირს წინასწარ გამიზნულ ადგილზე ჩამოსვლას ან გამოვლას.
მაგრამ ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ მორეკვა და მოსაჭირავი ნადი-
რობის განსაკუთრებულ ტიპებად გვეცნო მით უმეტეს, რომ, რო-
გორც ამას ქვევით დავინახავთ, ნადირობის ამ ორ ფორმას შორის
შრომის განაწილების თვალსაზრისითაც მნიშვნელოვანი განსხვავება
არსებობს.

6. კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში:

ბითად ჩამოყალიბებულია ნადირის თვისებისა და მისი ადგილსა-ყოფელი თავისებურებათა მიხედვით, ნადირობის ორგანიზაციის გარკვეული ტიპიც ხშირად ნადირის გარკვეულ ჯგუფს ემთხვევა. რაც შეეხება შრომის განაწილების ხასიათს, მისი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს ნადირობის ორგანიზაციის ესათუის ტიპი სტადიალურად განვსაზღვროთ, მისი უმცროს-უფროსობა დავადგინოთ.

ამიერ-კავკასიაში და ჩრდილოეთ კავკასიაში დამოწმებული ნადირობის ორგანიზაციის ნაირსახეობათა ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის ცდა მოცემული აქვს ა. კ ა ლ ი ნ ო ვ ს კ ი ს, რომლის შეხედულება ამ საკითხზე, ტერმინების თავისებურებათა გამო, იძულებული ვართ მოვიყვანოთ ორიგინალში. იგი ამბობს: „Главных видов охот по зверю на Кавказе четыре: гай (загон), заседки (сиденки), подход и татарский гай. Все эти виды охот практикуются повсеместно на северном Кавказе и в Закавказье, в горах и равнинах, но с подхода охотятся преимущественно в горах на альпийских высотах“¹.

აქ, როგორც ეტყობა, გამოტოვებულია ნადირობის ისეთი საინტერესო სახე, როგორიცაა საკვალე. გარდა ამისა, აღსანიშნავია, რომ დღევანდელ რაჭაში იშვიათად არის გამოყენებული ნადირობის ორგანიზაციის ისეთი სახეობა, რომელიც ნადირობის მხოლოდ ერთ წესზე იყოს დამკვიდრებული. როგორც შემდეგ დავინახავთ, ხშირად მონადირეები მორეკვის დროს კვალშიც უდგებოდნენ ნადირს, ხოლო მოსაჭირავის ან საკვალეს მოწყობისას შეხმიანებასაც მიმართავდნენ. ამდენად, კვალში ჩადგომას მორეკვის დროს ან შეხმიანებას მოსაჭირავის დროს, მონადირეები, როგორც დამხმარე საშუალებას, მიმართავდნენ ხოლმე ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ამას ნადირობის პროცესის გარკვეული ვითარება ან სანადირო გარემო მოითხოვდა.

ამგვარად, ნადირობის ამათუიმ ტიპის დადგენის დროს მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული ნადირობის პროცესის ის ძირითადი ხერხი, რომელიც გამოყენებულია მონადირეთა მიერ და რომელიც არსებითად გარკვეულ მიმართულებას აძლევს ამათუიმ ნადირზე ნადირობის მთლიან პროცესს.

არსებობს ნადირის ჯგუფები, რომელთა მიმართ ადგილი აქვს ნადირობის ამათუიმ წესის უპირატეს გამოყენებას. ასე მაგალითად, მორეკვით უმთავრესად დათვზე, შველზე და მგელზე ნადირობენ,

¹ А. К а л и н о в с к и й, დასახ. ნაშრ., გვ. 61.

დებენ მას, თავი მონადირე, ე. ი. ყველაზე უფროსი, გამოცდილი და დახელოვნებული მონადირე თვით ნადირობის პროცესში მრეკალის ფუნქციას ასრულებდა, ე. ი. კვალში ჩაუდგებოდა ნადირს და დაიწყებდა მასთან მიპარვას ან ჩუმი შეხმიანებით მისვლას და ჩასაფრებულ მონადირეთა მიმართულებით მირეკვას. ნადირობის დაწყებამდე, ნადირობისათვის სამზადისის პერიოდში ნადირობის წესს გაარიგებდა, ყოველ მონადირეს მისი თვისებებისა და შეიარაღების მიხედვით ადგილს მიუჩენდა.

დანარჩენი მონადირენი მესაფრეთა ფუნქციას ასრულებდნენ, ე. ი. თავი მონადირის მითითების მიხედვით გარკვეულ ადგილებში საფარს იკეთებდნენ და იმალებოდნენ. ნადირობის დაწყებამდე მონადირეთა ჯგუფი, თავი მონადირის ხელმძღვანელობით ნადირის ადგილსამყოფს შემოიძველევდა. დათვის შემომკვლევა გულისხმობდა იმ არემარის დადგენას, სადაც ნადირი უთუოდ უნდა ყოფილიყო. ამისათვის მონადირეები, როგორც კი აღმოაჩენდნენ დათვის ნაფეხურს დათვის კვალის ახლომახლო არემარეს, თავი მონადირის მიერ დაწესებული დიამეტრით შემოწერავდნენ, რაც გულისხმობდა დათვის ჩაწოლის სავარაუდო ადგილის გარშემოწერვას მონადირეთა მიერ, ე. ი. გარშემოვლას. თუ შეშოწერვის შემდეგ აღმოჩნდებოდა, რომ გარშემოწერილი ადგილიდან კვალგანავალი არის, ე. ი. შემოვლილი წრიდან დათვი უკვე გასულია, საჭირო იყო მეორე ადგილის შემოწერვა და ასე შემდეგ, ვიდრე მონადირენი არ დაადგენდნენ, რომ ნადირი წრიდან არ არის გასული, ე. ი. შემოწერილი ადგილიდან დათვის კვალგანავალი არ არის ნაპოვნი. ამის შემდეგ იმავე მრეკალის მითითების მიხედვით მესაფრენი თავს გადაუვლიდნენ დათვს და ჩუსაფრდებოდნენ მას გეზ ადგილებში. გეზად ითვლებოდა ისეთი ადგილი, სადაც მოსალოდნელი იყო ნადირის გადასვლა მისი წამოღგომის შემდეგ. ნადირობის პრიმიტიული ორგანიზაციისა და ტექნიკური ბაზის განუვითარებლობის პირობებში ნადირობის ეფექტურობა და მისი შედეგიანობა სავსებით იყო დამოკიდებული ნადირის ჩვევათა ღრმა და ზედმიწევნით ცოდნაზე. გამოცდილმა და დახელოვნებულმა მონადირემ (და თავი მონადირე აუცილებლად დახელოვნებული და გამოცდილი უნდა ყოფილიყო) წინასწარ იცოდა წამომდგარი ნადირის მოსალოდნელი მიმართულება. დაშინებული დათვი, მაგალითად, შუროს (ღელე-ხევი) მიაშურებს ხოლმე და სერს ეტანება, ან იმის მიხედვით თუ რა გარემოში იმყოფება, ყვაპეს მიმართავს თავის გადასარჩენად (ყვაპე—დაცემული ადგილია.

ხშირი ბუჩქნარით შემოსილი). ასეთ გეზ ადგილებში, სადაც მოსალოდნელი იყო წამომდგარი ნადირის გადასვლა, მას შეხამებით გარემოს თავისებურებასთან ჩაუსაფრდებოდნენ მესაფრეები.

სასურველი იყო, რომ მესაფრეებს მხედველობიდან არ დაეკარგათ მრეკალი. მრეკალი კვალში ჩაუდგებოდა ამის შემდეგ დათვის და მას გაჰყვებოდა. დათვზე მიპარვით ნადირობას გამოცდილი, გულადი და კარგად შეჭურვილი მონადირე თუ გაბედავდა, რადგან შესაძლებელი იყო ასეთი წესით ნადირობის დროს თვით დათვი დამალვოდა მონადირეს, ხელთ ეგდო შესაფერისი მომენტი და მოლოდნელი შეტევით გაეფუჭებინა მონადირე. ამიტომ უფრო ხშირად მონადირეს კვალში ჩადგომის პირველი წუთებიდანვე ოდნავ შესამჩნევ ხმაურობას ასტეხდა, ე. ი. მიდიოდა გაუფრთხილებლად, ფეხს არ არიდებდა ხმელ ტოტებს, მუჟირას სცემდა ხის ტოტებს და ბუჩქებს. ასეთ ზომიერ ხმაურს იმიტომ იცავდა მრეკალი, რომ ნადირი მეტისმეტად არ დაშინებულიყო და არ დამფრთხალიყო. ძლიერ და უეცრად დაშინებული დათვი უგზოუკვლოდ დაიწყებდა ლაჯუნს, აღარ აქცევდა ყურადღებას შუროებს, სერებს თუ ყვაპეს. ასეთ მდგომარეობაში თავგზაარეული დათვი ხმაურს გაურბოდა, სცდილობდა რაც შეიძლება მალე გასცლოდა საფრთხე არემარეს და შესაძლებელი იყო ადვილად ასცდენოდა საფარში მყოფ მონადირეებს. როგორც ვხედავთ, რაჭველ მონადირეთა ნადირობის ეს წესიც ნადირის ქცევისა და მისი ბუნების ღრმა ცოდნაზეა დამყარებული. ცნობილია, რომ კავკასიური დათვი მშიშარაა, ადამიანთან შეხვედრას იგი საერთოდ ერიდება და გაბოროტება მხოლოდ მაშინ იცის, თუ მას დაუშავდა რაიმე, ან თუ ბელები ახლავს თან.

იმ შემთხვევაში, თუ მრეკალი შესძლებდა ზომიერი და ნადირისათვის ეჭვიმუტანელი ხმაურობის დაცვას, დათვი წამოდგებოდა და ნელნელა მიაშურებდა სერებს ან ყვაპე ადგილებს. აქ მას შეიარაღებული მესაფრეები ხვდებოდნენ და ჰკლავდნენ.

მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, განსაკუთრებულ შემთხვევებში, ისეთ შემთხვევებში, როდესაც მონადირეს თავის თავისა და იარაღის იმედი ჰქონდა, მრეკალი თავიდანვე არ იწყებდა დათვის მორეკვას. კვალში ჩამდგარი იგი ჩუმად ეპარებოდა ნადირს, ვიდრე თავზე არ წაადგებოდა მას. ასეთ შემთხვევაში მონადირე დამოუკიდებლად შეუტევდა ნადირს და ჰკლავდა კიდევაც მას. ხშირი იყო შემთხვევა, რომ დათვთან პირისპირ შეყრილი მონადირე ერთი სროლის მეტს ვერ ასწრებდა (კაჟიან თოფს რა დატენიდა ასე უეცრად) და იძულებული იყო დაჭრილ დათვის მუჟირათი ან ხანჯლით შებრძოლებ-

ზოდა. დაჭრილი დათვი მეტად საშიში მოწინააღმდეგეა; მასთან პირისპირ შებრძოლება მონადირისაგან თხოულობს მაქსიმალურ სიმშვიდეს მოძრაობის სისწრაფესთან ერთად და ყველა ცნობილი ზრიკის გამოყენებას ძალასა და გამძლეობასთან ერთად.

მაგრამ შესაძლებელი იყო აგრეთვე, რომ დათვს მიპარვით მისული მონადირის ალღო აეღო. ასეთ შემთხვევაში იგი ჩაწოლილი ადგილიდან წამოდგებოდა და გეზ ადგილებისაკენ გაემართებოდა. მონადირე მოვიდოდა და დაინახავდა, რომ ნადირი წამომდგარა, სათანადო ნიშანს მისცემდა მესახუნდრეებს და მით გააფრთხილებდა მათ. ნადირის წამოდგომის შემდეგ მრეკალი აღარ იცავდა სიჩუმეს და ზომიერი ხმაურით მიერეკებოდა დათვს მესაფრეების მიმართულებით.

როგორც ვხედავთ, ნადირობის ძირითად ტექნიკას მორეკვა წარმოადგენდა—კვალში ჩადგომით და ზომიერი ხმაურის დაცვით. მიპარვა მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში იყო გამოყენებული და დასაშვები იყო მხოლოდ შემდეგი პირობების აუცილებელი დაცვით: 1) თუ მრეკალის ფუნქციას გამოცდილი და კარგად შეჭურვილი მონადირე ასრულებდა და 2) თუ სანადირო გარემოს თავისებურება ზელსაყრელ პირობას წარმოადგენდა დათვზე ასეთი ნადირობისათვის. ხელსაყრელ გარემოს კი ყვაპე ადგილი შეადგენდა მეჩხერი, ლეშქითა და წვრილი ბუჩქნარით დაფარული, რაც უზრუნველყოფდა მონადირეს დათვთან უეცარი და სახიფათო შეხვედრისაგან.

მაგრამ დათვზე მიპარვით ნადირობის შემთხვევაში ნადირობა ინდივიდუალური აქტით თავდებოდა, დანარჩენ მონადირეებს ყოველგვარი მნიშვნელობა ეკარგებოდათ ნადირობის პროცესში და თუმცაღა განაწილების დროს ამ გარემოებას არ აქცევდნენ ყურადღებას, მაგრამ ასეთი ნადირობა არსებითად ინდივიდუალურ ნადირობას წარმოადგენდა და ამდენად სრულიად არ იყო მახასიათებელი ნადირობის ტექნიკისა ან ორგანიზაციის თვალსაზრისით კოლექტიური ნადირობისათვის.

ქვემო-რაჭაში დამოწმებულია აგრეთვე დათვზე მორეკვით „ნადირობის“ ისეთი ფორმა, რომელიც თავისი მიზანდასახულობით, ტექნიკითა და ორგანიზაციით მტაცებელ ნადირზე „ნადირობის“ ზაინტერესო ტიპს წარმოადგენს.

მხედველობაში გვაქვს მტაცებელი ნადირის (დათვი, მკელი და სხვა) მთელი სოფლით ისეთი მორეკვა, რომელიც მიზნად არ ისახავდა მის მოკვლას. იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე სოფელს მტაცებელი ნადირი შემოეჩვევოდა, წამოდგებოდა მთელი სოფლის მოსახლეობა და ძლიერი შეხშიანებით, ხეებზე კეტების შემორტყმით

დაიწყებდა ტყის „მორეკვას“. ასეთ შემთხვევებში მესაფრეებს არ გააწესებდნენ საფრებში და გეზ-ადგილებში, რადგან მათ მიზანს წარმოადგენდა მტაცებელი ნადირის დაშინება, დაფრთხობა და გარეკვა სოფლიდან დიდი მანძილით დაცილებულ სხვა ადგილებსაკენ. ასეთ შემთხვევაში, როგორც ვხედავთ, „ნადირობის“ ძირითადსა და ერთადერთ წესს ნადირის ძლიერი შეხშიანებითა და ხმაურით განდევნა შეადგენდა დასახლებული სოფლის ახლომახლო მიდამოებიდან და არა მისი მოკვლა ან დაჭერა და რაიმე მიზნით გამოყენება.

მორეკვით ნადირობა რაჭაში მგლებზედაც სცოდნიათ. მგელზე ნადირობისას არსებითად იმავე ხერხსა ხმარობდნენ, რომელიც ჩვენ მიერ უკვე აღწერილი იყო დათვზე ნადირობასთან დაკავშირებით იმ განსხვავებით, რომ საჭირო ყოფილა მონადირეთა მეტი რაოდენობა, რადგან მგელმა უფრო დიდრიცხოვანი ჯგუფით იცის ხეტიალი და, გარდა ამისა, მსუხაგი ნადირი ხშირად იცვლის ადგილს, რის შედეგად გარკვეული სავალი გზები მას არა აქვს და მესაფრეთა მეტი რაოდენობა სჭირდება.

მაგრამ ჩვენთვის ნადირობის განსაკუთრებით საინტერესო სახეს შველის მასობრივი მორეკვა წარმოადგენს, რადგან ნადირობის ყველაზე პრიმიტიული წესები, ნადირობის ორგანიზაციის უმარტივესი სახე და მატერიალური ბაზის განუფითარებელი დონე შველზე ნადირობის სწორედ ამ ფორმაშია დაცული.

შველზე მორეკვით ნადირობა დიდი თოვლიანობისას სცოდნიათ, უმთავრესად დეკემბრის ბოლო რიცხვებში, როდესაც ღრმა თოვლის გამო წვრილთათიან ნადირს მოძრაობა უჭირს. შველზე მორეკვით ნადირობის დროს მთელი სოფელი გადიოდა, სეირის საყურებლად დედაკაცებიც მიდიოდნენ, რადგან ასეთი დიდი თოვლიანობის დროს შველი ძირს ჩამოდიოდა სოფლის მახლობელ მიდამოებში. შველზე მორეკვით ნადირობის დროს მონადირეები ხელმძღვანელობას უწევდნენ ხალხს. სანადიროდ გადიოდა ყველა, მიუხედავად იმისა, ჰქონდა მას იარაღი თუ არა. ვისაც თოფი არა ჰქონდა მიდიოდა მუჟირით, კეტებით, ხანჯლებით და ზოგი კი სრულიად უიარაღოდ. ნადირობის ყველა მონაწილე ორ დასად იყო დაყოფილი. ერთ დასს მომრეკნი შეადგენდნენ, ხოლო მეორეს — დამხვდურნი ან მეკალეები. დამხვდურებად უფრო მარჯვე ახალგაზრდობას გააწესებდნენ და მუჟირა-კეტებით შეჭურვილ მოსახლეობას. გამოცდილი მონადირეები წინასწარ შეარჩევდნენ ტყის პირად ხევისა ან ლელის ღრმა თოვლით დაფარულსა და მო-

ვაკებულ ადგილს, სადაც დააყენებდნენ ჩვეულებრივად ლეშქში და ბუჩქნარში ამოფარებულ ახალგაზრდობას—მეჭალებს. შველზე მორეკით ნადირობის მეორე დასი—მომრეკნი—თავს გადაუვლიდა შველის ხროს და დამწყვირებოდა ნახევარწრედ იმ ანგარიშით, რომ ნახევარწრის უკიდურესი ფრთები შველის ხროს გარშემორტყმოდა. ხელმძღვანელ მონადირეთა ნიშნის შემდეგ მომრეკნი დაიწყებდნენ შველის ძლიერ შეხმანებას და ტყის მორეკვას. ყვირილისა და შეძახილის გარდა მომრეკნი მუჟირასა და კეტებს წაუშენდნენ ტყესა და ბუჩქებს. ასეთი უეცარი და ძლიერი შეხმანებით დაშინებული და თავგზააბნეული შველი ხეცს დაჰყვებოდა მომრეკთა მოძრაობის მიმართულებით. აღარ უყურებდა ტყესა და ბუჩქნარს, ხმაურობით გადარეული თავიკვე დაეშვებოდა. ტყიდან გამოდენილი, განსაზღვრულ ადგილისაკენ მირეკილი შველი ვიწრო ფეხებითა და წვეტიანი ჩლიქებით ღრმა თოვლში იფლებოდა, მოძრაობის უნარსა ჰკარგავდა და დამხვდურთა—მეჭალების იოლი მსხვერპლი ხდებოდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შველმა ჯიხვისა და არჩვის მაგვარი თხილა-მურობა არ იცის. თუ ჯიხვი ან არჩვი თოვლიან ადგილზე კამარის შემდეგ ხშირად გავაზე ჯდება, ცურაობს და არ იფლობა თოვლში, შველი ამ უნარს მოკლებულია. ამას ის გარემოება უწყობს აგრეთვე ხელს, რომ ჯიხვისა და არჩვის გავრცელების ზონა უფრო მალე მდებარეობს, ვიდრე შველისა. თოვლის ზედაპირი უფრო მოყინულია, რაც ხელს უწყობს ჯიხვსა და არჩვს თხილამურობის უნარი გამოიმუშაონ და გამოიყენონ.

ამგვარი ნადირობის დროს შველს იშვიათად ხოცავდნენ თოფებით; მეტწილად მუჟირას ხმარობდნენ, დანას, ხანჯალს, ხშირად კი პირდაპირ ხელით იჭერდნენ და ხოცავდნენ მას. უკანასკნელი წესით შველის დახოცვას კისრის და ტეხვას უწოდებდნენ, რაც შემდეგში მდგომარეობდა: ღრმა თოვლში ჩაფლულსა და მოძრაობის უნარდაკარგულ შველს ხელის უეცარი და ძლიერი მოქნევით კისერს გადაუგრეხავდნენ. „შველს მთავარი ძარღვი უწყდება და უცებ კვდება“.

შველის მორეკვა დიდი თოვლიანობის დროს მთელი სოფლის შემადგენლობით საქართველოს სხვა კუთხეებშიც არის დამოწმებული. მაგალითად, ნ. რეხვიაშვილის მიერ შეკრებილი მასალებიდან ირკვევა, რომ შველზე მასობრივ ნადირობას მორეკვის წესით იმერეთშიც ჰქონია ადგილი.

„შველზე ვნადირობდით შუბებით, როცა კარგად წამოთოვდა შეგვროვდებოდით მთელი სოფლის კაცები, ვისაც მუხლი ერჩოდა.

მოუვლიდით ზოგი, ზოგი ჩავეუსაფრდებოდით მარჯვე ადგილებში და ვესროდით შუბს, თუ დავეწეოდით—დავარტყამდით“¹.

რაჭაში ცდილობდნენ შველის მასობრივი მორეკვა შობა-ახალწლის პერიოდში მოეწყოთ. ასეთ შემთხვევაში ნანადირევის თავკისერი სახლში დარჩენილ მოხუცებულებსათვის მოჰქონდათ. (იგივე წესი დამოწმებულია ჯიხვზე ნადირობის დროს. ახალწლისათვის მონადირე ხშირად მიდიოდა სპეციალურად ჯიხვზე სანადიროდ, რომ ოჯახის უფროსისათვის ჯიხვის თავი მიერთმია). ნადირობა შობა-ახალწელთან დაკავშირებით გურიაშიც არის დამოწმებული. მაგ., მისიონერი ლუი გრანჟიო ამბობს, რომ თავადის ოჯახი და კარი ბარალეთში იმყოფებოდა, სადაც მათ განზრახულ ჰქონდათ შობა გაეჭარებინათ; მაგრამ ლ. გრანჟიომ ისინი ნახა გზაზე ერთ სახლში, სადაც თავადი ჩასულიყო სანადიროდ².

რომ მასობრივ ნადირობას გარკვეული კავშირი ჰქონდა შობა-ახალწლის დღესასწაულთან, ნათლად მეტყველებს ვახუშტის ცნობა საქართველოს ზნეთა და ჩვეულებათა აღწერის დროს მოხსენებული. იგი ამბობს:

„ხოლო შემდგომად წირვისა სრულიად ერისთავნი, გელისუფალნი და დარბაზის ერნი თვს-თვსთა ბარებულთა, ესე იგი არს ბაზიერთ-ხუცესი—შევარდენ-ქორსა და თავსა ველურის ეშვისასა მოოქროვილსა; მეჯინიბეთ-ხუცესი—ცხენსა კაზმულსა ოქრო-მოოჭვლითა, და სხვანი ოფიკალნი თვს-თვსთა შესატყვისტთა, ხოლო ერისთავნი—ცხენსა არა კეთილთა;... ხოლო ცხენთა-მათ ერისთავთა მორთმეულსა განიყვანის ბაზიერთ-ხუცესი—სადა იყო სანადირო მეფისა შემოლობილი ახლოს მეფის სამყოფისა,—და დაჯოცის ცხენნი იგი მწუხრსა-მას შემოლობილსა მას შინა, და მას ღამეს აღივისს შემოლობილი იგი მელითა, ტურითა, მგლითა, და დილასა მცველმან მისმან ჩამოხურნის კარნი და დაამწყვდივის მას შინა. ხოლო მეორეს დღესა შეჯდის მეფე წარჩინებულთა თვისთა და მივიდის აღრიან მუნ. მაშინ გამოუშვიან მკეცნი იგინი და უწყიან ისრითა სროლა და სიკუდილი მათი“³.

მასობრივი ნადირობის კავშირს დღესასწაულთან უფრო დამაჯერებლად ამჟღავნებს სვანური დღესასწაული ჰოლიშა⁴, რომ-

¹ ნ. რეხვიაშვილი, იმერეთის 1937 წლის ექსპედიციის მასალები.

² Луи Гранжио, Письмо, посланное с востока отцом Луи Гранжио его преподабнию отцу Аквавива, генералу иезуитского ордена, Мокви, 2/III 1615 г., СМОНІК, XLIV, გვ. 46.

³ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ. 18—19.

⁴ ა. ბ. გ - ძ ე, სვანეთის მთებში, მონადირის კრებული, ნ. II, ტფ. 1926 წ., გვ. 58.

ლის დროს ყოველი სენის ოჯახში სუფრა ჯიხვისა და შვლის თავრქით უნდა ყოფილიყო დამშვენებული.

ვფიქრობთ, რომ ნ. მინდელის¹ მიერ აღწერილი ჯელგაობა ს. სორში, რომელიც ჩვენ მიერ სხვა ადგილებშიც იყო დამოწმებული, იმ ნიშნების მიხედვით, რომლებიც მას ახასიათებს როგორც ნადირობის ორგანიზაციის აგრეთვე ნანადირევის განაწილების სტადიაში, გარკვეულ კავშირში იმყოფება შობა-ახალწლის დღესასწაულთან, რაც გვაფიქრებინებს, რომ გარკვეულ შემთხვევაში, მასობრივი ნადირობა რიტუალურ ხასიათს ატარებდა, რელიგიურ მიზნებს ემსახურებოდა.

ნადირობის კავშირს ახალწლის დღესასწაულთან და მის რიტუალურ ბუნებას მშვენივრად ამჟღავნებს „ველმწიფის კარის გარიგება“-ში დაცული ცნობა, რომლის მიხედვით: „აქითგან წლის თავით თევდორობამდის მონადირეთ-უხუცესი მწვადს მიიხვამს. უკანისლა მიღების, იკითხავს: «ხვალ სით ჰკვლევენ?» უბრძანებს მეფე, სითაც ებრძანების, კიქას უბოძებს და მწვადს შესჰამს და შესვანს ღვინოსა, და მუნ[ვ]ე წავა და დაჯდების თავის ადგილსა“².

მონადირეთ-უხუცესს ვანსაკუთრებული უფლებებიცა ჰქონია: „მას წელიწდის თავს დღე მეფე არავის[გან] შე[ი]მოსს ამისგან კიდე, რომე მონადირეთ-უხუცესი ყვთლით ყაბარჩით შეიმოსების, საჯელმოკლით, ტყავიანითა, მოყვენთუსლითა, არა დია პრტყელად, თავსა და საყელოსა კარგისა ყვდიზისა და მალლად აშვერილსა, მკლოდ შეკრულსა ქუდსა დაარქვამს“³.

ამ შემთხვევაში სკოდნიათ ტაბლას გაწყობაც:

„საღვინეთ წინ ქვე დასმენ მალლა სკამითა, ტაბლას წინ დაუდგმენ და ველურის ტახის თავს მოხარშულს წინ დაუდგმენ“⁴. ხსენებულ ძეგლში, რომელსაც გამომცემელი XIV ს. მიაკუთვნებს, ყურადღებას იქცევს სამეფო ნადირობის მოწყობა ახალწლის დღესასწაულთან დაკავშირებით, ამ პერიოდში მონადირეთ ხუცესის და ტყის მცველების საპატიო მდგომარეობა და სპეციალური ტაბლის გაწყობა. უკანასკნელთან დაკავშირებით ინტერესს იწვევს „ველურის ტახის თავი მოხარშული“, რომელიც საახალწლო ცერემონიალის ერთ-ერთი ელემენტის სახით ვახუშტისაც აქვს მოხსენებული.

¹ Н. Миндели, Селение Сорн, СМОИИК, XIX, вв. 88—89

² „ველმწიფის კარის გარიგება“, ეჭ. თაყაიშვილის გამოცემა, ტფ. 1920 წ., გვ. 1—2.

³ იქვე, გვ. 1.

⁴ იქვე, გვ. 1.

მორეკვიტ ნადირობის მეტად საინტერესო სახე, რომელიც რაჭაში არ იყო დამოწმებული, დადგენილია იმერეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში. ნ. რ ე ხ ვ ი ა შ ვ ი ლ ი ს მასალებში მოცემულია ერთ-ერთი იმერელი მონადირის მიერ მორეკვიტ ნადირობის აღწერა:

„რომ წავიდოდით ამხანაკობით გვქონდა დასაკრავი ბუკი. თოფიანები ვიყავით ნახევარი, ნახევარი კი უთოფო. უთოფო მორეკავდა ტყეს. ჩვენ სახუნდარში ვიყავით თოფიანები. თუ თოფიანები არ გაწდობოდა გავიხდიდით და ტანისამოსს დაგვიდებდით იქ—იმ ადგილზე. საფრთხობი ერქვა იმ ადგილს... ტყის მრეკავი ბუკით მოდიოდა ჩვენთან“¹.

ორ ახალ გარემოებასთან გვაქვს საქმე ამ შემთხვევაში. ტყის მორეკვასთან ბუკის საშუალებით, რომლის ფუნქციას რაჭაში შეხმიანება-შეძახილი და კეტებით ხმაურობის ატეხვა ასრულებს და საფრთხობელა, რომელსაც საკუთრივ ნადირობის პროცესში რაჭაში შესატყვისი არა აქვს.

საფრთხოლი ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს განმარტებული აქვს როგორც დასაფრთხობელი², მაგრამ განმარტებიდან არა ჩანს მისი რაიმე კავშირი ნადირობასთან. მხოლოდ მახე-ხაფანგებთან დაკავშირებით ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ამბობს:

„...საბრვე (საფრვე) არს მახე ჯუნდი, რომელსა შემზადებენ რკინითა, ანუ ხეთაგან და დაუგებენ მარჯუეთა ადგილთა დიდთა ნადირთა შესაბყრობელად“³.

ზემოთქმულიდან თითქოს ირკვევა, რომ იმერულ საფრთხო-ბელასა და საბას საბრვეს შორის გარკვეული განსხვავება არსებობს. ამ საკითხთან დაკავშირებით გარკვეულ ინტერესს შეიცავს დაბადებაში მოცემული შემდეგი წინადადება:

„...და მახენი ვითარცა საბრვენნი და საბრვენნი ვითარცა სახე მონადირისა“⁴.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ მახეს მონადირის სახე ჰქონოდა, თუმცა შესაძლებელია, რომ ამგვარი გამოსახულება გამოყენებული იყო მორეკვიტ ნადირობის დროს, რათა ნადირი წინასწარ შერჩეული მიმართულებით წასულიყო.

¹ ნ. რ ე ხ ვ ი ა შ ვ ი ლ ი, იმერეთის 1937 წლის ექსპედიციის დღიურიდან.

² ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, დას. გამ., სიტყვასთან საფრთხოლი.

³ იქვე, სიტყვასთან მახე.

⁴ წინასწარმეტყველება ღერემიასი, თავი ე. კვ. დაბადება, ნაწ. II, ტფ. 1884 წ.

ბ) საკვალე. როგორც აღვნიშნეთ, საკვალე ეწყობოდა უმთავრესად კვერნაზე, კურდღელზე და მელაზე ნადირობის დროს. ხსენებულ ნადირზე ნადირობისას ძალიან ყოფილა გამოყენებული, ხოლო რადგან ქორ-მეძებრის ადგილის შესახებ ნადირობის პროცესში განსაკუთრებით გვინდა შევჩერდეთ, ამიტომ აქ ამ საკითხს არ შევეხებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ძალიან ზემოხსენებულ ნადირზე ნადირობის დროს თითქმის აუცილებელ მონაწილეს წარმოადგენდა, განუყრელი თანამონადირის როლს ასრულებდა.

ზემოხსენებულ ნადირზე ნადირობის ორგანიზაცია, როგორც ფუნქციების განაწილების, აგრეთვე ნანადირეში მონაწილეობის თვალსაზრისით, არ არის ისე მკვეთრად ჩამოყალიბებული და სისტემაში მოყვანილი, როგორც, ვთქვათ, დათვზე ან ჯიხვზე ნადირობათვის მასობრივობითა და ორგანიზაციის თვალსაზრისით იგი შველის მასობრივ მორეკვას უფრო წააგავს.

შესაძლებელია ამაზე ის გარემოება მოქმედებს, რომ კვერნა, კურდღელი და მელა უფრო იოლი დასაჭერია ხაფანგებით და ამ ნადირზე უმთავრესად ხაფანგს ხმარობენ ხოლმე. ერთია მხოლოდ ცხადი, რომ წვრილფეხა ნადირზე ნადირობა ქვემო-რაჭაში უფროა გავრცელებული და განვითარებული ვიდრე ზემოში. ზემო-რაჭაში სახელგანთქმულ მონადირეს ნ. რეხვიანოვილს, რომელსაც ასზე მეტი დავთი ჰყავს დახოცილი და სამასობრივად დათამდე შველი, ჯიხვი და არჩვი, მხოლოდ ერთი კურდღელი მოუკლავს თავის სანადირო პრაქტიკაში.

ზემო-რაჭის სოფლებში, განსაკუთრებით კი ს. ს. ლებში, ჭიორაში და გლოლაში კურდღელზე ნადირობა საერთოდ არ არის განვითარებული. ეს, რათქაუნდა, ბუნებრივი გარემოს თავისებურებით არ შეიძლება იყოს ახსნილი, რადგან კვერნა, მელა და კურდღელი ზემო-რაჭაში ისევეა გავრცელებული, როგორც ქვემო-რაჭაში. ამის მიზეზი სხვაგან უნდა ვეძებოთ და საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს კერძოდ კურდღლისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას. ასე მაგალითად, რაჭველ მონადირეთა ძველი შეხედულებით მათი სანადიროდ წასვლის წინ გზაზე კურდღლის გადარბენა ცუდ ნიშანს მოასწავებდა. საერთოდ, კურდღელი „გლახა კვალისაა“-ო—იტყოდნენ ძველათ ცრუმორწმუნე მონადირეები.

კურდღლისადმი ამგვარი უარყოფითი დამოკიდებულება, ქვემო-სვანეთშიც არის დამოწმებული. გ. ონიანი ქვემო-სვანეთის 1939 წ.

ექსპედიციის დღიურში აღნიშნავს: „კურდღელზე ძველათ არავინ ნადირობდა, რადგან კურდღელი კატის ნათესავად ყავდათ მიჩნეული“¹.

მსგავსი ადგილი უჭირავს კურდღელს ხევსურთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში. კურდღლის ხორცის აკრძალვა ხევსურეთში რ. ე რ ი ს-თ ა ვ ს ა ც² აქვს აღნიშნული და ა. ზ ი ს ე რ მ ა ნ ს ა ც³.

რაც შეეხება ქვემო-რაჭას, აქ მონადირეები ნადირობის ყინს კვერნაზე და მელა-კურდღელზე იკლავენ, რადგან ჯიხვი და არჩვი ქვემო-რაჭაში შედარებით იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს, და თუ მოიპოვება სადმე—ზემო-რაჭიდან გადმოვარდნილი უნდა იყოს; მით უმეტეს ეს შველზე და ირემზე ითქმის, რომლებიც ზემო-რაჭაშიც კი აღარ მოიპოვება. შესაძლებელია ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ქვე-მო-რაჭის მოსახლეობის კურდღლისადმი დამოკიდებულების შეცვლას, რის შედეგად აქ კურდღლის ხორცი ხმარებაშია.

ძირითადი ხერხი და წესი წვრილფეხა ნადირზე ნადირობის დროს ნადირის კვალის მიგნებაა, კვალში ჩადგომა და მისი მიხედვით ნადირის დევნა. იმ შემთხვევაში, თუ ნადირობის დროს ძალლიც იღებს მონაწილეობას, ადგილის შემოწერვა და ნადირის თავის გადაჭრა აღარ არის საჭირო. ვფიქრობთ, რომ წვრილფეხა ნადირზე ნადირობა არც მოითხოვდა მის მორეკვას. გარდა ამისა აღსანიშნავია, რომ რაჭველ მონადირეთა განმარტებით „მორეკვა მხოლოდ ტყისა შეიძლება“ და რადგან მელა და კურდღელი უფრო დაცემულ ადგილს ეტანება, დაბალი მეჩხერი ბუჩქნარით დაფარულ და დაქანებულ ფერდობს, მისი მორეკვა ფიზიკურად შეუძლებელი იქნებოდა. ამის გამო წვრილფეხა ცხოველის მონადირების დროს ერთადერთ შესაძლებელ საშუალებას მისი მიკვლევა და კვალდაკვალ დევნა წარმოადგენდა.

ამ ძირითად წესზე იყო აგებული კურდღელზე, მელაზე და კვერნაზე ნადირობა.

კურდღელზე ნადირობის დროს შეიკრიბებოდა მონადირეთა მცირერიცხოვანი ჯგუფი (კურდღელზე ნადირობა არც მოითხოვს დიდრიცხოვანი ჯგუფით ნადირობას) სამი—ხუთი კაცის შემადგენლობით. მეკვლეს (კვალში მომყოლს) ძალლითურთ უნდა წამოეგდო კურდღელი. დაშინებული და წამოგდებული კურდღელი აღ-

¹ გ. თ ნ ი ა ნ ი, ქვემო-სვანეთის 1939 წლის ექსპედიციის დღიურიდან.

² Р. Эристов, О тушино-пшаво-хевсурском округе, ЗКОРГО, т. III, გვ. 96.

³ А. Зиссерман, Очерки Хевсурии, гав. „Кавказ“, 1851 წ. № 22.

მართს მიატანდა (რადგან უკანა ფეხები კურდღელს წინაზე გრძელი აქვს მას აღმართში სირბილი უფრო ეხერხება) და სერებს მიაშურებდა გადასარბენად. დანარჩენი მონადირეები სერებზე იყვნენ ჩასაფრებულნი, მაგრამ იშვიათად თუ დაუდგებოდა ვინმეს გული წამოგდებული კურდღლის დანახვაზე; ყველა ერთხმად ასტეხავდა ჟივილ-ხივილს და დაედევნებოდა მას. კურდღელზე ნადირობა მეტად საინტერესო ყოფილა, რადგან მასაც თავისებური ხრიკები სცოდნია მონადირის მოსატყუებლად. გაჭირვებაში ჩავარდნილმა კურდღელმა, მაგალითად, კვალის მოპარვა იცის და ორკვალლობა. კვალს იგი შემდეგი წესით იპარავს: გაქანებული სირბილის დროს უეცრად დიდ კამარას გააკეთებს გვერდულად და შეცვლილი მიმართულებით განაგრძობს სირბილს. ხოლო ხანდახან კვალში მდგარი შემობრუნდება, თავისავე კვალს დაჰყვება უკან და რამდენიმე კამარის შემდეგ უკვე დატკეპნილ ნაფეხურზე ძლიერ შეცვლილი მიმართულებით განზე გადახტება და გაქანდება ზურგზე გადაწყეპილი ყურებით. ამას ორკვალობა ეწოდება. მხიარული ჟივილ-ხივილით მიმდინარეობს კოლექტიური ნადირობა კურდღელზე და მას უმეტეს შემთხვევაში მხოლოდ სასპორტო გართობის დანიშნულებად აქვს შემონახული.

ნადირობის ანალოგიური ორგანიზაცია იყო გამოყენებული მელაზე ნადირობის დროს; ხოლო დღეს მელას უმეტეს შემთხვევაში ხაფანგებით იჭერენ.

განსაკუთრებულ ინტერესს ჩვენთვის კვერნაზე ნადირობა წარმოადგენს, რადგან მას ისევე, როგორც შველის მორეკვას, დაყოლილი აქვს ნადირობის უძველესი წესების ზოგიერთი ნიშნები.

კვერნაზე ნადირობაც ზამთარში სცოდნიათ. როგორც ეტყობა, კვერნაზე ნადირობას აგრეთვე მასობრივი ხასიათი ჰქონდა. გადიოდა ორმოცამდე მონადირე და არა მონადირე. თავისთავად კვერნა პატარა ცხოველია, მასზე ნადირობა არ წარმოადგენს არავითარ საფრთხეს და თვით ნადირობა ამდენად არ მოითხოვს მონაწილეთა ასეთ რაოდენობას. ამას ის გარემოებაც ამოწმებს, რომ სანადიროდ წასვლისა და კვერნის მიკვლევის შემდეგ მონადირეთა მთელი შემადგენლობა პატარ-პატარა ჯგუფად დაიყოფოდა, რომელშიც ოთხი—ხუთი კაცი შედიოდა. საკვალზე შრომის ორგანიზაციის თვალსაზრისით ნადირობის მეტად პრიმიტიულ ფორმას წარმოადგენს და გულისხმობს მარტო უფროსი მონადირის გამოყოფას ჯგუფის დანარჩენ წევრთა შორის შრომის დაუნაწილებლად. შრომის ამგვარი პრიმიტიული ორგანიზაციის შემონახვას კვერნაზე სა-

კვალიეს მოწყობის დროს ხელს უწყობდა აგრეთვე ის გარემოება, რომ კვერნაზე ნადირობა არ მოითხოვდა საგანგებო წესებისა და განსაკუთრებული სიწყნარის დაცვას. დაწყებული სახლიდან გასვლით და გათავებული ნანადირევის სახლში მოტანით საკვალიეს მთელი შემადგენლობა განუწყვეტელ მხიარულ ხმაურობასა და ჟივილ-ხივილში ატარებდა დროს. ყველაზე უფრო მეტად ხალხს საკვალიედ წასვლა ეხალისებოდა. საკვალიედ წასვლისას მონადირეებს თან ძალღი მიჰყავდათ, რადგან კვერნაზე ნადირობის დროს ძალღი აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა. კვერნამ მეტად ოსტატური დამალვა იცის ხის ფულუროში, წაქცეულ ხის ქვეშ, ორმოში, ხვრელში, სოროში, ლეშქში. მისი მიკვლევა და ამოგდება უძაღლოდ შეუძლებელი საქმეა. ძალღი კი საუცხოოდ მიაგნებდა მას და ამოგდებდა თავშესაფრიდან. ჯგუფის მეტოური რომ მიაგნებდა კვერნის კვალს მისი ნაფეხურების მითვლას დაიწყებდა. თუ ხისკენ მიმავალი კვალი სჭარბობდა ხისგან მომავალ კვალს, კვერნას ხეზე დაუწყებდნენ ძებნასა და ჩამოგდებას, ხოლო თუ კვალის რაოდენობა შებრუნებულ სურათს იძლეოდა საჭირო ხდებოდა კვერნის სხვა ადგილზე დაძებნა. კვერნის ადგილის მიკვლევის შემდეგ მას ამოგდებდნენ ძაღლის საშუალებით, შემოეხვეოდნენ გარშემო, მიუტევდნენ ძაღლს, გააძლიერებდნენ ჟივილ-ხივილსა და შეხმიანებას და ასე დასდევდნენ მას ვიდრე კეტებით არ ჩაკლავდნენ.

შეიარაღების თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ კვერნაზე ნადირობის დროს თოფებს არ ხმარობდნენ, რადგან ტყვიას შეუძლია ტყავი გააფუჭოს, ხოლო კვერნის ერთადერთ ღირებულებას მისი ლამაზი ქურქი წარმოადგენს.

გ) მოსაჭირავი. ჯიხვსა და არჩვზე ნადირობის დროს ნადირობის ძირითად წესად მისი მოჭირვა იყო გამოყენებული. ჯიხვისა და არჩვის თვისებათა ზემოხსენებული დახასიათებიდან ცხადი ხდება, რომ მისი კვალში ჩადგომით დევნა შეუძლებელი საქმეა. ასეთი წესით ნადირობა მეტად იშვიათ შემთხვევას წარმოადგენს და გამოყენებულია მხოლოდ განსაკუთრებული გამძლეობით დაჯილდოვებული ცალკე მონადირის მიერ, ისიც იმ შემთხვევაში, თუ ნადირი დაჭრილია და ამის გამო შორს ვერ წავა. რაც შეეხება მის მორეკვას, ახლო წარსულში ნადირობის არც ეს წესია დამოწმებული. ძველათ სცოდნიათ მხოლოდ ჯიხვზე ჯელგაობის გამართვა, ისიც იმ შემთხვევაში თუ განსაკუთრებულად მძიმე ზამთრის გამო ჯიხვი ძირს ჩამოიწვედა.

მეტისმეტად ფრთხილი, გონიერი, სწრაფი და ძლიერი ცხოველი, ამაყი და მიუკარებელი ხასიათით, ძნელად მისავალ ქარაფებში თავშეფარებული, იშვიათად თუ მიიკარებს მონადირეს სასროლზე, უცებ შეირჩევს ყველაზე უფრო ხელსაყრელ მიმართულებას და თვალის დახამხამებაზე გაჰქრება. თუ გასავალ ადგილზე მონადირე დახვდა—ძალასაც მოიხმარს. გამოუსავალ მდგომარეობაში ჩაკეტილი ხშირად თვალუწვდენელ უფსკრულში გადაიჩხვება.

სანადირო ობიექტის ამ თვისებისა და მის ადგილსამყოფი თავისებურებასთან სრული შესატყვისობით ჩამოყალიბებულია მასზე ნადირობის ორგანიზაციის განსაკუთრებული სახე, რომელსაც რაჭველები მოსაჭირავს უწოდებენ.

ამ შემთხვევაში ჯიხვზე კოლექტიური ნადირობის ძირითად წესს ჯიხვების სავალი ბილიკის გადაჭრა, სახუნდარში ჩასაფრება და უკან დასახევი გზების დაკეტვა წარმოადგენდა. ამავე დროს აღსანიშნავია ის განსხვავება, რომელიც არსებობს დათვზე მორეკვით ნადირობის დროს გამოყენებულ ჩასაფრებასა და ჯიხვზე მოჭირვით ნადირობის დროს მიღებული ჩასახუნდრებას შორის.

დათვზე, მგელზე ან შველზე მორეკვით ნადირობის დროს მესაფრეებს არ შეუძლიათ ნადირს ყველა გასაქცევი გზა გადაუჭრან. მესაფრეები ამ შემთხვევაში მხოლოდ ისეთ ადგილებში ჩაუსაფრდებიან ნადირს, სადაც მათი გაპარვა ყველაზე უფრო მოსალოდნელია. შეხმიანებაში ზომიერების დაცვაც ამგვარი ნადირის მორეკვის დროს სწორედ იმას გულისხმობს (გარდა შველზე მასობრივი ნადირობისა), რომ მეტისმეტად დაშინებულმა ნადირმა მისთვის ჩვეულებრივი სავალი გეზი ადგილები არ შესცვალოს და უგზო-უკვლოდ არ დაიწყოს სირბილი. უკანასკნელ შემთხვევაში ნადირს თავისდაუნებურად შეუძლია იოლად ასცდეს საფარს, მონადირე გვერდზე დასტოვოს და თავს უშველოს.

ჯიხვის ადგილსამყოფის თავისებურება, იმ შემთხვევაში თუ მოსაჭირავი ადგილი კარგად არის შერჩეული, საშუალებას აძლევს მონადირეთა შედარებით მცირერიცხოვან ჯგუფს ჯიხვს გაქცევისა და მისი უკან დახევის ყველა შესაძლებელი გზები შეუკრას და დაუკეტოს.

მოსაჭირავი ადგილის შერჩევისას სცდილობდნენ ისეთი ადგილი შემოეჭირათ, საიდანაც ჯიხვს მხოლოდ სამი ან ოთხი გასავალი კარი ჰქონდა დატოვებული, ე. წ. სახუნდრები, სადაც მონადირენი უსაფრდებობდნენ ჯიხვს და მის მოსვლას ელოდებოდნენ. მოსაჭირავის მონაწილეთა რაოდენობა ათ-თორმეტ კაცს არ აღემატებოდა.

ყოველი მათგანი ნაცადი, გულადი, ზუსტად მსროლელი და კარგად შეჭურვილი უნდა ყოფილიყო. ჯგუფს ჰყავდა თავისი მე თო უ რ ი, რომელიც განაგებდა ნადირობის პროცესს, ირჩევდა მოსაჭირავ ადგილს და დანარჩენ მონადირეთ ორ დასად დაჰყოფდა, მათი შე- იარაღებისა და გამოცდილების მიხედვით, რომელთა შორის ერთი დასი მეწვე რ ე ე ბ ის სახელწოდებას ატარებდა, ხოლო მეორე დასი—მე ძ ი რ ე ე ბ ის სახელწოდებას.

ნადირობას უმეტეს შემთხვევაში აწყობდნენ გათენებისას, როდესაც ბოსლებში ნაპატიები ჯიხვი ნასვამ-ნაჭამი, ქვაბულებისა- კენ მიაშურებდა. ასეთი ნადირობა უმეტეს შემთხვევაში შემოდგო- მაზე იმართებოდა. მეწვე რ ე ე ბ ის მოვალეობას შეადგენდა ქვაბული- საკენ მიმავალი გზების გადაკეტვა, ხოლო მეძირეების მოვალეობას ჯიხვის უკან დასახევი გზების დაჭერა. რათქმაუნდა, მეწვე რ ე ე ბ ად მეთოური დააყენებდა ყველაზე გამოცდილსა და ყველაზე უკეთ შე- ჭურვილ მონადირეებს, რადგან ჯიხვი ყოველგვარ ღონისძიებასა ხმარობს ქვაბულში შეაფაროს თავი. მეძირეები მხოლოდ მაშინ დაუ- შენდნენ თოფებს ჯიხვებს, თუ ჩასახუნდრებული მეწვე რ ე ე ბ ის მიერ დაჭრილი და დაშინებული ჯიხვი ძირს დაიწყებდა ჩამოწევას.

მაშასადამე, ჯიხვზე ნადირობის დროს გამოყენებული იყო უმთავრესად ჩასახუნდრებისა და ლოდინის წესი, თუმცა როგორც დამხმარე საშუალებას მიმართავდნენ ხოლმე მეძირეების გამოყენე- ბას დაჭრილი და უკან დახეული ჯიხვის დასახოცად. ნადირობის ეს წესი დამოწმებულია ჯიხვზე შემოდგომით ნადირობის დროს.

მაგრამ ჯიხვზე ზამთრობითაც სცოდნიათ ნადირობა. ზამთარში ჯიხვი შედარებით ქვემოთ ჩამოდის და შესაძლებელი ხდება მის ბინულებთან მისვლა. ზამთარში ნადირობის დროს მონადირეთა ჯგუფი აგრეთვე ორ დასად არის დაყოფილი—მეწვე რ ე ე ბ ად და მეძი- რ ე ე ბ ად. მეწვე რ ე ე ბ ის მოვალეობას ამ შემთხვევაში ჯიხვის ამოგდე- ბა შეადგენს ქვაბულებიდან და ძირს დაშვება, ხოლო მეძირეების ფუნქციას ჯიხვის დახოცვა წარმოადგენს. ფუნქციები აქაც მტკიცედ არის განსაზღვრული და გადამწყვეტ როლს ისევ მეწვე რ ე ე ბ ის ასრუ- ლებენ, რომელთა მოვალეობას ყველაზე გამოცდილ მონადირეებს დააკისრებდნენ ხოლმე.

არის გარკვეული ნიშნები იმის სასარგებლოდ, რომ ძველად ჯიხვზე მასობრივი ნადირობა იმართებოდა ზამთრობით, რომელშიც არა მონადირენიც იღებდნენ მონაწილეობას. ნადირობის ძირითად- წესს ჯიხვის მორეკვა შეადგენდა დაბლობში. მაგრამ ასეთი ნადი- რობა ჯიხვზე მისი გავრცელების ზონის შედარებით დაბალ ხაზს

გულისხმობს, რომლის შესახებ რაიმე მტკიცე ცნობების უქონლობის გამო კატეგორიული მსჯელობა შეუძლებელია. ყოველ შემთხვევაში განსაკუთრებით მძიმე ზამთრის პირობებში ჯიხვზე მასობრივი ნადირობის მოწყობა არ იქნებოდა შეუძლებელი, რადგან ჯიხვი იძულებული იქნებოდა ძირს ჩამოსულიყო.

ჯიხვზე მასობრივი ნადირობა სვანეთში თავისუფალ სვანსა აქვს დამოწმებული. იგი ამბობს:

„ზამთარში, როდესაც დიდი თოვლი მოვა, მონადირეები გაუძღვებიან ხალხს ჯიხვზე სანადიროდ. მონადირეები კლდეში მიმდგარ ჯიხვებს გამოჰყრიან. ხალხი ქვევით უცდის ხევში. ჯიხვი თოვლში იფლება, აღმართზე ვერ მიდის, იღლება და რჩება თოვლში. ამ დროს მიდიან ძაღლებით და ხშირად თოფუკრავად იჭერენ ჯიხვებს“¹.

დღეს რაჭაში, იმ ადგილებში, სადაც ჯიხვი კიდევ მოიპოვება, ჯიხვზე ნადირობის ყველაზე გავრცელებული სახე მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობაა. ზამთარში ათი-თორმეტი მონადირე მიემგზავრება სანადიროდ, ხოლო შემოდგომით ორი-სამი მონადირე, რომელთაც ხშირად ერთი თანამტანი მიჰყავთ ხოლმე. ასეთი ნადირობის დროს ნადირობის ძირითად ხერხს მიპარვა წარმოადგენს.

ნადირობის ასეთი წესი მონადირისაგან განსაკუთრებული თვისების გამომჟღავნებას თხოულობს. იგი სროლაში დახელოვნებული უნდა იყოს, სიარულში—გამძლე, სანადირო გარემოსა და ნადირის ჩვევის ზედმიწევნით მცოდნე. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ასეთი წესით ნადირობის დროს სიფრთხილეს ენიჭება, მონადირის შეიარაღებას, ჩაცმულობას და სხვა.

რადგან ორი-სამი კაცისაგან შემდგარ მონადირეთა ჯგუფს საშუალება არა აქვს გზები გადაუჭრას და დაუკეტოს ჯიხვს, მონადირეს ხშირად უხდება ათეული კილომეტრის მანძილზე სდიოს ჯიხვს, მიეპაროს მას ნიაფის მოძრაობის საწინააღმდეგო მიმართულებით, შეეხამოს სანადირო გარემოს და უცადოს ვიდრე ხელთ არ იგდებს ისეთ მომენტს, როდესაც იგი საფსებით იქნება დარწმუნებული თოფის გასროლის შედეგში.

ამგვარი ნადირობა ჯიხვზე ხევსურეთშიც არის დამოწმებული, სადაც ჯგუფში აგრეთვე მხოლოდ ორი-სამი მონადირე თუ გაერთიანდება. რ. ერისთავი, ენება რა ხევსურეთში მცირერიცხო-

¹ თავისუფალი სვანი, ჯიხვი და შურთხი, „ივერია“, 1887 წ. № 84.

ვანი ჯგუფით ნადირობას, აღნიშნავს, რომ იქ მონადირეები ეპარე-
ბიან ჯიხვს თოფის სასროლზე და ამავე დროს ჯიხვს ფართო ბი-
ლიკს უტოვებენ¹.

ფართო ბილიკს ხევსური მონადირეები იმ მოსახრებით უტო-
ვებენ ჯიხვს, რომ დაჭრილმა ნადირმა მონადირე არ გაათუქოს.

* *

ამჟამად რაჭის მოსახლეობის ყოფაში ნადირობის ორგანიზა-
ციის ნაირსახეობათა და მონაწილეთა მიერ შესრულებული ფუნ-
ქციების სახელწოდებათა სისტემაში საკმაო აღრევას აქვს ადგილი.
ასე მაგალითად, მეძირეებსა და მეწვერეებს შველზე მორეკვით ნა-
დირობის მონაწილეებსაც უწოდებენ, ხოლო ტერმინ მრეკალსა და
დამხვედურს ჯიხვზე მოჭირვით ნადირობის მონაწილეების აღსა-
ნიშნავად ხმარობენ ხოლმე.

რაც შეეხება მთელი სოფლით მასობრივ ნადირობას, სულ
ერთია შველზე ნადირობენ თუ სხვა ნადირზე, მას ჯელგაობა-ს
უწოდებენ.

ლიტერატურული და ისტორიული წყაროების ანალიზმა და რა-
ჭაში მეორე ექსპედიციის დროს დამატებით შეკრებილმა მასალამ სა-
შუალება მოგვცა დაგვეზუსტებინა ამ ტერმინების ნამდვილი შინაარსი
და დაგვედასტურებინა, რომ ყოველ ამ სახელწოდებას ნადირობის
გარკვეული ტიპი და შესრულებული ფუნქციის გარკვეული შინაარსი
ემთხვევა; ხოლო ის გარემოება, რომ ჯიხვზე ნადირობის დროს
მონაწილეთა სახელწოდებად მრეკალსა და დამხვედურს ხმარობენ,
მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ჯიხვის მორეკვა არაა დამოწმებული
მონადირეთა პრაქტიკაში, კიდევ ერთხელ მიგვითითებს იმ დებუ-
ლების სასარგებლოდ, რომ ოდესღაც, ამისათვის ხელსაყრელ პირო-
ბებში, რაჭველ მოსახლეობას ჯიხვის მორეკვაც სცოდნია მასობრი-
ვი ნადირობის დროს.

ნადირობის ორგანიზაციის ამ ტიპისათვის, რომელიც დღეს
არის გამოყენებული რაჭაში ჯიხვზე მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნა-
დირობის დროს, მისი ტექნიკისა და ორგანიზაციის თვისებათა მი-
ხედვით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ნადირობის პროცესის აღსანიშ-
ნავად რაჭაში დამოწმებული მოჭირვა ვუწოდოთ, ხოლო მონა-
წილეებს—მეთოური, მეძირე და მეწვერე, როდესაც ნა-
დირობა ზამთარში წარმოებდა, ხოლო მესახუნდრე—პიროვნებას,
რომელიც შემოდგომაზე ჯიხვს სავალ ბილიკზე უსათრდებოდა-

¹ Р. Эристов, О тушино-пшаво-хевсурском округе, დასახ.გამ., გვ. 121.

მორეკვიტ ნადირობასთან დაკავშირებით რაჭაში დამოწმებული ტერმინები არავითარ ეჭვს არ იწვევენ. ნადირობის მთლიან პროცესს ამ შემთხვევაში მორეკვიტ ეწოდება, მონაწილეებს კი მრეკალი და მესაფრე. იმ შემთხვევაში, თუ ადგილი აქვს კვალში ჩადგომას, ამ ფუნქციის შემსრულებელს მეკვლე ეწოდება.

იგივე ითქმის საკვალის შესახებ.

თუ რა ეწოდებოდა თვით მონადირეთა ჯგუფს ადგილობრივი მოსახლეობის ენაზე, ამის თქმა ჯერჯერობით არ შეგვიძლია, რადგან მისი აღმნიშვნელი ტერმინი შესასწავლ რაიონში ჯერ არ არის დამოწმებული. დღეს მონადირეთა ჯგუფის აღსანიშნავად ტერმინ ამხანაგობა-სა ხმარობენ. მაგრამ ამ ტერმინით მარტო მონადირეთა ჯგუფს არ გამოხატავენ. ამხანაგობას უწოდებენ საერთოდ რაიმე სამეურნეო მიზნის შესასრულებლად დროებით ჩამოყალიბებულ ჯგუფს, რომლის წევრთა უფლება და მოვალეობა თანასწორობის პრინციპზეა დამყარებული, სულ ერთია რა სამეურნეო მიზანს ისახავს ჯგუფი—კოლექტიურ ნადირობას, თევზაობას, ბინათმშენებლობას, მკას, თიბვას თუ სხვა რაიმე საქმიანობას, მიუხედავად იმისა, ამათუიმ სოფლის ფარგლებში წარმოებს შრომის ეს გაერთიანება თუ საერთოდ რაჭის გარეშე.

სიტყვა ამხანაგი უკვე XII ს. გვხვდება. სახელდობრ, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“, სადაც იგი არა ერთგზის არის ხმარებული,¹ მაგრამ არა მარტო მონადირეთა აღსანიშნავად.

მართალია, ერთერთ XII ს. ძეგლში² (უწყებად მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა) მოხსენებულია ნადირობასთან დაკავშირებული ერთი მეტად საინტერესო ტერმინი, სახელდობრ, თანამონადირე, მაგრამ იგი ნადირობის მონაწილეს გამოხატავს მხოლოდ და არა მთელ ჯგუფს; იმავეს უნდა აღნიშნავდეს „ქართლის ცხოვრებაში“ ნადირობასთან დაკავშირებით მოხსენებული სიტყვა თანამოასაკე³, რომელიც ამ შემთხვევაში აგრეთვე ნადირობის პროცესის ერთერთ თანამონაწილეს გამოხატავს და არა მონადირეთა მთელ ჯგუფს. ამდენად ჩვენც იძულებული ვართ შესატყვისი ტერმინის

¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის მეორე გამ., ტფ. 1927 წ., ტ. 423, 620, 658 და სხვა.

² თ. ყორღანია, ქრონიკები, წ. I, დას. გამ., გვ. 36.

³ „ქართლის ცხოვრება“, ნაწ. II, ჩუბინაშვილის გამ., გვ. 49.

მაგიერ ამხანაგობა ვიხმაროთ, ვიდრე არ იქნება ნაპოვნი სხვა შესაფერისი ტერმინი.

ქართულ ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებში მრავლადაა გაბნეული ცნობები, რომელთა საშუალებით რაჭაში შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალის შემოწმება და შევსება შეიძლება, მასთან ერთად ნადირობის ორგანიზაციის სრული სურათის წარმოდგენა და ტერმინების შეჯერებაც.

უპირველეს ყოვლისა, ტერმინ ნადირობა-ს შესახებ: იგი პირველად იაკობ ცურტაველის თხზულებაში გვხვდება შემდეგი სახით:

„ხოლო ზრახვითა იყო იგი ვარსკენისითა და ზაკუვით იტყოდა ამას და უნდა მონადირებად ნეტარისაჲ მის“¹.

დაბადება-ში ეს ტერმინი გამოხატავს არა მარტო ძუძუმწოვარცხოველთა მოპოვებას, არამედ მეთევზეობას და ფრინველზე ნადირობასაც. დაბადებაში ვკითხულობთ:

„რამეთუ უკუჲ ვერ ცნა კაცმან ჟამი თჳსი, ვითარცა თევზნი მონადირებულნი ბადეთა შინა ბოროტითა“².

რომ მეთევზეობასაც ნადირობა ეწოდებოდა საუცხოოდა ჩანს ერთერთი ჰამეტი ძეგლიდან, რომელიც VII-VIII ს-ით არის დათარიღებული. ხსენებულ ძეგლში აღწერილია იესო ქრისტეს ყოფნა გენესარეთის ტბასთან და იქ მეთევზეთა თევზაობა. ამასთან დაკავშირებით ნათქვამია:

„და ვითარცა დაჰსცხრა სიტყუად, ჰრქუა სიმონს: შეავლინე ღრმად და ჰდევთ ბადე თქვენი ნადირობად“³. იმავე გაგებითა აქვს წარმოდგენილი ზემოხსენებული სიტყვა ლეონტი მროველს. აღწერს რა წ-ა ნინოს ყოფნას ფარაენის ტბაზე, იგი ამბობს:

„დაყო მუნ ორი დღე და ითხოვა საზრდელი მეთევზეთაგან ტბასა მას შინა მონადირეთასა“⁴.

ტერმინ ნადირობა-ს ამგვარი ფართო გაგება შემდეგშიაც დაჰყვა ქართულ ლიტერატურულ ენას. ერთერთ XV ს. ძეგლში ვკითხულობთ:

¹ იაკობ ცურტაველი, მარტვლობაჲ შუშანიკისი, ტფ. 1938 წ., გვ. 12.

² წიგნი ვკლესიასტე, თავი თ, იბ. დაბადება, ნაწ. II, დასახ. გამ.

³ ძეგლი ქართული ენა და ლიტერატურა, აკ. შანიძის რედაქციით გამ. IV, ტფ. 1937 წ., გვ. 242.

⁴ ლეონტი მროველი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დი ვარ., გვ. 67.

ვახტანგ VI-ც ხშირად ხმარობს ნადირობის ტიპის აღსანიშნავად ჯელგა ო ჯერგას. ასე, მაგალითად, იგი ამბობს:

„ყარაიის ჯელგა.... და თრიალულის თევზის ულაყი“¹.

ასეთივე სახით არის წარმოდგენილი სიტყვა ჯელგა „არჩილიან“-შიც, სახელდობრ:

„გამოღმართსა ჯერგას გარეთ, ოდენ ისრევე გაღმა მხრითა“².

ნადირობასთან დაკავშირებით თეიმურაზ I არა ერთგზის ხმარობს ჯელგაობა-ს, მაგალითად:

„რა გახშირდეს მყვირალობა, გამრავლდეს ნადირობანი,

ყველას ქარქაში მოეწყოს, ჯერგათა შეყრილობანი“³.

როგორც ზემოხსენებულიდან ჩანს, ჯელგაობა საერთოდ დასად, ჯგუფად ნადირობას გულისხმობდა, ხოლო ცალკეულ შემთხვევაში იგი ისეთ ჯგუფურ ნადირობას გამოხატავდა, რომლის ძირითად წესს სანადირო ადგილისა ან ნადირის გარემოცვა და შემოწერვა შეადგენდა.

ვ. ბერიძე სიტყვა ჯელგა-ს განმარტავს, როგორც „ხროვა, ჯოგი“⁴. ს. ორბელიანს ზემოხსენებული სიტყვის განმარტება სრულებით არა აქვს მოცემული, ხოლო დ. ჩუბინაშვილი ამბობს:

„ჯელგა, ჯელგმა—გარემოცვა მონადირეთაგან სანადირო ადგილისა“⁵. სიტყვა მისი აზრით სპარსულია. პ. უმიკაშვილს შემდეგი განმარტება აქვს მოცემული ამ სიტყვასთან დაკავშირებით: „ჯერგა“—არბ. ჯარგა—წყობა, რიგი; აგრეთვე მოწყობილი კრება, გუნდი, დასი“⁶.

ზემოხსენებული სიტყვა არაბულ ენაზე წრესაც აღნიშნავს და ყველაფერი ეს გვაფიქრებინებს, რომ ტერმინი ჯელგა-ჯელგაობა საქართველოში შემოსულია შედარებით გვიან, რადგან იგი XV—XVI ს-მდე ძეგლებში არ გვხვდება. ამგვარად, ჯელგაობა ნიშნავს ჯგუ-

¹ ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დასახ. გამ., გვ. 35.

² არჩილიანი, გაბასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, საქ. სახელ. მუზეუმის გამ., ტ. II, ტფ. 1937 წ., ტ. 331.

³ თეიმურაზ I, შედარება გაზაფხულისა და შემოდგომისა, ტფ. 1934 წ., ტ. 66.

⁴ ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა, Mat. po яфетическому языкознанию, ტ. VI, СПб., 1912 წ., სათანადო სიტყვასთან.

⁵ დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, СПб., 1887 წ., სათანადო სიტყვასთან.

⁶ ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დასახ. გამ., პ. უმიკაშვილის მიერ დართული ლექსიკონი, სათანადო სიტყვასთან.

ფურ ნადირობას სანადირო ადგილის (ან ნადირის) შემოწერვის, გარემოცვის წესით.

ამ უკანასკნელი დებულების სისწორეში შემდეგი ფაქტიური მასალაც გვარწმუნებს. ს ე ხ ნ ი ა ჩ ხ ე ი ძ ე, მაგალითად, ასე აღწერს ვახტანგ მეფის ნადირობას:

„დღესა ერთსა ინება ნადირობა მთისა და წაბძანდა თრიალეთსა და შანბიანსა მთასა,... და დაიბარა ქართველთ-დარბაისელნი... ინადირა სარბევითა და შეიქნა ირემთა მოდენა,... მეორესა დღესა შემოვადექით შანბიანსა შემოარტყა იმგრგულივ ჯელვა, დადგნენ სახუნდართა შინა... მოვიდა ნადირი უანგარიშო“¹.

არჩილიანში, სადაც არისტოკრატიული ნადირობის დასრულებული კოდექსია მოცემული, უფრო დაზუსტებულია ეს ადგილი. კერძოდ:

„მოვიდით, მინდვრებს მივადგით, დაუწყით ჯერგას რიგება, ასრე შეკრიან სამგნითვე, მხეცნი მათ ვერ გარდევება“².

მაგრამ ჯელვაობა, როგორც აღვნიშნეთ, არ არის ქართული სიტყვა, თანაც იგი შემოსული უნდა იყოს შედარებით გვიან. ეს გვაფიქრებინებს, რომ იმ ხალხს, რომელსაც ასეთი სიწმინდით აქვს დაცული ნადირობის უძველესი ტრადიციები ნადირობის ორგანიზაციის ყოველი სახეობისათვის სპეციალური ტერმინიც ექნება შემონახული. მართლაც, თუ დავეუკვირდებით ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებს შევნიშნავთ, რომ ქართულ ლიტერატურულ ენას საკუთარი სახელწოდებანი გააჩნდა კოლექტიური ნადირობის ორგანიზაციის ყველა ტიპის აღსანიშნავად.

ქართული შაირის სწორუბოვარი ოსტატი ასე მოგვითხრობს ნადირობის ერთერთ ეპიზოდს³:

-ღღეს გამოველ ნადირობას, ზღვისა პირსა ვინადირე,
მუნა გასვლა მამდომოდა, მით მრეკალი არ ვახშირე“³.

ხოლო მეორე ადგილას:

„იგი მინდორს ნადირობდა, იფანჩოდა მარეკი და“⁴...

ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე ასე განმარტავს სიტყვა მარეკს-

„მარეკი—ნადირობის დროს ნადირის მოსარეკად მიჩენილი კაცი“⁵.

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ს გამ., ნაწ. II, გვ. 324.

² არჩილიანი, გაბასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, დასახ. გამ., ტ. 337.

³ შ. რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი, ვეფხის ტყაოსანი, დასახ. გამ. ტ. 591.

⁴ იქვე, ტ. 250

⁵ იქვე, გამომცემის მიერ დართული ლექსიკონი, სათანადო სიტყვის ქვეშ.

არჩილიანში, ნადირობის ამ სახეობასთან დაკავშირებით, შემდეგ საგულისხმო ცნობასა ვხვდებით:

„რა აქედამი წავიდით, კარამდის მოვინადირით....“

ტყეებსა ვრეკდით ყოველდღე შამურით, ბედიყრის თითრით“¹,
ან და:

„წავედით სანადიროდა, ტყეები ვრეკეთ მუნ ჟოლა“².

აქედან ცხადადა ჩანს, რომ მორეკვა ჯგუფური ნადირობის ისეთ წესს გულისხმობდა, რომლის დროსაც ნადირობის ძირითად ხერხს ტყის მორეკვა წარმოადგენდა.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია საკითხი იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს შამური და ბედიყრის თითრი, რომელთა მნიშვნელობა არც ერთ ლექსიკონში არ არის განმარტებული: წარმოადგენენ ეს ტერმინები გეოგრაფიულ სახელწოდებას თუ რაიმე იარაღს აღნიშნავენ.

რადგან ერთიდაიმავე ადგილის ყოველდღე მორეკვა შეუძლებელი იქნებოდა ნადირის დაფანტვის გამო, საფიქრებელია, რომ აქ საქმე გვაქვს ტყეების მორეკვისათვის საჭირო იარაღთან. როგორი იყო ეს იარაღი, ამის შესახებ ჯერჯერობით არაფრის თქმა არ შეიძლება. ასეთი იარაღი კი უნდა ყოფილიყო და მისი სახელწოდება ს. ორბელიანს აქვს განმარტებული. სიტყვასთან სარეკი იგი ამბობს: „ნადირთ მოსალაღავია-ო“³. როგორც ეტყობა, აქ იგულისხმება სპეციალური იარაღი, რომელსაც ტყის მორეკვის დროს ხმარობდნენ და რომლის შესახებ ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი.

მორეკვით ნადირობის შედარებით სრული აღწერა ირაკლის ძეს ვახტანგსაც აქვს მოცემული. იგი ამბობს:

„შემდგომად ამისა ინადირიან ტყენი ესრედ: შეუშვებდნენ ქვევითსა ჯარსა ტყეში და ხმიანობითა მათითა გამთხალნი მხეცნი და ნადირნი განვიდიან მინდორთა და მუნ დახდომილთა ცხენოსანთა მონადირეთა დაუწყიან ხოცა მხეცთა და ნადირთა“⁴.

ავტორი აქვე დასძენს, რომ „ნადირობა ესეგვარი არღარა ყოფილარს შემდგომ მეფისა თეიმურაზ მეორისა“-ო.

¹ არჩილიანი, დასახ. გამ., ტ. II, გვ. 324.

² იქვე, ტ. 1030.

³ ს. ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, დასახ. გამ., სიტყვასთან სარეკი.

⁴ ისტორიებრი აღწერა ღირსთა ხსომისა შემთხვეულებათა საქართველოს შ—ა აღწერითა ზნეობათა და ჩვეულებათა მსახლობელთათა მის ქვეყნისა, თხზული საქართველოს მეფის ირაკლის ძის ვახტანგის მიერ, ს. ვაკაბაძის გამოცემა, ტფ. 1914 წ., გვ. 9.

როგორც ვხედავთ, ზემოხსენებულ ლიტერატურულ წყარო-ებში და განსაკუთრებით ვახტანგის მოყვანილ ცნობაში მოცემული აღწერა ნადირობის ერთერთი ტიპისა, ორგანიზაციის ნიშნებისა და ტერმინების მიხედვით სავსებით ემთხვევა რაჭაში დამოწმებულ მორეკვით ნადირობას, გარდა ცხენის გამოყენებისა, რომელიც ამ შემთხვევაში სამეფო ნადირობის მახასიათებელ ელემენტს წარმოადგენდა.

მორეკვასთან პარალელურად ქართულ ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებში თანარსებობს ნადირობის ორგანიზაციის სხვა სახეობის აღმნიშვნელი ტერმინი, რომელიც შეესატყვისება რაჭაში დამოწმებულ მოსაჭირავს, მოჭირვით ნადირობას.

ასე მაგალითად, არჩილიანში ვკითხულობთ:

„მო, ასე ვქნათ, გარეშემო შემოვერტყნეთ, მოუჭიროთ“¹.

ზემოხსენებული წესით ნადირობა „ქართლის ცხოვრებაშიც“ არის აღწერილი, სადაც მას ჯელგაობა ეწოდება, სახელდობრ:

„ამისა შემდგომად გაისტუმრეს ჯელგა ღამით, გაუმძღვარეს პაპუნა გაბა-შვილი, შემოართყა მინდორსა ყარისასა და მიბძანდნენ ბატონებიც ღამითვე“².

მოჭირვით ნადირობაზე უნდა ლაპარაკობდეს ვახტანგი სამეფო ნადირობის შემდეგი სახეობის აღწერის დროს:

„წარგზავნიდიან მინდორსა მას შინა ჯარსა და მოერტყმოდნენ მინდორსა მას და დაუღებდნენ მსგავსად კართა რამდენთა ადგილთა და დარჩნიან ნადირნი მათ შუა“³.

მოჭირვით ნადირობა უნდა ვიგულისხმოთ აგრეთვე შ. რუსთაველის მიერ აღწერილ ნადირობის ერთ-ერთ ეპიზოდში:

„მინდორს ნახა სპა ლაშქართა და ნადირთა ჰგვანდეს მსრველსა; ყოვლგნით ალყა შემოეკრა, მოსდგომოდეს გარე ველსა“⁴.

ზემოხსენებული წყაროები, როგორც ჩანს, მიგვითითებენ მოჭირვით, ალყის შემორტყმით ნადირობის არსებობის შესახებ მინდორსა და ველზე. ეს, რათქმაუნდა, არ ნიშნავს, რომ ასეთი წესით ნადირობა მთაში არ შეიძლებოდა. მაგალითად, გ. მერჩული, აღწერს რა შატბერდის მთაზე ერთერთ ეპიზოდს, ამბობს:

¹ არჩილიანი, ტ. II, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, დასაბ. გამ., ტ. 315.

² „ქართლის ცხოვრება“, ჩუბინაშვილის გამ., ნაწ. II, გვ. 394.

³ ისტორიკობრი აღწერა... ირაკლის ძის ვახტანგის, დასაბ. გამ., გვ. 8.

⁴ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასაბ. გამ., ტ. 977.

„რამეთუ მონადირეთა მოეცვა იგი (მთა შატბერდისა, ალ. რ.) და ვერვინაჲ განერებოდა ჯელთა გან მათთა“¹.

მაშასადამე, ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებში დატულია საკმაოდ დამაჯერებელი ცნობები, რომლის მიხედვით ნათელი ხდება, რომ მორეკვიტ ნადირობისაგან განსხვავებით არსებობდა კოლექტიური ნადირობის ისეთი ფორმა, რომლის პირობებში ნადირობის ძირითად წესს სანადირო ადგილისა თუ ნადირის დაკეტვა წარმოადგენდა. ნადირობის ეს წესი გამოყენებული ყოფილა მთაშიაც და ბარშიც ნადირობის დროს და უნდა ვივარაუდოთ, რომ თუმცა მთაში ნადირობის თავისებური პირობები სპეციფიკურ ელფერს მიანიჭებდა მას, ნადირობის ძირითადი წესი—ნადირის დაკეტვა—ორივე შემთხვევაში ერთი იყო. შედარებით ადრინდელ ლიტერატურულ წყაროებში ნადირობის ასეთ წესს გარემოცვა ეწოდებოდა, შემდეგში—ალყის შემორტყმა, ხოლო შედარებით გვიანდელი პერიოდის ლიტერატურაში ნადირობის ამ წესის აღსანიშნავად ტერმინ ჯელგას-ხმარობდნენ და ბოლოს მოჭირვა-სეს ორი უკანასკნელი თავის ბუნებრივი სახით დამოწმებულია რაჭაშიც.

ქართულ ლიტერატურულ ენას კვალში ჩადგომით ნადირობის სპეციალური ტერმინიცა აქვს დაცული. სამწუხაროდ, ასეთი მხოლოდ ერთ შემთხვევაშია დამოწმებული. მხედველობაში გვაქვს არჩილიანის შემდეგი სტროფი, სადაც კურდღელზე ნადირობაა მოხსენებული:

„კვლევა დანახვა კურდღლისა, მეხოხბეობა, მწყერობა“.

რაც შეეხება უფრო ადრინდელ ლიტერატურულ წყაროებს, ასეთის უფრო გულდასმით შესწავლამ შეიძლება დამატებითი საინტერესო ცნობები მოგვცეს, როგორც ზემოხსენებული ტერმინის ხმარების სხვადასხვა ფორმების, აგრეთვე მისი მნიშვნელობის შესახებ. მაგრამ უკვე აქედანაც ირკვევა, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს განსაკუთრებული წესით ნადირობასთან, სახელდობრ, კვალში ჩადგომის წესთან, რომელსაც შეესატყვისება რაჭაში დამოწმებული საკვალე, როგორც ნადირობის ძირითადი წესის, აგრეთვე სანადირო ობიექტის ნიშნების მიხედვით².

¹ Г. Мерчул, Жизнь св. Григория Хандзтийского, ТРАГФ, б. VII, ქართული ტექსტი, ნ. მარის გამოცემა, СПБ., 1911 წ., გვ. 26

² ადვილად შესაძლებელია, რომ მონადირეთ-უაუცვისის შეკითხვა ნადირობის დროს: „ხვალ სით ჰკვლევენ?“, ნადირობის სწორედ ამ წესთან არის დაკავშირებული. იხ. „კვლმწიფის კარის გარიგება“, გვ. 1.

როგორც ისტორიული და ლიტერატურული წყაროებიდან ირკვევა, არსებობდა ნადირობის კიდევ ერთი წესი, რომელსაც რაჭაში დამოწმებული კოლექტიური ნადირობის თითქმის ყველა ტიპში გარკვეული ადგილი უჭირავს. მხედველობაში გვაქვს ნადირობა ჩასაფრებით. ცნობა ასეთი წესით ნადირობის შესახებ ბ. ზარზმელის ზემოხსენებულ თხზულებაშია დაცული და თავისი ნიშნების მიხედვით ნადირობის ერთერთ უძველეს წესს უნდა წარმოადგენდეს. ამასთან დაკავშირებით ზემოხსენებულ თხზულებაში ვკითხულობთ:

„უამი არსო ნადირთაჲ, რომელნი მოვლენ ტბასა ამას, რამეთუ მზა არიან მონადირენი ადგილთა ამათ“¹.

ჩასაფრება და ჩასახუნდრება ზემოხსენებულ ძეგლებში მრავალგზის არის ნახმარი, მაგრამ ყველა შემთხვევაში იგი მორეკვასა და მოსაჭირავთან არის დაკავშირებული და როგორც დამოუკიდებელი სახე ნადირობისა არსად არ არის წარმოდგენილი გარდა ბ. ზარზმელის დასახელებული ნაშრომისა. ამდენად საფიქრებელია, რომ ძველათ ჩასახუნდრება, როგორც ნადირობის გარკვეული წესი, დამოუკიდებელი სახითაც იყო გამოყენებული, ხოლო შემდეგში კოლექტიური ნადირობის სხვა წესებს შეუერთდა და კოლექტიური ნადირობის მთლიანი პროცესის ერთერთ შემადგენელ კომპონენტად გადაიქცა.

რომ ჩასახუნდრებით ნადირობა ნადირობის ერთერთ უძველეს წესს წარმოადგენს და საქართველოშიც ყოფილა მიღებული, ამაში გვარწმუნებს ქვემო-სვანეთში დაცული ნადირობის ერთი სახეობა, რომელიც შემდეგში მდგომარეობს: ცალკე მონადირე, ზამთარში, რომელიმე ღელის ნაპირზე მოწულ ქოხს დასდგამს, ხოლო ღელის მეორე ნაპირზე ღეშის, ნაჭერს დაადებს თოფის სასროლის მანძილზე. ღამით მონადირე ქოხში იმალება და ელოდება ღეშთან ნადირის მოახლოებას, რის შემდეგ თოფსა ჰკრავს მას და ჰკლავს კიდევაც².

ზემოთქმულიდან შემდეგი საერთო დასკვნების გაკეთება შეიძლება.

რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია კოლექტიური ნადირობის ორგანიზაციის მრავალნაირი ტიპი, როგორიცაა საკვალ იე, მორეკვა და მოსაჭირავი. ნადირობის ზემოხსენებული სახეობანი დამკვიდრებულია ნადირობის შედარებით ძველ წესებზე და მათ აქამდე არა აქვთ დაკარგული მნიშვნე-

¹ ბ. ზარზმელი, ცხორება და მოქალაქობაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ, დას. გამ., გვ. 161.

² გ. ონიანი, ქვემო-სვანეთის 1937 წლის ექსპედიციის დღიური.

ლობა ნადირობის მთლიან პროცესში. დამოწმებულია აგრეთვე ნადირობის ისეთი წესი, როგორცაა ჩასახუნდრება, მაგრამ იგი თავისი წმინდა და დამოუკიდებელი სახით მეტნაწილად ცალკე მონადირეთა მიერ არის გამოყენებული, ხოლო კოლექტიური ნადირობის პროცესში ის შედის როგორც ნადირობის მთლიანი პროცესის ერთერთი შემადგენელი კომპონენტი.

კოლექტიური ნადირობის ისეთ სახეს, რომელიც ნადირობის მხოლოდ ერთ წესზეა დამკვიდრებული, რაჭაში მასობრივი გავრცელება არა აქვს; რაჭაში დამოწმებული კოლექტიური ნადირობის ყველა სახე უმთავრესად ნადირობის სხვადასხვა წესის სხვადასხვა კომბინაციაზეა აშენებული, ამათუიმ წესის უპირატესი გამოყენებით. ამდენად კოლექტიური ნადირობის სხვადასხვა სახეობის ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის დროს მიღებული უნდა იყოს მხედველობაში და საფუძვლად ნადირობის ის წესი, რომელიც ნადირობის მთლიან პროცესში ძირითადი და გადამწყვეტი ფაქტორის ფუნქციას ასრულებს და არსებითად მიმართულებას აძლევს ნადირობის მთლიან პროცესს. მაგრამ ნადირობის სხვადასხვა ტიპების კლასიფიკაციის დროს ანგარიში უნდა გაეწიოს აგრეთვე შრომის დანაწილების ხასიათს. ამ შემთხვევაშიც ადგილი აქვს მნიშვნელოვან სხვადასხვაობას. მაგალითად, საკვალეში წარმოდგენილია შრომის განაწილების მეტად პრიმიტიული სახე (მარტო მეთაურის გამოყოფა), მოსაკირავში შედარებით დაზუსტებული დანაწილება შრომისა. რაც შეეხება მორეკვას—აქ დაცულია შრომის დანაწილების განვითარებული (დათვზე ნადირობა) და მეტად განუვითარებელი (შველზე ნადირობა) სახეები.

გარდა ამისა, რაჭაშივე დამოწმებულია მასობრივი ნადირობის ისეთი ფორმა, რომელსაც ჯ ე ლ გ ა ო ბ ა ეწოდება—ნადირობა მთელი სოფლით. ნადირობის ცალკე ფორმად ჯელგაობა ჩვენ მიერ არ არის გამოყოფილი, რადგან მას არ გააჩნია ნადირობის გარკვეული წესი და განირჩევა მხოლოდ მონაწილეთა რაოდენობით. ეს გარემოება, მას, რათქმაუნდა, უფრო მეტ ინტერესს ანიჭებს, გარდა ამისა, მისი კავშირი საახალწლო დღესასწაულთან მის რიტუალურ ბუნებას ამჟღავნებს.

ქართული ლიტერატურული და ისტორიული წყაროების ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ ქართულ ლიტერატურას დაცული აქვს ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეობათა აღმნიშვნელი ორიგინალური ტერმინები და თვით პროცესის შედარებით ზუსტი აღწერა; მათ საფუძველზე ირკვევა, რომ ძველათ საქართველოში

შედარებით გავრცელებული ყოფილა კოლექტიური ნადირობის ისეთი სახეები, როგორცაა საკვალე, მორეკვა, მოსაჭირავი. ეს ტიპები განირჩევიდნენ ერთმანეთისაგან ნადირობის იმ ძირითადი წესით, რომელიც უპირატესად იყო გამოყენებული ამათუიმ სახით ნადირობის დროს და არსებითად მიმართულებას აძლევდა ნადირობის მთლიან პროცესს.

ტერმინ ნადირობა-ს თავდაპირველი ბუნების აღდგენამ საშუალება მოგვცა დაგვედასტურებინა, რომ იგი აღნიშნავდა არა მარტო ძუძუმწოვარა ცხოველებზე ნადირობას, არამედ მეთევზეობასაც და ფრინველზე ნადირობასაც.

ნადირობის ორგანიზაციის მრავალნაირი სახეობა, მათი საკმაოდ მკვეთრად ჩამოყალიბებული სისტემა და დიფერენცირებული ხასიათი, მათი სახელწოდებანი, რომელთა გაგება მხოლოდ ქართული ენის ნიადაგზეა შესაძლებელი, დამაჯერებლად მიგვითითებს იმ გარემოებაზე, რომ ნადირობას რაჭის მოსახლეობის ეკონომიკაში და საერთოდ ყოფაში, გარკვეული ბუნებრივი და სოციალ-ეკონომიური პირობების გამო, საკმაოდ დიდხანს შეუნარჩუნებია თავისი მნიშვნელობა და მოსახლეობასაც ნადირობის საუკეთესო და უძველესი ტრადიციები სათუთად და წმინდად დაუცავს.

ნადირობის ორგანიზაციის საკითხებს ვერ ჩავთვლით ამოწურულად, თუ არ შევხებით საკითხს ქორ-მეძებრის მონაწილეობის შეახებ ნადირობის პროცესში. ამდენად საჭიროდ მიგვაჩნია შევხებით ამ მნიშვნელოვან საკითხსაც.

ძალის მონაწილეობა ნადირობის პროცესში თანაბარი მასშტაბით არ არის წარმოდგენილი რაჭის ყველა კუთხეში.

მაგ., სოფ. ლეზში, გლოლაში, საკაოში იმ შემთხვევაში, როდესაც მონადირენი ჯიხზე ან არჩზე მიდიან სანადიროდ და მონადირეთა ჯგუფი მცირერიცხოვანია, ძალის სანადიროდ, როგორც წესი, არ მიჰყავთ; ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც ნადირობა მასობრივ ხასიათს ატარებს, მაგ., ჯელგაობა იმართება, ძალის ასეთი ნადირობის აუცილებელ მონაწილეს წარმოადგენს.

გამოსარკვევია კიდევ რით აიხსნება უძალოდ ნადირობა მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს, ნადირობის ორგანიზაციის და ტექნიკის თავისებურებით (მიპარვა, ჩასახუნდრება) თუ სხვა გარემოებით. ცხადია მხოლოდ, რომ ძალის გამოყენება ჯელგაობის დროს, ე. ი. ისეთი ნადირობის დროს, როდესაც ნადირობის ორგანიზაციის ფორმაცა და ნადირობის ტექნიკაც შედარებით პრიმიტიულ ნიშნებს ატარებს, ძალის გამოყენება ნადირობის დროს

არ წარმოადგენს ახლად შეძენილ თვისებას და შედარებით ადრინდელი ფაქტორი უნდა იყოს ნადირობის მთლიან პროცესში.

რაც შეეხება ძალის გამორიცხვას მკირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს ჯიხვზე და არჩვზე, ე. ი. ისეთი ნადირობის დროს, რომელიც ძირითადად მიპარვა-ჩასახუნდრებაზეა დამკვიდრებული, შესაძლებელია აიხსნას იმ გარემოებით, რომ ორივე შემთხვევაში ნადირის ადგილსამყოფელო წინასწარ იყო ცნობილი, მას მიკვლევა არ სჭირდებოდა და ამდენად ძალის მხოლოდ ხელის შემშლელი იქნებოდა და არა დამხმარე.

ამიბ უნდა აიხსნებოდეს, ჩვენი აზრით, ძალის მნიშვნელობისა და როლის დაკარგვის ფაქტი რაჭის მთიან ზოლში ზემოხსენებულ ნადირზე ნადირობის დროს.

სულ სხვა მდგომარეობას აქვს ადგილი ქვემო-რაჭაში. მხედველობაში გვაქვს სოფ. ქვემო-კრიხი, რიცეულა, სადმელი. ზემოხსენებულ ადგილებში კურდღელზე და მელაზე ნადირობა უძაღლოთ იშვიათ შემთხვევას წარმოადგენს. დათვზე და არჩვზედაც კი ნადირობის დროს ძალის დახმარებას ხშირად მიმართავენ. იგივე ითქმის კვერნაზე ნადირობის დროს, როდესაც ძალის მონადირის აუცილებელ თანამონაწილეს წარმოადგენს.

დათვზე ნადირობის დროს ძალის გამოყენებულია როგორც შემკვლე, ე. ი. კვალში გამყოლი და ამავე დროს, თუ საჭირო გახდა, იგი შეხმინებაშიც იღებს მონაწილეობას და მორეკვაშიც.

გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ძალის კვერნაზე ნადირობის დროს. კვერნა მეტად დახელოვნებულია გარემოსთან შეხამების საქმეში. იგი იმალება ხეზე, ფულუროში, ლეშქში, ორმოში, სოროში და სხვა; ამდენად საჭიროა მისი არა მარტო მიკვლევა, არამედ ამოგდებაც. იგივე ითქმის კურდღელზე და მელაზე ნადირობის შესახებ, რომელთაც მრავალგვარი ხრიკი იციან მონადირის მოსატყუებლად.

არჩვზე ნადირობის დროს, იმ იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც მასზე ქვემო-რაჭაში ძალის ნადირობენ, ძალის მელა-კურდღელზე და კვერნაზე ნადირობასთან შედარებით განსხვავებულ ფუნქციას ასრულებს. ძალის, გარდა იმისა რომ კვალში ჩაუდგება არჩვს, უკანასკნელს სადმე კლდის ნაპირში მიერეკება, მოიმწყვდევს და არ უშვებს, ვიდრე მონადირე არ მივა თოფის სასროლზე, მაგრამ ახლო იგი ვერ ეკარება არჩვს, რადგან არჩვი მას უტევს ფეხების ბაკუნით და რქებით ემუქრება, მაშასადამე, აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ძალის ისეთ ფუნქციასთან, რომელიც სხვა შემთხვევაში არ არის დამოწმებული და რომელიც საერთოდ მეძებრის ფუნქციას არ შეადგენს.

როგორც ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, ძალდი უმეტეს შემთხვევაში არსებითად მეძებრის როლს ასრულებს ნადირობის პროცესში და მწვერის სახით არ არის გამოყენებული. ეს გარემოება ხაზგასმით არის აღნიშნული ყველა იმ მონადირეთა მიერ, რომელთანაც კი გვქონდა ამ საკითხზე საუბარი. მწვერის გამოყენება არც შეიძლება რაჰის პირობებში, რადგან „მადევარი ძალდი კლდეს ან ხეს შეასკდება ან ხევში გადიჩხება“-ო. თუ გავითვალისწინებთ რაჰის სანადირო ადგილების თავისებურებას ასეთი მოსაზრება დამაჯერებელი არგუმენტის სახეს მიიღებს. კახეთის ზოგიერთ სოფლებში ანალოგიური შეხედულებაა გავრცელებული მწვეარ ძალზე. მაგ. სოფ. მატანში ამბობენ: „აქ სხვა ძალდი არ არი (გარდა მეძებრისა, აღ. რ.), არც გამოდგება; ადგილი არ არი იმნაირი, ვაკე ადგილი რო არი იქ გამოდგება“¹.

ადგილობრივ მონადირეებს გაუგონიათ მხოლოდ თავადაზნაურობის მიერ მწვერის გამოყენების შესახებ ნადირობის პროცესში, მაგრამ იგი გამოყენებული იყო განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებში, ისიც მხოლოდ თავადაზნაურობის მიერ.

რაც შეეხება მეძებარს, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, ფართოდ იყო გამოყენებული ნადირობის დროს, განსაკუთრებით მელაკურდელზე და კვერნაზე, როგორც ეტყობა, იგი არ უნდა ყოფილიყო განსაკუთრებული ჯიშის ძალდი. მეძებრად ზრდიდნენ და გეშავდნენ ადგილობრივი ჯიშის მურა ძალდს, რომელიც თავისი თვისებებით—მახვილი ყნოსვით—მეძებარს არ ჩამოუვარდებოდა, ხოლო სისწრაფით ნწვეარს. სანადირო ძალდის ორივე ჯიშთან შედარებით დაგეშილი ადგილობრივი ჯიშის ძალდი უფრო ავი იყო, ძალდონიერი და გამძლე. მშრალსა და გაშლილ ადგილზე მწვეარი სჯობდა. მას, ხოლო ღრმა თოვლში ნადირობისას ზედაპირის არა სწორი რელიეფის პირობებში მას ტოლი არ ჰყავდა.

ზოგ შემთხვევაში (სოფ. ქვემო-კრიხში) ადგილობრივი ჯიშის სანადიროდ დაგეშილ ძალდს ეზერო ეწოდებოდა, ზოგ შემთხვევაში კი ეზერს მეძებრისა და მწვერის ნაშიერს უწოდებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ ეზერი ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს არა აქვს მოხსენებული, სიტყვასთან ძალდი იგი ამბობს:

„მწვერისა და თართისაგან შობილსა—ნ ა გ ა ზ ი, მეძებრისა და თართისაგან შობილსა—ყ ა ზ ი ლ ა“ ეწოდებოდა².

¹ ლ. ბ ო კ ო რ ი შ ვ ი ლ ი, 1935 წლის კახეთის ექსპედიციის დღიური:

² ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, დასახ. გამ., სიტყვასთა ძალდი.

სანადირო ძაღლების ჯიშთა საკითხზე ჩვენ აქ არ შეეჩერდებით, რადგან ეს საკითხი სპეციალურ კვლევას მოითხოვს, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული მასალა ძაღლის შესახებ, კერძოდ მის მონაწილეობის შესახებ ნადირობის უძველეს ტიპში დაბეჯითებით მიგვითითებს იმ გარემოებაზე, რომ ძაღლის გამოყენებას ნადირობის პროცესში რაჭელების მიერ საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს და მისი მნიშვნელობის შემცირება ზოგ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შემდეგი პერიოდის შენაძენი უნდა იყოს.

რაც შეეხება ნადირობას ქორ-მიმინოს საშუალებით, უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთის კვალი რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული არ არის. ადგილობრივი მონადირეების სიტყვით ეს გარემოება აიხსნება აგრეთვე რაჭის ბუნებრივი პირობების თავისებურებით. ქორ-შეგარდნით ნადირობა მხოლოდ მაშინ შეიძლება ეფექტური იყოს, თუ ადგილი გაშლილია და მონადირე ფრინველს სანადირო ფრინველის დანახვა შეუძლია. გარდა ამისა, რაჭაში, რომელიც მდიდარია ძუძუმწოვარი ნადირით, არც იყო გავრცელებული ფრინველზე ნადირობა.

შედარებისათვის ინტერესს არაა მოკლებული ამ საკითხის გარშემო ეთნოგრაფ ლ. ბოჭორიშვილის მიერ შეკრებილი მასალა კახეთში (სოფ. მატანი), საიდანაც ირკვევა რომ:

„აქ არც ქორ-მიმინო არი, აქეთ არავის უნადირნია ამით. იგივე მდგომარეობაა დამოწმებული სოფ. ხორბალაში, სადაც ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით მხოლოდ თავადაზნაურობა ნადირობდა ძველათ ქორ-მიმინოთი¹.

არც ლიტერატურულ წყაროებში შეგვხვდრია რაიმე ცნობა, რომელიც რაჭაში ფრინველით ან ფრინველზე ნადირობის შესახებ მიგვითითებდეს.

რაც შეეხება საერთოდ ქართველ ტომებს, უნდა ითქვას, რომ არსებობს უამრავი მასალა ლიტერატურული ხასიათისა, რომელიც დაბეჯითებით მიგვითითებს ფრინველით ნადირობის არსებობის შესახებ უმთავრესად გარკვეული წოდების ფარგლებში, უმეტეს შემთხვევაში გართობის მიზნით. უფრო მეტიც, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ფრინველით ნადირობა გართობის ყველაზე უფრო გავრცელებულ სახეს წარმოადგენდა თავადაზნაურთა წრეში.

¹ ლ. ბოჭორიშვილი, 1935 წლის კახეთის ექსპედიციის დღიური.

გარდა იმისა, რომ ცნობას შევარდნების შესახებ ვხვდებით უკვე „ვეფხისტყაოსანში“: „შევარდნითა სავსე იყო სრულად არე დარბაზისა“¹, არსებობს მრავალი სხვა წყარო, რომელიც დაბეჯითებით მიგვითითებს ფრინველის გამოყენებაზე ნადირობის დროს. ასეთია X ს. ერთერთი გუჯარი, სადაც ნახსენებია:

„შვიდი ქორი კაპოეტი, შვიდი მეძებარი, შვიდი მწვევარი წაუვალი“².

შემდეგში ქორ-შევარდნით ნადირობას გრანდიოზული მასშტაბი მიუღია. შარდენი საქართველოში მოგზაურობის დროს (1672—1673 წლ.) გაკვირვებული იყო სანადირო ფრინველის რაოდენობით.

ერთერთი მთავრის სასახლეში მისი სიტყვით დიდი დარბაზებია პირით მდინარისაკენ და სასახლის ვრცელ ბაღებისაკენ; არის იქ დიდი საფრინველეები სხვადასხვა ჯიშის ფრინველებით; მდიდარი საბაზიერო და ყველაზე საუკეთესო ქორ-შევარდნით ნადირობა, რომელიც კი შეიძლება ადამიანმა ნახოს³.

ვანტანგ მეფეს „დასტურლამალ“-ში (დაწ. 1704-1711 წლ.) მოხსენებული აქვს შევარდნის ბუდეთა სადგომების ოცამდე სახელწოდება, რომელთაც სპეციალური მომსახურე პერსონალის ინსტიტუტი ჰქონდა მიჩენილი და რომელთა შესანახადაც გადასახადის სპეციალური სახე იყო დაწესებული⁴.

შემდეგში „კალმასობა“-ს ავტორს (დაწ. 1813—1828 წლ.) ჩამოთვლილი აქვს სანადირო ფრინველთა ცამეტი სახელწოდება, რაც ფრინველით ნადირობის მასშტაბის შესახებ შედარებით სრულ წარმოდგენას გვაძლევს. ყოველ სანადირო ფრინველს თავის სანადირო ობიექტი ჰყავდა მიჩენილი, წვრთნის თავისებური წესები, მოვლა და სხვა.⁵

ზემოხსენებულიდან ირკვევა, რომ სანადირო ფრინველით ნადირობა მეტად გავრცელებული იყო საქართველოში უკვე X. ს-ში. როგორც ეტყობა სანადირო ფრინველით ნადირობის უმთავრეს დანიშნულებას გართობა წარმოადგენდა და როგორც გართობის

¹ შ. რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამ., ტ. 461.

² თ. ყ ლ რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, წ. I, დასახ. გამ., გვ. 88.

³ Путешествие Шардена по Закавказью, ტფ. 1902 წ., გვ. 202.

⁴ ვ ა ნ ტ ა ნ გ VI, დასტურლამალი, პ. უ მ ი კ ა შ ვ ი ლ ი ს რ ე დ., ტფ. 1886 წ., გვ. 96 და შემდ.

⁵ ი ო ა ნ ე ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, კალმასობა, ტ. I, დასახ. გამ., გვ. 215 და შემდეგ.

8. კოლექტიური ნადირობის ვადმონაშთები რაჭაში.

საშუალება იგი თავადაზნაურთა მიერ იყო გამოყენებული. ძნელია იმის წარმოდგენა, რომ მას რაიმე ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონოდა, რადგან რა მასშტაბითაც არ უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი სანადირო ფრინველით ნადირობა კერძოდ საქართველოში, მათ მიერ მოპოვებული ნადირი შედარებით ამგვარ ნადირობაში ჩაბმულ მონადირეთა რაოდენობასთან მეტად უმნიშვნელო ღირებულებისა უნდა ყოფილიყო.

როგორც აღვნიშნეთ, რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ნადირობაში სანადირო ფრინველის გამოყენების ნიშნებიც კი არ არის. როგორც ჩანს სხვა ქართველ ტომთა შესახებ არსებული ეთნოგრაფიული ხასიათის ლიტერატურიდან არც იქ უნდა არსებობდეს რაიმე მაჩვენებელი ნადირობის დროს სანადირო ფრინველის გამოყენების შესახებ ხალხის მიერ. საფიქრებელია, რომ როგორც მარტოდენ გართობის მნიშვნელობის მატარებელი სანადირო ფრინველით ნადირობა თავადაზნაურთა წრის მახასიათებელი გართობის ერთერთი სახე ყოფილა; მას ვერ გადაულახავს წოდებრივი რკალის ფარგლები და ხალხის საკუთრებად ვერ გადაქცეულა.

მნიშვნელოვანი სამსახურის გაწევა ამ საკითხის გადაჭრაში შეუძლია ა/კავკასიის ტერიტორიაზე ნაპოვნ მატერიალურ ძეგლებს, კერძოდ შევარდნის გამოსახულებას ჩამოსხმულს ლითონისგან.

ა/კავკასიაში ასეთი გამოსახულებანი ნაპოვნია. ამის საფუძველზე ჟაკ დე-მორგანმა გამოსთქვა აზრი, რომ ა/კავკასიაში რკინის ინდუსტრიის განვითარების პირველ მომენტში განვითარდა ნადირობა შევარდნების საშუალებით².

მაგრამ მარტო ზემოთქმულის საფუძველზე დასკვნის გამოტანა შეუძლებლად მიგვაჩნია ვიდრე საბოლოოდ არ იქნება გადაჭრილი საკითხი ა/კავკასიის თავდაპირველი მოსახლეობისა და ქართველი ტომების კულტურული თუ გენეტიური ურთიერთობის შესახებ.

² Ж а к д е-М о р г а н, Доисторическое человечество, М.—Л. 1926 წ., 83. 166.

IV. ნანადირავის განაწილება

ჩვენ ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ განაწილება წარმოების მეორე მხარეს წარმოადგენს; რომ წარმოების წესი სავსებით განსაზღვრავს განაწილების წესს.

განვითარების ჩვენთვის საინტერესო სტადიაზე საერთო წარმოებას საერთო განაწილება ახასიათებდა და ნადირობას, როგორც ორგანიზებული მეურნეობის ადრინდელ სახეს, ერთნაირად ახასიათებდა კოლექტიური პრინციპი, როგორც თვით ნადირობის, აგრეთვე განაწილების სტადიაში.

რაჭაში დამოწმებულია ნანადირავის განაწილების ქვემოთმოყვანილი სამი მკვეთრად განსხვავებული სისტემა, ორგანულად დაკავშირებული ნადირობის ამათუიმ ტიპთან.

ა) შველის მორეკვის შემთხვევაში, როდესაც ადგილი ჰქონდა მთელი სოფლით ნადირობას, ე. ი. ნადირობის ისეთი ორგანიზაციის დროს, რომელსაც ჯგუფობას უწოდებდნენ ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, შველის დანაწილება ხდებოდა აბსოლუტური თანაბარუფლებიანობის საფუძველზე. არავითარი მნიშვნელობა არ ენიჭებოდა არც მონადირის მონაწილეობას ნადირობაში, არც ჰასაკს, არც იარაღს, არც ძაღლს.

რომ უზრუნველყოფილიყო სავსებით თანაბარი განაწილება ამისათვის მიმართავდნენ შემდეგ წესს.

დახოცილ შველს დააგროვებდნენ ერთ ადგილზე და შემდეგ დასთვლიდნენ ნადირობაში მონაწილეთა რიცხვს. იმის მიხედვით, თუ რამდენი მონაწილე აღმოჩნდებოდა, მზარეული დასჩეხავდა დახოცილ შველს და იმდენ ნაწილად დააღაგებდა, რამდენი მონაწილეც იყო ჩამოთვლილი. მზარეული ცდილობდა, რომ დაჩეხილი და ცალკე წილად დაღაგებული შველის ხორცის რაოდენობა მაქსიმალურად თანასწორი ყოფილიყო; მაგრამ რადგანაც იდეალური სიზუსტის დაცვა განაწილების ასეთი წესის დროს შეუძლებელია, ყოველგვარი ეჭვისა და პრეტენზიების თავიდან ასაცილებლად მიმართავდნენ ე. წ. ჩხირის ყრასს. ამისათვის მზარეული გადგებოდა გვერდზე, ისე რომ არავინ არ დაენახა მას, ხოლო მონაწილეთა შორის ყოველი მათგანი თავის განსაკუთრებულ ნიშანს (ჩხირი, ლილი,

ფინთიხი, მასრა და სხვა) ჩაადებდა მზარეულის ქუდში. იმის შემდეგ, როდესაც ყოველი მონაწილის ნიშანდობლივი ნივთი დაგროვდებოდა ქუდში, მზარეული, რომელმაც არ იცოდა ვის ეკუთვნოდა ესათუის ნივთი (და ამიტომ მიკერძობას ვერ გამოიჩინდა), აიღებდა ნიშნებით სავსე ქუდს და ყოველ ნიშანს დაჩეხილი შველის ხორცის ამათუიმ წილს დაადებდა, დარჩენილი წილი მზარეულს ეკუთვნოდა. იმ შემთხვევაში, თუ განაწილების დროს დაესწრებოდა ნადირის უდევარი კაცი, ე. ი. პიროვნება შემთხვევით გზაზე შემოყრილი, რომელსაც არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია ნადირობაში, მას წილის ყრაში არ გაირევდნენ, მაგრამ აუცილებლად გამოუყოფდნენ რაიმე ნაწილს და ცალკე მისცემდნენ მას.

როგორც ვხედავთ, განაწილების ეს წესი არა თუ მიზნად ისახავდა ნადირობაში ყველა მონაწილეთა თანასწორუფლებიანობას, არამედ მისი პრაქტიკულად განხორციელების ცდასაც წარმოადგენდა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რამდენიმე ათეული წლის წინათ, ყოველ შემთხვევაში ს. სორში იმ პირთა წრე, რომელნიც მონაწილეობას იღებდნენ განაწილებაში, ე. ი. უფლება ჰქონდათ ნანადირევის გარკვეულ წილზე, ვაცილებით უფრო ფართო იყო, ვიდრე შემდეგში. მონაწილეობას ნანადირევის განაწილებაში იღებდნენ არა მარტო უშუალოდ მონაწილენი ნადირობის პროცესში, არამედ აგრეთვე ის პირნი, რომელნიც მიიღებდნენ მონაწილეობას ნადირობაში, რაიმე მიზეზს რომ არ შეეშალა მათთვის ხელი. ნ. მინდელი¹ აღწერის მიხედვით ირკვევა, რომ რაქაში ნანადირევს მცხოვრებნი დიდებიცა და პატარებიც ურთიერთშორის თანაბრად იყოფდნენ იმ რაოდენობის მიხედვით, რომელიც დაესწრებოდა ნადირობას. ნანადირევის ნაწილს აძლევდნენ არა მარტო იმათ, ვინც მონაწილეობა მიიღო ნადირის დაჭერაში, არაძედ იმათაც, რომელნიც გაემგზავრებოდნენ სანადიროდ, მაგრამ ავადმყოფობისა ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო ისე დაბრუნდნენ უკან, რომ მონაწილეობა არ მიუღიათ ნადირობაში.

ქვემო-სვანეთი ამ შემთხვევაში სრული ანალოგიის სურათს გვაძლევს².

ქვემო-სვანეთშიც ნანადირევის განაწილებაში მონაწილეობას იღებდნენ აგრეთვე ის პირნიც, რომელნიც თუმცა დაადგნენ

¹ Н. Миндели, Сел. Сори, СМОМПК, XIX, გვ. 88—89.

² გ. ონიანი, 1939 წლის ქვემო-სვანეთის ექსპედიციის დღიური.

ჭანადირო გზას, მაგრამ რაიმე მიზეზების გამო გზიდან დაბრუნდნენ და ვერ მიიღეს მონაწილეობა თვით ნადირობის პროცესში. მაშასადამე, ქვემო-სვანეთშიც ისევე, როგორც რაჭაში, ნანადირვეის თანაბარ წილზე უფლება ჰქონდათ არა მარტო იმ პირებს, რომელნიც უშუალო მონაწილეობას იღებდნენ ნადირობის პროცესში, არამედ იმათაც ვისაც მხოლოდ განზრახვა ჰქონდა ამისა.

თვით განაწილების ტექნიკა ქვემო-სვანეთში უფრო სრული და განვითარებული იყო ვიდრე რაჭაში. ამდენად იგი რაჭასთან შედარებით არა მარტო ისახავდა მიზნად თანაბარ განაწილებას, არამედ უზრუნველყოფდა კიდევაც განაწილებაში თანაბრიანობას.

ქვემო-სვანეთში ნანადირვეის განაწილების დროს შევლზე ჯელგაობის შემთხვევაში ჩხირის ყრას კი არ მიმართავდნენ, არამედ ორი ბანდულისაგან ხელოვნურად გაკეთებულ სასწორს, რომელზედაც სწონიდნენ ხორცს და ამით იცავდნენ ცალკე ნაწილების თანასწორობას.

რაჭველების ჩხირის ყრა უზრუნველყოფდა მხოლოდ ობიექტურობას განაწილებაში ამათუიმ პირის მიმართ, მაგრამ იგი ვერ უზრუნველყოფდა ნაწილების თანასწორობას, რადგან მისი აზომვა-შეწონვა თვალთა ხდებოდა, მაშინ როდესაც სვანური ბანდულის სასწორი სავსებით უზრუნველყოფდა ცალკე ნაწილთა შორის თანასწორობას.

განაწილების ასეთ თანასწორუფლებიანობას, ვიმეორებთ, ადგილი ჰქონდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ნადირობა ჯელგით წარმოებდა, ე. ი. მასობრივი იყო, მთელი სოფლით ნადირობას წარმოადგენდა.

ქვემო-სვანეთთან შედარებით რაჭაში ჯელგაობის დროს ნანადირვეის განაწილებაში საინტერესო განსხვავებას აქვს ადგილი.

თუ რაჭაში შევლზე ჯელგაობის დროს არავითარი განსაკუთრებული ნაწილის გამოყოფა (საუფროსო, სახელადო, სანამეტნაო, საისრე და სხვა) არ იცოდნენ, ასეთს ხშირად მიმართავდნენ ხოლმე ქვემო-სვანეთის მონადირენი, რომელთაც წესად ჰქონდათ შევლის თავის ვაცემა მხოლოდ იმ პირთათვის; ვინც ივაჟაკებდა და შევლს კი აერს გადაუგრეხავდა, ე. ი. უიარალოდ მონადირებდა მას.

ძნელია იმის თქმა, რით აიხსნება ქვემო-სვანეთის ეს თავისებურება რაჭასთან შედარებით. წარმოადგენდა იგი ისეთი სპეციალური ნაწილის გაღებას, რომელსაც მხოლოდ საპატიო მნიშვნელობა ჰქონდა, ჰასაკთან იყო დაკავშირებული და ამდენად სტადია-

ლურად განვითარებულ გვაროვნულ წყობილებას ეკუთვნოდა, თუ გვაროვნული წყობილების შემდეგი საფეხურის შენაძენია, როდესაც ნანადირევის განაწილება დახარჯული შრომის პროპორციულად წარმოებდა.

ყოველ შემთხვევაში, ის გარემოება, რომ შველის თავი (შედარებით ტყავთან და ნანადირევის სხვა ნაწილებთან) არ წარმოადგენს რაიმე პრაქტიკულ ღირებულებას და მას, როგორც მომკვლელის ნიშანს, სხვა ნაწილები არ ერთვის, გვაფიქრებინებს, რომ იგინადირობის პროცესში მონაწილეობის პრაქტიკულ შედეგთან პირდაპირ კავშირში არ იმყოფება.

ნანადირევის თანაბარ განაწილებას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე კვერნაზე საკვალეს წესით ნადირობის დროს. უნდა გავიხსენოთ, რომ კვერნაზე საკვალე ეწყობოდა დიდი თოვლიანობის დროს და ეს ნადირობაც მასობრივ ხასიათს ატარებდა. მასში იღებდა მონაწილეობას 40 კაცამდე, მათ შორის მრავალი არა მონადირე. ნადირობის მასშტაბით, ორგანიზაციითა და გამოყენებული იარაღით იგი ჯელგაობას წააგავდა, თუმცა ამ სახელს არ ატარებდა. საკვალეს პირობებში ნანადირევის განაწილება იმავე თანასწორუფლებიანობის პრინციპზე იყო აგებული და ნანადირევის სპეციალური ნაწილის გამოყოფას მომკვლელისათვის ან უფროსისათვის ადგილი არ ჰქონდა.

განაწილების იგივე წესი არსებობდა მელა-კურდღელზე ნადირობის დროს, თუნდაც რომ ნადირობაში მხოლოდ მონადირეებს მიეღოთ მონაწილეობა (ეს მასალები უმთავრესად ქვემო-რაჭას შეეხება).

განაწილების თანაბარუფლებიანობის პრინციპი, მაგრამ სხვა ფორმით, დამოწმებულია აგრეთვე მონადირეთა დიდრიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს, რომელიც 12—15 კაცს აღწევდა. მონადირეთა ასეთი ჯგუფი დიდ თოვლიანობას მიდიოდა სანადიროდ (ჯიხვზე, არჩვზე, შველზე). ასეთ შემთხვევაში ნადირობის დროს გულღვიძლი და შიგნეული მთლიანად ადგილზე უნდა ყოფილიყო. შექმული სათანადო რიტუალის შესრულებით, ტყავებს ცალკე გადაალაგებდნენ გასასყიდად, ხოლო ხორცს თანაბრად ინაწილებდნენ ჩხირის ყრის წესით. სახლში დაბრუნებისას ტყავს გაჰყიდდნენ, აღებული ფულით ყიდულობდნენ სასმელს და ეწყობოდა ე. წ. ოჩხარი.

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს ტყავის ცალკე გადაალაგებას მისი შემდგომი გაყიდვით, მაგრამ ეს ღონისძიებაც ისევე, როგორც ნანადირევის შიგნეულის სანადირო ადგილზე ნა-

დრობის ყველა მონაწილეთა მიერ შექმნა ერთნაირად გულისხმობდა განაწილების თანასწორუფლებიანობას, თუმცა ეს უკანასკნელი სხვა ფორმით იყო გამოსახული.

ბ) ჯიხვის მოსაჭირავის შემთხვევაში, როდესაც სანადიროდ მიდიოდა მონაწილეთა ჯგუფი არა მონადირეთა გაურევლად ჯგუფში, ნანადირევის განაწილების თავისებური წესი არსებობდა. მონადირეთა ჯგუფის ყოველი მონაწილე ნანადირევის განაწილებისას თანასწორი უფლებით სარგებლობდა, გარდა ჯიხვის მომკვლელისა, რომელსაც დამატებით ჯიხვის თავრქა ეკუთვნოდა.

იმ მეტიმეტად იშვიათ შემთხვევაში, როდესაც ადგილი ჰქონდა ხოლმე დავას თუ ვინ მოადინა ნადირს პირველად სისხლი, ერთი მოდავე მიმართავდა ხოლმე მეორე მოდავეს შემდეგი სიტყვებით: „შენი იარაღი დააფარე და წაიღეო“. იარაღის დაყრა ნანადირევზე თავისებურ ფიცს წარმოადგენდა და იმ შემთხვევაში, თუ მოდავე მონადირე თავის იარაღს დააფარებდა ნადირს, ეს საკმარისი იყო იმისათვის, რომ იგი ჩაეთვალიათ სისხლის პირველ მომდენად. ე. ი. მომკვლელად.

რაც შეეხება ტყავს, უმეტეს შემთხვევაში, ასეთის ღირებულებით ოჩხარი იმართებოდა, მაგრამ ადგილი ჰქონდა აგრეთვე მისი ღირებულების თანასწორად გაყოფას.

სამწუხაროდ, შეუძლებელი გახდა იმის აღდგენა, თუ ძველათ მონადირეები ტყავს როგორი წესით ინაწილებდნენ. ადვილად შესაძლებელია, რომ იმ შემთხვევაში, თუ ტყავების რაოდენობა თანაბრად არ იყოფოდა მონადირეთა რაოდენობაზე, ადგილი ჰქონდა მისი დაახლოებითი ღირებულების კომპენსაციას ხორცის გარკვეული ნაწილით.

შედარებით ზუსტი სახე ნანადირევის ასეთი განაწილებისა დამოწმებულია დათვზე ნადირობის დროს, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მარტო მონადირენი იღებდნენ მონაწილეობას ნადირობაში. საქმე იმაშია, რომ ძველათ დათვის ხორცს რაჟის მოსახლეობა არ ხმარობდა საჭმელად. გარკვეული ღირებულება ჰქონდა მხოლოდ დათვის ტყავს, ქონსა და ნაღველს. ხორცი და შიგნეული ჩვეულებრივად ადგილზე რჩებოდა. დათვზე ნადირობის უმთავრესი მნიშვნელობა გამოიხატებოდა დათვის, როგორც მტაცებელი ნადირის მოსპობაში. რომ დათვს ძველათ შედარებით უმნიშვნელო ღირებულება გააჩნდა ნათლად ჩანს „ნადირობის“ იმ ფორმიდან, რომელიც დამოწმებული იყო ს. ქვემო-კრიხში და რომელიც მიზნად

ისახავდა დათვის მხოლოდ განდევნას ამათუიმ სოფლის მიდამო-
ებიდან.

ამდენად დათვის განაწილების პრინციპი მეტად საინტერესო
გარემოებას წარმოადგენს. საინტერესოა მისი განაწილება ისეთ
შემთხვევაში, როდესაც დათვზე სანადიროდ მხოლოდ მონადირენი
მიდიოდნენ. ასეთ შემთხვევაში მომკვლელს, როგორც წესი, წილადა
ხვდებოდა დათვის თავი. დანარჩენის ღირებულება იყოფოდა. მო-
ნადირეთა შორის თანაბრად.

შემდეგში, როდესაც პრაქტიკაში განმტკიცდა დათვის ხორ-
ცის გამოყენება საჭმლის სახით, მისი ხორცი თანაბრად იყო-
ფოდა, ხოლო დათვის თავისიერს, როგორც მომკვლელის წილხვედრს,
ტყავი და ნალველა მიემატა.

მაშასადამე, აქაც ისევე, როგორც მონადირეთა დიდრიცხოვა-
ნი ჯგუფით ჯიხვზე ნადირობის შემთხვევაში, ძველათ მომკვლელი-
სათვის გამოყოფილი იყო ნანადირევის ისეთი ნაწილი, რომელიც
არავითარ პრაქტიკულ ღირებულებას არ წარმოადგენდა, ანდა რომ-
ლის ღირებულება მეტად უმნიშვნელო იყო, ხოლო შემდეგში, გან-
წილების პროპორცია შეიცვალა და, როგორც ვხედავთ, მომკვლე-
ლის წილხვედრი საკმაოდ გაიზარდა.

საფიქრებელია, რომ ქვემო-სვანეთის მსგავსად, რაჭაშიც ჰქონ-
და ადგილი შველზე მონადირეთა დიდრიცხოვანი ჯგუფით ნადირო-
ბის დროს მომკვლელისათვის მხოლოდ თავის გამოყოფას, მაგრამ
იგი ან გაქრა უკვე, ან და ვერ იყო დამოწმებული ექსპედიციის
დროს.

ზემოხსენებულიდან უდავო ხდება, რომ მონადირეთა დიდრიც-
ხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს სისხლის მომდენისათვის გამოყოფი-
ლი ნაწილი მეტად უმნიშვნელო პრაქტიკულ ღირებულებას შეიცავ-
და და ამდენად იგი ტროფეების მხოლოდ ნიშანს წარმოად-
გენდა იმ პირისათვის, ვინც ნადირს პირველად მოადინა სისხლი.
ხოლო თუ მოვიგონებთ, რომ პირველი სროლის უფლება ასეთ
შემთხვევაში უფროს მონადირეს ეკუთვნოდა, რომელიც ამავე დროს
ყველაზე გამოცდილიც იყო, ადვილი წარმოსადგენი გახდება, რომ
თავრიელი, როგორც გამარჯვების ნიშანი, როგორც ტროფეო
უმეტეს შემთხვევაში, უფროს მონადირეს ერგებოდა ხოლმე.

გ) ნანადირევის განაწილების განსხვავებული პრინციპი არის
მოცემული ისეთ შემთხვევაში, როდესაც ნადირობაში მონაწილე-
ობას იღებს მონადირეთა მცირერიცხოვანი ჯგუფი 3—5 მონადირის
შემადგენლობით, ან ისეთ შემთხვევაში, როდესაც მონადირეთა

ჯგუფში შეყვანილია სპეციალური დანიშნულების არამონადირე, რომელიც ჯგუფში დამხმარე ფუნქციებს ასრულებს და უშუალოდ ნადირობაში მონაწილეობას არ იღებს. მას რაჭაში თანამტანი ეწოდება. როგორც აღვნიშნეთ, მას არ მოეთხოვება სანადირო წესების ცოდნა; იგი მხოლოდ ისეთ სამუშაოებს ასრულებს, როგორცაა ტვირთის ზიდვა, საჭმლის მომზადება, ნანადირვეის წამოღება და სხვა.

ასეთ შემთხვევაში გულღვიძლი (ან მთლიანად შიგნეული) ადგილზე უნდა ყოფილიყო მომზადებული გარკვეული წესით (ჯორბა ან მწვადი) და ყველა მონადირის მიერ შექმული სათანადო რიტუალის შესრულებით. ნადირის ისეთი ნაწილები, რომელთაც გარკვეული ღირებულება ენიჭებოდა, მომკვლელს ეკუთვნოდა, ხოლო დანარჩენი ხორცი ნაწილდებოდა თანაბრად.

ასეთი წესით ჯიხვზე, შველზე და არჩვზე ნადირობის დროს მომკვლელს ერგებოდა ნადირის თავისერი და ტყავი, უკანასკნელი როგორც გარკვეული ღირებულების მქონე. ამასთან აღსანიშნავია, რომ იმ შემთხვევაში, თუ ოჩხარი გაიმართებოდა, სასმელს ტყავის ღირებულებით კი არ შეიძენდნენ, არამედ იგი ყოველ მონაწილეს ცალკე მოაქონდა. ტყავი მომკვლელის განუყრელ საკუთრებას წარმოადგენდა. თანაც ასეთ შემთხვევაში ოჩხარი ძალიან იშვიათად გაიმართებოდა, კერძოდ მაშინ, თუ ნანადირვეის რაოდენობა საკმაოდ დიდი იყო.

ნანადირვეის განაწილების ანალოგიური წესი მონადირეთა მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის შემთხვევაში დამოწმებულია თავისუფალ სვანეთში. ნ. დ მ ი ტ რ ი ე ვ ი ს ცნობის მიხედვით ირკვევა, რომ ორი ან სამი მონადირე, რომელნიც სანადიროდ ერთად მიდიან, ნანადირვეს თანაბრად იყოფენ. თუნდაც ეს ნადირი მხოლოდ ერთის მიერ იყოს დახოცილი. მომკვლელი მხოლოდ იმ უბირატესობით სარგებლობს, რომ მას ეძლევა ნადირის თავი, კისერი და ტყავი¹.

ამგვარი გარემოება თუშეთშიც არის დამოწმებული. აქ თუ რამდენიმე მონადირე ერთად მიდის სანადიროდ, ის ვინც მოკლა ნადირი იღებს თავისთვის თავს, კისერს, ტყავსა და მკერდს, დანანარჩენს იგი ამხანაგთა შორის თანაბრად ანაწილებს².

¹ Н. Дмитриев, Из быта и нравов жителей вольной Сванетии, СМОПК, XII, 33. 170.

² А. Дирр, Божество охоты и охот. язык у кав. горцев, СМОПК, XLIV, 83. 5.

ნანადირევის ანალოგიური განაწილება დამოწმებული აქვს ა. დ ი რ ს ქ ის ტ ე თ ს ა და ხევსურეთში.

ხევსურეთში რ. ე რ ი ს თ ა ვ ს აქვს დამოწმებული ნანადირევის განაწილების ოდნავ სახეცვლილი ვარიანტი მონადირეთა მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს. რ. ე რ ი ს თ ა ვ ის ცნობით ხევსურეთში მოკლული ჯიხვის ტყავი მთლიანად იმას ეკუთვნის, ვინც იგი მოკლა, რქებს ხატსა სწირავენ, ხოლო ხორცი მონადირეთა შორის თანაბრად ნაწილდება¹.

იმერეთში განაწილების უფრო არაპროპორციული სახეა დამოწმებული.

„ტყავი, თავფეხი, გულღვიძლი მომკვლელის იყო, დანარჩენი სწორად იყოფოდა“².

იმ შემთხვევაში, როდესაც მონადირეთა ჯგუფში თანამტანი გაერეოდა, ან ერთი მონადირე რამდენიმე არა მონადირე პირს წაიყვანდა, მომკვლელის ან მონადირის ულუფა, განსაკუთრებით იმის შემდეგ, რაც დათვის ხორცის ხმარება შემოიღეს, გაიზარდა. ასეთ შემთხვევებში მონადირეს ან მომკვლელს, თავისა და ტყავის გარდა, მკერდი ან მისი ნაწილი ეძლეოდა. ყველაზე მკვეთრი სახით ასეთი განაწილება წარმოდგენილია დათვზე ნადირობის იმ შემთხვევაში, როდესაც მომკვლელს ან მონადირეს ეძლეოდა დათვის თავი, კისერი, ტყავი, ქონი და ნაღველი. გარდა ამისა, მონადირე იღებდა თანაბარ წილს დარჩენილი ხორციდან.

მსგავსი წესი ნანადირევის განაწილებისა სვანეთშია დამოწმებული.

„ნანადირევს მონადირე და მისი ამხანაგები მესაგზლეები (მოქცა მოლხიზა) ამნაირად იყოფენ: თავს, კისერს და ტყავს მონადირე წაიღებს წილის გარეშე, დანარჩენ ხორცს ყველანი თანასწორად გაიყოფენ“³, ამბობს თავის უფალი სვანი.

როგორც ჩანს, დათვზე ნადირობის შემთხვევაში ნადირობის ორგანიზაციის უფრო მაღალი და განვითარებული ტიპია მოცემული. ნადირობის ამგვარი ორგანიზაცია დამოკიდებულია სანადირო ია-

¹ Р. Эристов, О тушино-пшаво-хевсурском округе, ЗКОРГО, III, 83. 127.

² ნ. ბ ე ნ ვ ი ა შ ვ ი ლ ი, 1937 წ. იმერეთის ექსპედიციის დღიური.

³ თავის უფალი სვანი, ოთხი დღე..., „ივერია“, 1886 წ., №№ 237, 238.

რალის განვითარებულ ბაზაზე, რის შედეგად შესაძლებელი ხდება მსხვილ ნადირზე ნადირობა მონადირეთა ასეთი მცირე რაოდენობით. თვით ჯგუფში აშკარად არის მოცემული შრომის დანაწილება. ადვილად შესაძლებელია, რომ ნანადირევის ასეთი დიფერენცირებული სახით განაწილებაზე მონადირის შეიარაღებაც მოქმედებდეს. აღსანიშნავია აგრეთვე ის გარემოება, რომ თანამტანის შრომის ანაზღაურება წინასწარ იყო გათვალისწინებული და ნადირობის ასეთი ორგანიზაციის პირობებში იმ ნაწილს, რომელსაც მომკვლელი იღებდა, საუფროსო, სახელადო ან საისრე კი არ ეწოდებოდა, არამედ ს ა ნ ა მ ე ტ ნ ა ო.

თანამტანის ადგილი და მნიშვნელობა ნადირობის პროცესში, როგორც დაქვემდებარებული პირისა, მშვენივრად მოჩანს კახეთის მაგალითზე, სადაც თანამტანის შესატყვისად კოლექტიური თევზაობის ერთერთი მონაწილე, კერძოდ მ ე ბ ა რ გ უ ლ ი, მიგვაჩნია. ამ შემთხვევაში განაწილება ხდება შემდეგი წესით: მებადური იღებს ორ წილს, ხოლო თანამტანი ერთ წილს¹. (მასალები ჩაწერილია ეთნოგრაფ ლ. ბოჭორიშვილის მიერ ს. ახმეტაში).

მაგრამ ნანადირევის განაწილება მარტო ნადირობის მონაწილეთა შორის კი არ ხდებოდა. ნანადირევიმ გარკვეული წილი აგრეთვე იმ პირთაც ჰქონდათ დათმობილი, რომელნიც უშუალო მონაწილეობას ნადირობაში არ იღებდნენ. ასეთი იყო, მაგ., ე. წ. ს ა ხ ე ლ ა დ ო, რომელიც დღეს მიჩნეულია როგორც ნადირის სისხლის პირველად მომდენის ხვედრი წილი, მაგრამ რომელიც ჩვენი აზრით ხელისმძების წილს უნდა წარმოადგენდეს. იგივე ითქვის ს ა ა მ ხ ა ნ ა გ ო ს შესახებ. საამხანაგო ნანადირევის ისეთ წილს წარმოადგენდა, რომელიც ეძლეოდა მონადირეს იმ შემთხვევაში, თუ იგი რაიმე მიზეზით ვერ მიიღებდა მონაწილეობას მორიგ ნადირობაში. გარკვეული წილის გამოღება იცოდნენ აგრეთვე ნ ა დ ი რ ი ს უ დ ე ვ ა რ ი პ ი რ ი ს ა თ ვ ი ს, ე. ი. იმ პირისათვის, რომელიც ანაზღვეულად შეეყრებოდა მონადირეთ გზაში ნადირობის შემდეგ. ს ც ო დ ნ ი ა თ ა გ რ ე თ ვ ე ს ა მ ე ზ ო ბ ლ ო ს — უახლოესი მეზობლებისათვის გარკვეული წილის — გამოღება.

მსგავსი ჩვეულება იმერეთშიც არის დამოწმებული ნ. რ ე ხ ვ ი ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ². გავა-ღუმას ტყის ნაწილი ერქვა და გამოყო-

¹ ლ. ბოჭორიშვილი, 1935 წლ. კახეთის ექსპედიციის დღიური.

² ნ. რეხვიაშვილი, 1937 წ. იმერეთის ექსპედიციის დღიური (ხოლო რატომ ეწოდება ამ ნაწილს ტყის ნაწილი ჯერ კიდევ გამოსარკვევია).

ფილი იყო იმ ქვრივ-ობლებისათვის დასარიგებლად, რომელთაც საქმო ნაწილიდან არათფერი არ ერგოთ.

ყველა ზემოხსენებულ შემთხვევაში იცოდნენ ამათუიმ ნაწილის გამოყოფა: ბარკალი, ბეჭი, სამწვადე და სხვა. სამწუხაროდ, ამჟამად ზემოხსენებული ნაწილების გამოყოფა არ ატარებს იმდენად ჩამოყალიბებულ სახეს, რომ შეიძლებოდეს გარკვეულად თქმა, თუ ვის რომელ ნაწილს აძლევდნენ. შესაძლებელია საკითხის შემდეგმა კვლევამ მრავალი ახალი მასალა აღმოაჩინოს. საინტერესოა მხოლოდ ერთერთი ლექსის ნაწყვეტი, რომლის ბოლომდე აღდგენა ვერ მოვახერხეთ. სახელდობრ:

„ჯიხვსა მოვკლავ ფარჯენასა—

ფეხსა მოგცემ მარჯვენასა“.

რადგან ასეთი ფორმულები, რომელშიც მოცემულია ნანადირევის განაწილების ესათუის წესი, მრავალი სახით არის შემონახული სხვადასხვა ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს განაწილების ერთერთ ფორმულასთან. ზემოხსენებული ლექსის აღდგენა საგრძნობლად გაადვილებდა ამ საკითხის გადაწყვეტას.

განაწილებათა ზემოხსენებულ სისტემაში, რომელშიც აშკარადაა მოცემული კოლექტიური მოხმარების გადმონაშთები, არსებობს ცალკეული ელემენტები, რომელნიც მიგვითითებენ მოხმარების ამ პრინციპის შემოფარგვლაზე და ამდენად შემდეგი პერიოდის შენაძენს უნდა წარმოადგენდნენ. ეს შედარებით ახალი თვისება ნანადირევის განაწილებისა, უპირველეს ყოვლისა, ნადირის უღევარს შეეხება, ე. ი. პიროვნებას, რომელსაც ზემოთჩამოთვლილ პირთა შორის ყველაზე ნაკლები კავშირი აქვს ნადირობასთან. ასე მაგალითად, ნადირის უღევარს მხოლოდ მაშინ მიეცემოდა ნანადირევის ნაწილი, თუ იგი შეხვდებოდა მონადირეს იქ ვიდრე უკანასკნელი ზურგზე შემოიგდებდა ნადირს. ამის შემდეგ, ზოგ შემთხვევაში, მას ნაწილი არ ეძლეოდა.

არსებობდა კიდევ ე. წ. კისრის და ტეხვის წესი. ნადირს, უმთავრესად შეელს, ჯელგაობის დროს რომ ჩაიფლვოდა იგი თოვლში და მოძრაობის უნარს დაკარგავდა, არც დანას მიაკარებდნენ, არც თოფს, არც მუყირას. მას დაიჭერდნენ, თავში მოჭკიდებდნენ ხელს და ძლიერად გადაუგრეხავდნენ კისერს: „მთავარი ძარღვი გაუწყდება და მალე მოკვდება“—ო. საფიქრებელია, რომ ნადირის შეპყრობის ეს ყველაზე პრიმიტიული წესი წარმოადგენდა ნადირობის ერთერთი ხერხის თავდაპირველ სახეს და

შემდეგში გამოყენებული იყო რაიმე რიტუალური დანიშნულებით. ამას გვაფიქრებინებს აგრეთვე ის გარემოება, რომ მთელ რიგ შემთხვევაში (სოფ. სადმელი, ჯავისა და სხვა) ჯელგაობის, ე. ი. მთელი სოფლით ნადირობის დროს, არ იყო მისაღები შველის დაკვლა დანით. მას დანას არ მიაკარებდნენ: „კარგი არ არის“-ო. არავითარი პრაქტიკული დანიშნულება ამ წესს არ ჰქონდა. იგივე წესი დამოწმებულია ნ. მინდელის მიერ სოფელ სორში, სადაც ცოცხლად დაჭერილი ნადირის მოკვლის დროს არ ხმარობდნენ დანას ან სხვა რაიმე იარაღს, როგორც მაგ., შინაური საქონლის დაკვლის დროს, არამედ თავს უგრეხდნენ გვერდზე, ვიდრე შველი არ მოკვდებოდა. ნადირის დაკვლა იარაღით, ხალხური რწმენის მიხედვით, ცოდვად ყოფილა მიჩნეული და ფიქრობდნენ, რომ ამ წესის დარღვევისათვის „ნადირთ ანგელოზი დასჯიდა წესის დამრღვევს“-ო¹.

ნანადირევის უიარაღოდ მოკვლის რიტუალურ დანიშნულებას გვაფიქრებინებს აგრეთვე ის გარემოება, რომ სამსხვერპლო ცხოველის ხელით დაგლეჯა გამოყენებული ყოფილა სხვა ქართველ ტომებშიც.

მხედველობაში გვაქვს ხევსურეთში შემონახული „გველმყვართ გადაყრის“ წესი, რომელშიც სამსხვერპლო ცხოველის ხელით დაგლეჯას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. ამ წესის ამომწურავი დახასიათება მოცემული აქვს ალ. ოჩიაურს: „ხევსურები აირჩევენ ორ კაცს (დიდ ქარიანობის დროს, რომელიც უმთავრესად შემოდგომაზე იცის, ალ. რ.), ისინი დაიჭერენ სადმე გველს (აქ დიდი გველები კი არ იცის), ჩასმენ დუღურანში (დუღურა—ერთგვარი ბალახის „დიყის“ ღეროა) და დაუცობენ პირზე, აგრეთვე ერთ ბაყაყს ჩასვამენ ქილაში. წავა ორი კაცი მთაზე, წაიყვანენ გველს მყვარს და ერთ თიკანს... გაატყავებენ მას გუდათ, ხორცს უდანოდ დაგლეჯენ (ხაზი ჩემია, ალ. რ.) და ხორცს ხელუკუღმე გადაყრიან, ე. ი. ზურგისაკენ“².

არსებობს აგრეთვე ლიტერატურული წყაროები, რომელნიც მიუთითებენ, რომ ზოგ შემთხვევაში აკრძალული იყონადირის თოფით დახოცვა. მხედველობაში გვაქვს თეიმურაზ მეფის ერთ-ერთი ნადირობის აღწერა, მოთავსებული „ქართლის ცხოვრებაში,“ რომელშიც ნათქვამია:

¹ Н. Миндели, Сел. Сопи, СМОМПК, XIX, გვ. 88.

² ალ. ოჩიაური, ხევსურეთის ეთნოგრაფიული მასალები, ენიშკი-ს ეთნ. განყ-ის ხელნაწერი ფონდი, რვ. 38/24.

„დიდი ჟამი გარდაცვლილ იყო და ყარაია აღარა-ვის ენადირა და ქართლი ასე წამხდარ იყო, რომ მშვილდ-ისართა შოგენა გაუჭირდათ ქართველთა: უბძანა ბატონმა. „ვისაც მშვილდი არა ქონდეს, ხის მშვილდები დაიკეთონ, იმით დადგნენო“. ყველამ დაიკეთეს მშვილდ-ისარი ხისანი და ის ეჭირათ, წესი იყო ყარის (ყარაიას? აღ. რ.) ნირობისა (ნადირობისა? აღ. რ.) თოფით კარზე ჯერანს ვერა-ვინ მოკლევდა“¹.

მშვილდ-ისრით ნადირობა მოხსენებული აქვს აგრეთვე ისტორიკოსს როსტომ მეფის შვილის ნადირობის აღწერისას: „ალაგ ალაგ... მეთოფენი ჩაუსხეს და საპატიოს კაცის შვილები, თავადნი და აზნაურნი მშვილდ-ისრით დაჭყვეს“².

შემდეგში ნადირის ხელით დაჭერას სიმამაცისა და გამბედაობის მნიშვნელობა მიენიჭა. ასეთი საქციელი ვაჟკაცობად ითვლებოდა.

გარდა მთელი რიგი ცნობებისა, რომელსაც მხატვრული ლიტერატურა გვაწვდის, არსებობს ამის შესახებ მითითება ისტორიულ წყაროებშიც.

ასე მაგალითად, მემათიანე ვახტანგ გორგასლანის დახასიათების დროს ამბობს: „... ქურვილი ქუეითი ირემსა მიეწიის, უპყრის რქა და დაიჭირის“³.

ადგილობრივი მონადირეების განმარტებით (მაგ. ს. ურავი), კისრის დატეხვა ისეთ შემთხვევაში იყო ხოლმე გამოყენებული, როდესაც ჯელგაობის მონაწილეთ არ უნდოდათ ნადირის უდევარი კაცის წილში შეამანაგება.

ანალოგიური წესი იყო დამოწმებული დათვზე ნადირობის შემთხვევაში. საერთოდ, არსებული წესის მიხედვით, ნადირის უდევარს აქაც უნდა მიეღო ნანადირევის გარკვეული წილი, მაგრამ იმ შემთხვევაში თუ მონადირე მოასწრებდა და დათვს მკერდზე ჯვარისებურად გადაუსერავდა ტყავს, რაც იმას ნიშნავდა, რომ დათვის გატყავება უკვე დაწყებულია, ნადირის უდევარ პიროვნებას, ე. ი. პიროვნებას, რომელსაც უშუალო მონაწილეობა არ მიუღია ნადირობის პროცესში და მხოლოდ შემთხვევით შემხვედრს წარმოადგენდა, ყოველგვარი უფლება ეკარგებოდა რაიმე პრეტენზია განეცხადებინა ნანადირევის რაიმე ნაწილზე.

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ნ. II, ჩუბინაშვილის გამ., გვ. 394.

² იქვე, გვ. 533.

³ ჯუანშერ ჯუანშერიანი, ქართლის ცხოვრება, მ-ი დ-ი ვარ., გვ. 137.

რაც შეეხება ქვემო-სვანეთს, გ. ონიანის ცნობის მიხედვით, აქაც ჰქონია ადგილი შველის კისრის დატეხვას. ხელით შეპყრობილ შველს მარცხნივ გადაუგრეხავდნენ კისერს და არა მარჯვნივ: „უფრო მალე მოკვდება“-ო. ხოლო დანიშნულება კისრის დატეხვისა სიმამაცისა და ვაჟკაცობის გამოჩენაში მდგომარეობდა და მას ქვემო სვანეთში განაწილების საკითხთან, როგორც ეტყობა, არავითარი კავშირი არა ჰქონია.

გ. ონიანის ჩანაწერი მასალის მიხედვით: „ვაჟკაცი დანას და თოფს არ ხმარობდა შველზე, ვინაიდან კისრის დატეხვა უფრო სასახელო საქმე იყო“¹.

ინტერესს არ არის მოკლებული ის სახელწოდებანი, რომელნიც მითვისებული აქვთ ნადირის სპეციალურად გამოყოფილ ნაწილებს მომკვლელის სასარგებლოდ. ამ ნაწილებს დღეს უწოდებენ საუფროსოს, საისრეს ან სახელადოს, სანამეტნაოს, სამომკვლელოს და სხვა. სახელწოდებათა ამ რიგში მხოლოდ სახელადო იწვევს ეჭვს, რომელიც მეორე ექსპედიციის დროს საისრესაგან დამოუკიდებლად შეგვხვდა. ამ შემთხვევაში იგი ნადირის ისეთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომელიც ეკუთვნოდა ხელისმდებს, ე. ი. პიროვნებას, რომელიც პირველად დაადებდა ხელს ნანადირევს მონადირის შემდეგ. დანარჩენი სახელწოდებანი თუმცაღა დღეს აღრევით იხმარება რაჭაში, მაგრამ თვითვე ლაპარაკობენ თავის შესახებ. ასე მაგალითად, საუფროსო, როგორც ეტყობა, ჰგულისხმობდა იმ ნაწილს, რომელიც ეძლეოდა მონადირეთა ჯგუფში ყველაზე უფროსს და მხოლოდ შემდეგში ზემოხსენებული სახელწოდება გამოყენებული იყო იმ ნაწილის აღსანიშნავად, რომელიც მომკვლელს (ე. ი. სისხლის პირველად მომდენს) ეძლეოდა. ეს მოსაზრება მით უფრო დასაშვებია, რომ რაჭაში, როგორც აღვნიშნეთ, პირველი სროლის უფლება მონადირეთა შორის ყველაზე უფროსს ეკუთვნოდა. საისრე არ წარმოადგენს რაიმე საიდუმლოებას: ადგილობრივი მოსახლეობის განმარტებით ეს გაფუჭებული ისრის ასანაზღაურებელი ნაწილის სახელწოდებას წარმოადგენდა და ამდენად სრულიად ამოსწურავს პირველად სისხლის მომდენის განსაკუთრებული ნაწილის მნიშვნელობას, რადგან მოკლავდა იგი ნადირს თუ მხოლოდ სისხლს ადენდა, ისარი ეკარგებოდა მას. თავისებური ადგილი უჭირავს სახელწოდებათა ამ რიგში ტერმინ სანამეტნაოს. როგორც აღვნიშნეთ, იგი გამოხატავს აგრეთვე სისხლის პირველად მომდენის წილხვედრ ნაწილს, მაგრამ გამოყენებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ჯგუფში შემოსულია, ე. წ. თანამეტანი,

¹ გ. ონიანი, 1939 წლის ქვემო-სვანეთის ექსპედიციის დღიური.

დაბალი კვალიფიკაციის სამუშაოს შემსრულებელი პირი, რომლის ჯგუფში არსებობა, ჯგუფში შრომის ახალ დანაწილებას ჰგულისხმობს და ნანადირევის განაწილების დროსაც განსაკუთრებულ პირობასა ჰქმნის.

ზემოთქმულის შედეგად შემდეგი მოსაზრების გამოთქმა შეიძლება.

რაქის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული ნანადირევის განაწილების წესები პირველყოფილ თემური წესწყობილების აშკარა ბეჭედს ატარებს. ამავე დროს ნანადირევის განაწილების ყოველი წესი განმასხვავებელი ნიშნების შემცველია. ნანადირევის განაწილების წესების სტადიალური განსაზღვრა პირველყოფილ-თემური წესწყობილების ფარგლებში შესაძლებელია ხსენებული წესების განმასხვავებელი ნიშნების შემდგომი შესწავლის შედეგად.

პირველყოფილ-თემური წესწყობილების აშკარა გადმონაშთს წარმოადგენდა ოჩხარის გამართვის წესი ყოველი ნადირობის შემდეგ. დღეს ოჩხარი გულისხმობს საერთოდ სოფლის გოგო-ბიჭების შეკრებას სალხინოდ. ძველად მონადირეთა ყოფაში მას სპეციალური დანიშნულება ჰქონდა. მასობრივი ნადირობის შემდეგ, უმთავრესად მთელი სოფლით ნადირობის შემდეგ, როდესაც ხორცი თანაბრად იყოფოდა ყველას შორის, ტყავის ღირებულებით ყიდულობდნენ სასმელს და იმართებოდა საერთო ღვინო მონადირეთა თანდასწრებით. ოჩხარის დროს, უპირველეს ყოვლისა მაღლობას გადაუხდიდნენ ნადირთ პატრონს, ლოცულობდნენ მშვიდობით გადარჩენას და შემდეგ შეუდგებოდნენ ღვინოს. ასეთი ღვინოს დროს იცოდნენ ძველი ვანთქმული მონადირეების ამბებისა და მათ შესახებ შეთხზული ლექსების მოყოლა. ოჩხარს, როგორც აღვნიშნეთ, ძველათ ლოცვა ეწოდებოდა. ოჩხარის მოწყობა რაჭაში საერთოდ კოლექტიური სამუშაოების დამთავრების შემდეგაც სცოდნიათ.

ხევსურეთში ოჩხარს სხვა დანიშნულება აქვს. ბ. გაბუური ასე აგვიწერს ხევსურულ ოჩხარს:

„ვისაც რა გაუჭირდება სოფელში ან თემში... იქამს ოჩხარს: გამასწორავს არაყს ან აღუღებს ლუღს“. შემდეგ გაუგზავნის კაცს მეზობლებს, რომ მასთან დასახმარებლად მოვიდნენ. შეატყობინებს საქონლის საკვები გამოვლია, თუ თვით გაუჭირდა რამე, მეზობლები მოდიან შემდეგი მოტივით:

„რად არ წამავალი? ეგ გაჭირება დღეს ერთის კარად ას, ხვალ სხვას მიუღდების; მაშ სოფელ თუ ერთუც არ შავეწინით რაად უსახლიოროთ ურთუც, თუ კაცის გაჭირება არ გავიგით? ეგ გაჭირება სუყველაის კარად მივ“¹.

როგორც ჩანს, ოჩხარი ამ შემთხვევაში კოლექტიური წარმოების საკმაოდ ნიშანდობლივ გადმონაშთს წარმოადგენს.

¹ ბ. გაბუური, ხევსურული მასალები, აკ. შანიძის რედ., „წილი-წიდეული“, ტ. I-II, 1923-24 წწ., გვ. 129.

V. მონადირეობის სამეურნეო მნიშვნელობა

მეურნეობის ამათუიშ დარგის ეკონომიური მნიშვნელობა და წონადობა სახალხო მეურნეობის მთლიან სისტემაში არ წარმოადგენს მუდმივ სიდიდეს; იგი იცვლება და მის ცვალებადობაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს საწარმოო ძალთა განვითარების დონე.

მონადირეობის ეკონომიური როლის შეფასება, კერძოდ ქართველთა სამეურნეო ყოფაში, ორი თვალსაზრისით შეიძლება: რა ცვლილებებს განიცდიდა მონადირეობის, როგორც ეკონომიური ფაქტორის, წონადობა ქართველ ტომთა მეურნეობის მთლიან სისტემაში ისტორიის ჩვენთვის ცნობილ მონაკვეთზე და რა ოდენობითაა წარმოდგენილი მისი მნიშვნელობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ამჟამად.

ხოლო რამდენადაც თემის ფარგლები მხოლოდ რაჭის მოსახლეობას გულისხმობენ, ვეცდებით მთავარი ყურადღება რაჭას მივაქციოთ და სხვა ქართველ ტომთა შესახები მასალები მხოლოდ შესაღარებლად და საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ.

არსებული ისტორიული და ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ მონადირეობამ ქართველთა სამეურნეო ყოფაში დიდი ხანია რაც დაკარგა წამყვანი მნიშვნელობა.

არსებობს რიგი ისტორიული მასალები, რომელთა საფუძველზე აკად. ი. ვ. ჯავახიშვილი ასკვნის:

„თავიანთი წინანდელ სამშობლოთგან ამიერ-კავკასიაში გადმოსახლებულ ქართველთა ტომებს თან მალაღხარისხოვანი მიწისმოქმედებისა და ინტენსიური მესაქონლეობის კულტურა მოჰქონდათ“¹.

ისტორიულად მონადირეობის მნიშვნელობა ეკონომიური თვალსაზრისით სპორადულად იზრდებოდა მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში და ისიც მარტოდენ იქ, სადაც ამისათვის განსაკუთრებით ხელსაყრელი ბუნებრივი გარემო არსებობდა.

რაც შეეხება თანადროულობას, მონადირეობას ქართველთა სამეურნეო ბიუჯეტში არსებითად დაკარგული აქვს რამდე-

¹ ი. ვ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკ. ისტორია, წ. I², ტფ. 1930 წ., გვ. 316.

9. კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში.

ნადმე სერიოზული მნიშვნელობა და თუ სადმე მონადირეობა წარმოადგენს არსებობის დამხმარე წყაროს მხოლოდ ისეთ ადგილებში, როგორცაა ზემო-სვანეთი, ზემო-რაჭა, ხევსურეთის რამდენიმე პუნქტი და სხვა, ე. ი. ისეთ ადგილებში, სადაც ნადირობა იოლად ხელმისაწვდომია, სადაც იგი ნაწილობრივ მაინც აანაზღაურებს მასზე გაწეულ ჯაფას.

უკანასკნელი დებულება განსაკუთრებით ისეთ რაიონებს ეხება, რომლებიც მდიდარია ბეწვეულით, მაგრამ ასეთ შემთხვევებში მონადირეობას მისდევენ ნანადირევის არა უშუალო მოხმარების, არამედ უფრო გაყიდვის თვალსაზრისით.

ადრინდელი ისტორიული წყაროები საკმაოდ ვრცლად გვიხატავენ ქართველ ტომთა სამეურნეო ყოფის სურათს, და მათ საფუძველზე თვალსაჩინო ხდება ეკონომიური თვალსაზრისით ორი მკვეთრად განსხვავებული ზოლის არსებობა: მთისა და ბარის.

ს ტ რ ა ბ ო ნ ი ს დროისათვის, როგორც მისი გეოგრაფიიდან ირკვევა¹, იმ ქართველი ტომების სამეურნეო ყოფა, რომელნიც ბარად ბინადრობდნენ, სახელდობრ, იბერიელთა ეკონომიური ყოფა განვითარებულ მიწათმოქმედებაზე ყოფილა დამკვიდრებული. ს ტ რ ა ბ ო ნ ი პირდაპირ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ ძირითად და წამყვან საარსებო წყაროს იბერიის მოსახლეობისათვის მიწათმოქმედება წარმოადგენდა და მასზე დამყარებული მშვიდობიანი ცხოვრება. ს ტ რ ა ბ ო ნ ი ს მიერ მოცემულ იბერიის საზოგადოებრივი-სტრუქტურის სქემაში მიწათმოქმედთა კლასს გარკვეული ადგილი აქვს დათმობილი.

გაურკვეველ ცნობას გვაწვდის ს ტ რ ა ბ ო ნ ი პონტოს სახელმწიფოს შესახებ. მისი სიტყვით იქ კვების სიუხვის წყალობით ხშირად აწყობდნენ ნადირობას სხვადასხვა ნადირზე².

რომ პონტოს სახელმწიფოს მოსახლეობა ნადირობას მისდევდა ს ტ რ ა ბ ო ნ ი ს ზემოხსენებული სიტყვებიდან აშკარადა ჩანს, მაგრამ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ნადირობას გაუგებარია. მისდევდნენ ნადირობას იმიტომ, რომ საკვებით მდიდარი იყო მოსახლეობა, თუ იმიტომ, რომ ნადირით მდიდარი იყო ეს არეზარე, ე. ი., ნადირობას ჰქონდა წამყვანი ეკონომიური მნიშვნელობა თუ მეურნეობის სხვა დარგს.

¹ Страбон, География, перев. Ф. Мищенко, т. XI, т. III, § 3. М. 1879 წ.

² იქვე, წ. XII, თ. III, §15.

ლაზების შესახებ ცნობას გვაწვდის აგათია სქოლასტიკოსი, რომელიც აღნიშნავს:

„იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორკმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზით და სიცქვეით“¹.

აქედან ნათელი ხდება, რომ ამ შემთხვევაშიც სახალხო მეურნეობის მთლიან სისტემაში წამყვან ფუნქციას მიწათმოქმედება ასრულებდა.

სულ სხვა სურათი გვეხატება ამავე რიგის წყაროების მიხედვით იმ ქართველ ტომთა შესახებ, რომელნიც მთაში ბინადრობდნენ.

ჯერ კიდევ ჰეროდოტეს აქვს გაკვრით აღწერილი კავკასიის მთიელთა ეკონომიური ყოფა. იგი აღნიშნავს, რომ კავკასიის მთებში მრავალი სხვადასხვა ხალხი იყო, რომელთა შორის თითქმის ყველა ტყის გარეული მცენარეულით იკვებებოდა².

ადგილი წარმოსადგენია, რომ კვების ასეთ პირობებში, ნადირით ბუნებრივად მდიდარ გარემოში ნანადირევს გარკვეული ადგილი ექნებოდა დათმობილი ზემოხსენებული მოსახლეობის კვების ბიუჯეტში.

მაგრამ უფრო დამაჯერებელ და ამომწურავ ცნობას, როგორც დახასიათების სიზუსტისა, აგრეთვე ტერიტორიული განსაზღვრის თვალსაზრისით სტრაბონი გვაწვდის, საიდანაც ირკვევა, რომ კავკასიონის კალთების ის მცხოვრებნი, რომელნიც დაჰყურებდნენ ალბანეთსა და იბერიას, კოლხებსა და ჰენიოხებს, იკვებებოდნენ უმთავრესად გარეული ნადირის ხორციით, გარეული ხილითა და რძით³.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო ცნობას გვაწვდის აგრეთვე სტრაბონი მოსვინიკების შესახებ. სტრაბონის სიტყვით მოსვინიკები იკვებებოდნენ ნადირის ხორციითა და ხილეულით⁴. მოსვინიკებიც სტრაბონის დროს მთებში ცხოვრობდნენ⁵. ყველა

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ტფ. 1936 წ., გვ. 50.

² Геродот, История, перев. Ф. Мишенко, М. 1885 г., т. I, § 203.

³ Страбон, География, დასახ. გამ., წ. XI, т. V, 6.

⁴ Страбон, География, დასახ. გამ., წ. II, т. III, § 18.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, ტფ. 1913 წ., გვ. 45.

ზემოხსენებული ცნობიდან ნათლად ირკვევა, რომ I ს-ში ძვ. წ. ქართველ ტომთა ეკონომიურ ყოფაში არსებობდა ორი მკვეთრად განსხვავებული წყობილება ბარში მიწათმოქმედების უპირატესობით, ხოლო მთიან ზოლში—ისეთი ეკონომიური წყობილება, რომლის პირობებში ერთერთ მთავარ საარსებო წყაროს მონადირეობის პროდუქტი და მცენარეულობა შეადგენდა.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ეხება რა ამ საკითხს, ამბობს: „რასაკვირველია მთა-ადგილებში მობინადრე ქართველი ტომები უფრო ცუდს მდგომარეობაში იქნებოდნენ; ბუნება, ცხადია, მათ ისე ხელს არ შეუწყობდა, როგორც ბარის მცხოვრებლებს, პირ-იქით, ბევრ-რიგად დააბრკოლებდა კიდევ; მწირი მიწა, მკაცრი ჰავა მთა ადგილას, საჭირო სახნავ მიწების უქონლობა, აბა რა ხერხს დააყრიდა ადამიანს! ამის გამო აქ კაცი ბუნების ყურმოჭრილი ყმა უნდა გამხდარიყო და იმისთვისაც მადლობა უნდა ეთქვა, რასაც მას თვით ბუნება უწყალობებდა“¹.

აქ არაფერს არ ვამბობთ მესაქონლეობაზე, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ქართველ ტომთა სამეურნეო ყოფაში. საინტერესოა მხოლოდ თემასთან დაკავშირებით მეურნეობის ტიპის ტერიტორიული განფენილობა, რომლის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ ზემოხსენებული პერიოდისათვის მონადირეობას საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სერიოზული ეკონომიური მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

სამეურნეო ტიპების ასეთი ტერიტორიული განფენილობა შემდეგ პერიოდშიც ახასიათებდა ქართველ ტომთა ეკონომიურ ყოფას. ცნობილია ის გარემოება, რომ VI ს-ში საქართველოს ბარში მიწათმოქმედების განვითარების თვალსაზრისით იმდენად მდიდარ კუთხეს წარმოადგენდა, რომ აქ ჩამომდგარი მტრის ჯარები (ბიზანტია, ირანი) ადგილობრივი რესურსებით იკვებებოდა².

მაგრამ მიწათმოქმედების განვითარებული კულტურა საქართველოს ბარში არ ნიშნავდა მონადირეობის მნიშვნელობის დაკარგვას ისეთ კუთხეებში, სადაც ამისათვის ყველა პირობა იყო შექმნილი. არსებობს რიგი ისტორიული საბუთები, რომლის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს სხვა-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, ტფ. 1913 წ., გვ. 82.

² ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, ტფ. 1935 წ., გვ. 83—89.

დასხვა კუთხეში მონადირეობამ შემდეგ პერიოდშიც შემოინახა გარკვეული და სერიოზული ეკონომიური მნიშვნელობა.

ბ. ზარზმელი, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების ავტორი, აღწერს რა ცხროჭის „ადგილთა ყოვლად ტყეთა და უვალთა კაცთა მიერ“, ამბობს:

„ესე არს ტბაჲ მღრჳე ყოვლადვე, რომელსა ეწოდების სათაჲჲჲ და არს ამას შინა სიმრავლე თაჳთაჲ [და] სხუათა ნადირთაჲ და [არს] დედა შფოთთა და ბრძოლათაჲ. რამეთუ ჟამსა ამას აქა იხილვებიან მდევარნი ნადირთანი, შეკრებულნი თუთოეულთა სანახებთან და ურთიერთას მდევარნი საქმეთა უჯეროთანი, რომელნი კლვადცა მზა არიან თუთოეულისა“¹.

ზემოხსენებული მონადირენი „ჩასახუნდრებულნი“ ყოფილან ნადირის მისავალზე ტბასთან და საშუალებას არ აძლევდნენ სერაპიონ ზარზმელსა და მის თანამხლებლებს იმ არემარეში გაეელოთ, რადგან მათ ნადირის დაფრთხობა შეეძლოთ.

„რამეთუ ჟამი არსო ნადირთაჲ, რომელნი მოვლენ ტბასა ამას, რამეთუ მზა არიან მონადირენი ადგილთა ამათ, რათა არა იქმნას ცთობა მათი თქუენ მიერ. და არა გუტევენეს რადიუთით წარსვლად კერძოთა მათ“².

ძნელი წარმოსადგენია, რომ სანადიროდ ასეთი ორგანიზებული წამოსვლა სხვადასხვა სანახიდან, ნადირობის წესების ასეთი სასტიკი დაცვა და, რაც მთავარია, ერთმანეთის მოსაკლავად გამეტება, მხოლოდ გართობის მიზნით ყოფილიყოს მოწყობილი. როგორც ჩანს, ნადირობა მნიშვნელოვან საარსებო წყაროს წარმოადგენდა ზემოხსენებული ადგილებისათვის X—XI საუკუნეებში და პროფ. კ. კეკელიძე სამართლიანად ასკვნის, რომ

„... არც ნადირობას ეჭირა ნაკლები ადგილი (შედარებით შიწათმოქმედებასთან და მესაქონლეობასთან, აღ. რ.) აქაურ ეკონომიკაში“-ო“.

როგორც ეტყობა, ცხროჭის განსაკუთრებული სიმდიდრე ნადირით საფუძვლად დაედო ნადირობის ეკონომიური მნიშვნელობის შემონახვას.

მაგრამ განსაკუთრებული გაჭირვების დროს, როგორც ეტყობა, ხალხი შიგნით ქართლის ქალაქებსაც ეტანებოდა სანადიროდ. „ქართლის ცხოვრებაში“ მოთხრობილია ქვეყნის გაოხრება დიდი თურქო-

¹ ბასილ ზარზმელი, ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ, დასახ. გამ., გვ. 160.

² იქვე, გვ. 161.

³ იქვე, გვ. 133.

ზის შედეგად (XI ს.) და ხალხი გაიხიზნა ტყეებსა და მთებში. ჭალები აივსო ნადირით. „და ოდესცა ნადირობა უნდის ქართლისა, ჭალაკთა ანუ ნაჭარბაგვეს რომელი აღსავსე იყო ირმითა და ეშუთა მიერ არა პირველ შთავიდიან ვიდრემდის ცხენ კეთილთა მკედართა მიერ მოინახიან და მაშინლა მოვიდიან ვაკესა“¹.

აგრეთვე ძნელი წარმოსადგენია, რომ ქვეყნის ასეთი გაპარტახების დროს ხალხს გართობისათვის მოეცალოს. ცხადია, რომ ეკონომიურად განადგურებული და მთებში შეხიზნული მოსახლეობის მნიშვნელოვან საარსებო წყაროს ასეთ შემთხვევებში ნადირობა წარმოადგენდა.

დიდ შემოსევასა და ქვეყნის გაოხრებას დიდი შიმშილი მოსდევდა თან. იგივე „ქართლის ცხოვრება“ ასე გვიხატავს ხუტლუშას შემოსევას საქართველოში.

„ესოდენ განძვინდა შიმშილი მძორსა არა წმინდასა ურიდად. ჭამდეს სავსე იყუნეს უბანნი და ფოლოცნი გზანი და მინდორნი და ქალაქნი და სოფელნი მკუდრებითა ყრმანი მკუდართა დედათა ლეშკთა სწოვდიან“².

საკვირველიც იქნებოდა, რომ ასეთი გაჭირვებისა და შიმშილის უამს მოსახლეობას ნადირობისათვის არ მიემართა, მით უმეტეს, რომ ნადირობის საუკეთესო ტრადიციებით და ნადირის სიუხვით ასე მდიდარი იყო საქართველო.

საერო მხატვრულ ლიტერატურაშიც არის მოცემული მთელი რიგი ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის და რა მნიშვნელობა ჰქონდა ნადირობას ადამიანის კვებაში.

ავთანდილი მიდის რა ტარიელის საძებრად თავის ძმადნაფიცებს სწერს:

„ცოტასა ხანსა ვარჩივენ გაჭრა სმასა და მღერასა, პურად და საჭმლად მივენდევ ჩემსა შვილდსა და ცერასა“³.

და მართლაც, ავთანდილი ტარიელის ძებნის დროს უმეტესად ნადირის ხორციით იკვებება:

„ისრითა მოკლის ნადირი, როსტომის მკლავ უგრძესითა.

შამბისა პირსა ვარდაჯდა, ცეცხლი დააგზო კუესითა“⁴.

¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 288.

² უამთა აღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 765.

³ შ. რუსთაველი, ვეფხის ტყაოსანი, დას. გამ., ტაეპი 143.

⁴ შ. რუსთაველი, ვეფხის ტყაოსანი, დასახ. გამ., ტაეპი 172.

ტარიელიც ასმათს ნანადირევის ხორცით ინახავს:

„ვქამ, გლახ მარტო ნადირისა ჯორცსა მისგან მონატანსა“¹.

ასმათი ხმელადაც ინახავდა ნადირის ხორცს და იმით იკვებებოდა:

„მუნ გუიმასპინძლოს ასმათმან, მას უც ჯორცისა ჯმელობა“².

და რომ აქ ნადირის ხორცზეა საუბარი მომდევნო ტაეპი მიგვითითებს:

„ასმათს უცს ჯორცი ირმისა, იქს მასპინძლობა კუეთასა“.

ნანადირევის ხორცით კვების შესახებ „ამირან დარეჯანშიაც“ არის ცნობა. მაგ., ბადრი იამანის ამბავში:

„ჩვენ მათ დღეთა ნადირი არა შეგვებყრა და მოგვეშეოდა“³.

რაც შეეხება საქართველოს, კერძოდ მის მთიან ზოლსა და განსაკუთრებით რაჭას, უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოხსენებული კუთხეების განუვითარებელი, პრიმიტიული მეურნეობა და მისი ნაწილობრივ კარჩაკეტილი ხასიათი ბუნებრივი გარემოს სიმდიდრესთან ერთად ნადირის სხვადასხვა სახეობით ხელსაყრელ პირობებსა ჰქმნიდა იმისათვის, რომ მონადირეობას თავისი ეკონომიური მნიშვნელობა სავსებით არ დაეკარგა. ნანადირევი რაჭის რამდენიმე პუნქტში უკანასკნელ ხანებამდე მოსახლეობის სამეურნეო ბიუჯეტში გარკვეულ როლს თამაშობდა, ხოლო თავისი ადგილით დაახლოვებით მესამე-მეოთხე რიგის მნიშვნელობას არ ვასცილებია.

ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებული ყურადღება იმ გარემოებას უნდა მიექცეს, რომ მთლიანად რაჭის მოსახლეობის ეკონომიკაში ძირითადად გადაძწყვეტ როლს მიწათმოქმედება ასრულებდა, მაგრამ მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას სახმარი მიწის ფართობის სიმცირის გამო არ შეეძლო მთლიანად დაეკმაყოფილებინა მოსახლეობის ეკონომიური მოთხოვნილებანი, რასაც შედეგად გარე სამუშაოზე სიარულის ხშირი და შედარებით ვრცელი პრაქტიკა მოჰყვა. გ. რა დე თავის მოგზაურობის აღწერისას ახასიათებს ზემო-სვანეთისა და რაჭის მოსახლეობის ეკონომიკას. ამ დახასიათების მიხედვით ირკვევა, რომ ზემო-რაჭის მოსახლეობას (ისევე როგორც სვანებს) არ შეეძლო დაეკმაყოფილებინა თავი კვების საშუალებით მთელი ზამთრის განმავლობაში მოსავლის სიმცირის გამო. პურის აღების შემდეგ მოსახლეობის ნაწილი სახლში სტოვებდა ცოლშილს, მოხუცებს, ავად-

¹ შ. რუსთაველი, წევხის ტყაოსანი, დასახ. ვამ., ტ. 241:

² იქვე, ტაეპი 1494.

³ მ. ხონელი, ამირან დარეჯანიანი, ს. კაკაბაძის რედაქციით,

მყოფებს და ზამთრის თვეების განმავლობაში მიდიოდა ფულის სა-
შოვნელად ქალაქებში¹.

გაზეთ „კავკაზ“-ის ერთერთი კორესპონდენტი ამგვარივე ცნო-
ბას გადმოგვცემს რაჭის ეკონომიკის შესახებ. იგი აღნიშნავს, რომ რა-
ჭის გლეხების უმეტეს ნაწილს ისეთი მცირე რაოდენობით გააჩნდა
მიწა, რომ მისი მოსავალი ნახევარი წლის განმავლობაშიაც კი არა
ჰყოფნიდა მას, ხოლო არსებობის სხვა საშუალებანი მეტად ძნელი
მოსაპოვებელი ყოფილა: შემოდგომით, როდესაც გლეხები აიღებდნენ
სიმინდის მცირე მოსავალს და ყურძენს, როდესაც მოიტანდნენ სახლ-
ში საზამთროდ რამდენიმე ურემ შეშას, ისინი მიემკზაერებოდნენ
სხვადასხვა ქალაქებში და სოფლებში თავიანთი ოჯახებისათვის
სარჩოს საშოვნელად².

სასოფლო-სამეურნეო სტატისტიკის ზოგადი მიმოხილვაც კი და-
გვარწმუნებს, რომ მიწათმოქმედების განვითარების თვალსაზრისით
რაჭის მოსახლეობა XIX ს-შიც მთელ დასავლეთ საქართველოს და-
ნარჩენ კუთხეებთან შედარებით განსაკუთრებით ცუდ პირობებში ყო-
ფილა მოქცეული.

მთელ ქუთაისის ყ. გუბერნიაში სოხუმის, ბათუმისა და ართვინის
ოლქების ჩართვით, სულადობაზე ფართობის განაწილების მიხედვით
რაჭას მეორე ადგილი ეჭირა³.

მაგრამ ეს მაჩვენებელი მოჩვენებითია, რადგან საგრძნობლად
დიდი პროცენტი უხმარი და გამოუსადეგარი ფართობისა სწორედ
რაჭას ახასიათებდა.

სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული სტატისტიკური მასალები-
დან ჩანს, რომ ქუთაისის ყ. გუბერნიაში რაჭას, როგორც დათე-
სილი ფართობის რაოდენობით სულადობაზე, აგრეთვე დათესი-
ლი ხორბლეულის რაოდენობით, ერთერთი უკანასკნელი ადგილი ეჭი-
რა და საგრძნობლად ჩამორჩებოდა დამუშავებული ფართობისა და და-
თესილი მარცვლეულის საშუალო სიდიდეებს მთელი გუბერნიის
მასშტაბით.

არც მესაქონლეობის განვითარების საშუალებით ყოფილა მდი-
დარი რაჭა. მთელი რიგი ავტორები ერთხმად ლაპარაკობს ამის
შესახებ. მაგ., ვ. მაე ვ ს კ ი ს ცნობით რაჭისა და ლეჩხუმის მოსა-

¹ Г. Радде, Путешествия и изыскания на Кавказе в 1864 г., габ „Кавказ“, 1866 წ., № 1—18.

² Рача, საქ. კორესპონდენტი, გაზ. „Кавказ“, 1869 წ., № 118.

³ И. Пантюхов, Население Кутаисской губернии, СПб 1892 წ., გვ. 19.

ხლეობა მთელი ზამთრის განმავლობაში იძულებული ყოფილა საქონელი სახლში ჰყოლოდა და ამდენად საკვები მარაგი დიდი რაოდენობით დაემზადებინა¹.

ხოლო თივის მარაგის დამზადება, გარდა იმისა რომ სათიბი ფართობი არადამაკმაყოფილებელი რაოდენობით იყო წარმოდგენილი, ისეთ სიძნელეებთან ყოფილა დაკავშირებული, რომელთაც საზამთროდ შენახული საქონლის რაოდენობა აუცილებელ მინიმუმამდე დაჰყავდა. ამით აიხსნება სწორედ ის გარემოება, რომ რაჭის მოსახლეობის შრომისუნარიანი ფენა, მორჩებოდა თუ არა სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებს, გარე სამუშაოზე მიდიოდა მთელი ზამთრით, ვიდრე კვლავ არ დადგებოდა სასოფლო-სამეურნეო პერიოდი. გადადიოდნენ ძაუგში (ქ. ორჯონიკიძე), ჩამოდიოდნენ ქუთაისში, თბილისში, თელავში და სხვა. მუშაობდნენ უმთავრესად ხუროებად, ტვირთის მზიდავებად, მთიბავებად, შეშის მხერხავებად და სხვა.

ადგილობრივი მოსახლეობის გამოკითხვის შედეგად გამოირკვა, რომ მთელ რიგ ოჯახებში, ოჯახის მთელი სამეურნეო ბიუჯეტის ნახევარს გარე სამუშაოზე მოგებული ფული შეადგენდა.

რათქმაუნდა, რაჭის მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობის ასეთი სიმძიმე, ბუნებრივი გარემოს სიმდიდრე სანადირო ობიექტებით, ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენდა ნადირობისათვის, გარკვეულ ადგილს შეუნახავდა ნანადირევს ოჯახის სამეურნეო ბიუჯეტში.

ამ დებულების დამადასტურებელი წერილობითი ცნობაც არსებობს. მაგალითად, მ. შოსტაკი ამბობს, რომ უწერის, დების, ჭიორის, გლოლის, რიონისა და მისი შენაკადების უკიდურესი მწვერვალების სხვა სოფლების მცხოვრებნი ჯიხვებზე და დათვებზე ნადირობას მისდევდნენ. მ. შოსტაკის სიტყვით ნადირობას აქ გარკვეული სამრეწველო მნიშვნელობა ჰქონია².

ანალოგიური დებულება აქვს წამოყენებული ე. კალვეიტს ზემო-სვანეთის შესახებ. იგი ამბობს, რომ ყველაზე დიდი მნიშვნელობა მონადირისათვის სვანეთში ჰქონდა ჯიხვს, არჩვს, კვერნას, დათვსა და მელას. პირველი ორი სახე ნადირისა მონადირეს აძლევდა ხორცს; რომელიც გარკვეულ როლს თამაშობდა სვანის კვების ბიუჯეტში³.

¹ В. Маевский, Кутаисская губерния, военно-статист. "описание, из-е от-ла ген. штаба кав-ого военного округа, ტფ. 1896 წ., გვ. 286.

² М. Шостақ, По Раче и Сванетии, ИКОРГО, XVI, გვ. 33.

³ Э. Кальвейт, Очерк сельского хозяйства Верхней Сванетии, ИКОРГО, XXVI, ნაკ. 9., გვ. 41.

მსგავს ცნობას ზემო-სვანეთის შესახებ ნ. დ მი ტ რ ი ე ვ ი გვა-
წვდის. ამ ცნობის მიხედვით სვანები ბინადარ ცხოვრებას ეწე-
ოდნენ, ამასთან მათ უმთავრეს საქმიანობას მიწათმოქმედება, მე-
საქონლეობა და ნაწილობრივ მონადირეობა წარმოადგენდა¹.

ხოლო დ. მარგიანი მონადირეობას სვანების შეურნეობის
ერთერთ დარგად აღიხსნის. იგი ამბობს, რომ სვანები ეწეოდნენ
მიწათმოქმედებას, მესაქონლეობას, მონადირეობას და მეფუტკრეო-
ბას; მრეწველობის სხვა დარგებს ისინი არ იცნობდნენ².

რომ ხევისურების ეკონომიკაშიც არ დაუკარგავს თავისი მნიშ-
ვნელობა ნადირობას, ალ. ოჩიაურის მიერ შეკრებილი მასალები-
დანაცა ჩანს. ალ. ოჩიაურის მიერ ხევისურეთის შესახებ შეკრე-
ბილი მასალებიდან ირკვევა, რომ ქისტებსა და ხევისურებს შორის
არსებული ბრძოლისა და დავის პირველდაწყებით მიზეზს საცხოვ-
რებელი ადგილები და სანადირო კლდეები შეადგენდა. საინტერესო
ამ შემთხვევაში ის არის, რომ სანადირო კლდეების მნიშვნელობა
საცხოვრებელ ადგილთა მნიშვნელობასთან არის გათანასწოებული.
ზემოხსენებულ მასალებში ვკითხულობთ:

„ქისტები და ხევისურები უსაფუძვლოდ და ტყუილ-უბრალოდ
ხოცდნენ და ანადგურებდნენ ერთმანეთს, პირველი ჩხუბების დასა-
წყისი იყო საცხოვრებელ ადგილებზე და სანადირო კლდეებზე“³.

ხევისურეთში ნადირობის მეტად ფართოდ გავრცელებაზე მიგვითი-
თებს ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი თავის ეთნოგრაფიულ წერილებში. იგი ამბობს:

„ნადირობა ხომ ეხლაც მუდმივი ხელობაა; სიმრავლე სხვადა-
სხვა ნადირისა, ჯიხვისა, ფსიტისა, კატისა, ხელს უწყობს ნადი-
რობას“⁴.

როგორც ზემოხსენებული მასალებიდან ირკვევა საქართველოს
სხვადასხვა კუთხეში, ხოლო განსაკუთრებით საქართველოს მთიან
ზოლში, ნადირობას ახლო წარსულში გარკვეული მნიშვნელობა ჰქო-
ნია. ხევისურეთის მასალებიდან ჩანს, რომ სანადირო ადგილები
მთელ რიგ შემთხვევაში მწვავე დავის ობიექტს შეადგენდა, რაც

¹ Н. Дмитриев, Из быта и нравов жителей Верхней Сванетии, СМОМПК, XXII, გვ. 167.

² Д. Маргиани, Некоторые черты быта, СМОМПК, X, გვ. 67.

³ ალ. ოჩიაური, ხევისურეთის ეთნოგრაფიული მასალები, ენიმკი-
ეთნოგრ. განყ-ის ხელნაწერი ფონდი, რე. 37/12.

⁴ ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, მასალები საქართველოს
ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II, საკ. მეცნ. აკ. საქ. ფილიალის გამოცემა, 1940 წა-
გვ. 70.

მნიშვნელოვან საბუთს წარმოადგენს მონადირეობის ეკონომიური როლის განსაზღვრისათვის.

რაჭის მოსახლეობის სამეურნეო ბიუჯეტში ნანადირევის მნიშვნელობის შესახებ, გარდა მ. შოსტაკის ზემოთაღნიშნული ცნობისა, სხვა არაფერი არ მოგვეპოვება, მაგრამ სვანეთთან შედარებით ბუნებრივი პირობებისა და ეკონომიური ყოფის ძირითადი ნიშნების მსგავსება ნანადირევის გამოყენებისა და სამეურნეო ბიუჯეტში მისი ადგილის საკითხშიც მსგავსებას გვაფიქრებინებს.

ის ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალა, რომელიც შეკრებილია ჩვენ მიერ რაჭაში ორივე ექსპედიციის დროს ზემოხსენებულ მოსაზრების ჭეშმარიტებაში საკმაოდ დაბეჯითებით გვარწმუნებს.

მაგრამ თვით რაჭის ფარგლებშიც არსებობს გარკვეული სხვადასხვაობა ნანადირევის წონადობის თვალსაზრისით სამეურნეო ბიუჯეტში. მონადირეობა, სულ ახლო წარსულში, მისი ეკონომიური მნიშვნელობით უფრო მთის რაჭის სოფლებში იყო წარმოდგენილი, ვიდრე დანარჩენ ადგილებში. ამდენად ზემოხსენებული საკითხის გარკვევისას გამოყენებულია სოფ. ღების, გლოლის, ურავისა და უწერის მასალები და თვით დასკვნებიც ამ შემთხვევაში უფრო რაჭის მთიან ზოლს შეეხება, ვიდრე დაბლობს.

გარდა იმისა, რომ ნადირის ხორცი ზემოხსენებულ სოფლებში მოხმარების საგანს წარმოადგენდა, ნედლი სახით სცოდნიათ ნანადირევის, ისევე როგორც შინაური საქონლის ხორცის დაშაშხვა.

დასაშაშხავად ხმარობდნენ უმთავრესად ჯიხვის, არჩვისა და შველის ხორცს.

დათვის ხორცის ჭამა დიდი ხანი არ არის რაც დაუწყიათ. ოცდაათი-ორმოცი წლის წინათ დათვის ხორცს რაჭის მცხოვრებნი არა სჭამდნენ.

ხორცის დასაშაშხავად საჭირო ყოფილა ნადირის გატყავება, გამოშიგნვა და შემდეგ მისი ასოასოდ ამოღება. ხორცის უბრალოდ დაჩხვა არ იყო მიღებული. მისი დაჩაჩქებისათვის გარკვეული წესები არსებობდა. ნადირის სხეულს ჰკვეთავდნენ შემდეგ ნაწილებად: თავრიელი (თავ-კისერი), ბეჭი, სანახი (ბეჭებთან რომ მალალი ძვალა კისრის უკან), ფერთხი (გვერდი), ფერთხის ნაწილი — წიბოები, მკერდი, მკერდის ხტილიანი ნაწილი, კელავერი, შუა ძვალი (ხერხემალი), რომელიც შედგება მალეებისა და ქუჩაბებისაგან, სათბილო (ადგილი თეძოთა შუა, რომელსაც „ჭაჭანი ასხია“), ბარკლები, თეძო, ფუში (შიგნული ყრანტიო, ფილტვებით, გულით, ღვიძლით, კუჭითა და

სხვა), ს ა კ ა პ ა ს ო (მუცლის ის ნაწილი, სადაც ნადირს ასო აქვს) და სხვა.

ასოასოდ ამოღებულ ხორცს ჩასდებდნენ ხის გობში და ბლომად დააყრიდნენ მარილს. ხორცის ნაწილების ზედაპირს დასერავდნენ, რომ მარილი კარგად გასჯდომოდა მას. ცივი ამინდის პირობებში გობს შედარებით თბილ ადგილას დასდებდნენ, ხოლო თუ ამინდები თბილი იყო—ცივ ადგილას. სამი-ოთხი დღის შემდეგ, კარგად რომ გაუჯდებოდა მარილი ხორცს, ამოიღებდნენ მას გობიდან და ჩამოჰკიდებდნენ შუა ცეცხლზე, კერის თავზე, სადაც იგი დაახლოებით ერთი თვის განმავლობაში იბოლებოდა. ამის შემდეგ დაშაშხული ხორცი უკვე მზად იყო და იგი გადაჰქონდათ ბეღელში შესანახად.

ძალიან ძნელია მონადირის მიერ დახოცილი ნადირის აღრიცხვა. მით უმეტეს ძნელია ნადირის დაშაშხული ხორცის რაოდენობის კუთრი წონის განსაზღვრა საოჯახო კვების ბიუჯეტში. ამას ხელს უშლის ნანადირევის აღრიცხვის უქონლობა ამჟამად, და მით უმეტეს ძველად (სათანადო ორგანიზაციები ახლა მხოლოდ ბეწვეულსა და მტაცებელ ნადირს აღრიცხავენ) და აგრეთვე ნადირის არათანაბარი გავრცელება სოფლების მიხედვით. ერთის თქმა შეიძლება მხოლოდ, რომ ისეთ დასახლებულ ადგილებში, როგორცაა გლოლა, ღები, უწერა, ურავი და სხვა, ხშირი იყო ოჯახები, რომელნიც 40—50 წლის წინათ ძველობის¹ დროს უმთავრესად ნანადირევის ხორციო (მათ შორის 30%-მდე დაშაშხული ხორციო) იკვებებოდნენ. აქ წელიწადში ცალკე მონადირე 20—30 მარტო ჯიხვსა ხოცავდა. აქედან 7—10 ჯიხვი იშაშხებოდა და ინახებოდა ოჯახში.

რასაკვირველია, ასეფი ოჯახები დახოცილი ნადირის რაოდენობისა და მისი ხორცის გამოყენების თვალსაზრისით მთელი რაკისათვის ტიპიურ მოვლენად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ნადირობის ზემოხსენებულ მასშტაბსა და მის ამგვარ გამოყენებას ადგილი ჰქონდა მხოლოდ განსაკუთრებით ხელსაყრელ პირობებში, ე. ი. თუ ბუნებრივი გარემო მდიდარი იყო ნადირით, თუ ნადირობის ტრადიციები კარგად იყო შემონახული ამათივე კუთხეში და თუ ეკონომიური მდგომარეობის სიმძიმე აიძულებდა მას ასეთი უბარაქო ხელობისათვის მოეკიდნა ხელი.

¹ ძველობად ითვლებოდა ზაფხულის ისეთი თვეები (უმეტესად VI—VIII თვე), როდესაც ძველი პური უკვე მოღეული იყო, ხოლო ახალი ჯერ არ იყო შემოსული.

რაც შეეხება ნადირის მოშინაურებას—ასეთს მხოლოდ გართობის მიზნით აწარმოებდნენ. მოშინაურება ხდებოდა შემდეგი წესით. უსაკო ნადირს სახლში დააბამდნენ და რძით ასაზრდოებდნენ. მოშინაურება მხოლოდ შველისა და ხანდახან ჯიხვისა სცოდნიათ. არჩვის მოშინაურება, მისი სიძნელის გამო, არ იყო მიღებული. რაც შეეხება ნადირის მოშინაურებას მისი პროდუქტების სისტემატური გამოყენების თვალსაზრისით, ამის შესახებ ცნობები არ არსებობს. თუმცა ს. წესში გაგონილი გადმოცემით როსტომ ერისთავს წესში ირმების ჯოგი ჰყოლია; ფურ-ირემს ყოველ საღამოს სწველიდნენ თურმე და ეს გვაფიქრებინებს წარსულში მოშინაურებული ირმის გამოყენებას წმინდა სამეურნეო მიზნით. მაგრამ ნუ დაგვაიწყდება, რომ ეს მხოლოდ გადმოცემა არის და კატეგორიული დასკვნის გამოსატანად ისტორიული საბუთებით მისი კრიტიკული შემოწმებაა საჭირო.

გარდა იმისა, რომ ნანადირევს გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა მთელ რიგ შემთხვევაში, როგორც კვების დამხმარე წყაროს, მას იყენებდნენ აგრეთვე სხვადასხვა მიზნებით მისი სპეციალური გამომუშავების შემდეგ.

ასე მაგალითად, სცოდნიათ მგლის არყის გამოხდა. ასეთ შემთხვევაში არყის გამოხდა ჩვეულებრივი წესით მიმდინარეობდა. მოკლულ მგელს დასჩეხავდნენ განურჩევლად სახსრისა და ნაწილისა. არც გატყავება იყო მისი საჭირო. დაჩეხილ ხორცს თიხის დახურულ ჭურჭელში ჩაალაგებდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ იწყებოდა მისი გამოხდა იმავე წესის დაცვით, რასაც ადგილი აქვს ჩვეულებრივი არყის გამოხდის დროს. მხოლოდ მოხარშვის დროს მას ცოტაოდენ გვიმრას უმატებდნენ. მგლის არაყი ერთნახადი იყო. მგლის არაყს ხმარობდნენ წამლად განსაკუთრებით ქარების დროს. არყის ყველა თვისება ჰქონდა მას, მაგრამ მეტად ცუდი და არასასიამოვნო სუნის ახასიათებდა. (სხვათა შორის, ამგვარი არყის დამზადების შესახებ ლიტერატურაში ჯერჯერობით არავითარი ცნობა არ შეგვხვედრია).

მგლის ქონი იხმარებოდა აგრეთვე როგორც ნაცადი წამალი. იერი (ტანის ქავილი) დროს. ასეთ შემთხვევაში მგლის უმქონს წაუტყებდნენ აქვევებულ ადგილებზე.

მგლის ყრონტს ხმარობდნენ ღორის ჭირით დაავადების შემთხვევაშიც. მგლის მაგრად დამარილებულ ყრონტს გაჰბოლავდნენ შუაყეცხლის თავზე და კარგად გაახმობდნენ. ჭირით დაავადებულ ღორს საკმელში შეურევდნენ დაფხვნილი სახით.

დათვის ხორცს, როგორც ზემოთ იყო მოხსენებული, უწინ არ სჭამდნენ. ხმარობდნენ მხოლოდ მის ტყავს, ქონსა და ნაღველს. ტყავი სახლში იყო გამოყენებული ლეიბის ქვეშ საგებად ან რაიმეს გადასაფარებლად. ქონს ხმარობდნენ ღიერთ დაავადებულის სამკურნალოდ, ხოლო ნაღველი წყალში გალესილი კუჭ-ნაწლავის დაავადების დროს იყო გამოყენებული; დათვის ქონს ხმარობდნენ აგრეთვე თოფის რკინის ნაწილების გასაპოხად, ხოლო რაც შეეხება დათვის ქალას ამის შესახებ ქვევით გვექნება საუბარი.

ნანადირევის რქებისაგან ამზადებდნენ ს ა პ ი რ ი ს წ ა მ ლ ე ე ბ ს, ყ ა თ ა რ - ვ ა ზ ნ ი ს ც ა ლ კ ე ნ ა წ ი ლ ე ბ ს, დ ა ნ ი ს ა და ხ ა ნ ჯ ლ ი ს ტ ა რ ე ბ ს, ყ ა ნ წ ე ბ ს (ჯიხვებს) და სხვა.

სხვათა შორის რქის გადამუშავების შესახებ საქართველოში არსებობს ლიტერატურული წყაროები. მაგ.: ვ ა ხ უ შ ტ ი გადმოგვცემს ცნობას, რომელიც გუდამაყრის მოსახლეობას ეხება:

„კაცნი და ქალნი მგზავსნი მთიულთა, ჯელოსანნი, მშკლდთ მოქმედნი: აკეთებენ რქისაგან მჯიხვისა, თხისაგან და ჯართაგან“¹.

ხევსურული ლექსის ერთერთი სტრიქონი ჯიხვის რქისაგან მშვილდის გაკეთების პრაქტიკაზე მიგვითითებს:

„შვილდმა მაგ შენის რქისამა დაგჭება დაგათხრიალა“.

როგორც აქედან ჩანს საქართველოში ძველათ მშვილდებსაც ამზადებდნენ რქისაგან. კერძოდ, რაჭაში ასეთი რამ ჯერ არ არის დადასტურებული.

აღსანიშნავია, რომ ს ტ რ ა ბ ო ნ ი ს დროს იბერნი ნადირის ტყავისაგან ფარებსა და მუზარადებს ამზადებდნენ და ხმარობდნენ².

ზემოხსენებულიდან ნათელი ხდება, რომ რაჭის მოსახლეობის სახალხო მეურნეობის მთლიან სისტემაში მონადირეობას დიდი ხანია დაკარგული აქვს წამყვანი მნიშვნელობა. მხოლოდ ისეთ ადგილებში, სადაც შემონახულია ბუნებრივი გარემოს ხელსაყრელი პირობები, სადაც დაცულია ნადირობის ტრადიციები და არსებობს გარკვეული ეკონომიური სტიმული—ნადირობა ზემოხსენებული კუთხის საარსებო საშუალებათა სისტემაში თავისი მნიშვნელობით დაახლოვებით მესამე-მეოთხე რიგის მოვლენას წარმოადგენს და ატარებს არა სისტემატურ, შემთხვევით ხასიათს.

¹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ. 94.

² В. Л а т ы ш е в, Известия древних писателей греческих и латинских, т. I, ИГБ. 1893 წ., გვ. 142.

ეს განსაკუთრებით რაჭის თანამედროვე ყოფაზე სათქმელი, ზადგან იმ ღონისძიებათა შედეგად, რომლებიც მიღებულია საბჭოთა ზელისუფლების მიერ, თანამედროვე რაჭის სოფლის მეურნეობა აყვავებისა და აღმავლობის გზაზე შემდგარი, მთლიანი კოლექტივიზაცია უზრუნველყოფს მოსახლეობის ყველა მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას და ნადირობაც მხოლოდ ვარჯიშობისა და სპორტის სახეს იღებს გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც ადგილი აქვს ბეწვეულზე და მტაცებელ ნადირზე ნადირობას.

მხოლოდ ამჟამად დასახულია მთელი რიგი ღონისძიებები, როგორცაა ნადირობის სავალდებულო ვადები, ჯილდო მტაცებელზე ნადირობისათვის, ბეწვეულის მაღალი ღირებულება, რომელთა განხორციელება უზრუნველყოფს ნადირობის გადაქცევას შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროდ ადგილობრივი მოსახლეობის ბიუჯეტში.

მაგალითის სახით უნდა მოვიყვანოთ ს. წესის ახალგაზრდა მონადირის მიერ დახოცილი და დაჭერილი ნადირის ღირებულება. სოფ. წესი ავიღეთ როგორც ბუნებრივი ზღვარი ზემო და ქვემო რაჭისა, ხოლო 22 წლის მონადირე¹ იმ მოსაზრებით, რომ მისი ნანადირევის აღრიცხვა უფრო ზუსტ ნიადაგზე იყო დაყენებული (მონადირეთა კავშირის ცნობები).

მას თავის სანადირო პრაქტიკაში მონადირებულნი ჰყავს:

1. წავი	6	ცალი
2. მელა	45	„
3. კვერნა	35	„
4. მგელი	3	„
5. დათვი	1	„
6. კატამელა	30	„
7. მაჩვი	40	„
8. კურდღელი	60	„

ამგვარად, მისი შემოსავალი მნიშვნელოვანია. მაგრამ ნადირობის ეკონომიური როლის ამ ახალ აღმავლობას თავისებურება ახასიათებს. ნადირობის ობიექტის თვალსაზრისით მნიშვნელობა ენიჭება ბეწვიან ნადირსა და მტაცებლებს, ხოლო ნადირობის საშუალებათა თვალსაზრისით — მახესა და ხაფანგს. ვინაიდან ნადირობის განვითარების ასეთი მიმართულება წმინდა ეკონომიური ხასიათს ატარებს, ამ საკითხზე მეტს არ შევჩერდებით, ვიტყვი

¹ შოთა მაღაქიას ძე გოგობერიშვილი.

მხოლოდ, რომ რაჭის ზოოგეოგრაფიულ გარემოში ნადირობის საუკეთესო ტრადიციების ასეთი შემონახვის პირობებში სანადირო მეურნეობის რაციონალურ ორგანიზაციას შეუძლია მეურნეობის ეს დარგი ადგილობრივი მოსახლეობის სამეურნეო ბიუჯეტის ერთერთ მნიშვნელოვან წყაროდ გადააქციოს.

ნადირობის ეკონომიური როლის გასარკვევად ისტორიული თვალსაზრისით მნიშვნელობა აქვს ერთს მეტად საინტერესო გარემოებას, რომელიც მთელ რიგ ისტორიულ წყაროებში საკმაოდ დაზუსტებული სახით არის წარმოდგენილი. მხედველობაში გვაქვს ნადირობასთან დაკავშირებული ბეგარა, რომელიც გულისხმობდა ამათუიმ პირთა სავალდებულო მონაწილეობას ნადირობაში.

X ს-ის ერთერთ გუჯარში ასეთ სავალდებულო წინადადებას ვხვდებით:

„წელიწადსა შიგან ერთი დღე ნადირობა არის¹ (ბეგარაზეა საუბარი, ალ. რ.).

ალექსანდრე მეფის სიგელში (1362 წლ. თარიღის ქვეშ) ვკითხულობთ:

„ასე და ამა პირსა ზედა, რომე რაც თქუწნი ყმა იყოს ქართლსა, კახეთსა... თუ იმერეთს ლაშქარს-ნადირობას თქუწნი ყმა თქუწნი გაიხლოს“².

ნადირობაში სავალდებულო მონაწილეობა, როგორც ბეგარის გარკვეული სახე, შემდეგაც დაჰყვა ფეოდალურ წესწყობილებას. მაგ., ერთერთ XVI ს-ის ძეგლში (ალექსანდრე მეფის შეწირულების წიგნში) სწერია:

„ჩუწნ არაფერი ჯელი არა გუედვას რა, ლაშქარ-ნადირობა და მონასტერი ვარცნისა, სასახლე და ციხე უმიზეზოდ გვიმუშაონ, თუ მცხეთას არ მუშაობდენ“³.

„ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს:

„ამან ალექსანდრემ... ეგრეთვე დაიმორჩილნა დადიან-გურიელნი და მთავარნი სხვანი, იგინი ლაშქრობათა, ნადირობათა და მეფედ მათთა ხმობითა მსახურებითა“⁴.

იგივეა მოხსენებული შემდეგი პერიოდის ძეგლებში. ზემოხსენებული სახის ბეგარამ საკანონმდებლო ხასიათიც მიიღო და ვახ-

¹ თ. უ ო რ დ ა ნ ი ა, ქ რ ო ნ ი კ ე ბ ი, წ. I, დასახ. გამ., გვ. 88.

² თ. უ ო რ დ ა ნ ი ა, ქ რ ო ნ ი კ ე ბ ი, წ. II, გვ. 188.

³ თ. უ ო რ დ ა ნ ი ა, ქ რ ო ნ ი კ ე ბ ი, წ. II, გვ. 392.

⁴ „ქართლის ცხოვრება“, ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ს გამ., ნაწ. II, გვ. 187.

ტანგ VI-ის „დასტურლამალ“-ში უკვე სავალდებულო წესად იყო გამოცხადებული. „...ყარაიის ჯელგა, კომლზედ ცხენ კეთილი კაცი; ფარაენულის ტბის ყურულის და თრიალულის თევზის ულაყი“¹.

ანდა ყარაიის ჯელგისათვის: „ელის-კაცს ჰსძეს დავთარზედ ცხენ კეთილი კაცი, და ქვევითი კაცი ვერ დააკლდების“².

გლები ვალდებული იყო არა მარტო მიეღო მონაწილეობა ნადირობაში, არამედ დამოუკიდებლად ნადირობის შემთხვევაში ნადირევის ნაწილი გადაეხადა:

„...არამედ სირნი, ჩიტნი და ტრედნი ესეოდენ, რომელ იპყრობს კაცი ერთი წამოსაკრავის ბადით ფერთგზის ტ-უ და სხვითა მახეებითა სირთა და ჩიტთა, და სძეს ბეგრათ გლებთა და უფროსნიცა“³.

თავადაზნაურობა თავისი მხრიდან გარკვეულ ვალდებულებას იხდიდა მეფეთა წინაშე და ეს ვალდებულება, როგორც ეტყობა, სისტემატურ და მკაფიოდ ჩამოყალიბებული კანონის სახეს ატარებდა.

ვახუშტი საქართველოს ზნეთა და ჩვეულებათა აღწერის დროს ამბობს, რომ ახალწლისათვის ერისთავთა, ხელისუფალთა და დარბაზის ერთა მეფისათვის „არაკეთილი“ ცხენები უნდა მიერთმიათ, რომელთაც ჰხოცავდნენ და საჩიხეში ჰყრიდნენ ნადირის მისატყუებლად.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით ასეთი ბეგარა სახელმწიფო ვალდებულებასაც კი წარმოადგენდა⁴.

გარდა ამისა, როგორც შემდეგ დავინახავთ, არსებობდა მთელი რიგი ბეგარისა, რომელიც დაწესებული იყო საშვეარდნო ბუდეების შენახვასა და ქორ-შეგარდნის კვებასთან დაკავშირებით.

მაგრამ ჰქონდა ამას უშუალოდ ეკონომიური დანიშნულება თუ მხოლოდ სავარჯიშო-სასპორტო და სამხედრო აღზრდის მიზანს ემსახურებოდა? ჩვენი აზრით, მას უფრო სამხედრო აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ეს ზემოხსენებულიდან ჩანს და როგორც ამაში უფრო დავრწმუნდებით მომდევნო თავში შეკრებილი მასალის გაცნობის შედეგად.

¹ ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დასახ. გამ., გვ. 35.

² ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დასახ. გამ., გვ. 92.

³ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დასახ. გამ., გვ. 258.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წ. I³, ტფ. 1930 წ., გვ. 147.

VI. ნადირობის სასპორტო-აღზრდელობითი მნიშვნელობა

როგორც ზევით დავინახეთ, ნადირობას ისტორიულად სახალხო მეურნეობის მთლიან სისტემაში წამყვანი როლი უკვე დიდი ხანია დეკარგული ჰქონდა. ეს, რათქმაუნდა, თანაბრად არ ეხება საქართველოს ბარსა და მის მთიან ზოლს.

ჩვენ ძირითადად გაშუქებულად მიგვაჩნია მეურნეობის ამ ტიპის ტერიტორიული განფენილობის საკითხი ისტორიულ ასპექტში. ხსენებული საკითხის გასაშუქებლად მოყვანილი ისტორიული მასალა გვიჩვენებს, რომ I-ს. ძვ. წ-თ საქართველოს მთიან ზოლში ბინადრობდა მთელი რიგი ტომები, რომელთა არსებობის ერთერთ მთავარ წყაროს გარეული ნადირი და გარეული ხილეული—მცენარეულობა წარმოადგენდა, განსხვავებით ბართან, სადაც განვითარებული მიწათმოქმედება იყო დამოწმებული.

ეკონომიური განვითარების შემდეგ საფეხურებზე მონადირეობამ არსებითად მთაშიც დაჰკარგა თავისი მნიშვნელობა და უკანასკნელი პერიოდისათვის არ მოგვეპოვება საქართველოს არც ერთი ტომი, რომლის სამეურნეო ყოფაში ნადირობას გადამწყვეტი ადგილი ეჭიროს. მონადირეობას შემონახული ჰქონდა უკანასკნელ ხანებამდე მეურნეობის ერთერთი, დამხმარე დარგის ხასიათი მესამე-მეოთხე რიგის მნიშვნელობით საქართველოს მთიანი ზოლის მხოლოდ ისეთ ადგილებში, სადაც მისთვის განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები არსებობდა. კერძოდ რაჭისათვის ასეთ ადგილებად მიჩნეული უნდა იყოს უმთავრესად სადმელის მთა, ჟრავი, ნაწილობრივ უწერა, ღები, გლოლა.

რაც შეეხება ნადირობის ეკონომიური მნიშვნელობის გაზრდას, მისი მხოლოდ საკვები რესურსის სახით გამოყენებას ისტორიის სხვადასხვა პერიოდებისათვის, იმ პერიოდებისათვის, როდესაც მტრის მიერ მოოხრებული ქვეყნის მოსახლეობა, მთაში გახიზნული, ნანადირევის ხორციით იკვებებოდა, ტიპიურად და დამახასიათებლად იგი, რათქმაუნდა, არ შეიძლება ჩაითვალოს, იმდენად, რამდენადაც ნანადირევის ასეთი გამოყენება სპორადულ ხასიათს ატარებდა და, გარდა ამისა, ლოკალურად მტკიცედ იყო შემოსაზღვრული იმ ტერიტორიით, რომელიც დაზარალებული იყო მტრის მიერ.

ზოლო ამასაც რომ თავი დაეანებოთ, ნადირობის ეკონომიური მნიშვნელობის ასეთი ზრდა გამოწვეული იყო ქვეყნის ამათუიმ ნაწილში სამეურნეო ცხოვრების ნორმალური მსვლელობის დარღვევის შედეგად, ე. ი., აღმოცენებული იყო არაბუნებრივ პირობებში და ამ თვალსაზრისითაც ზემოხსენებულ საფუძველზე რაიმე დასკვნების გაკეთება ქვეყნის სამეურნეო ყოფის დახასიათების მიზნით, რათქმაუნდა, არ იქნებოდა სწორი.

და ის გარემოება, რომ მიუხედავად მონადირეობის მიერ ეკონომიურად წამყვანი მნიშვნელობის დაკარგვისა, იგი თავისი საუკეთესო ტრადიციებით მაინც არსებობდა და არსებობს ქართველ ტომთა სინამდვილეში, ახსნილი უნდა იყოს ნადირობის სხვა თვისებებითაც.

ლიტერატურაში არაერთხელ იყო გამოთქმული აზრი იმის შესახებ, რომ ნადირობამ თანადროულობას იმდენად მოაღწია, რამდენადაც იგი სავარჯიშო-სასპორტო გასართობს წარმოადგენდა, ზოლო ნანადირევი—თანამედროვე სუფრის მხოლოდ დამამშვენებელ ნაწილს.

ედ. ტეილორის მიხედვით ნადირობა და მეთევზეობა ადამიანის საზოგადოებრივი განვითარების ყველა საფეხურზე გვხვდება, დაწყებული ველურებიდან, რომელთაც არსებობის სხვა საშუალებანი არ გააჩნიათ, ვიდრე ცივილიზებულ ხალხებამდე. უკანასკნელთათვისაც ნადირი და თევზი, ალბათ, სხვას აზაფერს არ წარმოადგენს, თუ არ ფერმიდან ნორმალურად მოწოდებული ხორბლეულისა და ხორცის დამატებას¹.

ზოლო ნადირობის გამოყენების შესახებ სასპორტო-სავარჯიშო გართობის თვალსაზრისით უაკდემორგანს აქვს გამოთქმული მოსაზრება, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ მხოლოდ გაცილებით გვიან, ისტორიულ პერიოდში ნადირობა გადაიქცა მხიარულ დროსტარებად, რომელზედაც უარს უდიდესი მეფეებიც კი არ ამბობდნენ².

ნადირობის თავდაპირველი ბუნება და მისი მიზანდასახულება, მას შემდეგ რაც მან სამეურნეო ყოფაში წამყვანი ადგილი დაკარგა და მეურნეობის სხვა დარგებს დაუთმო, გართობასა და შვება-განცხრომაში კი არ გამოიხატებოდა, არამედ იგი ატარებდა უაღრესად პრაქტიკული მნიშვნელობის მქონე სასპორტო აღმზრდელობით ხასიათს. ის გარემოება, რომ განვითარების დაბალ დონეზე მყოფ

¹ Э. Д. Тэйлор, Антропология, ПТБ 1882 №., გვ. 204.

² Жак де-Морган, Доисторическое человечество, М.—Л. 1926 №., გვ. 165.

ტომთა სინამდვილეში დამოწმებულია სანადიროდ წასვლამდე სპეციალური ცეკვის შესრულება, რომელიც აშკარად მაგიურ ხასიათს ატარებს, გვაფიქრებინებს, რომ ხსენებული რიტუალური ცეკვა, გარდა მაგიური ფუნქციის შესრულებისა, ბუნებრივად ხელს უწყობდა აგრეთვე მონადირეთა ფიზიკურ მომზადებას ყველა იმ სიძნელის გადასალახავად, რომლებიც მათ ნადირობის დროს დახვდებოდათ.

ისტორიულ პერიოდში ნადირობა არა ჰკარგავს აღმზრდელობით მნიშვნელობას. სპორტისა და ვარჯიშობის თვალსაზრისით იგი საზოგადოების ყველა ფენის მიერ (გარდა სამღვდელთაგანისა) თანაბრად არის გამოყენებული, მაგრამ განვითარების შემდეგ სტადიებზე ნადირობას გაბატონებული კლასის ფარგლებში ახალი თვისება შეეძინება, სახელდობრ, შვებისა და განცხრომის თვისება, რომელიც შემდეგში თითქმის სავსებით დაჩრდილავს ნადირობის თავდაპირველ ბუნებას.

როგორც ლიტერატურული და ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, სამეფო და სათავადაზნაურო ნადირობა ხშირად ეწყობოდა ძვირფასი სტუმრის პატივსაცემად; უცხო ქვეყნების ელჩების დარბაზობის დროსაც ნადირობას მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა.

სპეციალურად მოაწყო ნადირობა, მაგალითად, ლევან დადიანმა თეიმურაზ მეფის პატივსაცემად¹, არჩილმა ნადირობა გაუმართა ერეკლე მეფეს², თამარ მეფემ მუტაფრადინს³, შარვანშაჰს⁴ და სხვა.

ნადირობას საერთოდ აღზრდის საქმეში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა, ხოლო, კერძოდ, სამეფო და სათავადაზნაურო ნადირობა წარმოადგენდა სანადირო საქმიანობის ორგანიზაციის ჩვენებას, თავისებურ აღლუმს, მხიარული დროსტარების ერთერთ სახეობას, ყველაზე უფრო მიზნიდველ სანახაობას.

ნადირობას უდიდესი სპორტული გატაცების თვისება ახასიათებდა. თუ რამდენად იყო „მაღალი წოდება“ ნადირობის მხოლოდ ამ თვისებით გატაცებული ცხადად გვიჩვენებს ალექსანდრე მეფის მიერ წარმოთქმული სიტყვები შაჰ-თამაზთან მორიგების შემდეგ (1574 წ.). ეს ამბავი მემატიანეს შემდეგი სახითა აქვს გადმოცემული:

„... ჟამსა ამისსა ესრეთ შენ იყო კახეთი, ვითარ ძნად სადამე იპოებოდა სანადირონი და ალექსანდრე ფრიად მოყვარე იყო ნა-

¹ „ქართლის ცხოვრება“, ჩუბინაშვილის გამოცემა, ნაწ. II, გვ. 123.

² იქვე, გვ. 127.

³ თამარ მეფის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, მ-ი დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 429.

⁴ იქვე, გვ. 420.

ნადირობისა, რამეთუ იტყოდაცა:“ ახ ნეტარძი ოხერ მექმნეს კახეთი, რათა მაქენდეს სანადირონი მრავლადი“-ო¹.

ალექსანდრე მეფის დამოკიდებულება ნადირობისადმი ტიპიურია იმ წოდებისათვის, რომლის წარმომადგენელიც იგი იყო და კომენტარებს არა თხოულობს. ისედაც ცხადი ხდება, რომ ნადირობის უდიდესი პრაქტიკული მნიშვნელობა სამხედრო აღზრდის თვალსაზრისით საერთოდ, კერძოდ სამეფო და სათავადაზნაურო ნადირობაში გადაგვარების გზას დაადგა; თავდაპირველად სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ნქონე სახელმწიფოებრივ ინტერესებს დაუპირდაპირდა და თავისი მნიშვნელობა შემოინახა მხოლოდ იმათ მიმართ, ვინც უშუალო მონაწილეობას იღებდა თვით ნადირობის პროცესში.

ზევით ჩვენ გვქონდა მოცემული საზოგადოებრივი განვითარების იმ სტადიის დახასიათება, რომელზედაც მეურნეობაში ნადირობა წამყვან როლს თამაშობდა. განვითარების ეს საფეხური ხასიათდებოდა ხშირი ომიანობით ტომთა შორის და მოითხოვდა ყოველი ტომისაგან სამხედრო თვალსაზრისით მუდამ მზად ყოფნას. ნადირობა თითქმის იმავე მოთხოვნილებას უყენებდა მონადირეს, რაც მხედრობა მხედარს და უკვე განვითარებულ საზოგადოებრივ ფორმაციებში ჩვენ ვხვდებით ნადირობის ფართო გამოყენებას სამხედრო მომზადების თვალსაზრისით. ტიპიურ ფორმას ამ შემთხვევაში მონღოლეთში დადასტურებული კოლექტიური ნადირობა წარმოადგენს.

ჩინგის-ყაენი მთელი მონღოლეთიდან აგროვებდა მონადირეებს. ამასთან აღსანიშნავია, რომ ყოველი კუთხე გზავნიდა მონადირეთა სავალდებულო რიცხვს ნადირობის ამათუიმ დარგში დახელოვნებულს. მონღოლეთში ამ პერიოდისათვის ჩამოყალიბებული იყო ამათუიმ ნადირზე ნადირობის სავალდებულო წესები, ნადირობის ვადებისა და მონადირეთა რაოდენობის მტკიცე განსაზღვრით. ამგვარ ნადირობაში მონაწილეობას იღებდა ასიათასეული მონადირე².

ასეთი გრანდიოზული მასშტაბით ნადირობის დროს გამოცხადებულ იყო სამხედრო მდგომარეობა. გამომუშავებული იყო ზუსტი წესები ამათუიმ დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში დამნაშავეს რა სასჯელი უნდა მოეხადა. ნადირობა ასეთ შემთხვევაში სამხედრო მანევრების ჩასიათს ატარებდა.

¹ „ქართლის ცხოვრება,“ ჩუბინაშვილის გამოცემა, ნაწ. II, გვ. 110.

² Д. К л е м е н ц и М. Х а н г а л о в, *Общественные охоты у северных бурят*, ПТБ. 1910 წ., 33. 9.

შემდეგში, ამის საფუძველზე, მანჯურის დინასტიის მეფეთა მიერ ამგვარი ნადირობის წესები სავალდებულო კანონის სახით იყო ჩამოყალიბებული. ხსენებული კანონის ძალით, მაგ., ირემზე ნადირობისას 2019 კაცს უნდა მიეღო მონაწილეობა; მათ შორის 1250 საუკეთესო მსროლელს, 167 უფროს პერსონალს, ირმის ხმაზე მყვირალთა აგრეთვე გარკვეულ რაოდენობას და სხვა.

განსაკუთრებით საინტერესოა ამ შემთხვევაში ის გარემოება, რომ ნადირობის შემდეგ, იმავე კანონის ძალით, მეფეს საჭმელს მიაჩთმევდნენ. მხოლოდ სამი თავისაგან დამზადებულს. საჭმელები მეტად უბრალოდ იყო დამზადებული და სხვა შემთხვევაში სრულიად არ შეეფერებოდა სამეფო სუფრას, რაც საკმაო სიცხადით მიგვითითებს ჩვენ ამ წესჩვეულების სიძველეზე.

აქ მაგალითის სახით მოყვანილი იყო მონღოლეთში დამოწმებული კოლექტიური ნადირობა, რამდენადაც იგი ტიპიურს წარმოადგენს მასობრივი ნადირობისათვის და აშკარად ამჟღავნებს თავის კავშირს სამხედრო საქმიანობასთან. ამგვარი ნადირობის პერიოდული მოწყობით ჩინგის-ყენი უზრუნველყოფდა უზარმაზარ ტერიტორიაზე გაბნეული ტომების სამხედრო-სამობილიზაციო დარაზმულობასა და ომიანობისათვის მუდამ მზადყოფნას.

ის მზრუნველობა, რომელსაც იჩენდნენ საქართველოს მეფენი დამთავარნი ნადირობისადმი, სპეციალური ნაკრძალების არსებობა, საშევარდნო ბუდეების ჩამოყალიბება სამეფოს სხვადასხვა პუნქტებში, ნადირობის მომსახურე პერსონალის საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ინსტიტუტი, სახელმწიფო ბეგარის დაწესება ნადირობაში აუცილებელი მონაწილეობის სახით და სხვა, ნათლად მეტყველებს იმის შესახებ, რომ ნადირობის თავდაპირველ ბუნებას მარტო გართობა კი არ წარმოადგენდა, არამედ გაცილებით უფრო სერიოზული დანიშნულება; გართობამ ნადირობის დროს მხოლოდ შემდეგში იჩინა თავი.

ამ დებულებას საუცხოოდ ამოწმებს ირაკლის ძის ვახტანგის მიერ აღწერილი ახალწლის ერთერთი წესი, რომელიც იმ სახით, რა სახითაც იგი აღწერილია, საახალწლო დღესასწაულის ერთერთ რიტუალს წარმოადგენდა; მაგრამ ამავე დროს ნადირობა სამხედრო-სავარჯიშო და სასპორტო ხასიათსაც ატარებდა, რადგან ანალოგიური ნადირობა სხვა დროსაც იმართებოდა, ხოლო არახელოვნურ არამედ ბუნებრივ პირობებში¹.

¹ მასობრივი ნადირობის გამოყენება სასპორტო-სავარჯიშო თვალსაზრისით და მისი რიტუალური ბუნება ახალწლის დღესასწაულთან დაკავშირებით აღნიშნული აქვს ნ. ხიზანაშვილს, ეთნოგრაფიული ნაწერები, ტფ. 1940 წ. გვ. 141-142.

ვახტანგს „ისტორიებრივ აღწერა“-ში ასე აქვს დახასიათებული სამეფო ნადირობა.

„ოდესცა ენება მეფესა ნადირობა ეს გვარი, მოუწოდინ კაცნი სამეფოთაგან მსგავსად საომართა ლაშქართა და მივიდინ მუნ რომელსაცა აღგილსა იქმნებოდა ნადირობა ესე... ხოლო ნადირი იგი იყვის ქურციკი და შემდგომად ნადირობისა მიაართვიან მეფესა მოკლულნი თვისანი და აღიწერებოდა რიცხვი, ვის რა მოეკლა“¹.

ვფიქრობთ, რომ ამ ნადირობას ისტორიკოსი შემთხვევით არ აღარებს „საომართა ლაშქართა“ და პირდაპირ აცხადებს, რომ მთელ „სამეფოთაგან“ აგროვებდნენ ხალხს-ო.

ამგვარი ნადირობის გასაძეხედროებული ბუნება უდავო ფაქტად გვცხატება; ხოლო ის გარემოება, რომ „აღიწერებოდა რიცხვი, ვის რა მოეკლა“ დაბეჯითებით მიგვითითებს ამგვარი ნადირობის სპორტულ ხასიათზე.

უფრო მეტის თქმა შეიძლება. არსებობს მთელი რიგი წყაროები, რომლის მიხედვით ნათელი ხდება, რომ ნადირობა შეჯიბრის დამოუკიდებელ სახეს ატარებდა. აღილი ჰქონდა სპეციალური სანაძღვოს დადებას, თუ ვინ უფრო მეტ ნადირს დახოცავდა. ავთანდილისა და როსტევეან მეფის შეჯიბრი ნადირობაში დამყარებული იყო პირობაზე: „ვინცა იყოს უარესი თავშიშველა სამ დღე ვლიდეს“².

მრავალრიცხოვან მტერთან მუდმივად ბრძოლაში ჩაბმული ქართველი ხალხისათვის, იმ ხალხისათვის, რომელიც ერთი ხელით უდიდეს კულტურულ მშენებლობას ეწეოდა, ხოლო მეორეთი ნიდავგ მტერს იგერიებდა, რეგულარული არმიის არყოლის პირობებში სერიოზული მნიშვნელობა ჰქონდა ნადირობას, როგორც საძეხედრო ვარჯიშს. ორგანიზებული, მასობრივი ნადირობა წრთვნიდა ხალხს, ზრდიდა მასში საბრძოლო თვისებებს, ამტკიცებდა სამხედრო სულისკვეთებას და უზრუნველყოფდა ქვეყნის თავდაცვით უნარიანობას. დახელოვნებული მონადირე მოწინავე მებრძოლსა ნიშნავდა და აქედან ბუნებრივად რაინდის იდეალის განუყრელ თვისებას დახელოვნებული ნადირობა და უცდომელი მოისარობა წარმოადგენდა.

¹ ისტორიებრივ აღწერა ღირსთა ხსომისა შემთხვეულებათა საქართველოს ში ალწერით ზნობათა და ჩვეულებათა მსახლობელთათა ქვეყნისა, თხზული საქართველოს მეფის ირაკლის ძის ვახტანგის მიერ, ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ. 1914 წ., გვ. 8—9.

² შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამ., ტ. 39.

ქართულ ლიტერატურულ და ისტორიულ წყაროებში მრავლად არის მოცემული საკმაოდ ვრცელი ცნობები, რომელთა საფუძველზე შესაძლებელია რაინდობის კულტის დადგენა სხვადასხვა ეპოქისათვის და მისი წარმოდგენა.

ადრინდელი ფეოდალიზმის პერიოდში, როდესაც სასულიერო ლიტერატურაში საეკლესიო, ასკეტური იდეები იყო გავრცელებული, პიროვნების იდეალიც ზემოხსენებული ასკეტიზმის დაღს ატარებდა. შემდეგში, სამხედრო ფეოდალიზმის ჩამოყალიბებისა და საერო ლიტერატურის აყვავების პერიოდში პიროვნების იდეალმაც ხორცი შეისხა, სავსებით დაექვემდებარა გაბატონებული იდეების მოთხოვნილებებს და რაინდული, გმირული სახე მიიღო.

მაგ., ჰაბოს დახასიათების დროს ავტორი შემდეგს ამბობს:

„და ესე იყო ყრმა, ჭაბუკ, ვითარ ათრვამეტის წლის, გინა უკნინსს—აჩქემეტის წლის... და იყო იგი გელოვან, კეთილად-შემზავებელ სულნელთა მათ საცხებელთა და სწავლულ იყო მწიგნობრებითა სარკინოზთადათა, ძეთა ისმაელისათა, ძეთა აბრაჰამისათა, ნაშობთა აგარისათა“¹.

ანალოგიური თვისებებით ამკობს სერაპიონ ზარზმელს მისი ცხოვრების ავტორი. იგი ამბობს:

„ესე ნეტარი და ყოვლად-ქებული სერაპიონ აღმოსცენდა ქუეყანასა კლარჯეთისასა შშობელთაგან ღირსთა და პატიოსნებით და ლიტონად ცხორებულთა, რომელნი შრომით და ქვეყნის-მოქმედებით იზარდებოდეს და ნაშრომისაგან მათისა მდიდრად ჰზრდიდეს გლახაკთა და ძალისაებრსა მისცემდეს უღონოთა გელის-აპყრობასა და სიმშვიდით და სიმდაბლით იყოფოდეს“².

პიროვნების იდეალის იგივე გაგებაა მოცემული „გრიგოლ ხანძთელის ცხორება“-ში.

„ხოლო სიბრძნეცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ ისწავა კეთილად. და რომელი პოვის სიტყუაჲ კეთილი. შეიწყნარის. ხოლო ჯერკუალი განაგდის... ხოლო იყო ხილვითა დიდ. გორციითა თხელ. ჰასაკითა სრულ. ყოვლად კეთილ. სრულიად და გუამითა მრთელ. და სულითა უბიწო“³.

საინტერესოა, რომ ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს ნადირობისადმი ისეთ დამოკიდებულებას, რომელიც ნადირობისადმი აშკარად

¹ იოანე საბანისძე, წამებაჲ წმიდისა და ნეტარისა მოწამისა ქრისტესაჲსა ჰაბოჲსა. ადრინდელი ქართული ფეოდალური ლიტერატურა, კ. კეკელიძე. ტფ. 1925 წ., გვ. 63.

² ბასილ ზარზმელი, ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ, დასახ. გამ., გვ. 149.

³ Георгий Мерчул, Жизнь Григория Хандзтийского, დასახ. გამ., გვ. 8.

უარყოფით შეხედულებას ამჟღავნებს. ეს შემდეგი ადგილიდან ჩანს:
 „და ეგრეთვე ხანძას რაჲ იყო თჳსსა სენაკსა შინა. მონადირეთა მრავალთა მახლობელად მონასტერსა მას მოიცუნეს ოთხნი ჯარეთხანი. ხოლო ივინი სრბით შევიდეს სენაკსა მას. სადა იყო მამად გრიგოლ მჯდომარე. და გარე მოადგეს წმიდასა მას: ხოლო მან გულის-ხმა ყო მიზეზი მოსვლისა მათისად და ნუგეშინის სცა მათ და უბრძანა. რადთა მონადირენი იგი ისტუმრნენ და წარგზავნენ: და ნადირთა მათ ქამადი სცა და განუტევნა მშუღობით“¹.

როგორც ვხედავთ, ამ ეპოქისათვის ადგილი აქვს გაბატონებულ იდეათა სფეროში პირდაპირ უარყოფით დამოკიდებულებას ნადირობისა და ნანადირევის მიმართ. მაგრამ ნადირობისადმი ამგვარ დამოკიდებულებას ადგილი ჰქონდა მხოლოდ სამღვდლოების წრეში და ეს, რათქმაუნდა, დანარჩენი ერისათვის სრულიად არ იყო მახასიათებელი. „ქართლის ცხოვრება“-ს ავტორნი, ეხებიან რა საქართველოს მეფეებსა და წარჩინებულებს, ისეთი თვისებებით ამკობენ მათ, რომლებიც პირდაპირ ეწინააღმდეგება სამღვდლოების წრეში გაბატონებულ იდეებს.

მაგ., ლ. მროველი შემდეგი სიტყვებით ახასიათებს ფარნაოზ მეფეს:

„ესე ფარნავოზ იყო კაცი გონიერი მკედარი შემმართებელი და მონადირე ხელოვანი“².

თითქმის იგივე ეპითეტებია გამოყენებული ვახტანგ გორგასლანის დახასიათების დროს, სახელდობრ:

„მას ჟამსა იყო ვახტანგ წლისა ოცდა ორისა იყო იგი უმაღლეს კაცთა მის ჟამისათა და უშუენიერეს სხუათა ძლიერი ძალითა რომელ ჭურვილი ქუეითი ირემსა მიეწიის, უპყრის რქა და დაიჭირის“³.

შესაძლებელია ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს ჩვეულებრივ მხატვრულ ჰიპერბოლას, ზომიერების დაუცველობას, მაგრამ იდეათა ზოგადი მიმართულება მით უფრო აშკარადა ჩანს.

რაინდობის კულტმა, ზემოაღნიშნული ძირითადი ნიშნებით განსაკუთრებული სიცხადით იჩინა თავი საერო ლიტერატურის აყვავების პერიოდში. უკვე ნათარგმნი ლიტერატურა, რამდენადაც ნათარგმნი ობიექტების შერჩევა საზოგადოებაში გაბატონებული

¹ Георгий Мерчул, Жизнь Григория Хандзтийского, დასახ. გამ., გვ. 28.

² ლეონტი მროველი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 17.

³ ჯუანშერ ჯუანშერიანი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 137.

იდეების მიხედვითა წარმოებს, რაინდობის ამგვარი კულტისადმი ამჟღავნებს აშკარა მიდრეკილებას.

მაგ., როგორია რამინი „ესრამინის“ ცენტრალური პირი. „ძალად და გულად ვითა ლომი, სიფიცხით ვეფხისაგანაცა უფიცხესი, ცხენოსანი, მონადირე, მოჭადრაკე მხიარული... მის გვერდით მომღერალნი და მსმენელნი არად გამოჩნდიან“¹.

ან ვირო:

„სხვა ხელი არა იცის ბურთობისა, ნადირობისა და დიდებულთა თანა სმისაგან კიდე“².

ქართულ ორიგინალურ ლიტერატურაში იმავე სიტყვადით არის წარმოდგენილი რაინდობის ეს კულტი.

მაგ., ტარიელი ასე ამბობს თავის თავის. შესახებ:

„მოსრნის მჭეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემგან სრეულმან:

მერმე ვიბურთი მოედანს, მინღორით შემოქცეულჰან.

შევიდი შეეჭმნი ნადიმი, ნიადაგ ლხინსა ჩვეულმან“³.

ამ თვისებათა მიხედვით დახასიათება მარტო მხატვრულ ლიტერატურაში არა გვხვდება. ამას ისტორიულ ძეგლებშიც ვხვდებით. მემათიანე, მაგ., გიორგი ლაშას დახასიათებისას იტყვის:

„იყო ტანით ძლიერი მჭნე და მოისარ ნადიმობათა (ნადირობათა) შინა მოსწრაფე“⁴.

იგივეა ნათქვამი დავითის შესახებ:

„მონადირე რჩეული და კეთილად ვ(sic)სროლელი ნადირთა“⁵.

ან და სარგის ჯაყელის შესახებ:

„მჭნე მოისარ საჩინოდ ნადირთა უცთომლად მომსრველი“⁶

და სხვა.

ზემოხსენებულიდან ცხადათა ჩანს, რომ აღნიშნულ პერიოდში ერთერთ გაბატონებულ იდეას რაინდობის კულტი წარმოადგენდა, ხოლო რაინდისათვის აუცილებელ თვისებას „მოისარობა“ და „ნადირთ უცთომელი მოსრვა“ შეადგენდა.

და რადგან პიროვნების გაბატონებულ იდეალს რაინდობა წარმოადგენდა, ხოლო რაინდობა წარმოუდგენელი იყო დახელოვნე-

¹ ა ლ . ბ ა რ ა მ ი ძ ე , ნარკვევები ქართული ლიტ-ის ისტორიიდან, ტფ. 1932 წ. წ. 3, გვ. 81.

² იქვე, გვ. 81.

³ შ . ო უ ს თ ა ვ ე ლ ი , ვეფხის ტყაოსანი, დასახ. გამ., ტ. 317. შდრ. Н. Марр, Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовою коже, СИБ 1910 წ.

⁴ უ ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი , ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 538.

⁵ იქვე, გვ. 654.

⁶ იქვე, გვ. 672.

ბული მონადირეობის გარეშე, ნადირობა ბუნებრივად აღზრდისა და ვარჯიშის ყველაზე გავრცელებულ სახედ უნდა გადაქცეულიყო და გადაიქცა კიდევ.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ეხება რა დავით აღმაშენებლის დროს, ამბობს:

„საქართველოს სხვა თემებსავე, ქართლსაც ჰქონდა თავისი განთქმული სანადირო ადგილები... როგორც ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, ქართლის შუაგულში ეშვთა სიმრავლე ქვეყნის სელჩუკიანთაგან აოხრების სამწუხარო შედეგი იყო და მერმე, როდესაც საქართველო გაძლიერდა და მოშენდა, იქ, რა თქმა უნდა, ასეთი ნადირის სიუხვე უკვე შეუძლებელი იქნებოდა. მაგრამ რამდენადაც ნადირობას მაშინ მართო კერძო გასართობის თვისება არა ჰქონდა, არამედ სამხედრო ვარჯიშობის მაგიერი იყო და ბეგარავით სახელმწიფო ვალდებულებას წარმოადგენდა, სანადირო ადგილებსაც მზრუნველობა არ აკლდათ და სათანადოთ იყენენ დაცულნი“¹.

ამით უნდა აიხსნებოდეს ის გარემოება, რომ საქართველოში ჩამოყალიბებული იყო (სამეფო კართან) სპეციალურ თანამდებობათა მთელი ინსტიტუტი და სანადირო წესების დაზუსტებული, სავალდებულო კოდექსი.

ვახუშტი საქართველოს ზნეთა და ჩვეულებათა აღწერის დროს მეფის კარის თანამდებობათა სიაში ბაზიერთ-უხუცესსაც ათავსებს, რომლის ფუნქციებში, მისი სიტყვით, შედიოდა: „სულიაღბაზნი, ბაზიერნი, მეძალენი, ძალენი, ტყეთა და ველთა მცველნი სანადიროთა მეფისათა“².

ბაზიერი „ვეფხის ტყაოსანშიც“ არის მოხსენებული: „ხუთთა ოდენ ბაზიერთა მეტი არა დავიკირე“³. და რადგან ჯერ კიდევ X ს. პირველ ნახევარში დადასტურებულია კაპოეტებით ნადირობა, საფიქრებელია, რომ ამ პერიოდისათვის უნდა ყოფილიყო გარკვეული თანამდებობა, რომლის ფუნქციებს სანადირო ფრინველის მოვლა შეადგენდა. ასე მაგალითად, X ს-ის (909—914 წ.წ.) ერთერთ გუჯარში მიცვალებულთა სულის სახსენებლად და ტყვეთა გამოსასყიდად სარკინოზთაგან სხვადასხვა საგანთა შორის მოხსენებულია:

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეკონ. ისტორია, წ. I³, ტფ. 1930 წ., გვ. 147.

² ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დას. გამ., გვ 10.

³ შ. რუსთაველი, ვეფხის ტყაოსანი, დასახ. გამ., ტ. 73.

„შვიდი ქორი კაპოეტი, შვიდი მეძებარი, შვიდი მწვევარი წაუვალი“¹.

შემდეგი დროისათვის სპეციალურად მეძებრებისათვის გამოყოფილი პიროვნებაც გვხვდება—მემეძებრეს² სახელწოდებით.

იგივე მეძალე-მემწვევრე XVI ს-ის სიგელშიც არის მოხსენებული³.

მაგრამ დასრულებული დებულება სანადირო საქმიანობაში ჩაბმულ თანამდებობათა უფლებისა და მოვალეობის იოანე ბატონი შვილსა აქვს მოცემული.

„ბაზიერთხუცესი ყოველთა მონადირეთა უფროსია და ყოველი სანადირო ადგილნი, მინდვრისა თუ ტყისა თუ ქალისა და ფრინველნი მის ხელქვეშედ უნდა იყოს, რომ უიმისოდ ვერაფერ ინადირებდეს, მეტადრე ყარაიაზედ და იორშია; რომ ამისთანა ადგილს, თუ არ მეფე, სხვა ვერც ინადირებდა. ხოლო მთებში ამის დაკითხვით ინადირებდენ, აგრეთვე შემოღობილნი ადგილნი და ნადირნი დამწყვდელნი მას ეკითხებოდა. აგრეთვე ჯელგის კაცნიცა ამას ეკითხებოდა, ბაზიერნი, რომელსაც სოფლებს ედვა, ის გამოიყვანდა: სანადირო ფრინველნი, სანადირო ძაღლნი სულ მას ეკითხებოდა და მეძალეები და ბაზიერებიც მას ებარნენ“⁴.

როგორც ჩანს მონადირე პერსონალის უფლებები კანონის სახითაც ყოფილა ჩამოყალიბებული. ვახტანგ VI „დასტურლამალ“-ში მოყვანილი აქვს მეძალეთ-უხუცესების სია, მათი ჯამაგირი, მათი მომსახურე შტატი და მოვალეობა:

„ამ რიგად იმსახურეან: ბატონი რომ მოედანს გარდა, სადაც წაბრძანდებოდეს, დილაზედ ადრე ქანარა რომ დააყვრონ მზად კარზედ დახუდენ, და რა წაბრძანდებოდეს მარქათას წინ ისინი იარებოდენ, სანამდის სანადიროში მიბრძანდებოდეს. პერმე მის რიგად დადგებოდენ, და თუ ბატონმა არ ითხოოს, სასახლეში ძაღლს ნუ შემოუშვებენ“⁵.

ბატონს თავის სამეფოს სხვადასხვა ადგილას საშევარდნო ბუდეები ჰქონდა მოწყობილი, განსაზღვრული მომსახურე პერსონალით. „დასტურლამალ“-ში დასახელებულია მრავალი ადგილი, სადაც სამეფო

¹ თ. ყორდანი, ქრონიკები, წ. I, დასახ. გამ., გვ. 88.

² თ. ყორდანი, ქრონიკები, წ. II, ალექსანდრე მეფის 1426 წლის სიგელი, გვ. 230,

³ იქვე, წ. II, ბაგრატ დიდის 1554 წლის სიგელი, გვ. 398.

⁴ იოანე ბატონი შვილი, კალმასობა, ტ. I, თბ. 1936 წ., გვ. 215.

⁵ ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დას. გამ., გვ. 63.

საშევარდნო ბუდეები იყო მოწყობილი. კერძოდ: ნიჩბისი, კავთის-ჯევი, ქუთათა-ჯევი, კლდე-კარი, წითელი კლდე, კრკონი, ნეძვი, ახალ-დაბა, ღვერცევი, კოშკა, სვერი და სხვა მრავალი. შევარდნების კვებისათვის სპეციალური საბატონო გამოსაღები იყო დაწესებული „საბაზიერო ქათმის“¹ სახით.

ნადირობაში სავალდებულო წესით ჩაბმული პერსონალის ამ საკმაოდ მრავალრიცხოვან ინსტიტუტში ე. წ. ჯარჩევი-ც შედიოდნენ, „ყვირილით მძახებელნი“, რომელთაც შემდეგი ფუნქციები ჰქონდათ დაკისრებული: „დილას მოვიდოდნენ, კარზედ იდგნენ; როგორც ჯელ-ჯოჯიანი, ისრე გარედამ კაცს დაითხოვდნენ... ჯარს სწორედ ატარებდნენ, თავს სწორად სიარულს დაუძახებდნენ. სანადიროში ჯელგას დაუძახებდნენ, გამოაგროვებდნენ, გაარიგებდნენ“².

როგორც ვხედავთ, საქართველოში განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქაში არსებობდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ინსტიტუტი, რომელსაც ექვემდებარებოდა ნადირობასთან დაკავშირებული ყველა საკითხი, უფლებათა და მოვალეობათა მტკიცე განსაზღვრით. მისი დაფინანსება ხდებოდა როგორც სახელმწიფოებრივი ბიუჯეტიდან (ჯამაგირი), აგრეთვე სავალდებულო გადასახადის საშუალებით, რომელსაც სახელმწიფო ბეგარის სახე ჰქონდა (საბაზიერო ქათამი, არაკეთილი ცხენი და სხვა), ხოლო დამხმარე პერსონალი (ცხენკეთილი კაცი, ჯარჩი და სხვა) დაბეგრული იყო თავისი მონაწილეობით ნადირობაში.

რათქმაუნდა, ნადირობის განსაკუთრებული წესებიც არსებობდა, სხვადასხვა ნადირზე ნადირობის ვადები და სხვა.

„ასრე უნდა მშვილდოსანი არა ჰკრევედეს ყოვლსა ასოს

მართალ მხარსა შუასა ჰკრას, წინ გარდამხტალს თეთრს დაასოს“³.

როგორც ეტყობა, გარკვეული ადგილი ყოფილა დანიშნული ნადირის სხეულზე, რომელშიდაც მოხვედრილი ისარი უეცრად ჰკლავდა მას და რომელიც კარგ მშვილდოსნობაზე მიუთითებდა; ამ ადგილს სასისხარი ეწოდებოდა.

„სასისხარ ალაგს ვკარ ისარი და მუნვე დაეცა“⁴.

მხარს შუა იმყოფებოდა ეს ადგილი თუ თირკმელს წარმოადგენდა—ძნელია თქმა, რადგან „დაბადებაში“ უეცრად „მოწყვლის“

¹ ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დასახ. გამ., გვ. 26;

² ვახტანგ VI, დასტურლამალი, დასახ. გამ., გვ. 106.

³ არჩილიანი, ტ. II, დასახ. გამ., ტ. 339.

⁴ რუსუდანიანი, ქართული ქრესტომატია, დ. ჩუბინაშვილის გამ. I, პეტერ. 1863 წ., გვ. 69.

მაგალითად შემდეგი შედარებაა მოყვანილი „ვითარცა ირემი მოწყულული ისრითა თირკმელსა შინა“¹.

ნადირობის დროს, რამდენადაც იგი სამხედრო ვარჯიშს წარმოადგენდა, გარკვეული დისციპლინის დაცვა იყო საჭირო.

„...ვერვინ ვერავის აწყენდა

მესისხლე ყავდა ვინ ვისმე, მუნ სისხლსა ვით დაადენა².

ცხენის შეკაზმვაც სხვადასხვაგვარად ყოფილა საჭირო:

„სადავე პირჩვილს სხვა უნდა და სხვაა გამზიდრობისა, მოხშიროს ტყესა ეწრისა და კიდევ მინდორობისა“³.

რაც შეეხება ნადირობის სავალდებულო ვადების არსებობას, ამის შესახებაც არის გარკვეული მითითებები.

ნადირობის ფუნქციონალური დანიშნულების ბუნებრივი სახე, კერძოდ ვარჯიშობა—სპორტი, შეურყენელი სახით ხალხმა შემოინახა უპირატესად მთაში. ნადირობის პირობათა სიძნელე მთაში მათ გადალახვას თხოულობდა მონადირისაგან და წვრთნიდა მასში ჭეშმარიტად რაინდულ თვისებებს: გამძლეობას, ძალღონეს, მამაცობას, ნიშანში კარგ სროლას, რთულ პირობებში სწრაფად ორიენტაციას, ე. ი. იმ თვისებებს, რომლებიც საჭირო იყო საბრძოლველად მარად მზადყოფნისათვის.

წარმოსადგენდაც ძნელია, რომ მთაში ნადირობას ხელსაყრელი პირობები შეექმნა ნადირობის შვება-განცხრომის მიზნით გამოყენებისათვის.

ქართული ფოლკლორი მშვენივრად ასახავს ამგვარი ნადირობის სიძნელეებს:

„რას დასდევ ნადირობასა,
გამოგიხტება შველია,
გაცრუებული წამოხვალ
გაწუწული და სველია“.

ანდა:

„ისრით დავხოცე ჯიხვები,
ჯიხვები შავი კლდისაო,
მაგრამ გზა ველარ ვიპოვე,
ველარ ჩამოველ ძირსაო“⁴.

¹ ივანე სოლომანისანი, დაბადება, წ. II. თავი ზ, კვ.

² არჩილიანი, ტ. II. დასახ. გამ, ტ. 334.

³ არჩილიანი, ტ. I, დასახ. გამ. ტ. 71.

⁴ ძველი საქართველო, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზღაპის კრებული, ტფ., 1913—1914 წ.წ., ტ. III გვ. 71.

⁵ ღებელი, ომი ღებელებისა დიგორლებთან, „ივერია“, 1890 წ., № 74

ერთერთი მონადირე ასე აღწერს ჯიხვზე ნადირობის სიძნელეს: „მონადირემ რაჰდენიმე დღეს სახლკარ მოშორებულმა, ცის ქვეშ, მთების მწვერვალზე უნდა გაატაროს. აიტანოს სიცივე, შიმშილი, წყურვილი, გაუძლოს ნისლსა და გრიგალსა და ხშირად რამდენიმე ღამე ზედიზედ სუსხიან ქარში გაათენოს და მრავალ ასეთ განსაცდელის შემდეგ შესაძლებელია შინ ხელცარიელი დაბრუნდეს... ჯიხვზე მონადირეს საღი გული, საღი ფილტვები და მაგარი ფეხები უნდა ჰქონდეს“¹.

რომ ასეთ პირობებში ნადირობა შეტად ძნელია და იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს მხიარულ დროსტარებად მ. შოსტაკის ზემოთმოყვანილი ცნობაც ამოწმებს, სადაც ის ამბობს, რომ ეს საქმიანობა შეიძლება ჩაითვალოს ძრეწველობის საგნად და არავითარ შემთხვევაში ტურისტის გასართობად².

აქედან ნათელი ხდება, რომ მთის პირობებში მონადირეობამ იმდენად შემოინახა თავისი ადგილი, რამდენადაც მას გარკვეულ შემთხვევებში მეურნეობისათვის დამხმარე მნიშვნელობა ჰქონდა და ამავე დროს ფიზიკური აღზრდისა და სავარჯიშო სასპორტო თვისებებით იყო დაჯილდოვებული.

საგულისხმოა, რომ დღეს მშვილდ-ისარი და მუყირით მიზანში სროლა დამოწმებულია როგორც შეჯიბრის ერთერთი სახე ბავშვების მიერ სათამაშოდ გადაქცეული.

ასეთია, მაგალითად, რაჭაში ხელთოფით მიზანში სროლა, რომელსაც აქ ისარა ეწოდება.

მუყირა გამოყენებულია სვანეთში ბავშვებისა და უფროსების მიერ მიზანში სასროლად. თამაშობას ლინკვშდანალ-ი ეწოდება³.

რეტულური დანიშნულებით არის გამოყენებული ყმაწვილების მიერ მშვილდ-ისარი ხევსურეთში მიცვალებულის დასაფლავებასთან დაკავშირებული ცერემონიისა⁴ და კუდიან წუხრის დროს⁵.

ჯილა-მშვილდით გართობა იმერეთშიც სკოდნიათ ბავშვებს⁶.

¹ ი. ჩხიკვიშვილი, ჯიხვი, მონადირეთა კრებული, 1928 წელი № 9—10.

² М. Шостаков, По Раче и Сванетии, ИКОРГО, XVI, გვ. 33.

³ ბ. სვანი, სვანების ზოგიერთი ჩვეულებანი და ცრუმორწმუნოებანი, „ივერია“, 1886 წ., № 142.

⁴ ალ. ოჩიაური, ხევსურთა ზოგიერთი ძველი ამბები, ენიკი-ს ეთნ. განყ. ხელნაწერი ფონდი, რვ. 36.

⁵ იქვე.

⁶ ნ. რეხვიაშვილი, იმერეთის 1937 წლ. ექსპედიციის დღიური.

ზემოთქმულიდან ნათელი ხდება, რომ ნადირობა უდიდეს როლს ასრულებდა ხალხის ფიზიკური აღზრდის საქმეში, როგორც სასპორტო-საგარჯიშო წვრთნის მეტად გავრცელებული საშუალება და ამ დანიშნულებით ფართოდ იყო გამოყენებული ქვეყნის სამხედრო თავდაცვის უზრუნველსაყოფად. კერძოდ, თავადაზნაურთა წრეში ნადირობამ გართობისა და შეება-განცხრომის სახე მიიღო, ხოლო ნადირობის კოლექტიური ფორმა, იმდენად რამდენადაც მასში მონაწილეობა სავალდებულო ბეგარას წარმოადგენდა, ექსპლოატაციის ერთერთ სახეობად გადაიქცა.

ზემოთქმულიდან ნათელი ხდება, რომ მონადირეობას, გარდა იმ შეზღუდვებისა და ადგილებისა, სადაც მას გარკვეული ეკონომიური მიზანდასახულება ახასიათებდა, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე მოსახლეობის ფიზიკური აღზრდისა და მისი სამხედრო სამობილიზაციო დარაზმულობის უზრუნველყოფის საქმეში. ნადირობა თავისებურ სამხედრო სკოლას წარმოადგენდა, სადაც იწვრთნებოდა მხედართა კადრები; ამდენად კოლექტიური ნადირობა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმიანობას წარმოადგენდა და აქედან გამომდინარე ატარებდა სავალდებულო ბეგარის სახეს. სამეფო და სათავადაზნაურო ნადირობა ამასთან ერთად უშუალოდ შეება-განცხრომისა და გართობის ისეთ საშუალებას შეადგენდა, რომლის პირობებში ხალხის მასობრივი მონაწილეობა იძულებითი წესით იყო უზრუნველყოფილი.

VII. ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულებანი

1. თოჯის შერცხვანა, აზარი, ხალისაღები და სიჴმარი

ჩვენ უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ შრომის თავდაპირველი ბუნება განვითარების ადრინდელ საფეხურზე ადამიანის მიერ მაგიურად იყო გააზრიანებული. ხოლო იმდენად, რამდენადაც შრომის ორგანიზაციის ადრინდელი სახე ორგანიზებული ნადირობით არის წარმოდგენილი, მაგიური ქმედობის ელემენტები შედარებით უხვი რაოდენობით ნადირობასთან დაკავშირებულ გადმონაშთებშია დაცული.

ჩვენ არ შევუდგებით აქ ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა კლასიფიკაციას, დავაჯგუფებთ მას მხოლოდ იმ ზოგადი ნიშნის მიხედვით, რომელიც ამათუიშ წესჩვეულების მიზანდასახულებშია გამოხატული.

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა პირველი და მნიშვნელოვანი ჯგუფი სრული სიწმინდის დაცვის აუცილებლობაზე იყო დამკვიდრებული. სანადირო ადგილი „წმინდანანად“ იყო მიჩნეული და ასეთი წარმოდგენის საფუძველზე მონადირეს, ცრუმორწმუნე მონადირეთა წრეში განმტკიცებული შეხედულებით, სასტიკად ჰქონდა აკრძალული სანადიროდ წასვლის წინა დღეებში ყოველგვარი ლანძღვა-გინებისა თუ უშვერი სიტყვების წარმოთქმა.

იმავე სიწმინდის დაცვის თვალსაზრისით ცრუმორწმუნე მონადირე სანადიროდ წასვლის წინ ცოლს არ გაეკარებოდა და საერთოდ ერიდებოდა დედაკაცს, განსაკუთრებით მენსტრუაციისა და ორსულობის დროს.

სიწმინდის დაცვას ისახავდა მიზნად აგრეთვე ღორის ხორცის წაღების აკრძალვა სანადიროდ. ყოველ შემთხვევაში სანადირო ადგილზე, შიშველ კლდეში (ჯიხვზე ნადირობის დროს) ღორის ხორცს არავითარ შემთხვევაში არ აიტანდნენ; და თუმცა ღორის ტყავის ქალამანი საუკეთესო ქალამნად იყო მიჩნეული, მთელ რიგ შემთხვევებში ამ ქალამნით წასვლასაც ერიდებოდა მონადირე.

ნადირობა „წმინდა“ ხელობად იყო მიჩნეული, სანადირო ადგილები „წმინდანანად“, ნადირს თავის „წმინდანი“ ყავდა. ცრუ-

11. კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაკაში.

მორწმუნე მონადირეთა შეხედულებით, თვით ნადირიც ხშირად წილიანი იყო, და ზემოხსენებული სიწმინდის დაცვისათვის გათვალისწინებული წესჩვეულებების უგულველყოფის შედეგად მოსალოდნელი იყო ნადირთ პატრონის რისხვა; ნადირთ პატრონს შეეძლო ნადირი აეკრძალა წესჩვეულებათა დამრღვევ მონადირისათვის.

კუდად დამზნილი (დაცდილი) ადამიანის შეხვედრისაგან უზრუნველსაყოფად იცოდნენ რიგი ოპერაციების შესრულება, რომლებსაც ცრუმორწმუნე მონადირეთა შეხედულებით, მაგიური მნიშვნელობა ჰქონდა. ასე, მაგ., ცრუმორწმუნე მონადირე სანადიროდ წასვლამდე ან საქვაბე ჯაჭვს მოჰკიდებდა ხელს, რომელიც შუა ცეცხლზე იყო ჩამოკიდებული, ან პუგუზალს დააგდებდა კარების გადასაბიჯთან და ფეხს გადაადგამდა. ამ წესჩვეულების შესრულების დროს მონადირე იტყოდა: „მთის ნადირის ანგელოზო და ოჩოპინტრა გვიბოძე შენი მოწყალება“-ო.

მნიშვნელოვან ინტერესს წარმოადგენს აგრეთვე რაჭველ მონადირეთა შორის დამოწმებული წესჩვეულება, რომლის მიხედვით აკრძალული იყო ნადირის ძვლის გადაგდება. ნადირის ძვალს აგროვებდნენ და მიწაში მარხავდნენ. მაგრამ ამ შემთხვევაში რაჭვის სხვადასხვა სოფელში სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულებაა დამოწმებული ნადირის ძვლის მიმართ. მაგ., რაჭვის ქვემო სოფლებში ს. სადმელი და სხვ.—საჭირო იყო ნადირის ძვლის დაწვა, მაგრამ ს. გლოლაში ნადირის ძვალს წყალში ჰყრიდნენ და მისი დაწვა აკრძალული იყო. უმეტეს შემთხვევაში, როგორც აღენიშნეთ, მიმართავდნენ ნადირის ძვლის მიწაში დამარხვას.

არც ძალს გადაუგდებდნენ ნადირის ხორცსა თუ ძვალს. ძალს ჰკვებავდნენ ნადირის შიგნეულით.

ზემოხსენებული წესჩვეულებანი რაჭველ ცრუმორწმუნე მონადირეთა მიერ გააზრიანებული იყო როგორც სიწმინდის დაცვის აქტები, თუმცა, შესაძლებელია, თავდაპირველად ეს რიტუალი სულ სხვა მიზნებს ემსახურებოდა.

სხვა ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც არის დამოწმებული მონადირეთა ამგვარი შეხედულება ნადირობაზე, ნადირზე და მონადირეზე, მაგ., სვანეთში მონადირე ასევე ერიდებოდა დედაკაცთან დაახლოვებას, განსაკუთრებით არიდებდა თავს ორსულ დედაკაცთან შეხვედრას, არ დასცინებდა ნადირის რქებს, ძვლებს თუ მის სხვა რომელიმე ნაწილს¹.

¹ Н. Дмитриев, დასახ. ნაშრ., გვ. 168.

რომ ნადირობა სვანი მონადირისათვის წმინდა ხელობას წარმოადგენდა ამოწმებს აგრეთვე დ. მარგიანი¹.

სვანების ამგვარივე დამოკიდებულება ნადირობისადმი აქვს აღნიშნული თავისუფალ სვანს:

„ათასზე მეტ ნადირს მოჰკლავს თავის სიცოცხლეში, თუ მას, მონადირეს, წმინდათ უჭირავს თავი“².

ჩლიქიანი ნადირი ფშავშიაც წმინდად ითვლებოდა³.

რაც შეეხება რაჭველ მონადირეთა ღორის ხორცისადმი დამოკიდებულების საკითხს, ამ შემთხვევაში აუცილებლად საინტერესო გარემოებასთან გვაქვს საქმე.

დღეს და უახლოეს წარსულში ღორის ხორცს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს რაჭველთა სუფრაზე. ვახუშტი, ეხება რა რაქას, პირდაპირ ამბობს: „პირუტყვნი აქლემს გარდა, ყოველნი და არა შრავლად. ცხოვარი უდუმო, ღორი სიცოცხლე მათი“⁴.

იმ გარემოებამ, რომ თანადროულობაში ღორის ხორცის ასეთი ადგილი კვების საქმეში და ღორისადმი დადებითი დამოკიდებულება თანარსებობს ღორისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების ფაქტებთან, შესაძლებელია გვაფიქრებინოს, რომ ღორის ხორცისადმი დადებითი დამოკიდებულება შედარებით გვიან შექმნილი მომენტი და რაჭველთა თავდაპირველი დამოკიდებულება. ღორის ხორცისადმი ამჟამად უარყოფითი იყო.

მაგრამ ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში არსებობს გადმონაშთების მეორე რიგი, რომელთა შორის ნაწილი აგრეთვე ნადირობასთან არის დაკავშირებული და რომელიც ღორისადმი დადებით დამოკიდებულებას ამჟღავნებს. ასეთია ვახუშტის მიერ აღწერილი მეფეთა საახალწლო ნადირობა, რომლის დაწყებამდე ბაზიერთ-უხუცესი მიაართმევდა მეფეს ქორსა და „თავსა ველურის ეშვისასა მოოქროვილსა“⁵; „ველმწიფის კარის გარიგება“-ს ავტორის ცნობითაც ნადირობასთან დაკავშირებული ცერემონიის დროს მეფეს „ველურის ტახის თავს მოხარშულს წინ დაუდგამენ“⁶.

ზემოთაღნიშნული ფაქტები გვაძიებენ სიფრთხილით მოვეპყრათ ღორისადმი რადიკალურად საწინააღმდეგო დამოკიდებულების ფაქტების სტალიალურ განსაზღვრას. ერთია უდავო: ღორის კულტს უთუოდ დიდი ადგილი ეჭირა ქართველთა მსოფლმხედველობაში და იგი იყო წარმოდგენილი ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში როგორც პოზიტიური ისე ნეგატიური ნიშნით.

¹ Д. Маргиани, Некоторые черты быта..., СМОПН, X, გვ. 70.

² თავისუფალი სვანი, ოთხი დღე..., „ივერია“, 1886 წ., № 237, 238.

³ ვაჟა-ფშაველა, აფხურობა, „ივერია“, 1886 წ., № 141.

⁴ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დასახ. გამ., გვ. 288-289.

⁵ ვახუშტი, საქ. გეოგრაფია, დასახ. გამ., გვ. 18.

⁶ ველმწიფის კარის გარიგება, დასახ. გამ., გვ. 1.

განსაკუთრებულ ინტერესს ჩვენთვის წარმოადგენს აგრეთვე საკითხი დედაკაცის ადგილის შესახებ ნადირობის პროცესში და მონადირეთა დამოკიდებულება დედაკაცისადმი ნადირობასთან დაკავშირებით.

ამჟამად დამოკიდებულება დედაკაცისადმი ნადირობასთან დაკავშირებით, მთელ რიგ შემთხვევებში, აშკარად უარყოფითია. რაჭაში ძველ მონადირეთა შორის ახლაც არის განმტკიცებული შეხედულება, რომ თითქოს ნადირთ ანგელოზი უჯავრდება მონადირეს და შეიძლება გააფუჭოს კიდევაც იგი, თუ მონადირეს დედაკაცთან ნადირობის წინა პერიოდში რაიმე საერთო აქვს. ნადირთ ანგელოზის დახასიათებაში ეს მოტივი აშკარად მოჩანს. მდიდარ მასალას ნადირთ ანგელოზის ასეთი დამოკიდებულების შესახებ მონადირის ცოლისადმი ქართული ზეპირსიტყვაობა გვაწვდის. ნადირთ ანგელოზი პირდაპირ უკრძალავს მონადირეს, რომელიც მასთან მეგობრობას გასწევს, სხვა დედაკაცთან სიახლოვეს. ნადირთ ანგელოზის ამ თვისების დამადასტურებლად რაჭის ცრუმორწმუნე მონადირეებს ცნობილი მონადირეების მაგალითი მოჰყავთ, რომელთაც თუმცაღა ჰყავდათ ცოლი, მაგრამ შვილები არა ყოლიათ. ასეთიაო, მაგალითად, ურაველი მონადირე ნ. რეხვიაშვილი, სადმეღელი მონადირე ბ. პაპუაშვილი და სხვა.

ანალოგიური სიცხადით დედაკაცისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება ნადირობასთან დაკავშირებით ქვემო-სვანეთშია წარმოდგენილი:

„აღნიშნულ ნადირობაში — ამბობს გ. ონიანი, — ქალს არ შეეძლო მონაწილეობის მიღება, როგორც სუსტ არსებას. სუსტიც რომ არა ყოფილიყო მაინც არ შეეძლო მონაწილეობის მიღება, ვინაიდან ქალი მიჩნეულია როგორც არა წმინდა“¹.

იმავე ავტორის გადმოცემით მამაკაცის სანადიროდ წასვლისას ოჯახში დედაკაცს თუ მენსტრუაცია ექნებოდა იგი ღამის სათევად ან სხვის ოჯახში გადავიდოდა, ან წისქვილში გაათევდა ღამეს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ეთნოგრაფიული მასალის ისეთ რიგთან, რომელიც ქალისადმი აშკარად უარყოფით დამოკიდებულებას ამჟღავნებს. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დედაკაცისადმი ამგვარი დამოკიდებულება არ წარმოადგენს ნადირობის სპეციფიკურ თვისებას; დედაკაცისადმი უარყოფითი განწყობილება დამოწმებულია არა მარტო ნადირობის შემთხვევაში, არა-

¹ გ. ონიანი, 1939 წლ. ქვემო-სვანეთის ექსპედიციის დღიური.

შედ სხვა შემთხვევებშიც. უფრო მეტის თქმა შეიძლება. ძველათ არსებული შეხედულების მიხედვით დედაკაცი, როგორც სუსტი და უძლური არსება, ავი სულების იოლი მსხვერპლი ხდებოდა და ამდენად იგი უწმინდური იყო. მისი სისუსტე განსაკუთრებით მისი ორსულობისა ან მენსტრუაციის დროს იჩენდა თავს და ამდენად იგი ორსულობისა და მენსტრუაციის დროს განსაკუთრებით უწმინდური იყო. ამ საკითხის გარშემო ამომწურავი ცნობა აქვს მოცემული დოქ. ვ. ბარდაველიძეს. იგი ამბობს: „მთიულების შეხედულება, რომ ქალი მენსტრუაციის დროს უწმინდურია, წარმოადგენს ქართველი ხალხის საერთო შეხედულებას ძველათ, რომელიც მეტ ნაკლები სიძლიერით დღემდე დაცულია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში“¹.

გარდა ამისა, მეტად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, ისევე როგორც სხვა ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, კერძოდ ნადირობასთან დაკავშირებით, დამოწმებულია ფაქტების ისეთი რიგი, რომელიც არამც თუ არ ამჟღავნებს დედაკაცისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას, არამედ დედაკაცისადმი დადებითი განწყობილების აშკარა ბეჭედს ატარებს; უფრო მეტის თქმა შეიძლება—დედაკაცი ამათუიმ სახით რაღაც მონაწილეობას იღებს თვით ნადირობის პროცესში. ასე მაგალითად: დედაკაცი მონაწილეობას იღებს ლოცვაში, რომელიც მონადირეთა მიერ მონადირის სახლში იმართება ნადირობის წინ ან მის შემდეგ; იგივე დედაკაცი რიტუალური დანიშნულების ხმელგანატებს აცხობს მონადირისათვის საგზლად. (ხმელგანატები ჩვეულებრივი ფქვილისაგან გამომცხვარი მრგვალი და ბრტყელი პურია, რომლის ზედაპირი მზის დაფანტული სხივების მსგავსად არის დაჭრელებული. ხმელგანატების ცომი ერბოში იზილებოდა ხოლმე; ღორის ქონის გამოყენება ამ შემთხვევაში აკრძალული იყო ზემოთაღნიშნულ მოსაზრებათა საფუძველზე). ხმელგანატების გამოცხობის დროს დედაკაცი ლოცულობდა: „ნადირთ წმინდა აგელოზო მშვიდობით ჩამოიყვანე გახარებული ჩვენი მონადირე“—ო.

ამგვარივე ხმელგანატების გამოცხობა ქვემო-სვანეთშიც სკოდნიათ და საინტერესოა აქ ის გარემოება, რომ ხმელგანატები მონადირისათვის აუცილებლად ან ცოლს ან დედას უნდა გამოეცხო. ამით, რა თქმა უნდა, დედაკაცი გარკვეულ მონაწილეობას იღებდა

¹ ვ. ბარდაველიძე, ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალური მთიან ქართლში, საქ. მუხ. მოამბე, ტ. IV, გვ. 246.

ნადირობასთან დაკავშირებულ რიტუალში. დაბოლოს, ისეთი ნადირობის შემთხვევაში, როგორცაა შველის მასობრივი მორეკვალიდი თოვლობის დროს, ე. ი. როდესაც შველი სოფელთან ახლო ჩამოდიოდა, დედაკაცი ესწრებოდა ნადირობას, რაც ზემოხსენებულ გარემოებასთან ერთად დაბეჯითებით მიგვითითებს, რომ დედაკაცის მონაწილეობა ნადირობის პროცესში ამათუიმ სახით არ იყო აღკვეთილი.

განათხარი მასალა თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ არც განვითარების ადრინდელ საფეხურზე ყოფილა აღკვეთილი ქალის მონაწილეობა ნადირობის პროცესში.

პ. ე თ ი მ ე ნ კ ო ე ხ ე ბ ა რ ა ო რ ი ნ ი ა კ ი ს კულტურას, ამბობს, რომ ნადირობაში ამათუიმ სახით უნდა მიეღო მონაწილეობა ორინიაკის ბანაკის არა მარტო მამრობით, არამედ დედრობით მოსახლეობასაც¹.

ცოცხალ ტომთა სინამდვილეში დამოწმებულია დედაკაცის მონაწილეობა კერძოდ მეთევზეობაში და არ არსებობს რაიმე საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ხსენებულ ტომთა ყოფაში ადგილი ჰქონდა დედაკაცის მონაწილეობის აღკვეთას.

ჰ. კ უ ნ ო ვ ი, ახასიათებს რა ტასმანელების მეურნეობას, ამბობს, რომ თევზის ხელბადეებით ჭერის დროს დედაკაცები მამაკაცებს დახმარებას უწევდნენ².

გარდა ამისა, განვითარების დაბალ დონეზე მყოფ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია წესჩვეულებათა ჯგუფი, რომელთაც ასრულებდნენ შინ დარჩენილი დედაკაცი მამაკაცთა სანადიროდ ყოფნის დროს. მათი მოქმედება მათივე შეხედულებით უშუალო გავლენას ახდენდა ნადირობის პროცესზე³ და ამდენად ცხადია, რომ დედაკაცის ამათუიმ სახით მონაწილეობა ნადირობაში არც ამ შემთხვევაში იყო აღკვეთილი.

ზემოთქმულიდან ნათელი ხდება, რომ დედაკაცისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება არ წარმოადგენს მხოლოდ ნადირობისათვის სპეციფიკურ თვისებას. განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ადამიანის შეგნებაში თავს იჩენს საერთოდ დედაკაცისადმი უარყოფითი განწყობილება გამომდინარე იმ შეხედულებიდან, რომ დედაკაცი სუსტი არსებაა, მას იოლად დაეპატრონებიან ავი სულები და ამ-

¹ П. Е ф и м е н к о, Дородовое общество, М.—Л. 1934 წ., გვ. 411.

² Г. К у н о в, История всеобщего хозяйства, ტ. I, М.—Л. 1929 წ., გვ. 36.

³ Л е в и Б р ю л ь, Первобытное мышление, დას. გამ., გვ. 154.

დენად იგი უწმინდურია; რამდენადაც განვითარების დაბალ საფეხურზე დამოწმებულია დედაკაცის ამათუიმ სახით მონაწილეობა ნადირობის პროცესში იმდენად საფიქრებელია, რომ დედაკაცისადმი ამგვარი დამოკიდებულება განვითარების შემდეგი საფეხურის შენაძენია, რაშიც გვარწმუნებს აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ნადირთ ანგელოზი, კერძოდ ქართველ ტომთა შეხედულების მიხედვით, უმეტეს შემთხვევაში, ახალგაზრდა ქალია, რაც დაუშვებელი იქნებოდა, რომ დედაკაცისადმი ასეთი დამოკიდებულება ნადირობასთან დაკავშირებული შეხედულებების თავდაპირველ ბუნებად გამოგვეცხადებინა.

რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, კერძოდ ცრუმორწმუნე მონადირეთა წრეში, დამოწმებულია წესჩვეულებათა საინტერესო ჯგუფი თოფის გაბრუნდებასთან და ხელის გადგომასთან დაკავშირებით: იმ შემთხვევაში, თუ მონადირე ხშირად დააცდენდა ნადირს ტყვიას ან დაჭრილი ნადირი ხშირად გაექცეოდა, იცოდნენ თოფის დაშხამვა, თოფის შერცხვენა და სხვა.

ადგილობრივი მონადირეების გადმოცემით ხელის გადგომის მთავარ მიზეზებს წარმოადგენდა ან თოფის წამლის გაგვიყება (შეტად ფიცხი წამალი თუ გამოვიდოდა), ან ისეთი შემთხვევა თუ გველს (უნასს) მოხვდებოდა ნასროლი ტყვია, ან თუ ნანადირევს კუდად დამზინილი ადამიანი მოჰკიდებდა ხელს ხელისმდებზე ადრე. ყველა ასეთ შემთხვევაში ხელის ასახსნელად საჭირო იყო თოფის დაშხამვა ან მისი შერცხვენა. თოფის დაშხამვის მიზნით მიმართავდნენ შემდეგს: დატენილი თოფის ლულაში პატარა გველს ჩააცურებდნენ და თოფს ისე დასცილდნენ. ასეთი თოფით ნადირობის დროს, ადგილობრივი მონადირეების ძველათ არსებული შეხედულებების თანახმად, მონადირე უზრუნველყოფილი იყო დაცდენისაგან; მას ვერც დაჭრილი ნადირი წაუფიქროდა სადმე.

თოფის დაშხამვის გარდა, ხელის გადგომისა ან თოფის გაბრუნდების შემთხვევაში სცოდნიათ აგრეთვე ცხელი რძის გამოყენება. სახელდობრ, მაგრად ააღულებდნენ რძეს და იქამდე ასხამდნენ თოფის ლულაში, ვიდრე უკანასკნელი არ გაცხელდებოდა. ამის შემდეგ თოფს მოაძრობდნენ კუდას, დატენილს მას ლულის ძირიდან და ორჯერ ან სამჯერ ზედიზედ დასცილდნენ. ასეთი წესი მიჩნეული იყო როგორც რადიკალური საშუალება „გაბრუნდებული“ თოფის ლულის გასასწორებლად.

ხოლო ხელის გადგომის შემთხვევაში ფართოდ იყო გამოყენებული თოფის შერცხვენის წესი, რომელიც მხოლოდ ს. ჯაღ-

მელშია დამოწმებული. ხელის ასახსნელად თოფს ან სალორეში ჩამარხავდნენ მიწაში, ან დედაკაცის ქვედა საცვალში გაატარებდნენ რამდენჯერმე. თოფის „შერცხვენის“ ცერემონიაში ორი პიროვნება იღებდა მონაწილეობას. თოფის სალორეში ჩამარხვისას ან დედაკაცის ქვედა საცვალში გატარებისას ერთერთი მონაწილე ეკითხებოდა თოფს.

„არც ეხლა მოხვდები? არც ეხლა მოხვდები?“.

მეორე უბასუხებდა:

„ოღონდ აქედან გამომიყვანე—მოვხვდები“—ო.

ხელის გადგომის შემთხვევაში ხელის ახსნა შეეძლო აგრეთვე კარგად დამზნულ პიროვნებას, რომელსაც მონადირე გამოართმევდა სანადიროდ წასვლის წინ პურს, ყველს, მარილს, ფქვილს და სხვა. ფქვილს ხმარობდნენ ხმელგანატეხის გამოსაცხობად, მარილი და ყველი მიჰქონდათ თან. ნადირობიდან დაბრუნების შემდეგ მონადირე ნანადიროვის წილს უგზავნიდა ხელის ამხსნელს.

გამდგარი ხელის ასახსნელად მიმართავდნენ აგრეთვე შინაური ფრინველის მოკვლას. ხელგამდგარი მონადირე მოკლავდა ქათამს თოფით, რის შემდეგ იგი დარწმუნებული იყო ხელის აუცილებელ ახსნაში. როგორც ეტყობა, ამ შემთხვევაში, საქმე გვაქვს სიმპათიური მაგიის ერთერთ სახეობასთან, რომელიც ასოციაციის პრინციპზეა დამკვიდრებული (მსგავსი გამოიწვევს მსგავსს).

ნადირობის ორგანიზაციის მოსამზადებელ საფეხურზე, ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში, ცენტრალური ადგილი ეჭირა სიზმარს. მონადირე მხოლოდ იმ შემთხვევაში გაემგზავრებოდა სანადიროდ, თუ სიზმარში ნახავდა მისი შეხედულებით ხელსაყრელ ნიშნებს. სიზმრის კარგ ნიშნებად მიჩნეული იყო შემდეგი: განთქმული, ცნობილი მონადირე, მით. უმეტეს თუ იგი სიზმარში მიუჩენდა სანადირო ადგილს, კარგად შექურცილი მხედარი, შეკაზმული ცხენი, გამოწყობილი ქალი მხარზე შესმული ყმაწვილით და სხვა.

ამიტომ მონადირე ცდილობდა კარგი სიზმარი ენახა ძილში, რისთვისაც სულ მუდამ მარჯვენა მხარეზე წვებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ იგი ნახავდა ისეთ სიზმარს, რომელიც მისი შეხედულებით უზუნადირობაზე მიუთითებდა, იგი არავითარ შემთხვევაში არ დაიბანდა პირს—„სიზმარი არ ჩამომებანოსო“.

სიზმრის ასეთი მნიშვნელოვანი ადგილი ნადირობისათვის მოსამზადებელ პერიოდში მეტად საინტერესო ფაქტს წარმოადგენს იმდენად, რამდენადაც მასში მოჩანს აზროვნების განვითარების იმ ადრინდელი

საფეხურების ნიშნები, როდესაც სიზმარი და სინამდვილე ობიექტური რეალობის თვალსაზრისით არ იყო განსხვავებული და სიზმარი წარმოადგენდა ადამიანისა და სხვადასხვა სულების ურთიერთობისა და კავშირის საშუალებას. ლ. ბრიულის სიტყვით, სიზმარი პირველყოფილი ადამიანისათვის სრულიად არ წარმოადგენს აღქმის დაბალსა და მცდარ ფორმას. პირიქით, იგი უმაღლესი ფორმაა: რამდენადაც სიზმარში მატერიალური და ხელშესახები ელემენტები მინიმუმამდეა დაყვანილი, იმდენად მასში ურთიერთობა სულებთანა და უხილავ ძალებთან განხორციელებულია უშუალო და საფეხ სახით¹.

მეტად საგულისხმოა და საყურადღებო ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა ის ჯგუფი, რომელიც სრულდებოდა სანადიროდ პირველად გასვლის შემთხვევაში. სახელდობრ, სანადიროდ პირველად გასული პიროვნება პირველად რომ მოჰკლავდა ნადირს მისი სისხლით თითქმის შეიღებავდა. იცოდნენ აგრეთვე თოფის ლულის ტუჩის შეღებვა პირველად მოკლული ნადირის სისხლით ან სისხლის შუბლზე წაცხება ჯვარედინად. ზოგ შემთხვევაში თოფის ლულის ტუჩს მოკლული ნადირის ჭრილობაში შეყოფდნენ.

ყველა ზემოხსენებული წესი სრულდებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც სანადიროდ პირველად გასული პიროვნება ნადირობას იწყებდა, პირველად მოჰკლავდა ნადირს. საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს განსაკუთრებით საინტერესო გარემოებასთან, სახელდობრ, ჰასაკობრივი დაჯგუფების გადმონაშთთან, რაც გამოვლენილია პიროვნების ზიარებაში მონადირედ. საქმე იმაშია, რომ რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში არ არსებობს ისეთი ნიშნები, რომლის მიხედვით შესაძლებელია ითქვას, რომ მონადირეთა პრაქტიკაში დამოწმებულია რაიმე გარკვეული ჰასაკობრივი განსაზღვრა ნადირობაში მონაწილეობის თვალსაზრისით. ბავშვები პატარობისას ფრინველზე ნადირობდნენ მშვილდისრით და მხოლოდ იმის შემდეგ, როდესაც ისინი ისე მოიზრდებოდნენ, რომ შესძლებდნენ ნადირობის მძიმე პირობების ატანას—ისინი მონადირეებს სანადიროდ მიჰყავდათ ზემოხსენებული რიტუალის შესასრულებლად. არც ლიტერატურაში შეგვხვედრია რაიმე ცნობა კერძოდ რაჭის შესახებ ამ მიმართულებით; მაგრამ ზემოხსენებული რიტუალის შესრულება, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სანადიროდ პირველ წასვლასთან და, გარდა ამისა, რაჭაშივე დამოწმებული წესი, რომლის მიხედვით საერთოდ ნადირობის დროს

¹ Леви Брюль, დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

პირველი სროლის უფლება უპირატესად მთელ რიგ შემთხვევებში მონადირეთა შორის ყველაზე უფროსსა ჰქონდა, გვაფიქრებინებს ძველათ ჰასაკობრივი დაჯგუფების არსებობას, რომლის სახეცვლილ გადმონაშთებს წარმოადგენს წესჩვეულებათა ზემოხსენებული ჯგუფი. ამ საკითხთან დაკავშირებით ძველ ისტორიულ წყაროებში საინტერესო ცნობებსა ვხვდებით.

„ქართლის ცხოვრება“-ში, მაგ., ლუარსაბ მეფის ნადირობის აღწერასთან ნათქვამია:

„და დღესა ერთსა განვიდა ლუარსაბ მოასაკითა თუსითა ნადირობად ყარაიის-ქალასა“¹.

„უწყებაჲ მიზეხსა ქართველთა მოქცევისასა“-ს ავტორი იქ, სადაც მოთხრობილია მირიან მეფის ნადირობა, ამბობს:

„ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი ჩუშულებისაებრსა მას ხედიდეს შარავანდელსა მზისასა“².

ძნელია მხოლოდ ამის საფუძველზე გადაჭრით თქმა, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ჰასაკობრივი ჯგუფის აღმნიშვნელ სიტყვასთან, მაგრამ ამგვარი გაგების შესაძლებლობა არ არის გამოირიცხული, რადგან მონადირეთა შორის ჰასაკობრივი დაჯგუფებისა და მონადირედ ზიარების ფაქტი საყოველთაოდ გავრცელებული ფაქტია.

ჰასაკობრივი დაჯგუფების გადმონაშთების შესახებ აფხაზეთში, კერძოდ მონადირეთა შორის, შედარებით ზუსტი სურათი მოცემული აქვს ს. ბასარიას. მისი ცნობით ყველა მონადირე აღიზარდა მთებში და ეს აღზრდა მდგომარეობდა იმაში, რომ 8—12 წლის ჰასაკის ბავშვებს ზაფხულობით გზავნიდნენ მთებში მწყემსებთან, სადაც ისინი წმინდა სპარტანულ აღზრდას იღებდნენ³.

რამდენიმე წლის განმავლობაში ბავშვები მწყემსებთან იმყოფებიან, უსმენენ მათ ამბებს ნადირობისა და გმირობის შესახებ, მათთან ერთად იზიარებენ ყველა სიძნელეს მწყემსების ცხოვრებასთან დაკავშირებულს. მხოლოდ ამის შემდეგ მონადირეები უფლებას აძლევენ მოზრდილ ყმაწვილებს, რომ უკანასკნელნი გაჰყოლოდნენ მათ სანადიროდ და მიეცილებინათ ისინი ძნელად ასასვლელ აღმართამდე, შეესწავლათ სანადირო ადგილის გარემო და სხვა⁴.

¹ ქართლის ცხოვრება, ჩუბინაშვილის გამ., ნაწ. II, გვ. 49.

² თ. ქორდანია, ქრონიკები, წ. I, დასახ. გამოც., გვ. 36.

³ С. Басария, Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении, Сухуми 1923 г. გვ. 123.

⁴ С. Басария, დასახ. ნაშრ., გვ. 124.

ჰასაკობრივი დაჯგუფების გადმონაშთები საკმაო სიწმინდით დაცულია სხვა ცოცხალ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც.

ასე მაგალითად, კუნძულ ფორმოზას მოსახლეობის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია დათევბზე ნადირობა მამაკაცის სახელწოდების მოპოვებისათვის¹.

იგივე შეიძლება ითქვას ტაჯიკების შესახებ, სადაც ახალგაზრდა მონადირეთა აღმზრდელი და მათთვის მონადირის სახელწოდების მიმნიჭებელი სპეციალური პირები არსებობენ მერგანების სახელწოდებით².

ზემოხსენებულის შედეგად უფლებას ვაძლევთ თავს დავასკვნათ, რომ რაქაში დამოწმებული წესჩვეულებანი პირველ ნადირობასთან დაკავშირებით, როგორცაა, თითის, შუბლის, თოფის ლულის ტუჩის პირველად მოკლული ნადირის სისხლით შეღებვა და სხვა მონადირობაში ჰასაკობრივი დაჯგუფების გადმონაშთს უნდა წარმოადგენდნენ, თუმცაღა ამასთან ერთად აღსანიშნავია, რომ რაქაში ამჟამად ნადირობაში მონაწილეობის მისაღებად უფლებების რაიმე შემოფარგვლას, წლოვანებისა თუ სხვა მაჩვენებლის მიხედვით, ადგილი აღარა აქვს.

ძველათ მონადირენი უდიდეს ყურადღებას აქცევდნენ წინდამხვდურსა და დამხნილს. დამხნილ პიროვნებად ითვლებოდა ისეთი ადამიანი, რომლის გზაზე შეხვედრა ცუდად ჰქონდა დაცდილი მონადირეს. ასეთი ადამიანის შეხვედრა ნადირობის უშედეგობას ან რაიმე უბედურებას მოასწავებდა. დამხნილი ადამიანის უარყოფითი მოქმედების გასაბათილებლად და მის საწინააღმდეგოდ წინდამხვდურის შერჩევა სცოდნიათ. მონადირე წინასწარ, ნადირობამდე შეირჩევდა ისეთ პიროვნებას, რომლის ფეხი მას კარგად ჰქონდა დაცდილი და დაავალებდა მას წინდამხვდურის ფუნქციის შესრულებას. სპეციალურად შერჩეული წინდამხვდური ვითომ ანაზღეულად შეეყრებოდა წინ მონადირეს გზაზე და მიესალმებოდა: „კარგადაც ვინადირებია“-ო.

ეს ცერემონია მონადირისაგან თხოულობდა, რომ მას სიჩუმე დაეცვა და არაფერი ეთქვა საპასუხოდ წინდამხვდურისათვის. ნადირობიდან დაბრუნებულს წინდამხვდური (თუ ვინმე სხვა პიროვნება) კვლავ დალოცავდა: „ღიამც მოგიკლავს, ხელიც შეგრჩენია“-ო. პირ-

¹ Н. К ю н е р, Коллективные охоты у формозских племен, Сов. этнография., 1937 წ., № 2-3, გვ. 103.

² Н. К и с л я к о в, Охота таджиков., Сов. этнография, 1937 წ., № 4, გვ. 109.

ველ შემთხვევაში, ე. ი. იმ შემთხვევაში, როდესაც წინდამხედური მონადირეს დახვდებოდა სანადიროდ წასვლამდე, იგი მიაწოდებდა მონადირეს წინასწარ გამზადებულ პურის ნატეხს თომში გახვეულს (თომი—მთის ბალახია ერთგვარი), რომელსაც მონადირე ბანდულში შეინახავდა. წინდამხედურის მიერ მოცემული პურის ნატეხი მონადირეს უნდა შეეჭამა იმ წყაროსთან ან კლდესთან, რომელიც მას პირველად შეხვდებოდა სანადიროში.

უმეტეს შემთხვევაში წინასწარ შერჩეული წინდამხედური ხელისმძებნი-ფუნქციებსაც ასრულებდა. ხელისმძებნი წარმოადგენდა ისეთ პიროვნებას, აგრეთვე წინასწარ შერჩეულს, რომლის ხელი კარგად ჰქონდა დაცლილი მონადირეს და რომელსაც მონადირის შემდეგ პირველად უნდა ეხლო ხელი ნანადირევისათვის. ხელისმძებამდე არავის არ შეეძლო მიკარებოდა ნანადირევს; ვერც თვით მონადირე უზიარებდა ვინმეს სოფლად ჩამოტანილი ნანადირევის ნაწილს. ხელისმძებნი ხელს დაადებდა ნანადირევს და წარმოსთქვამდა „ას, ას“, რაც თანამედროვე რაჭველ მონადირეთა განმარტებით ნანადირევის გაასკეცებას გულისხმობს, მაგრამ რომლის თავდაპირველი ბუნება ჯერ კიდევ გამოსარკვევია.

სიმბათიური მაგიის კანონზეა დამკვიდრებული წესჩვეულებათა ჯგუფი, რომელიც დაკავშირებულია ნადირის კვალის არევისა და მის წამოდგომასთან. ასე მაგალითად, სანადიროდ გამზადებულ მონადირეს სახლში უცხო სტუმარიც რომ მოსვლოდა უაღრესად ზრდილი რაჭველი ფეხზე არადგებოდა—„ნადირი წამომიდგება“-ო, სანადიროდ წასვლის წინ შინაურებს მჯდომარე მდგომარეობაში დასტოვებდა—„ნადირი არ შემომეფანტოს“-ო; მთელ სოფელში ყველაზე ადრე იგი ცდილობდა გზაზე გავლას—„ნადირის კვალი არ აირიოს“-ო; საქონლის დაკარგვის შემთხვევაში სცოდნიათ მაკრატლის, ოთხფეხა სკამისა და სავარცხლის შეკვრა—„ნადირს პირი, ფეხები და გზა შეეკვრის“-ო. მაკრატლის, ოთხფეხა სკამისა და სავარცხლის შეკვრის ცერემონიის დროს შელოცვასაც დააყოლებდნენ:

„არარია ვარარია

ვახ რა წმინდა ალაგია;

ქრისტე შეჰკარ შემოჰკარი

ნადირს კბილი შეუკარი.

ააგდე ჩააგდე ზღვაში,

ნუ გამოიყვან უკუნის ჟამში,

ნუ არონიებ საქონლის კვალში“-ო.

სიმპათიური მაგიის მოვლენათა რიგს ეკუთვნის აგრეთვე სანადირო ობიექტის მსგავსი ნიშნის ტარება. მაგ., ნ. რეხვიაშვილზე ამბობენ: დათვზე სანადიროდ რომ მიდის დათვის ტყავის ქუდი და ქურქი აცვიაო.

ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულების აღწერის დროს გვერდს ვერ ავუვლით წესჩვეულებათა იმ ჯგუფს, რომელიც დახოცილი ნადირის რაოდენობასთან არის დაკავშირებული. მხედველობაში გვაქვს ე. წ. თოფის დამარხვის წესი, დამოწმებული რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, რომლის სახეცვლილი ვარიანტი ფშავშიც არის ჩაწერილი.

რაჭაში, ძველ მონადირეთა შორის გავრცელებული ცრუმორწმუნეობის მიხედვით, მონადირეს სანადიროდ ერთ გასვლაზე ეკრძალებოდა სამზე მეტი მსხვილი ნადირის მოკვლა. ამაზე მეტი ნადირის დახოცვა ერთ ნადირობაზე არ იყო მიღებული—„ნადირთ პატრონს ეწყინება“-ო. რაც შეეხება ერთი მონადირის მიერ დახოცილი ნადირის რაოდენობას მთელი მისი სანადირო პრაქტიკის განმავლობაში ასეთი 1000 თავს არ უნდა გადასცილებოდა.

მონადირეთა შორის განმტკიცებული წესის თანახმად, მონადირეს, რომელსაც დახოცილი ჰყავდა 1000 თავი ნადირი, თავისი თოფი მიწაში უნდა დაემარხა და ნადირობაზე სრულებით აეღობებოდა.

ს. სადმელში ჩაწერილი ლეგენდის მიხედვით ერთერთ ძველსა და განთქმულ მონადირეს ძილში ანგელოზი დაესიზმრა. ანგელოზმა მას აუკრძალა შემდეგში ნადირობა, რადგან მონადირეს საკმაოდ ბევრი ნადირი ჰყავდა გაფუჭებული. მონადირე დაემორჩილა ანგელოზის (ნადირთ პატრონის) ბრძანებას, გადასწყვიტა რომ სავსებით აეღობებოდა ნადირობაზე და თავისი სანადირო თოფი მიწაში დამარხა. ამ შემთხვევაში, როგორც ვხედავთ, თოფის მიწაში დამარხვა ნადირობაზე ხელის აღებასა ნიშნავდა 1000 ნადირის დახოცვის შემდეგ. მონადირეთა შორის განმტკიცებული შეხედულების მიხედვით, რომ მონადირეს თავი არ დაენებებია ნადირობისათვის, შესაძლებელი იყო ნადირთ პატრონის რისხვა, რასაც შედეგად მოჰყვებოდა ამ წესის დამრღვევი მონადირის დაღუპვა თუ გაფუჭება.

ასე მოუვიდა, მაგალითად, ზემოხსენებულ ლეგენდაში მონადირეს. მან ბევრი იღარდა, ნადირობის გარეშე ველარ გასძლო, ამოიღო მიწიდან ერთხელ დამარხული თოფი და განაგრძო ნადირობა. ამ წესის დარღვევას ლეგენდით მონადირის დაღუპვა მოჰყვა თან.

ფშავში ზემოხსენებული წესჩვეულების ოდნავ სახეშეცვლილი ანალოგი არის დამოწმებული:

„აზარს შეადგენს—ამბობს ვაჟა ფშაველა—ასი წმინდა, ჩლიქიანი ნადირი; კურდღელი, მელა, მგელი და დათვი აზარში არ ითვლებიან. რამდენ აზარს „აათავენს“, შეასრულებს მონადირე, თოფი იმდენჯერ უნდა დამარხოს მიწაში სამ დღეს“¹.

როგორც ვხედავთ, თოფის დამარხვის წესის რაჭული და ფშაველი ვარიანტები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და მხოლოდ აქ წარმოდგენილი მასალის ფარგლებში მისი ნამდვილი ბუნების ამოხსნა შეუძლებლად მიგვაჩნია.

ზემოთქმულიდან ნათელი ხდება, რომ რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულებათა რიგი, რომელიც აშკარად მაგიურ ხასიათს ატარებს და რომელიც მიგვითითებს ნადირობის, როგორც შრომის პროცესის ერთერთი სახეობის, თავდაპირველი ბუნების მაგიურობაზე. გარდა ამისა, ირკვევა, რომ ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა შორის დამოწმებულია წესჩვეულებათა ისეთი ჯგუფი, რომელიც ჩვენი აზრით ჰასაკობრივი დაჯგუფების გადმონაშთს წარმოადგენს.

დედაკაცის ამათუიმ სახით მონაწილეობა ნადირობის პროცესში უნდა შევფასოთ როგორც შრომის სქესობრივ-ჰასაკობრივი დანაწილების განუფითარებელი საფეხურის გადმონაშთი, კარგად დაცული რაჭველ მონადირეთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში.

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებებში აშკარად მოჩანს ლორისადმი დამოკიდებულების ფაქტები, რომლებიც მოცემულია პოზიტიური და ნეგატიური ნიშნით და რომლებიც თვალნათლივ ამკლავნებენ ლორის კულტის მნიშვნელოვან ადგილს ქართველთა უძველეს მსოფლმხედველობაში.

საერთოდ კი რაჭველ მონადირეთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში, დამოწმებულ წესჩვეულებათა უმრავლესობა სიმპათიური მაგიის იმ პრინციპზეა აგებული, რომელსაც ეწოდება „მსგავსი გამოიწვევს მსგავსს“.

¹ ვაჟა-ფშაველა, აფხუშობა, „ივერია“, 1886 წ., № 141.

2. თ ა ვ რ ი მ ლ ი

ნანადირევის განაწილების აღწერის დროს ჩვენ მოყვანილი გვექონდა მთელი რიგი მასალებისა, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ თავრიელს, როგორც თვით განაწილების პოცესში, აგრეთვე საერთოდ ნადირობასთან დაკავშირებით შესრულებულ რიტუალურ ცერემონიებში, განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა და ამდენად მას განსაკუთრებული ინტერესიც ენიჭება.

იმ მასალის საფუძველზე, რომელიც დამოწმებულია რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, კერძოდ ნანადირევის განაწილებასთან დაკავშირებით, შეიძლება ითქვას, რომ:

1. დახოცილი ნადირის თავრიელი ენიჭებოდა იმ მონადირეს, რომელმაც პირველად მოაღინა სისხლი ნადირს, მიუხედავად იმისა, სასიკვდილოდ დასჭრა იგი მონადირემ თუ მხოლოდ მსუბუქი ჭრილობა მიაყენა მას. და რადგანაც უმეტეს შემთხვევაში (განსაკუთრებით მასობრივი ნადირობის დროს) პირველი სროლის უფლება ყველაზე უფროს მონადირეს ეკუთვნოდა, ამდენად თავრიელი უმეტეს შემთხვევაში უფროს მონადირეს ხვდებოდა ხოლმე წილად, რადგან ყველაზე გამოცდილი მონადირე უმეტეს შემთხვევაში ყველაზე უფროსიც იყო. მაშასადამე, განაწილების ასეთი სისტემის პირობებში ჰასაკით ყველაზე უფროსი მონადირე უზრუნველყოფილი იყო ნანადირევის განსაკუთრებული ნაწილით, ამ შემთხვევაში თავრიელით.

2. დახოცილი ნადირის თავრიელი, იმ მონადირის სახლში, რომელსაც წილად ხვდა იგი, თვალსაჩინო ადგილზე იყო გამოფენილი, კერძოდ: ჯიხვისა და არჩვის რქები (ხოლო ძველათ ირმის რქებიც) სახლის კედლებზე იყო დაკრული, ხოლო დათვის თავრიელი—ლობის სარებზე ან ეზოში ამისთვის სპეციალურად მოწყობილ მარგილებზე. განთქმული მონადირის შვილები (ან შვილის-შვილები) ახლაც ამაყობენ: „მამა ჩემს (ან ბაბუაჩემს) ჯიხვის რქები ორმაგად ჰქონდა ჩამწკრივებული სახლის კედლებზეო“. როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში თავრიელი გამარჯვებას აღნიშნავდა, წარმოადგენდა თავისებურ ტროფეის.

3. ნადირობის წინ ან ნადირობის შემდეგ შესრულებული ლოცვის დროს ჯიხვის რქებზე სანთლის დანთება სცოდნიათ. პირველ შემთხვევაში კარგ ნანადირევესა და მონადირის შინ მშვიდობით დაბრუნებასა სთხოვდნენ ნადირთ პატრონს, ხოლო მეორე შემთხვევაში მადლობას უძღვნიდნენ მას ბარაქიანი ნადირობისათვის.

ამასთან ერთად არსებობდა ნანადირევის თავრიელის ხატზე შეწირვის წესი, რომლის დამადასტურებელი ფაქტები საკმაო სიუხვით მოიპოვება რაჭის მთელ ტერიტორიაზე. ასეთია მაგალითად, ს. გლოლის შხელის ეკლესია, ღების და სხვა სოფელთა ეკლესიები, სადაც საკმაო რაოდენობით არის ნაპოვნი ჯიხვისა და ირმის რქები, როგორც შემოწირულების რეალიები.

ორი უკანასკნელი გარემოება, სახელდობრ, ნანადირევის რქებზე სანთლის დანთებით ლოცვის შესრულება და რქების შეწირვა ხატზე დაბეჯითებით მიგვითითებს თავრიელის საკულტო დანიშნულებაზე.

თავრიელი დღესაც მოიპოვება საკმაოდ დიდი რაოდენობით, როგორც მონადირეთა სახლებში, აგრეთვე ხატებთან. ხშირად თავრიელი წარმოდგენილია ან მხოლოდ რქების სახით, ან მხოლოდ ყბების, ან მხოლოდ თავის ქალის სახით.

თავრიელის ამგვარი დანიშნულებით გამოყენება სხვა ქართველტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც არის დამოწმებული. მაგ., გ. რადე საყურადღებო ცნობას გვაწვდის სადადიანო სვანეთის შესახებ. ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ სვანები ეკლესიებში ინახავდნენ „რელიგიური მოსაზრებით“ გარეული ცხოველებისა და ხანდახან შინაური საქონლის რქებს¹.

იმავეს ამოწმებს სვანეთის შიმართ თავისუფალი სვანი აღწერს რა სვანების ეკლესიების ქონებას, იგი აღნიშნავს:

„... ძვირფასი თვლები, შვილდ-ისარი, ჯიხვის, არჩვის და ირმის რქები, ძველი დროის სამუშაო იარაღი“², და იქვე განმარტავს:

„ნადირის რქებს სწირავდა ეკლესიას მონადირე ნიშნად მადლობისა“³.

ანალოგიურ ცნობას გვაწვდის ზისერმანი ხევსურების მიერ ნადირის რქების ხატზე შეწირვის შესახებ. მისი სიტყვით: დახოცილი ნადირის რქებს მონადირეები სულმუდამ სწირავდნენ ხატს, და ლურსმნებით ამაგრებდნენ მათ ხატის კედლებზე⁴. უფრო მეტის თქმა შეიძლება. ხევსურეთში კოლექტიური ნადირობის დროს

¹ Г. Радде, Путешествие в мингрельских альпах, ЗКОРГО, т. VII, ნაკ. I, გვ. 112.

² თავისუფალი სვანი, სვანეთის ეკლესიათა ქონება, „დროება“, 1885 წ., № 78.

³ იქვე.

⁴ А. Зиссерман, Очерки Хевсурии, „Кавказ“, 1851 წ., № 22.

დახოცილი ნადირის რქების შეწირვა ხატზე სავალდებულო აუცილებლობასაც წარმოადგენდა. რ. ერისთავის სიტყვით მოკლული ჯიხვის ტყავი მთლიანად იმას ეკუთვნოდა, ვინც მოკლავდა ჯიხვს; რქებს სწირავდნენ ხატს, ხოლო ხორცს მონადირეები თანაბრად ინაწილებდნენ¹.

ნანადირევის რქების შეწირვა ხატზე ფშავშიც არის დამოწმებული. ფშაველთა ეთნოგრაფიული ყოფის საუკეთესო მცოდნე ვაჟა-ფშაველა პირდაპირ მიუთითებს, რომ ფშაველი მონადირეები ნანადირევის რქებს ხატსა სწირავდნენ ხოლმე².

თავრიელის გაყიდვას რაჭველი მონადირეები ერიდებოდნენ. თავრიელის გაყიდვა აქ არ იყო მიღებული; ხოლო სვანეთში თავრიელის გაყიდვა პირდაპირ აკრძალული ყოფილა. სვანეთში თავრიელის გაყიდვის აკრძალვის შესახებ ცნობა. კალინოვსკის მოგოვება.

მისი გადმოცემით მონადირემ რომ გაყიდოს დახოცილი ნადირის ტროფეები მას შემდეგი ნადირობის დროს აღარ ექნება ბელი³.

როგორც ვხედავთ, ნადირის თავრიელს განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა, როგორც ნანადირევის განაწილების პროცესში, აგრეთვე იმ რიტუალში, რომელიც სრულდებოდა მონადირეთა მიერ ნადირობასთან დაკავშირებით.

როდესაც ნანადირევის განაწილების სისტემებს ვიხილავდით რაჭის მასალის საფუძველზე, ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ნადირის მომკვლელს წილად ხვდებოდა ნადირის თავ-კისერი, ხოლო თუ ნადირი რქიანი იყო—თავრიელი რქებითურთ. აღვნიშნეთ აგრეთვე ის მრავალმხრივ საინტერესო გარემოება, რომ მომკვლელად ითვლებოდა პიროვნება, რომელიც ყველაზე ადრე „მოარტყამდა“ ნადირს თავის

¹ Р. Эристов, О тушино-пшаво-хевсурском округе, დასახ. გამ., გვ. 127.

² ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, ტფ. 1937 წ., გვ. 110.

³ А. Калиновский, დასახ. ნაშრ., გვ. 53, შდრ. დუბროვინის ცნობას აფხაზების შესახებ, რომელნიც დახოცილი ნადირის თავ-კისერს ძალიან იაფად ყიდდნენ (Дубровин, История войны..., წ. 2, გვ. 7). საინტერესო ცნობა აქვს მოცემული ჰეროდოტეს ამ საკითხის გარშემო, კერძოდ ეგვიპტელთა შესახებ. მისი სიტყვით ეგვიპტელები მოკლულ ცხოველს მოსჭრიდნენ თავს, სხეულს გაატყავებდნენ, ხოლო თავზე წარმოსთქვამდნენ სხვადასხვა შელოცვებს და წაიღებდნენ მას გასასყიდად. იმ შემთხვევაში თუ ელინელი ვაჭრები თავს არ იყიდდნენ ეგვიპტელები მას (თავრიელს) წყალში აგდებდნენ (Геродот, История, დასახ. გამოც., თ. 2, § 39).

იარაღს, პირველად მოადენდა მას სისხლს, თუნდაც რომ მიყენებული ჭრილობა მეტად მსუბუქი ყოფილიყო და არა სასიკვდილო. ხაზი გაუსევით იმ გარემოებას, რომ უფროსის უპირატესი უფლება პირველ სროლაზე უმეტეს შემთხვევაში უზრუნველყოფდა მისთვის ნანადირევის თავრიელს.

რაჭაში შეკრებილი და სხვა ქართველ ტომთა ყოფაში დამოწმებული მასალები თავრიელის შესახებ საკმაო სიცხადით ამჟღავნებენ მის ორგვარ ბუნებას: თავრიელი გვევლინება ჩვენ ერთი მხრივ როგორც გამარჯვების ტროფეი, ხოლო მეორე მხრივ, როგორც საკულტო საგანი.

სრულიად ბუნებრივად იბადება კითხვა—რა დანიშნულება ჰქონდა თავრიელს თავდაპირველად? წარმოადგენდა იგი გამარჯვების ტროფეის და შემდეგ შეითვისა რელიგიურ-საკულტო ფუნქცია თუ პირიქით?

არსებობს სერიოზული საფუძვლები დაისვას საკითხი იმის შესახებ, რომ თავრიელის თავდაპირველი დანიშნულება ტროფეის სახით იყო წარმოდგენილი და რომ ნადირის თავის მოკვეთის წესჩვეულების მნიშვნელობის ახსნა ადამიანის თავის მოკვეთის პრაქტიკაში უნდა ვეძიოთ.

როგორც ცნობილია, ადამიანი განვითარების პირველ საფეხურზე შემკრებლობითი მეურნეობით ირჩენდა თავს, ბუნების მზამზარეული პროდუქტების საშუალებით არსებობდა. მისი საარსებო საშუალებანი ტერიტორიულად მტკიცედ იყო განსაზღვრული. ამგვარი პირდაპირი და ორგანული დამოკიდებულება ადამიანისა ბუნების მოწყალებისადმი და სხვადასხვა დაჯგუფებათა თანარსებობა ერთ ტერიტორიაზე ამ დაჯგუფებათა შორის მუდმივ ომიანობასა და ქიშპობას იწვევდა.

ომიანობის სარჩული დაჯგუფებათა შორის, მისი მიზეზი და მოტივი აუცილებლად ეკონომიურ ხასიათს ატარებდა, რამდენადაც იგი იმ ტერიტორიის სადავო საკითხებთან იყო დაკავშირებული, რომელიც ამათუიმ დაჯგუფებისათვის ძირითადსა და ერთადერთ საარსებო წყაროს წარმოადგენდა. ფ. ენგელსი ამბობს: „...ომი კი ისეთივე ძველი ამბავი იყო, როგორც რამდენიმე საზოგადოებრივი ჯგუფის ერთდროული თანარსებობა“¹.

მაგრამ განვითარების ამ საფეხურზე, საკუთრივ ნადირობის პროცესში, ჯერ კიდევ არ არის მოცემული შრომის ორგანიზაციის

¹ ფ. ენგელსი, ანტი-დიუბინგი, დასახ. გამ., ტფ. 1933 წ., გვ. 146.

კოლექტიური ფორმები, ხოლო ომიანობა კოოპერაციის გარეშე წარმოუდგენელია.

კ. მარქსს „კაპიტალი“-ს ერთერთ შენიშვნაში შემდეგი საგულისხმო აზრი აქვს გამოთქმული:

„Linguet-ი თავის Theorie des lois civiles-ში შეიძლება არ სცდებოდეს, როდესაც ნადირობას კოოპერაციის პირველ ფორმად სახავს, ხოლო ადამიანზე ნადირობას (ომს)—ნადირობის პირველ ფორმად“².

კ. მარქსის ახლადგამოცემულ ერთერთ ხელნაწერში, რომელიც 1857—58 წ.წ. ეკუთვნის, ვკითხულობთ ფრიად საგულისხმო წინადადებას, რაც რუსულ თარგმანში მოგვყავს ქართული თარგმანის უქონლობის გამო:

„Поэтому война—это один из самых первобытных видов труда каждого из этих естественно сложившихся коллективов, как для отстаивания собственности, так и для приобретения ее“³.

როგორც ეტყობა, ომიანობა შრომის კოოპერაციის იმ არქაულ ფორმას წარმოადგენდა, რომელიც სტადიალურად კოლექტიურ ნადირობასაც კი უსწრებდა წინ, ორგანიზებული ნადირობის იმ ფორმას, რომელიც განმტკიცდა მსხვილ ნადირზე ნადირობის სტადიაზე.

რაც შეეხება ომიანობის შედეგად მოპოვებულ ტყვეებს, განვითარების შემოსენებულ სტადიაზე მუშახელს არავითარი მნიშვნელობა არ ენიჭებოდა და ამდენად დამარცხებული მტრის ტყვედ წამოყვანა პრაქტიკაში არ უნდა ყოფილიყო მიღებული.

ცოცხალ ძალას (ამ შემთხვევაში ტყვეს) მნიშვნელობა განვითარების შემდეგ საფეხურზე მიენიჭა. ეხება რა გვაროვნულ წყობილებას, ფ. ენგელსი ამბობს:

„მანამდე არ იცოდნენ როგორ მოეხმარათ სამხედრო ტყვეები, მათ ხოცდნენ, წინათ კიდეც სჭამდნენ“⁴.

დამარცხებული მტრის თავის ან სხეულის სხვა ნაწილის მოკვეთა განვითარების ამ საფეხურზე ფართოდ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, როგორც გამარჯვების ნიშანი. მართალია, უკანასკნელი დებულება მხოლოდ ჰიპოთეზურ ხასიათს ატარებს, რადგან არ მოგვეპოვება არქეოლოგიური ან სხვა რაიმე მასალა კატეგორიული დას-

² კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, დას. გამ., ტფ. 1930 წ., გვ. 288.

³ К. Маркс, Формы предшествующие капиталистическому производству, ურ. „Пролетарская Революция“, 1938 წ., № 3, გვ. 165.

⁴ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, დასახ. გამ., გვ. 146.

კენის გამოსატანად. მაგრამ, რომ ომიანობის პრაქტიკა ხელსაყრელ ნიადაგს წარმოადგენდა თავის ან სხეულის სხვა ნაწილის მოკვეთის წესის არსებობისათვის—ეს უდავოდ მიგვაჩნია.

საინტერესოა რა სურათს ვხვდებით ამ თვალსაზრისით ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში. ამ მიმართულებით არა ერთი საბუთი მოიპოვება იმის სასარგებლოდ, რომ ე. წ. თარეშს, მეკობრობას, ყაჩაღობას საკმაოდ ვრცელი ასპარეზი ჰქონდა დათმობილი ძველათ ქართველ ტომთა ყოფაში.

ასე მაგალითად, ჭანების შესახებ არსებობს ბიზანტიელი მწერლის აგათია სქოლასტიკოსის ცნობა, რომელიც ამბობს: „უმეტესი მათგანი კი (ჭანებისა, ალ. რ.) შექმნილი მდგომარეობით სარგებლობდა და ყაჩაღობას მისდევდა, დათარეშობდა პონტის გასწვრივ მდებარე სოფლებში, ანადგურებდა ყანებსა და სძარცვავდა მგზავრებს“¹.

მაგრამ განა მართო ჭანები მისდევდნენ თარეშს. მოიპოვებამთელი რიგი ცნობები, რომლებიც ამოწმებენ თარეშის პრაქტიკას სხვა ქართველ ტომთა სინამდვილეშიც.

მხვედველობაში გვაქვს სტრაბონის ცნობა იბერიის მთიელთა შესახებ, სადაც იგი ხაზგასმით აღნიშნავს მათ მებრძოლ ხასიათს² და არიანეს ცნობა, რომელიც პირდაპირ მიუთითებს „სოანების“ ყაჩაღობაზე³.

სრულიად გარკვეული ეკონომიური მიზნების გამო თარეშისა და მეკობრობის ფაქტებს შემდეგ პერიოდშიაც ჰქონია ადგილი, მეტწილად მთაში. ალ. ოჩიაურის ცნობით:

„ქისტებთან ჩხუბების ირგვლივ არის აუარებელი ცნობები და ძველი ლექსები. ვინ იცის რამდენი უბრალო სისხლი იღვრებოდა ამ ორ პატარა ერს შორის სრულიად უმიზნოდ. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ერთი მეორეზე ნადირობა იყო გამართული და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ამ უბრალო ხალხის ხოცვასაც მოელო ბოლო. ეს ერთნაირად ენებოდა ხევსურებს, ფშავეებს, ქისტებს, მოხევეებს. ფოცხვერა იყო ფშაველი და იგი ხშირად ეცემოდა თავისი გუნდით ლეკებს, ქისტებს და ხევსურებს“⁴.

ხევსურეთში მეკობრობის არსებობაზე მიგვითითებს აგრეთვე ნ. ურბნელი. იგი ამბობს:

¹ ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ტფ. 1936 წ., გვ. 82.

² B. Л а т я ш е в, დასახ. ნაშრ. ტ. I, გვ. 139.

³ იქვე, გვ. 222.

⁴ ალ. ო ჩ ი ა უ რ ი, ხევსურეთის ეთნოგრაფიული მასალები, ენიმკი-ს ეთნოგრ. განყ-ის ხელნაწერი ფონდი, რვ. 37/12.

„წინაღ ხევსურეთში მეკობრობა ჩვეულებრივს მოვლენას შეადგენდა; მეკობრობდნენ უფრო ქისტეთში“¹.

იმავეს ამოწმებს ხევსურეთის მიმართ გ. თედორაძე².

მსგავსი მდგომარეობა იყო ყაჩაღობის განვითარების თვალსაზრისით სვანეთშიც, რაც ისტორიული დოკუმენტით არის დამოწმებული. მხედველობაში გვაქვს ალექსანდრე მეფის 1432 წლის სიგელი³, რომელიც დაბეჯითებით გვარწმუნებს თარეშის ფაქტების არსებობაში სვანთა ყოფაშიც.

არც რაჭა წარმოადგენდა ამ შემთხვევაში განონაკლისს. ხალხური შემოქმედების საგანძურში დაცულია მთელი რიგი ლექსები და გადმოცემებისა, რომელნიც მიუთითებენ რაჭაში თარეშის პრაქტიკაზე.

სვანებსა და ლებელებს მუდმივი ქიშპობა ჰქონდა ერთმანეთში საძოვარი ადგილების გამო, რის შედეგად ხშირად ეცემოდნენ ერთმანეთს, არბევდნენ და საქონელი მიჰყავდათ. ხალხში შეზონახულია ასეთი ურთიერთობის მახასიათებელი ლექსი:

„ბართუხელი, ბართუხელი“⁴

ზაფხულ ჩვენი ზამთარ თქვენი,

ვერცა გაიქნიოთ ცელი

ვერც დააბალახოთ ცხენი“.

(ელისა და თეს ასული ლობჯანიძე, ს. ლეზი).

ამასთან მეტად საინტერესოა აღსანიშნავად, რომ ლეზის საზოგადოება, იმყოფებოდა რა სვანების მიმართ ხანგრძლივ საომარ განწყობილებაში, სამ ჯინად იყო დაყოფილი. ჯინში გაერთიანებული იყო მხედრობა გვარების მიხედვით. ჩამოყალიბებული იყო სამი ჯინი: დიდი ჯინი, პატარა ჯინი და შუა ჯინი. ჯინობა მორიგეობით დარაჯობას ნიშნავდა „გორი ბოლოში“, ე. ი. იმ ადგილას, საიდანაც მოსალოდნელი იყო სვანების გადმოსვლა ლეზში. შურისძიების მიზნით ხშირად ლებელებიც დათარეშობდნენ სვანეთში.

ზემოხსენებულიდან ნათლად ჩანს, რომ თარეშს ქართველ ტომთა ყოფაში გარკვეული ადგილი ეჭირა ძველათ და მის ცალკეულ ნიშნებს უახლოეს წარსულამდე მოუღწევია. რაც შეეხება მტრის თავის მოკვეთის ფაქტებს, ამ საკითხის გარშემო არსებული ისტო-

¹ ნ. ურბნელი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, დას. გამ., გვ. 70.

² გ. თედორაძე, ზუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში, ტფ. 1939 წ., გვ. 48.

³ ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები, ნ. I, ტფ. 1914 წ., გვ. 127.

⁴ ბართუხელი — საძოვარი ადგილის სახელწოდება.

რიული საბუთები დაბეჯითებით მიგვიითებენ იმ გარემოებაზე, რომ ქართველი ტომებისათვის არც მტრის თავის მოკვეთა იყო უცხო.

ასე მაგალითად, ქსენოფონტე (434—359) „ანაბაზის“-ში ამბობს, რომ ხალიბები ქამართან ატარებდნენ ლაკონური დაშნის მაგვარ დანას, რომლითაც ისინი ხოცავდნენ ყველას, ვინც მათ ხელში ჩაუვარდებოდათ, სჭრიდნენ თავებს და განაგრძობდნენ გზას¹.

ქსენოფონტეს ხალიბების შესახებ მოცემულ ცნობაში საინტერესო დეტალია დაცული: ირკვევა, რომ ხალიბები ცდილობდნენ ეჩვენებინათ ელინებისათვის დახოცილი მტრის მოჭრილი თავები².

დახოცილი მტრის რაოდენობის მნიშვნელობაზე მიგვიითებებს ავრეთვე არისტოტელე, საფიქრებელია, იბერთა შესახებ³.

ქართულ ისტორიულ წყაროებშიც არის მოცემული მრავალი ცნობა თავის მოკვეთის ფაქტების არსებობის შესახებ. ასე მაგალითად, მემატიანე, მოგვითხრობს რა ვახტანგ გორგასლანის შებრძოლებას ხაზართა გმირთან, დასძენს:

„მოჰკუთთა თავი თარჯანს აღჯდა და წარვიდა დაშქართა თვსთათანა“⁴.

მტერთა თავების მოჭრის ფაქტები, თავების მარგილებზე დაღობის სარებზე წამოცმით, შემდეგი პერიოდისთვისაც არის დამოწმებული. „ქართლის ცხოვრებაში“ მოიპოვება ცნობა იაყუბ ყაენის შემოსევის შესახებ საქართველოში (XV ს.). ქართველ ხალხს საშინლად დაუმარცხებია შემოსეული მტერი: „მაშინ გარდაუსწვრეს კუმისის ბოლოს ქაიხოსრო ციციშვილმან და ბარათიანთა და იქნა ბრძოლა ძლიერი; შემდგომად იძლიენენ თათარნი და მოსრვიდენ ქართველნი, რამეთუ თავთა მათთა აცმიდიან ლობე-მარგილთა ზედა“⁵.

შემდეგში ლეკობის დროს თავის მოჭრამ განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო. „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „დაერივნენ კახნი და თუშნი ხმალ-და-ხმალ შიგა და ყათლამი დამართეს: დასჭრეს თავები, აჰკიდეს ულაყთა და საბალნებით მოართო მამასათვისა მეფეს თეიმურაზს ქალაქსა შინა“⁶.

¹ В. Л а т ы ш е в, დასახ. ნაშრ., ტ. I, გვ. 73.

² В. Л а т ы ш е в, დასახ. ნაშრ., ტ. I, იქვე.

³ В. Л а т ы ш е в, დასახ. ნაშრ., ტ. I, გვ. 383.

⁴ ჯუანშერ ჯუანშერიანი, ქართლის ცხოვრება, მ-მ დ-ი ვარ., დასახ. გამ., გვ. 132.

⁵ „ქართლის ცხოვრება“, ჩუბინაშვილის გამ., ნაწ. II, გვ. 14.

⁶ იქვე, გვ. 472.

გარდა ისტორიული წყაროებისა, ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში დაცულია მთელი რიგი ცნობები, რომელიც საბოლოოდ გვარწმუნებს, რომ მტერთა თავების მოკვეთა ქართველ ტომთა ყოფაში გავრცელებულ ფაქტს წარმოადგენდა და მიჩნეულ იყო, როგორც სასიქადულო, საგმირო საქმე.

მაგალითად, ერთერთ ფშავურ ლექსში გმირ ქავთარზე ნათქვამია:

„ქავთარა წითელაური
სააზნაურო გლახია,
ქისტები ბევრი დახოცა
თავნი კალთაში ეხვია“¹.

ანდა:

„ვინა სთქვა, ენამც გაუხმო,
ჩარგალში ცუდნი ყმანია,
აფხუშო, კიჭახევაზე
სამასს ლექს მოსჭრეს თავია.
აფხუშურაზე გამოჩნდა
სისხლისა ალაზანია,
წინ მათქვ ფარი და ხმალი—
უტკვენ ლექების თავია“².

თავის მოკვეთის შინაარსობლივი მიზანდასახულება, რაც დამარცხებაში მდგომარეობდა, გადმონაშთის სახით სხვადასხვა წესჩვეულებაშია დაცული. ასე მაგალითად, უქუდოთ სიარული დამარცხებასა ნიშნავდა. ავთანდილისა და როსტევანის ნადირობაში შეჯიბრების ძირითად პირობას წარმოადგენს:

„ვინცა იყოს უარესი თავშიშველა სამ დღეს ვლიდეს“³.

ქუდის მოხდა ბოდიშსაც აღნიშნავდა. ვ ა ხ უ შ ტ ი გადმოგვცემს „ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა“⁴.

მანდილზე ფეხის შედგმა მანდილის პატრონის დიდ შეურაცყოფად არის მიჩნეული ხევსურეთში⁵. ამას ვაჟკაცი ერიდება, რისთვისაც მანდილი გამოყენებულია როგორც რადიკალური საშუალება მოჩხუბარ მამაკაცთა გასაშველებლად.

¹ შ ა ქ რ ო, პანკისის ხეობა, გაზ. „ივერია“, 1887 წელი; № 21.

² ვ ა ჟ ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, ეთნოგრაფიული წერილები, დასახ. გამ., გვ. 152.

³ შ. რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი, ვეფხის ტყაოსანი, დასახ. გამ., ტ. 39.

⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქ. გეოგრაფია, დასახ. გამ., გვ. 12.

⁵ ვ ა ჟ ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, ეთნოგრაფიული წერილები, დასახ. გამ., გვ. 120.

ზემოხსენებული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქართველ ტომებს ძველთაგან ჰქონიათ წესად მტრის თავების მოკვეთა. თავის მოკვეთის ფაქტებს უახლოეს წარსულამდე მოუღწევია და მის ძირითად დანიშნულებას წარმოადგენდა გამარჯვების აღნიშვნა, ე. ი. მოკვეთილი თავი ტროფეის ფუნქციას ასრულებდა.

მტრის თავის მოკვეთის წესჩვეულებაზე იმ მოსაზრებით შევჩერდით, რომ თავრიელის სახელწოდებით ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა ჯგუფი უშუალო კავშირში იმყოფებოდა ადამიანის თავის მოკვეთის წესთან. უახლეს ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში უკვე გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ნადირის თავრიელის ფუნქციონალური სემანტიკა სავსებით ემთხვევა ადამიანის თავის მოკვეთის შინაარსობრივ დანიშნულებას, იმავე ფუნქციას ასრულებს და ამდენად სემანტიკური შემცვლელია თავის მოკვეთის წესჩვეულებისა.

ნ. კ ი უ ნ ე რ ი, ეხება რა კუნძულ ფორმოზას მოსახლეობის კოლექტიურ ნადირობას ნადირზე და თავრიელის მნიშვნელობას; ამბობს, რომ ამ შემთხვევაში დახოცილი ნადირის თავები ადამიანის თავის მაგიერობას ეწეოდნენ და ასრულებდნენ იმავე რიტუალურსა თუ სიმბოლურ დანიშნულებას¹.

რომ ადამიანის თავიცა და ნადირის თავრიელიც, როგორც ეს ქართული მასალებიდან ირკვევა, ერთნაირად განასახიერებდნენ გამარჯვებას, ერთნაირად წარმოადგენდნენ ტროფეებს, ეს საუცხოოდ ჩანს იმგვარ დეტალებში, რომელნიც არავითარ ეჭვს არა სტოვებენ ჩვენში. ასეთია თუნდაც ნადირის თავრიელისა და ადამიანის თავის მარგილზე წამოცმა, სადაც ფორმალური ნიშნები ისევე ემთხვევიან ერთმანეთს, როგორც მათი შინაარსობრივი დანიშნულება.

რაც შეეხება ნადირის თავრიელისა და ადამიანის თავების რიტუალურ-საკულტო დანიშნულებას ასეთი თუ ნადირის თავრიელის შემთხვევაში, კერძოდ რაჭის ეთნოგრაფიულ მასალაზე, იშვიათი სიცხადით არის გამოვლენილი — ადამიანის თავის ქალის შესახებ ამის თქმა არ შეიძლება. ზოგადი ეთნოგრაფია თუ საკმაოდ ვრცელ ცნობებს გვაწვდის ადამიანის თავის ქალის რიტუალური დანიშნულებით გამოყენების შესახებ, რაქაში ჯერ არ არის აღმოჩენილი ისეთი ეთნოგრაფიული მასალა, რომელიც უფლებას მოგვცემდა ადამიანის ქალის რიტუალური საკულტო დანიშნულებით გამოყენების სასარგებლოდ გველაპარაკნა.

¹ Н. К ю н е р, Коллективные охоты у формозских племен, Сов. Этнография, № 2-3, 1937 წ., გვ. 104.

მხოლოდ ფშავში დამოწმებულია მეტად საგულისხმო და საინტერესო წესჩვეულება, რომელიც საფუძველს გვაძლევს თავის ქალის რიტუალურ საკულტო დანიშნულებით გამოყენების შესახებ ვილაპარაკოთ და მსგავსი წესჩვეულება სხვა ქართველ ტომებში ვეძიოთ: მხედველობაში გვაქვს ე. წ. აფხუშოობა, რომელიც სამაო სისრულით აღწერილი აქვს ვაჟა-ფშაველას. მისი სიტყვით აფხუშოობას ფშავლები ერთი თათრის ხანის მუზარადიდან სვამდნენ ღვინოს. თათრის ხანი ვინმე ლაქაურას მოუკლავს და ეს ხმალნაკრავი მუზარადი ხატისათვის შემოუწირავს¹.

ეს წესჩვეულება აუცილებლად საყურადღებო გარემოებას წარმოადგენს და გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ უთუოდ საქმე გვაქვს მოკლული მტრის თავის გამოსახულებასთან მოკლული მტრის მუზარადით, რაც ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით სემანტიკურად ემთხვევა ერთმანეთს, რადგან თავი—ქუდი—ყური ერთი სემანტიკური რიგის მოვლენებს წარმოადგენენ, მოვლენათა ერთ კატეგორიას ეკუთვნიან იმ განსხვავებით, რომ ამ რიგის ორ უკანასკნელ ელემენტს შემონახული აქვს მხოლოდ პირობითი დანიშნულება, ე. ი., ეს ორი უკანასკნელი ელემენტი თავის ქალის სახეცვლილ გადმონაშთს წარმოადგენს.

აფხუშოობის დროს შესრულებული ზემოხსენებული წესი იმდენად, რამდენადაც იგი საკულტო-რიტუალურ მიზანდასახულებას ემსახურებოდა, გვაფიქრებინებს, რომ კერძოდ ფშავში, თუ ეს წესი უცხო ტომთა ზეგავლენით არ არის შემოსული, ადგილი ჰქონდა ოდესღაც ადამიანის თავის ქალის გამოყენებას საკულტო-რიტუალური დანიშნულებით. ეს გარემოება თავისთავად მეორე პარალელსა ჰბადებს ნადირის თავრიელთან დაკავშირებით და იმდენად, რამდენადაც ნათელი ხდება ადამიანის თავის ქალისა და ნადირის თავრიელის სრული დამთხვევა, როგორც მათი ფორმალური ნიშნების (თვალსაჩინო ადგილზე დაკვრა), აგრეთვე მათი სემანტიკური დანიშნულების (ტროფეი და საკულტო-რიტუალური დანიშნულება) თვალსაზრისით, უფლებას ვაძლევთ თავს დავასკვნათ, რომ ამ შემთხვევაში ნადირის თავრიელმა შესცვალა ადამიანის თავის ქალა, თუმცა და უკანასკნელი ხელსაყრელ პირობებში გარკვეული პერიოდის განმავლობაში თანარსებობდა ნადირის თავრიელთან ერთად.

რომ ადამიანის თავის ქალა და შემდეგ ნადირის თავრიელიც ტროფეების როლს ასრულებდნენ ზემოთქმულიდან უდავო ხდება:

¹ ვაჟა-ფშაველას, ეთნოგრაფიული წერილები, დასახ. გამ., გვ. 150—151.

შავრამ ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ტროფეების სახით დამოწმებულია აგრეთვე ხელის მტევანიც. მოიპოვება მთელი რიგი ცნობები იმის შესახებ, რომ ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში სახლის კედლებზე დაკრული, დამარცხებული მტრის მუმიფიცირებული ხელი გამარჯვების სიმბოლოს წარმოადგენდა. შავრამ ხელის მტევანი (ისევე, როგორც თავის ქალა ან თავრიელი) არ წარმოადგენს მხოლოდ ქართველ ტომთათვის მახასიათებელ ნიშანს. იგი საყოველთაოდ გავრცელებული მოვლენა ყოფილა. ამ საკითხზე ამომწურავი პასუხი აქვთ მოცემული დოც. ვ. ბარდაველიძეს და დოც. გ. ჩიტაიას მათ უახლეს გამოკვლევაში. ზემოხსენებული ავტორები ამბობენ: „ამა თუ იმ სახით „გელი“ უძველეს დროიდანაა დამოწმებული და მრავალ ხალხშია ცნობილი. ჩვენ მას ვხვდებით ჯერ კიდევ ნეოლითის ხანაში, ვადასტურებთ მას ხმელთაშუაზღვის აუზის კულტურაში, ძველ ეგვიპტეში, ირანში, ალბანეთში“¹.

ზემოხსენებულ გამოკვლევაში დადასტურებელია, რომ ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამარცხებული მტრის მუმიფიცირებული ხელის მტევანი გამარჯვების ნიშანს წარმოადგენდა და სამხედრო ტროფეების რიგს ეკუთვნოდა.

ამგვარად ნათელი ხდება, რომ ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში თანარსებობდა პარალელურად, როგორც გამარჯვების ნიშანი, მტრის თავის ქალაც და ხელის მტევანიც, როგორც ერთიანი იმევე დანიშნულების შემსრულებელი ორი სხვადასხვა მოვლენა. ამ გარემოებას თავისებური გამოსახულება უპოვია ქართულ ფოლკლორში.

ასე მაგალითად, ერთერთ ფშავურ ლექსში ვკითხულობთ:

„შამაურბინა ფშაველმა,
შვიდსავ თავ მოსკრა წამზედა,
შვიდსავ მარჯვენა ააქრა
ერთის ამლათის ხანზედა“².

იგივე მოტივია მოცემული ერთერთ ხევსურულ ლექსში, რომელიც ქისტებზეა ნათქვამი:

¹ ვ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ქართული ხალხური ორნამენტი, ტ. 1, ხევსურული ორნამენტი, ტფ. 1939 წ., გვ. 20.

² ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, დასახ. გამ., გვ. 171.

„ყველას სჭირს ოროლ სამსამი, პეტრეს მოგვიჭრეს მხარია, მზარს რადალ შჭრიდით რჯულძალღნო, რალას გიქმოდათ მკვდარია,

ან ყურებს რადლა აჭრიდით, ეგ რალა საკვებარია“¹.

თუ რომ ამ შემთხვევაშიც ყურს ადამიანის თავის ქალის სემანტიკურ შემნაცვლელად მივიჩნევთ, იძულებული ვიქნებით აღვნიშნოთ, რომ ხელისა და თავის წაკვეთის წესი, როგორც გამარჯვების ნიშანი; პარალელურად თანარსებობდნენ და ერთსადაიმთხვე ფუნქციას ასრულებდნენ.

ხელის მტევნისა და თავის ქალის ურთიერთობის საკითხის გარკვევის დროს არ უნდა იყოს დავიწყებული ის გარემოება, რომ ხელის მტევანი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე გამარჯვების ნიშანსა და სამხედრო ტროფეისაგან განსხვავებით სპეციალურ ფუნქციასაც ასრულებდა. იგი იყო მიჩნეული, როგორც ძალისა, ძლიერებისა და აქედან უფლების მაჩვენებელი სიმბოლური ნიშანი².

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა რაჭაში დამოწმებული ერთ-ერთი ლეგენდა, რომელიც ხელის ამ ფუნქციას უფრო გამოხატავს, ვიდრე გამარჯვების ტროფეას. ამ ლეგენდის მიხედვით: „ერთმა მონადირემ ეკლესიიდან გამოსული მამაკაცი ნახა, რომელმაც უთხრა მონადირეს: „წადი სოფელს უთხარი თაყვანი მცენ, თორემ გავაუბედურებო“. მონადირემ უპასუხა: „ეგ რომ უთხრა არ დამიჯერებენ რომ შენი ნათქვამიაო“. მაშინ მამაკაცმა მონადირის საკვესაბდეს ხელი დააჭდო და ზედ ხელის კვალი აღბეჭდა, თანაც უთხრა: „წადი ეს აჩვენე და დაგიჯერებენ“ო (ს. გლოლა, ილიკო ფერისას ძე ბაღაშვილი).

შეუძლებელია ამ ერთი ლეგენდის საფუძველზე რაიმე კატეგორიული დასკვნის გაკეთება. ცხადია მხოლოდ, რომ ამ გადმოცემაში გამოსჭვივის ხელის ის ფუნქცია, რომელიც სიმტიკის სიმბოლოს უფრო უახლოვდება, ვიდრე სამხედრო ტროფეის და ეს გარემოება ზემოთაღნიშნულთან ერთად ცხადყოფს, რომ ხელს გამარჯვების ნიშნისაგან განსხვავებული ფუნქციაც ახასიათებდა.

მტრის ხელისა და თავის მოკვეთის ურთიერთობის საკითხის გარკვევისათვის საინტერესო მასალას გვაძლევს ძველი აღმოსავლეთის ეთნოგრაფიული ყოფა.

¹ ა. ლ. ოჩიაური, ხევსურეთის ეთნოგრაფიული მასალები, ხალხური პოეზია, ენიკი-ს ეთნოგრ. განყ. ხელნაწერი ფონდი, რგ. 24/12.

² ვ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ხევსურული ორნამენტი, დქსახ. გამ., გვ. 19.

არსებობს გ. მასპეროს მითითება იმის შესახებ, რომ ეგვიპტელები, მაგალითად, არ მიმართავდნენ მტრის თავის წაკვეთას; მათ წესად ჰქონდათ შემოღებული ხელის მტევენის მოკვეთა¹.

ეს რიტუალი იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ხელის წაკვეთის ცერემონიას თვითონ ფარაონი ესწრებოდა ხოლმე².

ასურეთ-ბაბილონეთში კი იმავე ავტორის ცნობით თავის წაკვეთა ფართოდ გავრცელებული ყოფილა. მეომარს ნადავლიდან წილი ეძლეოდა მის მიერ მოკვეთილი თავების რაოდენობის მიხედვით³.

ასურნაზირპალს ქურთისტანისა და სამხრეთ სომხეთის ტომების დამარცხების შემდეგ დამარცხებული მტრის მოკვეთილი თავების პირამიდები დაუდგამს⁴.

იცოდნენ აგრეთვე მტრის მოკვეთილი თავის მუმიციფირება და თვალსაჩინო ადგილზე ჩამოკიდება⁵.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა აგრეთვე ის გარემოება, რომ ასურეთში მტრის თავის მოკვეთასთან ერთად არსებობდა ნადირის თავრიელის და ტყავის, როგორც გამარჯვების ტროფეის, ნიშანსახეობის, საგანძურში დაცვა⁶.

თუ მოვიგონებთ ჰეროდოტეს მიერ მოწოდებულ ცნობას ეგვიპტელების შესახებ, რომლის მიხედვით ეგვიპტელები სცდილობენ ჩქარა გაყიდონ ცხოველის თავი და თუ ვერ გაყიდეს—თავს წყალში აგდებენ⁷; ჩვენთვის ნათელი გახდება სხვადასხვაგვარი შეხედულების არსებობა, კერძოდ, თავრიელის მიმართ ეგვიპტელთა და ასურელთა შორის.

ამდენად, კერძოდ, ქართველ ტომთა ყოფაში დამოწმებული თავრიელისა და ხელის წაკვეთის წესჩვეულებათა ბუნების, მათი წარმოშობილობისა და მათ შორის ურთიერთობის გარკვევის დროს ზემოხსენებული არ უნდა იყოს გამოტოვებული მხედველობიდან.

ზემოხსენებული საფუძველს გვაძლევს დავასკენათ, რომ რაჭაში, ისევე როგორც სხვა ქართველ ტომთა ყოფაში, ნადირის თავრიელი

¹ Г. Масперо, Древняя история, СПб. 1900 წ., გვ. 155.

² Г. Масперо, იქვე,

³ Г. Масперо იქვე, გვ. 273.

⁴ Г. Масперо, Древняя история народов Востока, М. 1903. წ., გვ. 367.

⁵ Г. Масперо, იქვე, გვ. 471

⁶ Г. Масперо, Древняя история, დასახ. გამ., გვ. 217.

⁷ Геродот, История, დასახ. გამ., т. 2, § 39.

ასრულებდა ორგვარ დანიშნულებას. იგი ერთი მხრივ წარმოადგენდა გამარჯვების (ვაჟკაცობის) სიმბოლოს, ხოლო მეორე მხრივ—საკულტო რიტუალურ საგანს. ზოგადი ეთნოგრაფიის ხაზით დამოწმებული ამავ რიგის ფაქტი და ქართველ ტომთა შესახებ არსებული ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროები საფუძველს გვაძლევენ დავსვათ საკითხი იმის შესახებ, ხომ არ წარმოადგენს ნადირის თავრიელი მტრის მოკვეთილი თავის სიმბოლიურ გამოსახულებას?

3. ნადირთ პატრონი

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა დათმობილი ნადირობის დაწყებისა და დამთავრების ცერემონიებს, რომლებიც მიძღვნილი იყო ნადირთ პატრონისადმი.

სანადიროდ წასვლის წინ შეიკრიბებოდნენ მხოლოდ იმ ოჯახის წევრები, საიდანაც მიდიოდა მონადირე და ოჯახის უფროსი (დედაკაცი ან მამაკაცი) ჯიხვის რქებზე დაანთებდა სანთელს, ამ ცერემონიის შესრულებისას გავრცელებული იყო შემდეგი ლოცვა:

„ოჩოპინტრა ბედნიერო,
ოჩოპინტრა მშვენიერო
მოგვეც შენი მოწყალება,
შენი ნამწყემსური ნადირი“-ო.

(გ რ ი გ ო ლ მ ა ლ ა ქ ი ა ს ძ ე ლ ო ბ ქ ა ნ ი ძ ე , ს . ლ ე ბ ი)

იგივე ლოცვა სრულდებოდა მონადირეთა მიერ სანადირო ადგილზე მისვლისას, კლდის პირველ შესავალში, სადაც სანთელს აკმევდნენ, ცეცხლზე იმეორებდნენ ზემომოყვანილ ლოცვას და ამ შემთხვევისათვის სპეციალურად გამომცხვარ ხმელგანატეხს შესჰამდნენ. მაგრამ მუდამ შიშველ კლდეში არ მიდიოდნენ მონადირეები სანადიროდ. ხშირად ტყეში უხდებოდათ ნადირობა ან მთაში. ასეთ შემთხვევებში მონადირეები ზემოხსენებულ ცერემონიას ასრულებდნენ ბინული ნაძვის ქვეშ. მონადირეებს ასეთი ბინები მრავალ ადგილზე ჰქონდათ მოწყობილი, რაც დიდ დახმარებას უწევდა მათ, რადგან ხშირად ნადირობა 3—5 დღეს გასტანდა ხოლმე და სუსხიან ზამთარში ასეთი ხანგრძლივი ნადირობა მხოლოდ იმ პირობებში იყო შესაძლებელი, თუ მონადირეთა ჯგუფითავე შესაფრით უზრუნველყოფილი იყო. საბინაო ნაძვი ან ბინული ნაძვი ეწოდებოდა გრძელ და ხშირ ტოტებიან მაღალ ნაძვს, რომლის ტოტების ქვეშ შედარებით სიმშრალე იყო დაცული. ყო-

ველი ასეთი ნაძვის ქვეშ ან ქვაბულში. მონადირეს ხვდებოდა მშრალი შეშის მარაგი, რომელიც დატოვებული იყო მის წინ აქ მყოფი მონადირის მიერ. მონადირეთა ეთიკა სასტიკად თხოულობდა, რომ მონადირეს ბინულ ნაძვში თუ გამოქვაბულში დასვენებისა და დატოვებული შეშის მარაგის გაძოყენების შემდეგ თავის მხრით დაეტოვებინა შეშა, რომელიც მომდევნო მონადირის მოსვლისათვის საკმაოდ გაშრებოდა. რაც შეეხება კერძოდ ქვაბულებს, ასეთებში, როგორც უფრო ხანგრძლივად სამყოფ ადგილებში, იშყოფებოდა კვეს-აბედი, მარილი, შეშა, ხანდახან ქვაბიც კი.

იმ ქვაბულებს, რომლებითაც მონადირეები ხშირად სარგებლობდნენ, საკუთარი სახელიცა ჰქონდათ მიჩნეული, რომელიმე განთქმულ მონადირესთან დაკავშირებით. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ამათუიმ გამოქვაბულით, რომელიც დაკავშირებული იყო მონადირის გარკვეულ სახელთან, მხოლოდ ერთი გვარის წარმომადგენლები სარგებლობდნენ. ასეთი ადგილები ცნობილი იყო რაჭაში ქუტა ქვასა, გუა ქვასა და სხვა სახელწოდებით.

ბინული ნაძვის ქვეშ მისვლის შემდეგ მონადირეები მოასუფთავებდნენ ნაძვის ძირს, გაშლიდნენ მიწაზე მშრალ ფიჩხს, სურსათით სავსე გულებს ჩამოჰკიდებდნენ ნაძვზე, შეასრულებდნენ ლოცვას ნადირთ პატრონის მიმართ და შემდეგ დაპურდებოდნენ. როგორც აღვნიშნეთ ნადირის პატრონსა სთხოვდნენ ბარაქიან ნადირობასა და შინ მშვიდობით დაბრუნებას. ნადირობის შემდეგ აქ, ისევე როგორც ქვაბულში, წვავდნენ და შეჭამდნენ. რიტუალურ გულღვიძლს ან ჩეულებრივი მწვადისა ან ჯორმის სახით. ჯორმა ორგვარი წესით მზადდებოდა.

1. წვრილად დაჭრილ გულღვიძლს, ფილტვებს, კუჭს, ქაჭებსა და შიგნეულ ქონს ჩასდებდნენ ე. წ. ფუჟში (შიგნეულის ნაწილია) და უქვაბოდ ჩამოჰკიდებდნენ ცეცხლთან შორი-ახლოს. წვრილად დაჭრილი შიგნეული წვენს გამოუშვებდა, რაშიც იხარშებოდა ხორცი.

2. ფუჟში ჩალაგებულ ნადირის წვრილად დაჭრილ შიგნეულს წვრილი ნაწლავებით შეკრავდნენ და მეორე ფუჟში ჩასდებდნენ. შემდეგ ამოთხრიდნენ მიწაში ორმოს, რომელშიც ჩაჰკიდებდნენ ფუჟს. ზევიდან შემდეგ მას წააყრიდნენ მიწას თხელ ფენად და ზედ ცეცხლს დააგუზგუზებდნენ.

მასობრივი ნადირობის შემდეგ სკოდნიათ აგრეთვე სახლში დაბრუნებისას ოჩხარის გამართვა. ოჩხარს უწინ ლოცვა ეწოდებოდა. ოჯახში უფროსი დედაკაცი ან მამაკაცი დაანთებდა ჯიხვის რქებზე სანთელს და მადლობას მიუძღვნიდა ნადირთ პატრონს

ნანადირევისა და შინ მშვიდობით დაბრუნებისათვის. ამ შემთხვევაში აუცილებელი იყო სასმელი, რომელსაც მონადირეები დახოცილი ნადირის ტყავის ღირებულებით იძენდნენ.

რაც შეეხება იმას, თუ რა სახითა ჰყავდათ ძველათ წარმოდგენილი ნადირობასთან დაკავშირებული ღვთაება, უნდა ითქვას, რომ შეხედულებათა ერთობლიობა ნადირთ ღვთაებაზე მთელი რაჭის მოსახლეობისათვის, გადმონაშთების სახით, დღეს არ არის დაცული. ადგილი აქვს საკმაო აღრევას და, რაც მთავარია, სხვადასხვა ვერსიების განსხვავებული ნიშნები არ ემთხვევიან მოსახლეობის ტერიტორიული განფენილობის გარკვეულ პრინციპს. უფრო მეტის თქმა შეიძლება: ხშირად ერთსადაიმავე დასახლებულ ადგილზე ორი რადიკალურად განსხვავებული ვარიანტიც არის დამოწმებული. ამდენად საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ ყველა ვარიანტი, რომელიც კი ჩაწერილია რაჭის სხვადასხვა სოფლებში.

სოფ. სადმელში და რიცეულაში ნადირთ პატრონი ლამაზი, გრძელთმიანი ქალის სახითა ჰყავდათ წარმოდგენილი. იგი იღუმალ კავშირში იმყოფებოდა მონადირესთან და მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში სწყალობდა მას. იგი უკრძალავდა მის გარეშე სხვა ქალთან რაიმე სიახლოეს და ერთგულების დარღვევის შემთხვევაში სასტიკად სჯიდა მას. ამავე დროს ნადირთ ანგელოზი ნადირის ყარაულ იც იყო—მისი მწყემსი.

სოფ. საკაოში ნადირთ პატრონი, ცრუმორწმუნე მონადირეების შეხედულებით, ქალია და იმავე ნიშნებს ატარებს, რაც სოფ. სადმელში და რიცეულაში, მაგრამ აქვე ახლო მდებარე სოფელში, ხიდაშში, ნადირის მწყემსი და ნადირის ანგელოზი გაიგივებულია. „ნადირს ისევე ჰყავს თავისი პატრონი, როგორც საქონელს მწყემსი“-ო. ნადირთ ანგელოზი || ნადირთ პატრონი ქალიც არის და კაციც. ადამიანი გარკვეულად ვერ იტყვის ქალია იგი თუ კაცი.

სოფ. ლიხეთში ჩაწერილი ვერსიის თანახმად ნადირის პატრონი ქალია (ლამაზი გრძელთმიანი და სხვა), რომელიც სიზმარში ეცხადება მონადირეს და ასწავლის სანადირო ადგილებს იმ პირობით თუ მონადირე მის სიყვარულს გაიზიარებს.

სოფ. უწერაში ნადირთ პატრონი წმინდანად იყო მიჩნეული, ხოლო იგი მამაკაცის სახეს ატარებდა. მას ეწოდებოდა აგრეთვე ოჩოპინტრა. რაც შეეხება ნადირთ მწყემსს იგი სხვაა. იგი ხშირად მონადირეს მთვარის სახით ევლინება. გარდა ამისა, ნადირს ჰყავს ოთხკუთხევი ყარაული, თეთრი ნადირი, რომელიც მას დარაჯობს.

სოფ. გლოლაში დამოწმებულია საინტერესო ლოცვა, რომელსაც თოფის წამლის დამზადების დროს ასრულებდნენ. სახელდობრ: „ღმერთო გვიშველე, რომ ნადირთ მწყემსმა ნადირი მოგვცეს“. თუ ამ შემთხვევაში ღმერთის ადგილზე ანგელოზს წარმოვიდგენთ—ღვთაებათა ორი განსახიერების არსებობა ნათელი გახდება. ნადირს, გლოლაში ძველათ გავრცელებული შეხედულებით, თავისი მწყემსი ჰყავდა, რომელიც მონადირეს სიზმარში ეცხადებოდა ხან ყმაწვილის, ხან მოხუცის სახით. იგი არ იყო შეიარაღებული.

ნადირის მწყემსს გარკვეული ნიშანი აქვს, ან ამობრუნებული რქა ან თეთრი ლაქა სხეულის რომელიმე ნაწილზე. სოფ. გლოლაშივე ჩაწერილი ერთერთი ვერსიით ნადირთ მწყემსი შეიძლება მონადირეს ღრუბლის სახით მოეგლინოს და ხელი შეუშალოს მას ნადრობაში, თუ რომ იგი მეტად ბევრ ნადირს დახოცავს.

ს. ლებში ნადირთ პატრონი იგივე ნადირთ მწყემსია. იგი უხილავია. ადამიანი ვერ იტყვის ქალია იგი თუ კაცი. ამავე სოფელში, მთის ნადირის ანგელოზისაგან განსხვავებით, ოჩოპინტრაც არსებობს, რის სასარგებლოდაც მოწმობს ერთერთი ლოცვის დასაწყისი. კერძოდ: „მთის ნადირის ანგელოზო და ოჩოპინტრა“. მთის ნადირის ანგელოზი უფრო მკლე ნადირს მფარველობს და მას ვერ ელევა (ე. ი. ეცოდება), უფრო მსუქან ნადირს გასწირავს, რის სასარგებლოდაც ლაპარაკობს ლებშივე ჩაწერილი ერთერთი ლექსი:

„კლდებმა გასძახა კლდესაო
მონადირეა ჩვენსაო,
მსუქანი ჯიხვი ვაჩუქოთ
თორემ წაგვართმევს მკლესაო“.

(ე ლ ი ს ა ლ ა თ ე ს ა ს უ ლ ი ლ ო ბ ქ ა ნ ი ძ ე).

მაგრამ, მიუხედავად წარმოდგენათა ნაირსახეობისა, მაინც შესაძლებელია იმ ზოგადი სურათის აღდგენა, რომელიც საერთოა ყველა სოფლისათვის. ამ საერთო ხაზების მიხედვით ნადირთ პატრონი წარმოდგენილი ყავდათ ახალგაზრდა, ლამაზი, გრძელთმიანი ქალის სახით. იგი მეტწილად მხოლოდ მაშინ მფარველობდა მონადირეს, თუ უკანასკნელი მის სიყვარულს გაიზიარებდა. მონადირეს სასტიკად ჰქონდა აღკვეთილი სხვა დედაკაცთან რაიმე სახით დაახლოება. გვხვდება, როგორც აღვნიშნეთ, ნადირის პატრონის აღწერის განსხვავებული ვარიანტიც, რომლის მიხედვით ნადირთ პატრონს გაურკვეველი სახე აქვს, მაგრამ ვინაიდან ასეთი ელემენტი უფრო

ხშირ შემთხვევაში დამოწმებულია ნადირთ მწყემსის აღწერისას, ვეტიკრობთ, რომ ეს უფრო ნადირთ მწყემსს შეეხება, ვიდრე ნადირთ პატრონს.

ნადირთ პატრონი უფრო მეტ დახმარებას უწევს მონადირეს, ვიდრე ნადირთ მწყემსი. ნადირთ პატრონი მონადირესთან იდუმალ კავშირშია და ხშირად მონადირის მაგიერ შურსაც იძიებს. ხოლმე.

ასე, მაგალითად, სოფ. ლებში ჩაწერილი ლეგენდის მიხედვით ერთ ლებელ მონადირეს ერთი ოსი მონადირე წაუყვანია სანადიროდ, შეუტყუებია იგი უღრანში და იქ მოუკლავს. მკვლელობის მიზეზს ოსი მონადირის განთქმული თოფი წარმოადგენდა თურმე. აბა ვინ აიღებდა დაკარგული მონადირის კვალს და ეს ამბავი ვერავის შეუტყვია. ლებელი მონადირე განაგრძობდა თავისთვის ნადირობას ოსი მონადირის თოფით. ერთხელ ჯიხვზე ნადირობის დროს ჯიხვებმა (ალბათ ნადირთ პატრონის ჩაგონებით) ლებელი მონადირე გადაიტყუეს დიგორისკენ. დიგორში მან რამდენიმე ჯიხვი მოჰკლა და შემთხვევით დამსწრე ოსები მიიპატიჟა. დაპატიჟებულ ოსებს უნახავთ მოძმის თოფი, უცვნიათ იგი, გაუგიათ ყველაფერი და ლებელი მონადირე იქვე მოუკლავთ.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ნადირთ პატრონის განკარგულების გარეშე არც ერთ მონადირეს არ შეეძლო ნადირის მოკვლა.

ნადირთ მწყემსს სოფ. ლებისა და გლოლის მასალების მიხედვით ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებების რიგში მეორე ადგილი უჭირავს. იგი არის მთავარი მწყემსი ნადირისა და ნადირთ პატრონის მთავარი თანაშემწე. ნადირთ მწყემსს ოჩოპინტრას უწოდებენ. ოჩოპინტრაზე ბევრი რამაა დამოკიდებული და მთელ რიგ შემთხვევებში ლოცვა უშუალოდ ოჩოპინტრას სახელზეა მიმართული. სოფ. ლებში ჩანაწერი მასალების მიხედვით ნადირთ მწყემსი უხილავია; არ შეიძლება ითქვას ქალის სახეს ატარებს იგი თუ კაცისას. მისი სახელის ხსენება სასტიკად არის აღკვეთილი ნადირობის პროცესში, რადგან ცრუმორწმუნე მონადირეთა რწმენით იგი შეიტყობს მონადირეთა განზრახვებს და არ მისცემს მათ ნადირს. სოფ. გლოლაში დამოწმებული ლეგენდის მიხედვით ნადირთ მწყემსი ერთერთ მონადირეს, რომელმაც ძალიან ბევრი ნადირი დახოცა, ღრუბლის სახით მოევლინა. ნადირობის დროს ხელს უშლიდა მას, რის შემდეგ მონადირე ძლივს გადარჩა დაღუპვას და ხელცარიელი დაბრუნდა სახლში.

ოჩოპინტრა უფრო სასტიკად იცავს ნადირს მონადირისაგან, მაგრამ არის ხოლმე შემთხვევა, რომ იგი შუამდგომლის როლში გამოდის მონადირესა და ნადირთ პატრონს შორის.

ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებათა შორის გარკვეული ადგილი უჭირავთ, კერძოდ, ნადირის მწყემსებს, რომელნიც ნადირისა ან მისი ჩრდილის სახითა ჰყავდათ წარმოდგენილი. ჩვეულებრივი ნადირისაგან განსხვავებით ძველათ წარმოდგენილი ჰყავდათ ნადირის მწყემსი ისეთი ნადირის სახით, რომელსაც ან რქა აქვს გამრუდებული, ან თეთრი ნიშანი აქვს სადმე სხეულზე, ან სხვა რაიმე ამის მსგავსი. ამის მიხედვით, თუ სადა აქვს ნადირს თეთრი ლაქა, მას სხვადასხვა სახელი ეწოდება. მაგალითად, თუ ნადირს შუბლზე აქვს ლაქა ნიკორას ეტყვიან (ისევე როგორც საქონელს), თუ ზურგზე აქვს—ლომას, ხოლო თუ თეთრი ლაქა ნადირს მუცელზე აქვს ამოკრული—ფარჯენას უწოდებენ. უმთავრესად თეთრი და თეთრ-ლაქიანი ნადირი ჯიხვებსა და არჩევებს შორისა ხვდებოდა და ძველათ გავრცელებული წარმოდგენების მიხედვით, სწორედ ეს იყო „ნაწილიანი“ ნადირი, ე. ი. „წმინდა“ ნადირი, რომელიც მწყემსის ფუნქციას ასრულებდა. მისი მოკვლა მონადირეებს შეუძლებელ საქმედ ჰქონდათ წარმოდგენილი და, გარდა ამისა, ერთერთი ვერსიით თვით მონადირენი ერიდებოდნენ მძს მოკვლას, რადგან ასეთ შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო უკვე ნადირთ პატრონის¹ საშინელი რისხვა და შურისძიება.

მაგ., განთქმულ მონადირეზე სოფ. სადმელიდან პორფილე პაპუაშვილზე გავრცელებული იყო ხმა, რომ იგი თითქოს იმის² შედეგად დაიღუპა, რომ თეთრ არჩვს ესროლა თოფი და დასკრა იგი.

თეთრი ნადირი, „წილიანი“ ნადირი უფრო სასტიკად სდარაჯობდა ნადირს, სცდილობდა არავითარ შემთხვევაში არ დაეშვა მონადირის მიერ მისი მოკვლა და თუ ოჩოპინტრა, ნადირის მთავარი მწყემსი, ხანდახან შუამდგომლობდა ნადირთ პატრონთან მონადირისათვის ნადირის გაცემის შესახებ, ნადირთ მწყემსი ასეთი შემარბიებლობის გზას არავითარ შემთხვევაში არ დაადგებოდა.

არსებული გადმოცემის მიხედვით ნადირთ მწყემსი ოთხივე კუთხით ედგა ნადირის ხროს და მონადირის მოახლოვების შემთხვევაში აფრთხილებდა ნადირს, რომ მას თავისათვის ეშველა.

ნადირის მწყემსი, როგორც აღვნიშნეთ, მონადირეთა შეხედულებით „წილიანი“ იყო. ე. ი. „წმინდა ნაწილი“ ერია მას. მონადირემ რომ გაბედოს, ესროლოს და მოკლას კიდევაც იგი, ნადირთ პატრონი მას სულ ერთია გააცოცხლებს. მაგ., სოფ. გლოლაში ჩაწერილი

ერთერთი ლეგენდის მიხედვით მონადირეს თეთრი ნადირი მოუკლავს — „წილიანი“ ჯიხვი, რომელსაც ერთი რქა ამობრუნებული ჰქონია და რომელიც სხვა მონადირეებს ვერაფრით ვერ მოუკლავთ. მონადირეს დაუდვია იგი ერთი ხის ძირში, მოუჭრია ხორცის ნაჭერი, შეუწვავს მწვადი და შეუჭამია. საუზმის შემდეგ მონადირეს მოუხედავს უკან და დაუნახავს, რომ გაცოცხლებული ჯიხვი განზე გარბის. მონადირე გამოჰკიდებია მას. ჯიხვი გაჩერებულა, მობრუნებულა და უთქვამს მონადირისათვის: „ნუ მომდევ, ვერ მომკლავ“—ო.

იგივე თქმულება ამომწურავ სურათს გვაძლევს ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებათა შესახებ. მონადირის შეკითხვაზე, თუ რატომ ვერ მოჰკლავს იგი ჯიხვს, ჯიხვმა უპასუხა: „ამირან ბათუყოელს (განთქმული მონადირე ყოფილა) შეეკითხე და ის გეტყვის“—ო. მონადირე მისულა ამირან ბათუყოელთან, უთქვამს ყველაფერი მისთვის და მიუღია შემდეგი პასუხი: „მე კარგი მონადირე ვიყავი და ბევრი ნადირი მყავდა დახოცილი. ერთხელ ჩემთან ორი კაცი შოვიდა და მითხრა, რომ მე ნადირთ ანგელოზი მეძახის. მე შემეშინდა და წავყვევი. მიმიყვანეს ერთ გახსნილ კლდეში. იქ ლხინი იყო გამართული. ორმა კაცმა მითხრა: „ვიდრე ჩვენ არ განიშნოთ პური არ სჭამო“—ო. იქ ისხდნენ მოჩვენებები, რომელთაც ნადირის სახე ჰქონდათ. ნადირის ანგელოზმა თქვა: „რატომ არა ჭამს თქვენი სტუმარი პურს“—ო. ორმა კაცმა უპასუხა: „თქვენ წყალობას ელის“—ო. ნადირის ანგელოზმა, რომელსაც ადამიანის სახე ჰქონდა, თქვა: „გადახედეთ ამ ნადირთ, ზოგი მათგანი კოკლია, ზოგი ბრმა, ზოგი დაჭრილი და დასახიჩრებული. ყველა ესენი მაგისაგან არიან გაფუჭებულნი“—ო. ორმა კაცმა უპასუხა: „მაინც თქვენს წყალობას ელის“—ო. ამაზე ნადირთ ანგელოზმა ბრძანა: „მაშინ ყოველ დილას მაგასთან ერთი ჯიხვი მივიდეს და ეგ სანადიროდ არ გამოვიდეს“—ო. მე მაინც არა ვჭამე პური. ცოტა ხნის შემდეგ ნადირთ ანგელოზმა კვლავ ბრძანა: „ყოველ მესამე დღეს თითო არჩვი მივიდეს, მიჩუქებია“—ო. ამის შემდეგ კი ვჭამე პური და მართლაც ყოველ დილას თითო ჯიხვი მომდიოდა, ხოლო ყოველ მესამე დღეს თითო არჩვი“.

თუ ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებათა გავრცელების თვალსაზრისით სხვა ქართველი ტომების ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს დავუკვირდებით, აქაც აღმოვაჩინთ ნადირთ ღვთაების განსახიერებათა მთელ რიგს. მაგ., სვანეთში დამოწმებულია ხუთამდე ღვთაება, რომლებთანაც ასეთივე დამოკიდებულია ნადირობის ეფექტურობა. თავი სუფალი სვანი ამბობს:

„სვანების აზრით, ნადირობა მემკვიდრეობით გადმოცემა: ნადირის მფარველნი ბატონნი არიან თავი და თავი გარდა მამა ღმერთისა წმ. გიორგი, შემდეგ „დალ“-ი, „აბსასდ“-ი, „სგიმ-ბერმოძ-ღვარი“ და „ელ“-ი, რაც შეეხება „სგიმ-ბერმოძღვარს“ და „ელ“-ს მათ მინც და მინც ბევრი არაფერი უფლება არა აქვთ მინიჭებული“¹.

იმავე ავტორის სიტყვით სვანეთში ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებათა რიგში პირველი ადგილი წმ. გიორგის ეკუთვნის, ხოლო მის პირველ თანაშემწედ „დალ“-ი ითვლება.

„დალი“-ს აღწერილობა მარგიანსა აქვს მოცემული. მისი აღწერით დალ-ი მეტად ლამაზი ქალია. ცხოვრობს კლდეების მწვერვალზე. იგი წყესავს ჯიხვს და გარეულ თხას. როგორც ვხედავთ, სვანეთში ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებათა რიგში მდებრობითი სქესის წარმომადგენლებიც ყოფილან და მამრობითი სქესისაც.

საინტერესო მასალა მოიპოვება იმერეთის შესახებ. აქ ძველათ გაგრცელებული შეხედულებით ნადირს თავისი მწყემსი ჰყავდა. მწყემსი კაციც იყო და ქალიც. თუ ქალი იყო მას შესაწირავად თითისტარსა და ბამბას წაუღებდნენ; „როგორც კარგი მზეთუნახავი წამოუდგებოდა იგი კაცს“². იგი უდარაჯებდა თხას და არავის არ გაატანდა. აქ, ისევე როგორც სვანეთში, ნადირთ პატრონი ორივე სქესით ყოფილა წარმოდგენილი.

ანალოგიური მდგომარეობა აქვს დამოწმებული ვ. ტეპცოვს სამეგრელოში. ეხება რა მესეფ-ს იგი ამბობს, რომ მესეფნი უკვდავი არიან და ზოგი მათგანი მამაკაცია, ზოგი დედაკაცია³. მამაკაც მესეფთა ჩამოვლის დროს კარგი დარი არის, ხოლო დედაკაცთა—ცუდი.

საინტერესო მასალა აქვს ჩაწერილი ა. დირს თუშების შესახებ. ამ მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ თუშების შეხედულებით ნადირს ანგელოზები წყესავენ. ნადირთ ანგელოზი ერთი მდებრობითი სქესისაა, მეორე მამრობითი სქესის. ისინი ყოველწლივ სცვლიან ერთმანეთს. ანგელოზი ბიჭი—სულელია; მაგრამ ანგელოზი გოგო კარგად ასრულებს თავის მოვალეობას⁴.

სრული ანალოგიის სურათს საინგილო გვაძლევს. მ. ჯანაშვილს მოჰყავს „ნადირთ პატრონი“-ს აღწერა ადგილობრივ ენა-

¹ თავისუფალ სვანი, ოთხი დღე..., „ივერია“, 1886 წ., № № 237—248.

² ნ. რეხვიაშვილი, იმერეთის 1937 წლის ექსპედიციის დღიური.

³ В. Тепцов, Из быта и верований мингрельцев, СМОМПК, III, 83. 11—12.

⁴ А. Дирр, Божества охоты и охотничий язык у кавказцев, СМОМПК, XLIV, 83. 1.

ზე: „მინ არ იცისა რუმ ნადირებსაც თავი პატრონ ჰყავაყ, რუმ ნადირებს ნაბათ-ნაბათ დაა და ზმაა იციენ! ერ წელს რუმ ზმაა იცაესა, ახლა მომავალ წელს დაა ჰყურობს. დი ნაბათი წელს ნადირ სუქან კეთების, ზმი ნაბათი წელს კი—ჰლეა“¹.

ამ შემთხვევაში განსხვავებული მდგომარეობაა დამოწმებული ხეცსურეთში. ნადირთ ღვთაება მამრობითი სქესით არის წარმოდგენილი.

ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, ეხება რა ხეცსურების რელიგიურ წარმოდგენებს, ამბობს:

„მეკობარი, მონადირე ხეცსური აბა, ისე როგორ დადგებოდა, რომ ცალკე ხატი არ შეექმნა ამ ხელობისათვის და შექმნა კიდევ: თეთრი სანება ცროლის გორისა, სოფ. უკანა-ხადოში, სწორედ მეკობრობის და მონადირეების ხატია; ამ ხატს მონადირეები ძღვენს მიუტანენ ხოლმე და მეკობრები წინათ დავლიდამ ნაწილს სწირავენ“².

როგორც ვხედავთ, ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დაცული ყოფილა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სახეობანი ნადირობასთან დაკავშირებულ ღვთაებისა. კერძოდ, რაჭაში დამოწმებულია ნადირობასთან დაკავშირებული ღვთაების სამი განსახიერება ნადირთ პატრონის, ოჩოპინტრასა და ნადირთ მწყემსის სახელწოდებით. თუ რომ მათ ბუნებასა და თვისებებს დაუკვირდებით შევნიშნავთ მეტად საინტერესო ვარემოებას მათი სქესობრივი მიკუთვნების თვალსაზრისით. რაჭაში ისევე, როგორც სხვა ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, ნადირობასთან დაკავშირებული ღვთაება გარკვეულ შემთხვევებში ორივე სქესის გაფორმებით არის წარმოდგენილი. იგი ხან მამაკაცის სახით ევლინება მონადირეს, ხან დედაკაცის სახით. სამეგრელოს, იმერეთის, თუშეთის, საინგილოს მაგალითზე ჩვენ დავინახეთ, რომ ნადირთ წყევსა მორიგეობით წარმოებს: ხან დედაკაცი-ღვთაება წყევსავს ნადირს. ხან მამაკაცი—ღვთაება. ზოგ შემთხვევაში მამაკაცის წყევსა არის ხელსაყრელი მონადირისათვის, ზოგ შემთხვევაში კი დედაკაცისა. რით აიხსნება ასეთი ურთიერთობა ღვთაების სქესსა და ნადირს შო-

¹ მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, საინგილო, საქ. საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზ-ის კრებული, ექ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქტორ. ძველი საქართველო, ტ. II, ტფ. 1911-13 წ., გვ. 199.

² ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, დას. გამ., გვ. 70.

რის ძნელია ამის თქმა. უდავოა მხოლოდ, რომ ნადირობასთან დაკავშირებული ღვთაების ბუნებაში სხვადასხვა სქესისა წარმოდგენილი თითქმის თანაბრად, მაგრამ უპირატესობა მაინც დედაკაცი-ღვთაების მხარეზე რჩება.

მნიშვნელოვან გარემოებას წარმოადგენს აგრეთვე რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებული და სხვა ქართველ ტომთა შესახები მასალებთან დაპირისპირებული ნადირთ ღვთაების აშკარად უარყოფითი დამოკიდებულება დედაკაცისადმი, მიუხედავად იმისა, რომ თვით ნადირთ ღვთაება უმთავრესად დედაკაცის სახითაა წარმოდგენილი. ჩვენ უკვე გვქონდა ზემოთ აღნიშნული, რომ რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია ნადირობის ისეთი ფორმები, სადაც დედაკაცის მონაწილეობა ამათივე სახით არ არის აღკვეთილი. რომ დედაკაცისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება მხოლოდ ნადირობის სპეციფიკურ თვისებას წარმოადგენდეს, რათქმაუნდა, დედაკაცის მონაწილეობა ნადირობისათვის თუნდაც სამზადის პერიოდში, როგორც წესი, სასტიკად იქნებოდა აღკვეთილი. ამდენად საფიქრებელია, რომ დედაკაცისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება გამომდინარეობს და დამყარებულია იმ საერთო შეხედულებაზე, რომლის მიხედვით დედაკაცი (განსაკუთრებით მენტრუაციისა და ორსულობის დროს) საერთოდ უწმინდურ არსებას წარმოადგენს. არც აქ უნდა გვაშინებდეს ის გარემოება, რომ დედაკაცისადმი ასეთ უარყოფით და შეურიგებელ დამოკიდებულებას ისეთი ღვთაება იჩენს, რომელიც უმთავრესად (და შეიძლება ითქვას თავდაპირველად) დედაკაცის სახითაა წარმოდგენილი, რადგან ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ადამიანის აზროვნებისა და მსოფლმხედველობის განვითარების სხვადასხვა სტადიაზე აღმოცენებულ საწინააღმდეგო წარმოდგენათა თანარსებობასთან, რომლის მაგალითს სხვა მრავალ შემთხვევაშიც ვხვდებით.

სრულიად ბუნებრივად გვეხატება ნადირთ ღვთაების ერთერთი განსახიერების, სახელდობრ, ნადირთ მწყემსის ბუნება. იგი ნადირის სახითაა წარმოდგენილი რაჭაში, კერძოდ, თეთრი ნადირის, ე. წ. „წილიანი“, „წმინდა“ ნადირის სახით, რომელიც ნადირთ ხროშია გარეული, ნადირთან ერთად იკვებება, მას სდარაჯობს და მფარველობას უწევს, შეურიგებელი მტერია მონადირის და ყოველგვარ ღონისძიებას ხმარობს, რომ მონადირეს ნადირი არ მოაკვლევინოს. იგი იმდენადაა აღჭურვილი ნადირის თვისებებით, რომ მას ტყვიაც ხვდება ხანდახან, თუმცა მისი მოკვლის შემთხვევაში ნადირთ პატრონი მას

კვლავ უბრუნებს სიცოცხლეს, თუნდაც რომ. რაიმე ნაწილი აკრა მოასწროს მონადირემ.

ყველა ეს ზემოხსენებული თვისებები ნადირთ ღვთაებისა, რომლებიც დამოწმებული იყო რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში და რომელთა პარალელური მასალა შეძლებისდაგვარად დადგენილი იყო სხვა ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, აშკარად ამჟღავნებს ადამიანის რელიგიური აზროვნების განვითარების უძველესი საფეხურის ნიშნებს.

საილუსტრაციოდ შესაძლებელია მოყვანილ იქნას ძველი ბაბილონური ეპოსი „გილგამეშ“-ი¹, რომლის ერთერთი ცენტრალური პერსონაჟი ენკიდუ ანალოგიურ თვისებებს ატარებს.

ეპოსი მოგვითხრობს ურუკის ერთერთ მეფის გილგამეშის შესახებ, რომელმაც მოისურვა თავისი ქალაქის გაძლიერება და მეტად ბევრს ამუშავებდა მოსახლეობას. მოსახლეობამ უკმაყოფილება გამოსთქვა და თხოვნით მიმართა ღმერთებს, რათა მათ შეექმნათ ისეთი ძალა, რომელიც წინაღუდგებოდა გილგამეშს.

ღმერთებმა ეს თხოვნა შეიწყნარეს და შექმნეს ენკიდუ გილგამეშის დასათრგუნავად.

ეპოსში მოცემულია შედარებით ზუსტი აღწერა ენკიდუს, რომლის მიხედვით მთელი მისი სხეული დაფარული იყო ბალნით. იგი, როგორც დედაკაცი, ატარებდა გრძელ თმას. თმის ნაწნავები ეფინებოდა სხეულზე, როგორც მწიფე თავთავი. იგი ჩაცმული იყო საქონლის ღვთაების მსგავსად. ჯეირნებთან ერთად კორტინდა ბალახს, საქონელთან ერთად მიდიოდა წყლისდასაღვებზე. ენკიდუ სცხოვრობდა უდაბნოში ნადირთან ერთად და მეტად უყვარდა ნადირი. იგი ებრძოდა მონადირეებს, რომელნიც სცდილობდნენ ნადირი დაეჭირათ. ამასთან საინტერესოა შემდეგი დეტალი: იმის შემდეგ, რაც იგი მოტყუებით შეიცნობს დედაკაცის სიყვარულს, იგი შენიშნავს, რომ ნადირი, რომელიც ასეთი ნდობით ეპყრობოდა მას ახლა გაუზრბის და არ ეკარება.

ენკიდუს მიერ გრძელი თმების ტარება ქალის მსგავსად, ნადირთან ახლო ურთიერთობა და მფარველობა, მასთან ერთად კვება და ცხოვრება, ქალისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება ისეთ მსგავსებასა ჰქმნის ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში და კერძოდ რაჭაში დამოწმებულ ნადირთ ღვთაების ძირითად ნიშნებთან, რომლის საფუ-

¹ Gilgamesh, Epic of old Babyonia, A Rendering in Free Rhythm by William Ellery Leonard, New-York 1934, თ. I.

ძველზე შესაძლებელია ჩვენში დამოწმებული წარმოდგენები ამ მიმართულებით სტადიალურად დაეუკავშიროთ ზემოხსენებულ ეპოსში წარმოდგენილ იდეებს.

* *

რაჭაში შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალისა და სათანადო ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროების ანალიზის საფუძველზე შემდეგი საერთო დასკვნების გაკეთება შეიძლება:

1. კოლექტიური ნადირობა ადამიანის სამეურნეო მოქმედების-ორგანიზაციის ერთერთი ადრინდელი ფორმაა; ამდენად ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა დადგენა და მისი მეცნიერული ანალიზი მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ამათუიმ ტომის უძველესი კულტურის შესწავლის საქმეში.

კერძოდ, რაჭის ზოოგეოგრაფიული გარემო და მეურნეობის კარჩაკეტილი ხასიათი ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენდა მონადირეობის მნიშვნელობისა, მისი უძველესი და საუკეთესო ტრადიციების შემონახვისთვის. ხოლო რაჭა რომ საკმაოდ მდიდარი იყო ამ ტრადიციებით საუცხოოდ ჩანს რაჭველთა ყოფაში დაცული საკმაოდ ვრცელი და დიფერენცირებული ტერმინებიდან, რომლებიც ამომწურავ სურათს გვაძლევს ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა ტიპისა, ნადირის ჯიშისა, სქესისა და ჰასაკის შესახებ და რომელთა ახსნა მხოლოდ ქართული ენის ნიადაგზე შეიძლება.

2. ნადირობის მატერიალური ბაზის ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ რაჭაში ნადირობის საკმაოდ მაღალი და განვითარებული კულტურა არსებობდა. ამ ხაზით დამოწმებულია:

ა. მონადირეთა ჩაცმულობის შედარებით განვითარებული ტიპი, რომელიც (ჩაცმულობა) ადგილობრივად მზადდებოდა ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე. იგი მეტად პორტაბელურია და საუცხოოდ არის შეხამებული ნადირობის ბუნებრივ გარემოსთან.

რაჭველი მონადირის ჩაცმულობაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ფეხსამოსს. კოლოტური ქალამანი, ბანდული, დღველერკილი წრიპები და მრგვალი თხილამურები წარმოადგენენ ჩაცმულობის აუცილებელ ელემენტებს, რომლებიც მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდა მონადირეს ნადირობის პროცესში.

ბ. რაჭველ მონადირეთა შეიარაღების კომპლექტი მაქსიმალური ეფექტურობით არის შემოფარგლული. განსაკუთრებულ ინტერესს ე. წ. მუჟირა იპყრობს—იარაღი, რომელიც ფუნქციების საკმაოდ მრავალრიცხოვან და რთულ კომპლექსს ასრულებს. იგი იხმარება ყინულში საფეხურების ამოსაკვეთად, თოფის გასადებად

სროლის დროს, საბჯენად და საჩხვლეტ იარაღად ნადირობის შებრძოლების დროს. საბავშვო გასართობში მისი სასროლ იარაღად გამოყენება გვაფიქრებინებს, რომ იგი სასროლი იარაღის ფუნქციასაც ასრულებდა. მის მიერ შესრულებული ფუნქციებისა და ფორმალური ნიშნების მიხედვით იგი შუბის ტიპის იარაღს უნდა წარმოადგენდეს.

გ. რაჭაში მახე-ხაფანგების მრავალგვარი სახეა დამოწმებული. მათ შორის ორი—რკინისაგან ნაკეთი, ხოლო თორმეტი—ხისაგან, ქვისაგან და ჩელტისაგან შემზადებული. უმრავლესი მათგანი სარე გველას და სირენქკას პრინციპზეა აგებული. დამოწმებულია აგრეთვე ჯიხვის საჭერი ხუნდა, აგებული მთლიანად ხისაგან, და დაგებული თოფი. რაჭაში დამოწმებული მახე-ხაფანგები შემზადების ტექნიკითა და აგებულების დეტალებით ცალკეულ შემთხვევებში განსხვავდებიან უცხო ტომთა ყოფაში დამოწმებული ხაფანგებისაგან.

დ. თოფის წამლისა და ფინთიხის დამზადება რაჭაში ადგილობრივად წარმოებდა ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე. თოფის წამლის დამზადების პროცესში დამოწმებულია მეტისმეტად პრიმიტიული საცეხველი. მის მთავარ ნაწილს ურო შეადგენს, გაკეთებული ხის ტარისა და ქვის ყუისაგან. ქვის ყუა ჩამაგრებულია ხის გახეთქილ ტარში დვლერქებით და სოლებით.

3. კოლექტიური ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეობათა ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის საფუძველად მიგვაჩნია ამათუიმ სახით ნადირობის პროცესში გაბატონებული წესი, რომელიც ძირითად მიმართულებას აძლევს ნადირობის მთლიან პროცესს.

ამის მიხედვით რაჭაში დამოწმებული კოლექტიური ნადირობა სამი ძირითადი სახითაა წარმოდგენილი:

ა. მოსაკირავი—გულისხმობს ნადირის (უმთავრესად კლდის ნადირის) სავალი ბილიკების გადაჭრას ჩასახუნდრების საშუალებით და ლოდინს.

ბ. მოსარეკი—გულისხმობს ნადირის (უმთავრესად ტყის ნადირის) მილალვა-მიდენას ხმაურობის საშუალებით წინასწარ გამიზნულ ადგილისაკენ და

გ. საკვალე—გულისხმობს ნადირის (უმთავრესად მეჩხერი ბუჩქნარის და ველის ნადირის) მიკვლევას, კვალში ჩადგომას და კვალდაკვალ დევნას.

კოლექტიური ნადირობის ყოველი ზემოხსენებული სახე დამკვიდრებულია ნადირობის ამათუიმ წესის უპირატეს გამოყენებაზე.

ნადირის ჩვევისა და მისი ადგილსამყოფლის ზედმიწევნით ცოდნაზე და მონადირეთა მჭიდრო კოლექტივში განმტკიცების უნარზე.

4. რაჭაში დამოწმებულია მასობრივი ნადირობა—ნადირობა მთელი სოფლით, რომელსაც ჯ ე ლ გ ა ო ბ ა ეწოდება. მისი ცალკეული ნიშნები და მის შესახებ არსებული ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროები აშკარად ამჟღავნებენ მის (ჯელგაობის) კავშირს საახალწლო დღესასწაულთან.

5. კოლექტიური ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა ფორმებთან შესატყვისად რაჭაში დამოწმებულია ნანადირევის კოლექტიური განაწილების გადმონაშთების შემდეგი სახეები:

ა. აბსოლუტურად თანაბარი განაწილება მონადირეთა შორის რაიმე სპეციალური ნაწილების გამოყოფის გარეშე.

ბ. განაწილების პირობათა სისტემა, რომელიც მონადირეთა ჯგუფში ჰასაკით ყველაზე უფროსს გარკვეულ უპირატესობას ანიჭებს და

გ. ნანადირევის განაწილება, რომელიც გულისხმობს სპეციალური ნაწილების გაღებას მონადირის ცოდნა-გამოცდილებისა თუ შეიარაღების საფუძველზე.

განაწილების მეორე სახე, ჩვენი აზრით, გვაროვნული წყობილების მახასიათებელია, მესამე—უდავოდ გვაროვნული წყობილების მომდევნო საფეხურის შენაძენია, ხოლო განაწილების პირველი სახის სტადიალური განსაზღვრა დამატებით კვლევას მოითხოვს.

კოლექტიური განაწილების გადმონაშთს წარმოადგენს აგრეთვე არა მონადირე პირთათვის ისეთი ნაწილების გამოღება, როგორცაა ნ ა დ ი რ თ უ დ ე ვ ა რ ი ს წ ი ლ ი, ს ა მ ე ზ ო ბ ლ ო და სხვა.

6. რაჭის ზოგიერთ დასახლებულ პუნქტებში, იქ სადაც არსებობდა განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები, ნანადირევის—ნ ე დ ლ ი ა ნ და შ ა შ ხ უ ლ ი სახით—გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა საოჯახო სამეურნეო ბიუჯეტში. ასეთ შემთხვევაში მონადირეობას საოჯახო მეურნეობაში მნიშვნელობით მეოთხე რიგის ადგილი ეჭირა მიწათმოქმედების, მესაქონლეობისა და გარესამუშაოს შემდეგ.

7. ისტორიული წყაროების საფუძველზე ირკვევა, რომ ნადირობის კოლექტიური ფორმები საქართველოში გამოყენებული იყო როგორც სამხედრო სწავლებისა და აღზრდის სკოლა. ნადირობას უაღრესად დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა იმდენად, რამდენადაც მისი მასობრივი და სისტემატური მოწყობა უზრუნველყოფდა ხალხის სამხედრო-სამობილიზაციო მზადყოფნას. ნადი-

რობის მომსახურე პერსონალის მრავალრიცხოვანი ინსტიტუტი, საშვეარდნო ბუდეების ფართო ქსელი, ხელოვნური საჩიხეები და წაკრძალები, ნადირობაში მონაწილეობის სავალდებულო სახე, ნადირობის წესებისა და ვადების ჩამოყალიბებული კოდექსი, მისი სასპორტო-აღმზრდელობითი ხასიათი დამაჯერებლად მიგვითითებენ იმ უდიდეს მნიშვნელობაზე, რომელიც მინიჭებული ჰქონდა მას.

8. ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგი მაგიურ ხასიათს ატარებს. იგი თვალნათლივ ამყლავნებს განვითარების დაბალ დონეზე მყოფ ადამიანის კოლექტიურ წარმოდგენას ნადირობის პროცესზე, როგორც შრომა-მაგიურ პროცესზე. ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა უმეტესი ნაწილი სიმპათიური მაგიის პრინციპზეა აგებული, კერძოდ მიმბაძველობითი მაგიის პრინციპზე—მსგავსი გამოიწვევს მსგავსს.

9. ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა ე. წ. თავრიელს, რომელიც გამარჯვების ტროფეის ხასიათს ატარებდა და ამავე დროს გამოყენებული იყო როგორც საკულტო-რიტუალური საგანი. სხვა ქართველ ტომთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში არსებული მასალა და მთელი რიგი ისტორიულ-ლიტერატურული წყაროები საფუძველს გვაძლევს გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ნადირის თავრიელი, როგორც ტროფეი და საკულტო საგანი, ადამიანის თავის ქალის სიმბოლიური გამოსახულებაა.

10. შეხედულებანი ნადირთ პატრონის შესახებ რაჭაში არ არის ჩამოყალიბებული მწყობრ სისტემად. ფართო ადგილი აქვს დათმობილი სინკრეტიზმებს. შეკრებილი მასალებიდან ირკვევა ნადირობასთან დაკავშირებული „ღვთაების“ სამი განსახიერების არსებობა: ნადირთ პატრონის, ოჩოპინტრასი და ნადირთ მწყემსის სახელწოდებით. რაჭული ნადირთ „ღვთაება“ ძირითადი ფუნქციებითა და ფორმალური ნიშნებით ბაბილონური ეპოსის „გილგამეშ“-ის ერთერთ გმირს ენკიდუ-ს ემსგავსება.

შეცდომების ბასწორება

გვ.	სტრ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
22	ქვ. 1	საჯიხვეები	საჩიხვეები
80	ხ. 2	ადგილსამყოფელი	ადგილსამყოფის
89	ქვ. 11	შეკრული	შეკერული
95	ხ. 8	ადგილსამყოფი	ადგილსამყოფის
121	ქვ. 3	СМОМПК XII	СМОМПК XXXII
125	ხ. 14	ნანადირვეის	ნადირის